

ke za osnovne šole.

Izdanje v petih delih.

Četrto del.

Četrta čitanka.

Cena 20 Din.

Natisnila in založila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.

1922.

Ti z menoj v življenje hodi,
k smotru me življenja vodi!

Ime:

učen

Stanovanje:

Bodi mi učiteljica
in k resnici mi vodnica!

Karla Pavlova
miteljaan

Arthur G. B.

Slovenske čitanke za osnovne šole.
Izdanje v petih delih.

.....

Četrto del.
(4. in 5. šolsko leto.)

1182
ŠUK 36

Četrta čitanka.

Sestavil
Andrej Rapè.

Odobril oddelek za prosveto in vere pokrajinske uprave v Ljubljani z odlokom
z dne 3. junija 1922, št. 2166.

Cena 20 Din.

V Ljubljani 1922.

Natisnila in založila Učiteljska tiskarna.

20898 / 4, izd. 1922

PD 90

I. Zabavi in pouku.

1. Domovini.

Oj mati moja domovina,
ljubezen moja ti edina,
ti moja skrb in bolečina,
Bog čuvaj dobrotljivi te,
Bog živi te, Bog živi te!

Simon Gregorčič.

2. Domovina.

Zimska noč je legla v dolino. Svečke brle po vsej vasi. Snežec pada, rad bi odel vsako golo stebelce z belo haljo.

Kraj vasi stoji stara hiša. Videti je kakor zapuščen grob. A da vidiš, kako često vara oko, poglej skozi okence! Sredi mize dogoreva sveča, zraven nje so sklede, krožniki in druga posoda. Mati peva hčerki v zibelki: »Lepa naša domovina...« A sinko drži na očetovem kolenu knjigo, polno slik in bajk, in verno posluša milo pesem, ki jo mati peva njegovi sestrici.

In deček zašepeče:

»Reci mi, oče, kaj je domovina?«

Oče pogladi otroka pa mu odgovarja:

»Dokler si bil majhen kot sestra, so ti bili domovina mehka, topla zibelka, mati, jaz in ta bela izbica. Zibelka te je zibala v spanje, mati te je hranila, a jaz sem po mučnem dnevnem delu zvečer igral s teboj tebi priljubljene igre. Malo zatem se je razširila tvoja domovina preko dvorišča,

vrta, naše njive do tja, kjer stoje sive vrbe in kjer šumi potok. V svoji domovini si gledal tudi hlev in kravico, ki nas hrani z mlekom, kokoške, ki nam neso jajca, zvestega Kodra, ki nam čuva hišo.

Ko pa začneš hoditi v šolo, se razširi domovina po dolini. Obsegala bo vso vas, v njej dobre in delavne ljudi. Še več: oni hribi in gozdi, kjer zore poleti jagode, one bele steze, ravne ceste, kamor te bo oče vodil ob nedeljah — vse ti bo domovina. Toda tvoja duša dobro sluti, da se ti poti razprostirajo še dalje. Drže preko polja, rek, gorá, celo do morja. Povsod so vasi, beli gradovi, povsod vlada bistri um in žive dobri ljudje, ki jim isti jezik sladi življenje, isto srce greje prsi.«

Iz hrvaščine A. Fuxova.

3. Mila kakor pesem . . .

Mila kakor pesem slavčeva
je slovenska govorica,
kot menihu sladko pela bi
o nebesih rajska ptica.

Veličastna kot pojoči gaj,
silna kakor moč viharja,
jasna, kot bi se umivala
z rožno roso zlata zarja.

Cvetko Golar.

4. Kako so zavedni Srbčiči.

Kdo je to Srbčič? Deček šolar v snežnobeli, zdravi narodni noši, s ponosno, visoko šubaro na glavi, jasnega čela, zdravih lic in veselega srca.

Ko so Nemci in Madjari pogazili l. 1915. Srbijo, so poučevali srbsko mladino sirovi vojaki. Učenci so dobili mnogo batin, toda vse batine jim niso pregnale ljubezni do kralja in domovine.

Srbiji je zapovedoval takrat nemški baron. Njegova slika je visela v vsakem razredu. Nekoč je prišel v šolo

oficir, da vidi in čuje, kako se uči mladina. Tam pri vratih je sedel bistri Srbčič Dušan. Vprašal ga je oficir: »Tušane, tko tam kore?« Hotel je reči: »Dušane, kdo tam gori?« Dušan pogleda mrko na guvernerjevo sliko in reče: »Ovo je gospodin guverner, koji nas gnjavi, dok ne dodje naš kralj Petar!« Potem pa urno šine skozi vrata in odnese tako srečno pete vsem batinam, ki bi jih bil gotovo dobil za svoj pošten odgovor.

Čez dve leti pa se je uresničila Dušanova želja. Pri Solunu je udaril Kraljevič Marko s svojo vojsko na sovražnika, ga premagal in nam vsem prinesel toliko zaželeno svobodo.

Božo Račić.

5. Brat.

Ob času avstrijske ofenzive v Srbiji se je boril srbski vojak četaš, ki je do zadnjega vztrajal proti prodirajočim Nemcem. Umikal se je počasi z razbitimi srbskimi četami proti jugu in je prišel do svoje vasi. Ustavil se je v svoji hiši, kjer je našel svoje otroke. Med tem so se Avstrijci že bližali. V zadnjem trenutku se je četaš rešil v bližnjo goščavo. Tam je še sprožil nekaj strellov in kmalu nato je videl, kako se bliža njegovi hiši avstrijski narednik z nekoliko vojaki. Malo trenutkov nato je zagledal grozen prizor: ogenj je zaplapolal nad kočo, v kateri so bili njegovi otroci. Vse je zgorelo. Četaš se je rešil v gore, preko gor v Albanijo, od tam na Krf, s Krfa na solunsko fronto in pozneje je prišel braniti — severno mejo Jugoslavije...

Nekega dne najde na koroški fronti onega narednika, ki je zažgal njegovo kočo. Narednik je bil Slovenec in služi zdaj v jugoslovanski vojski. Srb mu je povedal vse, in narednik je priznal.

»Res je bilo tako,« je rekel. »Storil sem na višje povelje. Ne morem za to. Tu sem. Stori z menoj, kar hočeš! Zločin je bil — toda jaz nisem kriv...«

Srb se je nato vrnil k svojemu oddelku. Vrgel se je na klop in je jokal kakor otrok. Čudno je bilo njegovim tovarišem, ko so gledali tega moža, trdega, junaškega, odločnega, ki je vso vojno preživel v eni sami misli na maščevanje. Vse

vojne grozote in težave je prebil, samo da bi mogel poplačati sovražniku enako z enakim. Saj je bil četaš in četaš ne pozna usmiljenja, kadar maščuje krivico... Zdaj pa je ležal tu in je plakal kakor dete. Vprašali so ga in povedal jim je vse.

»A zakaj ga nisi prebodel?... Ali je vreden česa drugega?« so vprašali. On pa je ihtel od bolesti in muk. Nazadnje se mu je iztrgalo iz prsi: »Saj mi je brat...«

Obmolknili so vsi. Niso našli besede, s katero bi bili povedali, kaj se godi z njimi. Čutili so samo, da se je zgodilo nekaj čudnega, nerazumljivega, nekaj velikega, čemur ne dobe izraza.

Iz »Sokoliča«.

6. Lakomnik in siromak.

K bogatemu lakomniku je prišel nekoč ubožen deček in ga poprosil miloščine.

Lakomnik mu da košček trdega kruha in ga vpraša: »Ali znaš brati?«

»Ne znam,« odgovori deček.

»Ali znaš moliti?« vpraša zopet lakomnik.

»Tudi ne znam,« odvrne deček.

»Počakaj torej! Naučim te moliti očenaš!« reče bogatin.

»Ali je gospod Bog vaš oče?« ga vpraša deček.

»Gospod Bog je tvoj in moj oče,« odgovori lakomnik.

»Torej sva si brata?« vpraša deček.

»Kajpada!« odgovori oni.

Deček mu pokaže kos trdega kruha in pravi: »Jako se čudim, kako morete dati svojemu bratu tak košček trdega kruha!«

Lakomnika je bilo sram in je bogato obdaroval dečka.

Solovej.

7. Domač tat.

Imel je oče devet sinov in toliko snah. Vsi so bili dobri, samo en sin je skrivoma kradel v hiši in razsipal. Oče je to opazil, pa ga ni hotel osramotiti javno, ampak se je dogovoril z vsemi sinovi, da posejejo proso.

Ko dozori prvo proso, ga speljejo domov, zmečejo na pod, napravijo kopo in ga jamejo meti. Oče je stal ob njih ter je z lopato razmetaval na vse strani, kar so sinovi in snahe nameli in očistili. Pa so morali nanovo in zopet nanovo vse očistiti in spraviti z lopato na kup, ali očetovemu razsipanju niso bili kos, ker je sam razsul več, nego so vsi spravili skupaj.

Ko je bilo družini tega čudnega očetovega ravnanja dovolj, ga vprašajo: »Oče, kaj vam je? Ne delajte tega, zakaj tako ne dokončamo nikdar.«

Oče preneha z delom in pravi: »Poslušajte me, otroci! Mi vsi delamo in pridobivamo, ali v hiši je nekdo, ki razsipa tako, da pridobivanje nas vseh ni kos takemu razsipanju, in če bo oni tako delal dalje, nas spravi na beraško palico. Poznam ga, ki tako dela, ali pred vsemi ga ne maram osramotiti, povem mu to na samem. A sedaj delajmo dalje!«

8. Varčevanje.

Iz mesta, kjer je požar uničil mnogo hiš, je šlo nekaj ljudi v bližnja sela prosit za pogorelce pomoči in miloščine. Spotoma pridejo na dvorišče imovitega kmeta, ki je pravkar grajal hlapca, ker je preko noči na dežju pustil vrv, na kateri se je sušilo perilo.

»No, ta človek je strog in od sile skop,« reče eden nabiralcev. »Ta gotovo ne da ničesar.«

»Vendar poizkusimo!« pravi drugi. Gredo h kmetu, ki jih sprejme nad vse ljubeznivo, odvede v hišo in posluša njih prošnjo. Kako so se začudili, ko jim da kmet takoj denarno podporo in povrhu obljubi, da pripelje pogorelcem tudi še drv in živeža.

Niso se mu mogli dovolj zahvaliti za ljubeznivost. Odkrito pa so tudi priznali, da se niso nadejali takega sprejema in daru. Ko so namreč slišali, kako je za malenkost ostro grajal hlapca, so mislili, da jih odpravi praznih rok.

»Res, moji dragi,« jim odgovori kmet. »Práv zato, ker pazim na vsako malenkost, me je Bog blagoslovil in sem srečen, da morem pomagati nesrečnim.«

9. Marljivost in vztrajnost.

Naš nedosežni prirodoslovec Fran Erjavec je kaj rad opazoval živali ob njih delu. Nekoč je gledal mravljo — njegov krasni spis o mravlji ste morda že čitali nekateri — ki se je silno trudila, da odnese treščico na svoje mravljishče. Treščica je bila večja od mravlje, pa ji je neprestano uhajala iz čeljusti, a živalca je vedno in vedno iznova pograbila težko breme.

Devetindvajsetkrat je prišla s treščico prav do vrha svoje zgradbe, a ravno tolikokrat se je skotalila z bremenom vred zopet doli. Erjavec je že mislil, da utrujena mravlja preneha s tem brezuspešnim delom. Kaj šel! Tridesetič je zgrabila svoje breme in ga srečno prinesla na vrh mravljishča.

10. Ples kralja Matjaža.

Enkrat naprej, enkrat nazaj —
 kralj Matjaž si izbira raj.
 Gori in doli, tretjič okoli
 kralj Matjaž si Alenko izvoli.
 Trikrat po sredi, četrtič na kraj:
 »Kralj Matjaž, Alenko nazaj!«
 Roke navzkrižem — križa - kraža —
 Turki, lovite kralja Matjaža!
 Bijmo s petami — tok, tok, tok!
 Konjič Matjažev — skok na skok.

Oton Župančič.

11. Tekoči premog.

»Kje pa je ta? Saj smo vendar doslej vedno slišali in čitali, da je premog trda snov,« porečete.

Vem, da neverno gledate na ta naslov — pa vendar je pravi. Čujte zgodbo, ki jo še pomnijo stari očanci iz naše vasi!

Nekega dne so prišli v vas možje, pa so začeli meriti. Naša Sava se je čudila, ko so jo ogledovali od vseh strani.

Prav do dna so preiskali njo in svet okoli nje. Togotno pa je zašumela, ko so ji celo meni nič tebi nič jeli postavljati jez.

»Kaj, ustaviti me hočejo na mojem potovanju po lepi jugoslovanski domovini, mene, ki sem edina res čisto jugoslovanska reka?« je šumela. Jezna je drevela čez jez, toda čim srditejša je bila ona, tem zadovoljnejši so bili obrazi učenih mož, ki so hodili okoli nje.

Ko so ji zavrli pot preko precejšnjega naravnega prepada, kjer se je že prej srdita penila, je ob novi oviri še bolj hrumela in vsa divja drevela čez jez.

Za nekaj časa pa je ob prej mirnem in tihem obrežju zavladalo veselo življenje, saj je bilo obilo dela in zaslužka pridnim delavcem. Pod njih žuljavimi rokami je vidno raslo novo tvorniško poslopje. Papirnico so zidali.

Razne stroje so postavili v poslopje in jih kot pajek prepregli s širokimi usnjenimi jermeni. Zunaj ob bregu pa so v posebnem prostoru, ki je bil zvezan z glavnim poslopjem po lesenem hodniku, postavili čuden stroj. Turbina so mu rekli. Potem so na turbino naravnali vodo po rakah — take ste že videli pri mlinu, samo da so te večje.

Sava pa se je togotila, ko je gledala vse te naprave. »Pokažem vam,« je šumela. »Razrušim vam brezvestno vaše delo, ki ste me z njim ločili od matere.«

Ali čim srditeje je besnela, tem veselejši so bili obrazi ljudi. In glej spaka! Še tisto zobčasto kolo, ki so mu rekli turbina, je začelo z ljudmi vred veselo plesati. Pa ne samo to! Po vsem tvorniškem poslopju je prirejala turbina ples. Vse se je vrtelo in gibalo: ljudje, ki so zadovoljno gledali na svoje delo, in prej mrtvi, a sedaj živi stroji.

Tvornica je s pomočjo te vodne sile delovala.

Strmeč je zrla Sava v to početje in ga ni umela. »Kaj si znorel, svet?« je šumela.

Pa sta prišla dva moža k turbini.

»To je pravi tekoči premog,« je dejal prvi, kažoč na srdito vodo.

»Da, resnično! Premogovo gorečo silo smo uporabljali doslej. Gonila nam je razne stroje pri mlinih, žagah in drugih napravah. Človeški um pa zna sedaj uporabljati tudi vodno silo. To je velikanska pridobitev,« je odgovoril drugi.

»Seveda je to pridobitev,« je pritrdil prvi. »Pa bomo to tekočo silo izrabili povsod, saj nam brezplačno daje na razpolago tisoče konjskih sil, dočim smo drago plačevali premogovo silo.«

»A tako! No, no!« je umirjena šumela voda, ki je poslušala ta pogovor. »Če sem postala že tako imenitna v človeškem življenju, je pa prav. Ponosna sem, čeprav so mi naredi sicer meni tuj ali, kakor sedaj vem, vendarle prikladen priimek — tekoči premog, ki brezplačno služi človeku.«

Andrej Rapč.

12. Srna in orel.

Na visoki skali je stala skočna srna. Ko jo je ugledal požrešni orel, prileti k njej in ji reče: »Pač je res, da si skočna, oj srna, vendar ne bi hotel zamenjati svojih peruti za tvoje noge.«

»Jaz pa svojih nog ne za tvoje peruti,« se mu odreže srna ponosno.

»Hm,« de nato orel zaničljivo, »pa skoči čez tale prepad, ko se tako hvališ s svojimi nogami. Bomo videli, kdo bo prej čezenj, ti ali jaz.«

Srno ujeze te besede. Hitro se požene in zaleti čez prepad. Toda prepad je preširok in srna trešči vanj tako nesrečno, da pri tej priči obleži mrtva. Orel pa se veselo spusti navzdol in si odnese plen brez truda v gnezdo.

»Da, da,« pravi še, ogledujoč mrtvo žival, »kaj bi sam ugonabljal, ko vas pogubljata častihlepnost in jeza!«

Dragotin Kette.

13. Mleko.

Najboljša in najtečnejša hrana je mleko, ker ima v sebi vse redilne snovi, ki jih potrebuje človeško telo. Je pa tudi lahko prebavno, ker je tekoče.

Najbolj čislamo kravje, kozje in ovčje mleko. Nekateri narodi ljubijo posebno kobilje mleko.

Dobro mleko nam dajejo zdrave krave, ki ne delajo in uživajo suho krmo. Mleko delavnih krav in tistih, ki jim

pokladajo zeleno krmo, je vodeno. Dobro mleko je čisto in belo. Ako stiskaš kaplje takega mleka med prsti, čutiš maščobo. Pristno mleko je težje od vode, zato padajo mlečne kaplje v vodi proti dnu. Na stekleni plošči ali na porcelanu ostanejo okrogle; ako jih pomešamo z vodo, se razlezejo.

Mleko moramo imeti v čistem, zračnem in hladnem prostoru. Zato hli in nesnažni prostori niso pripravi za mleko, ker se v takih prostorih navzame slabega duha.

Mleko uživajmo samo prekuhanu! Sirovo mleko je dosti krat škodljivo. Učenjaki so našli v mleku jetičnih krav glivice, ki povzročajo pri človeku jetiko. Huda vročina, ob kateri mleko zavre, zamori vse škodljive glivice.

V 100 delih, recimo v 100 l mleka je 87 delov vode, $3\frac{1}{2}$ dela tolšče ali maščobe, pičle 4 dele beljakovine ali sirnine in skoraj 5 delov mlečnega slad. Ostanek so razne soli.

Ako stoji mleko nekaj časa na zraku, se začne kisati. To izpremembo, ki jo opazujemo zlasti v poletju, povzročajo drobne, prostemu očesu nevidne glivice. Te glivice cepljivke se množe silo hitro. V eni minuti se lahko ena sama glivica razmnoži na 16 milijonov enakih bitij.

Pri tem razmnoževanju izpreminjajo glivice mlečni slad v mlečno kislino. Tolšča, ki je v mleku v podobi drobnih kroglic, se ob tem dviga na površje. To je smetana.

Smetano metemo v pinji. Ob trajnem premikanju beta se tolščne kroglice združujejo, slednjič se sprimejo v kepo. Ostala snov je pinjenec.

Kepe ožmemo in stisnemo v štruce čistega sirovega masla, ki je lahko prebavna maščoba. Na ognju raztopljeno sirovo maslo imenujemo kuhano maslo ali kratko maslo, ki je lepe rumene barve. Na dnu posode ostala gošča so tropine. Kuhano maslo je dobra zabela, posebno za močnate jedi.

Po vplivu toplote in glivic se beljakovine zgoste ali zasirijo. V mlekarnah stiskajo v posebnih stiskalnicah sirnino v hlebe. To je sir. Ti hlebi, ki so različno veliki, dozorevajo v posebnih kletih več mesecev. Sirar jih pridno obrača, snaži in soli. Sir je redilna, a težko prebavna hrana. V Sloveniji napravljajo precej sira v Bohinju. Najboljši sir prihaja iz Švice.

Andrej Skulj.

14. Kraljević Marko.

Koder govore srbo-hrvaški jezik, prepevajo pesmi o junaku Kraljeviću Marku, ki se jim ponajveč glasi začetek: »Pije vino Kraljeviću Marko.«

Pojo in pripovedujejo, da je bil Marko ogromno velik in čudovito močan. Imel pa je tudi zelo dobro srce in nad vse je ljubil pravico. Noben drug konj ga ni mogel nositi, nego samo njegov »šarac«, ki ga ni nikoli ostavil. Mnogo konj je poizkusil, preden je dobil šarca; niti eden mu ni bil po volji. Šarca je videl že žrebe. Bilo je veliko, ali vse goz bavo, kljub temu mu je šarac takoj ugajal. Prijel ga je za rep ter hotel z njim otepati, kakor je to delal z drugimi konji. A šarca ni premaknil niti z mesta. Kupil ga je, odvedel domov, ozdravil gob ter ga naučil piti vino. Potem pa je z njim učinil vsa čudesa, ki o njih pripovedujejo narodne pesmi.

Marko je bil res izreden človek, drugače bi ga ne opevalo toliko pesmi niti bi si narod ne pripovedoval toliko o njem. Mnogi Srbi so še dandanes uverjeni, da ni umrl, ampak da živi v neki pečini s svojim konjem, da pa pride zopet na dan.

O Markovi smrti pripovedujejo različno. Nekateri pravijo, da ga je ubil v vasi Rovini vlaški vojvoda Mirčeta, ko so se bojevali Vlahi in Turki. Drugi so mnenja, da se mu je pogreznil šarac v močvirju pri Dunavu tedaj, ko so se spoprijeli Turki z Vlahi blizu Negotina pod izvirom Caričine. Res je tam prostrano močvirje. Vidi se tudi zidovje stare cerkve, ki so jo — po pripovedki — sezidali na Markovem grobu. Drugi pa mislijo, da je bila nekoč tako grozna bitka, da so ljudje in konji plavali po krvi. Tedaj je Marko dvignil roke proti nebu in rekel: »Bože, što ću ja sad!« Bog se ga je usmili ter ga na čudesen način premestil v ono pečino, kjer živi še sedaj.

Vuk Stef. Karadžić.

15. Jezero pri Preserju.

Ko ni še bilo jezera pri Preserju, so živeli ljudje tam mirno, zadovoljno in pobožno. S hriba sem od Sv. Ane se je oglašala gozdna vila spomladi: »Sej, sej! Orji, orji!«

A jeseni je donel klic njene tovarišice izpod Sv. Tomaža na Planinici: »Žanji, žanji! Mlati, mlati!« Poleti je prihajal glas gozdne vile od Sv. Lovrenca nad Ljubljano: »Brusi, brusi! Kleplji, kleplji! Kosi, kosi!«, ponoči pa tudi: »Lovi, lovi! Vrzi, vrzi!« Sedanjih Jezerčanov pradedje so namreč po Ljubljani lovili ribe in rake. Za vse so jim bile svetovalke gozdne vile. Zato se jim je pa tudi godilo dobro kakor v deželi sreče, kjer so plotovi povezani s klobasami — ne s trtami. —

Jezerčani so bili svojim svetovalkam tudi jako hvaležni. Niso jih namreč vznemirjali, ko so imele ob jasnih poletnih nočeh svoj ples sredi dolinice pod vasjo.

Toda zgodilo se je Jezerčanom kakor marsikomu, ki se preobje belega kruha. Začeli so zahtevati, naj gozdne vile prorokujejo »godni čas« vsakemu posebe in vsakemu po njegovi potrebi, torej za malo dolinico najmanj deset vremen na dan, deset vremen ob istem času. To je res nekoliko preveč. Tudi vile so se izgovarjale, da bi Jezerčanom nihče ne mogel ustreči.

Nič ni pomagalo. Nasprotstvo je raslo, ljubezen in zaupanje sta se ohladila. Ob slabem času pride navadno tudi slab človek, ki prinese nepravilen nasvet. Rekel je tak nepridiprav: »Nočejo nam pomagati. Če so res to, kar pravimo da so, nam morajo ustreči, kakor hočemo. Ako niso, je njih moč opešala in so se premenile, kakor se vse dobro preminja na slabo, v čarovnice.«

Ta nasvet, zloben in iz trte izvit, je širil hudobni človek bliskoma po vasi. Najslabše je bilo to, da so mu vsi verjeli.

Ko je zopet šumelo in vršalo ob jasnih poletnih nočeh v dolinici, kjer so rasle smreke, debele kakor stoletni hrasti, so rekli lahkoverni vaščani: »Pojdimo in poglejmo! Kdor spozna, katera je čarovnica, naj jo pokaže.«

Tako so govorili, a prvi večer se vendar nihče ni drznil blizu. Tudi drugi večer, ko so bili že oboroženi s cepci, kosami, kiji in sekirami, so gledali samo od daleč. Bili so zares prepričani, da tako lepo plesati znajo samo — čarovnice. Nekateri so celo trdili, da poznajo nekaj dražestnih plesalk; pa ni bilo res.

Tretji večer je stala že o mraku pripravljena vsa oborožena vojska ter pravočasno zasedla dolinico. Pozno so nocoj

prihajale vile iz svojih skrivališč. Začele so kakor navadno svoj ples. Kar zavpije neki mladenič na gorenjem koncu dolinice: »Tole poznam! Tale je Dolinarjeva Katra! Poznam jo po zobeh, ki jih ima.« Zaletel se je, udaril s sekiro — ob trdo skalo, da se je zaiskrila kakor blisk ob nevihti. Vile so izginile kar mahoma, iz skale je pa začela teči voda, ki je tako hitro napolnila vso dolinico, da ji je komaj ušla oborožena vojska.

Odtlej stoji tu voda in tvori jezerce. Vile se ne oglašajo več, ljudje pa živijo v nemiru in nezadovoljnosti, ker so zaradi objesti pregnali svoje dobrotnice.

Ivo Trošt.

16. Zlata ptička.

Zlato ptičko so ujeli
trije fantje mladi.
Kdo imel bo zlato ptičko?
Vsi bi ptičko radi.

Zlata ptička govorila:
„Če me izpustite,
prvo željo vam izpolnim
vsakemu. — Želite!“

Prvi fantič je govoril:
„Daj mi tako čašo —
vedno pijem, ne popijem!“
„Želel si, imaš jo!“

Drugi fantič je govoril:
„Daj mi tako mošnjo —
vedno štejem, ne preštejem!“
Uslišala je prošnjo.

Tretji fantič je govoril:
„Daj mi srce tako —
hudi časi, vedro čelo,
jasno uro vsako!“

Kar želeli, so imeli.
 Pa so šli po svetu,
 vsak po svoje so živeli
 na tem božjem svetu.

Prvi fant samó popival,
 po jarkéh polegal,
 drugi fant je kvartopiril
 se s sleparji kregal.

Tretji fant o zori vstajal,
 hodil je na delo,
 v mraku je domov se vračal
 pa zapel veselo.

Oton Župančič.

17. Butalci.

1. Jernač brez glave.

Bolj na ono stran leži vas, ki se ji pravi Butale. Butalci so gadje. Tisto leto, ko sta bili dve kravi za en par, so se Butalci sprli s pametjo, pa so zmagali Butalci in ne pamet. Takšni so.

Butalci so imeli masten gnoj. Ni čuda, da jim je koruza rasla in plenjala kakor drugod nikjer nikoli. Pa se zgodi, da se jim medved privadi v koruzo, in je spak noč za nočjo prihajal in se valjal po njej. Škoda gromozanska! Zdaj je župan hitro vzdignil ogled, in svetovalci so videli in spoznali, da to ni po pravici. In so zbrali može, da gredo na medveda. Štirje so bili, pa je vsak štel za poldrugega.

Gredo, pridejo do brloga. Imeli so s seboj vrv. Navežejo Figarjevega Jernača, nočnega čuvaja, in ga spuste v brlog, če je medved v njem. Res, medved je bil v brlogu. Pa se je reč tako zasukala, da je medved prej zagledal Jernača kakor Jernač medveda, in medved, mrcina, tof po Jernaču, da je Jernaču odletela glava.

Možje zunaj so čutili, da je sunila vrv. Potegnejo jo ven, in glej vrabca: Jernač brez glave! Prično se pričkati, ali jo je imel ali ne, ko so ga spustili v brlog. Ta je rekel tako, ta

drugače, nazadnje niso vedeli, kaj je res. Pa je eden skočil k Jernačevi ženi.

»Neža, čuj! Tvoj človek — ali je imel glavo ali ne, ko je davi šel z nami?«

»Moj? Če je imel glavo? Imel, imel! Saj je sinoči še ure pel skozi njo!«

2. Policaj in Cefizelj.

V Butalah so imeli občinskega hlapca. Ob delavnikih je pasel goved in lenobo, ob nedeljah in praznikih pa si je na glavo poveznil kapo, ki je bila rdeče obšita. V roko je vzela potem helebardo ali sulico in je bil policaj in strah vseh tolovajev.

O tem policaju je slišal tudi grozanski razbojnik Cefizelj, ki so pravili, da je zadušil že sedem ljudi in tri ženske. Pa je zasrbelo Cefizlja, da si gre ogledat policaja. Bilo je tisto nedeljo, ko praznujejo v Butalah vsakoletno proščenje in pobjo, pa je šel v Butale in se postavil policaju tik pod nos.

Policaj je rekel: »Hop, Cefizelj! Te že imam! Marš v luknjo! Imamo krojača, pravi se mu rabelj. Vzame ti mero okrog vratul«

Cefizelj ni rekel ne bev ne mev in je šel s policajem. Pa prideta mimo peka.

»Oh,« je vzdihnil Cefizelj, »dokler še lahko požiram, en sam edin koruzen hlebček bi rad snedel! Tako dobrih, pravijo, ne peko nikjer in nikoder kakor v Butalah.«

»Nul« je pritrdil policaj. »Pri nas imamo masten gnoj. Naša moka iz naše koruze je kakor zabeljena.«

In ker je bil pek za občinskega moža, mu policaj ni maral odjesti dobička in je pustil Cefizlja v pekarijo in se je s helebardo ali sulico postavil pred vrata, da ga počaka. Čaka in čaka, pa ga ni bilo Cefizlja — šent je bil odšel pri zadnjih vratih in se niti ni poslovil. Policaj hud — krščen Matiček! — tako je bil hud, da je kar pljunil. Ali Cefizlja ni bilo in ga ni bilo in ni vse nič pomagalo. ✓

Poteče teden, potečeta dva, pride tretja nedelja, pa je Cefizlja spet zasrbelo, da gre v Butale. In je šel in se postavil policaju pod nos.

»Hop,« je rekel policaj, »ali te imam! Zdaj mi več ne uideš!« in ga je prijel za rokav.

Cefizelj je prosil zamere. »Tujec sem,« je rekel, »pa sem zadnjič pot zgrešil od peka, da vas nisem našel. Ali mi je bilo malo hudo?« — in je šel s policajem kakor jagnje za materjo.

Pa prideta mimo peka in Cefizelj se je spomnil, da je lačen, in je lepo prosil, in policaj ga je spustil v pekarijo. Mislil si je: »Ti si zvit, jaz pa še bolj, to pot mi ne uideš!« in se je postavil na zadnja vrata. In je čakal in čakal, pa ni dočakal, ker je Cefizelj to pot šel z bogom pri sprednjih durih. In je bil policaj silo hud. Malo je manjkalo, da ni zaklel.

Potečejo trije tedni, pa Cefizelj spet v Butale in policaju pod nos.

»Hop,« je rekel policaj, »ali te imam! Jaz ti pokažem, kaj je butalski policaj, da mu boš uhajal!« in ga je prijel za rokav.

Cefizelj je prosil zamere. »Ni vas bilo pred vrati,« je rekel, »pa sem vas iskal, kje ste. Do današnjega dne sem vas iskal in do tele ure,« in šel je s policajem in se ni nič branil.

Prideta mimo peka in Cefizelj si je spet zmislil, da bi šel noter in si kupil koruzen hlebček, in je milo prosil, da nikoli tega. Pa je rekel policaj: »Ptiček, ti bi mi spet rad ušel — pri tistih durih — ne? — kjer mene ne bo. Ne boš, Jaka! Daj sem groš, grem sam kupit koruzen hlebček, pa me ti čakaj tukajle!«

In je policaj šel in kupil in prišel nazaj, in ko je hotel Cefizlju dati hlebček, ni bilo več Cefizlja. In je bi policaj tako jezen, da je jezik pokazal za Cefizljem, in je še dobro, da Cefizelj tega ni videl; zakaj Cefizelj je bil grozanski razbojnik, ki so pravili, da je zadušil že sedem ljudi in pa tri ženske.

Fran Milčinski.

18. Fužina v Tržiču.

Ob Bistrici blizu jeza stoji stavba, nekaj zidana, nekaj lesena, vsa okajena, sajasta, črna. Na leseni strehi, kjer raste mah, vidiš odprtine, odkoder prihaja svetloba v fužino.

V rakah vrti voda več velikih, lopatastih koles, prav kakor pri mlinu.

Stopimo v fužino! Ob zidanih stebrih gori na ognjiščih bukovo oglje. Kovači v coklah, z usnjenimi predpasniki in z zavihanimi rokavi popravljajo ogenj, iz katerega mole jeklene palice. Nagloma nas odrine širokopleč kovač, ki drži v dolgih kleščah kos razbeljenega jekla. Vajenec potegne za drog, voda zabobni močneje v rakah, in težko, veliko kladivo — norec — se dvigne in pade s silnim udarcem na podtaknjeno žareče jeklo. To je ropot! In kako tudi ne, saj je norec nasajen kar na debelo hrastovo bruno! Vsa stavba ječi in škriplje, ilovnata tla se tresejo, iskre prše na vse strani — norec pa zbija, kakor bi hotel zdrobiti celo kameniti podstavek, kjer stoji nakovalo.

Zamišljen čepi kovač pri svojem delu. Prav nič se ne meni ne za nas in ne za iskre, ki mu nagajivo skačejo v obraz in po golih, žilavih lakteh. Previdno in premišljeno obrača pod norcem jeklo, ki se širi, tanjša in daljša. Iz oblike skle-pamo, da bo kosa ali srp, sekira, motika, lopata, rovnica, lemež ali črtalo. Kar pač zahtevajo naročniki, to izdeluje fužinar.

Govorili bi radi, pa ne moremo, ker zaradi silnega trušča nihče ne čuje našega glasu. Sploh pa sliši skoraj vsak kovač slabo; čim starejši je, tem bolj mu pojema sluh. Vajencem ukazuje molče — z znaki: prikimava mu, ako hoče, da udarja norec hitreje, in odkimava, če tolče prehitro. Kadar pa mu pogleda resno v obraz, takrat mora spustiti vajenec drog — voda ne pada več na kolo — in v hipu počiva norec. Le mehovi, ki jih tudi dviga in stiska vodno kolo, stokajo, smrče in hropejo, kakor bi jih trla huda naduha.

Radovednost nas žene dalje. Nizka vrata vodijo v so-sednji prostor. Tu se vrti velikanski brus. Voda teče nanj in blatne kaplje škrope na nasprotno steno. Na visokem sedežu sedi pomočnik, zamazan od sivega blata, oškropljen in moker do kože. Z vso silo tišči na brus ravnokar skovano sekiro, izpod katere skače v podobi majhnih repatic na stotine isker, čeprav teče nepretrgoma obilo vode na brus in na sekiro. Za prvo sekiro zbrusi drugo, deseto, dvajseto ... Težko je njegovo delo od zore do mraka, toda njegova volja je vztrajna.

Dolgo ne moremo proč. Vse, kar se godi v teh sajastih prostorih, nas zanima. Pod nami se tresejo tla, zunaj šumi in bobni padajoča voda, iskre skačejo vse vprek, plamen šviga iznad ognjišč.

V predilnici zatuli parna piščal delopust. Najstarejši kovač potegne z obema rokama za drog, ki visi ob steni — voda zagrmí iz rak v strugo, kolesa pešajo, ogenj pojema — pomočniki zapuščajo fužino. Pridne roke se hočejo odpočiti od navora.

Tudi v skladišču bodo skoraj opravili za nocoj. Sleherni kosi, vsakemu srpu in vsaki sekiri vsekajo s posebnim strojem začetni črki fužinarjevega imena, jih preštejejo, vložijo v zaboje in dobro uro pozneje razvažajo tovorni vlak izdelke pridnih rok in vztrajne marljivosti po širnem svetu.

M. Repovš.

19. Mornar.

*Oj plava po morju mi barčica
kot ptica po nebu vesela,
in njeni boki so pisani
in njena jadra so bela.*

*A mlad mornar otožno zre
na zeleno obrežje;
odmika se bolj in bolj barčica,
srce mu je težje in težje.*

*Glej, tamkaj stoje in zro za njim
z otožnimi srci in lici:
njegova siva mamica
in bratec pri sestrici.*

*Sestrica in bratec mu zadnjič roke
v pozdrav otožna vihtita,
a majka stoji, nepremično stoji,
kot bila bi kamenita.*

*Krog barčice pa šume, šume
ti zelenomodri vali:
»O mari bi bil doma ostal
pri majki na rodni obali!*

*Jaz hranim premnogo biserov,
a jih ne hranim zate —
bogate so daljne tuje zemljé,
a niso zate bogate.*

*In tam te nihče tolažil ne bo,
ko plakal boš v boli pekoči —
oh mari bi bil doma ostal
tam v borni rodni kočil! ...«*

*In mladi mornar otožno zre
na zéleno obrežje;
odmika se bolj in bolj barčica,
srce mu je težje in težje.*

Oton Župančič.

20. Novejša prometna sredstva in novejši izumi.

Mnogo je učencev, ki nimajo prilike, da bi videli razne prekoristne naprave, ki jih lahko vidijo mestni učenci. Zato hočem vsem povedati nekaj v pouk in zabavo.

1. Električna cestna železnica.

Že naslov sam nam pravi, da imamo tu opraviti z električno, ki ste o njej že slišali, če ne prej, vsaj takrat, ko ste se učili o hudi uri. Z električno silo razsvetljujemo ulice in stanovanja po mestih, trgih in ponekod že tudi po vaseh. Električna sila goni razne stroje za vrtanje, žlebkanje in struženje. Ključavničarju goni mehove in druge priprave, še celo krojaču, čevljarju in šivilji lahko goni šivalne stroje. Za vse te stroje so poprej uporabljali parno ali pa kako drugo silo, ki je bila pa dokaj dražja in nikakor ne tako priročna kakor električna sila. Električna sila pa je tudi velevažno

prometno sredstvo. Svoj čas smo jemali za vsako vožnjo izvoščke, a sedaj imamo novo prometno sredstvo, namreč električno cestno železnico ali električni tramvaj.

V Ljubljani so meseca aprila leta 1901. začeli po glavnih mestnih ulicah polagati železne tirnice ali tračnice, ki naj bi po njih vozil električni tramvaj. Sredi nad tirom, kakih pet metrov visoko, pa so napeli skoro za svinčnik debelo bakreno žico. Ko je bilo vse to izgotovljeno, so postavili na tir jako okusno izdelane vozove, ki naj bi ljudi prevažali po mestnih ulicah in cestah.

Oglejmo si ta čudovita vozila! Voz stoji s štirimi kolesi na železničnem tiru. Na strehi mu je pritrjena kovinska palica, ki sega prav do omenjene žice in se plazi ob njej, kadar se voz premika dalje. Da ta palica ne zgrehši žice, ima na vrhu velik, podolgast kovinski obroč, drsalni locen. Tak locen je mnogo boljši nego škripec, ki je tudi ponekod v rabi. V električni zvezi je z dvema strojema, ki sta pritrjena na spodnjem delu voza med obema osema koles. Let stroj, ki ga imenujemo motor, premika voz po železničnem tiru. Električno silo, ki goni vso to napravo, vzbuja v elektrarni ogromen stroj, ki se zove dinamični stroj.

Od tega stroja gre električna sila v posebne štirivogelne posode, ki so med seboj kovinsko zvezane, tako da more električni tok krožiti skozi vse. V teh posodah se nabira električna sila, proizvajana v elektrarni. Zato imenujemo te posode zbiralnike elektrike ali akumulatorje. Ti akumulatorji so v zvezi z nadstrešno žico, ki dovaja motorjema v tramvaju električno silo, in pa z železničnim tirom. Kadar torej hočeš, da se električna železnica prične pomikati po tiru, pustiš, da kroži električni tok iz akumulatorjev po nadstrešni žici, ki se imenuje po nje izumitelju Trolleu Trollejeva žica. Električni tok gre potem po drsalnem locnu v motor in iz tega po tirnicah v zemljo. Kakor hitro pride električni tok v motor, jame ta delovati, t. j., njegov vrtljivi del se prične z veliko silo vrteti okoli osi, ki nosi majhno zobčasto kolo. To kolo pa se ujema z zobmi v drugo podobno, a večje kolo, ki je pritrjeno na osi voznih koles. Zato se morajo vrteti tudi ta kolesa in voz se premika z manjšo ali večjo hitrostjo po tiru.

Na vozu je voznik, ki spušča električni tok v motor in torej vodi voz. Poleg njega pa je tudi izprevodnik, ki daje z zvoncem ali s piščalko znamenje, kdaj naj voznik ustavi voz ali ga spravi v tir, obenem pa daje ljudem, ki se vozijo, proti določenemu plačilu vozne listke.

Električna sila, ki se tu uporablja, lahko postane tudi nevarna ljudem in živalim, ki bi prišli z njo v neposredno dotiko. Če bi se n. pr. odtrgala zračna žica in bi padla na kakega človeka ali kako žival, bi ju električni tok utegnil celo usmrtiti ali pa poškodovati za vse življenje. Tudi bi bilo jako nevarno, ko bi se doteknili napete žice z mokro palico, še nevarneje pa, s kovinskim drogom. Bodite torej vsekdar oprezni, da se izognete nesreči!

Po »Zvončku«.

2. Avtomobil.

Zakričali so otroci na vasi, hiteli vkup ter radovedno gledali čudoviti voz, ki je šinil po prašni cesti mimo njih kakor strela, zavil v oblak prahu. Bil je avtomobil.

Avtomobil ali krajše avto je voz, ki drči brez vprege in železnega tira sam na mehkih gumastih kolesih po ulicah in cestah skozi mesta, trge in vasi. Goni ga sila, ki se proizvaja v bencinovem motorju. Motor je pri avtomobilu pritrjen na sprednjem delu voza. Na zadnjem delu voza je posebna posoda, ki je v njej spravljen bencin. Ta posoda je po cevi v zvezi z motorjem na sprednjem delu voza. Če hočemo bencin iz posode spraviti v motor, povzročimo z zračno sesalko pritisk zraka, ki potisne bencin v cev in po njej v motor. V motorju se bencin v posebni pripravi pretvarja v plin, mešan z zrakom, in ta tvori vsled eksplozije silo, ki goni voz. Ta sila se v bencinovem motorju dela sproti, dočim smo pri električni cestni železnici videli, da se zbira električna sila, ki jo goni, v zbiralnikih. Kakor pri cestni železnici tako se tudi pri avtomobilu ob delovanju motorja njegov vrtljivi del z veliko silo vrti okoli osi. Ta os ima prav tako majhno zobčasto kolo, ki se ujema z zobmi v drugo, temu podobno, a večje kolo. To kolo je po verigah zvezano z zadnjima kolesoma avtomobila.

Poleg motorja vidite na sprednjem delu voza pred sedežem za voznika, šoferja, kolo, ki vodi z njim šofer voz v katerokoli smer. Na desni strani voza sta dva vzvoda, ob znožju šoferjevega sedeža pa je priprava, pedali, ki v zvezi z vzvodoma ob desni uravnava hitrost vožnje ali tudi popolnoma ustavi voz.

Voznik, ki vodi avtomobil, mora biti za to posebno izučen. Voznik, ki ni dosti večšč, često provzroči veliko nesrečo. Ker avto večkrat vozi z veliko brzino, nastane prah, ki je ob hitri vožnji šoferju in potovalcem često zelo nadležen. Zato vidimo pred šoferjevim sedežem na avtomobilu debelo stekleno ploščo, ki odbija zrak in prah, poleg tega pa nosijo navadno šofer in potovalci primerne krinke ali naočnike.

Tudi avtomobil je prekoristno prometno sredstvo.

Andrej Rape.

3. Aeroplan.

Na velikem travniku za mestom je pristal letalec. Mlado in staro hiti tja, da si ogleda čudno napravljenega moža pa še bolj čudnega, velikanskega ptiča.

V debel kožuh je zavit mož, glava in velik del obraza mu tičita v gorki oglavnici, a na očeh ima velike naočnike.

Jezno brenči veliki ptič, kakor bi mu ne bilo prav, da ga je njegov gospodar pripeljal iz njegovega zračnega kraljestva na pusto zemljo. Krila mu trepečejo in jezno godrnja motor, ki je pritrjen na sprednjem delu. Če si ogledamo motor, opazimo, da je podoben motorju na avtomobilu, samo da je fineje izdelan in da ima večjo silo.

Mi se vsega tega jeznega brenčanja ne bojimo, zato si hočemo letalo natančneje ogledati.

Na sprednjem koncu vrtljivega dela motorja je pritrjen lesen zračni vijak ali propéler, ki se zajeda v zrak kakor sveder v les in potiska večji del zraka pod aeroplanova krila. Na vsaki strani motorja so nosilne ploskve ali krila, ki so z žicami trdno zvezana z ladjo. Pod motorjem je dvoje koles. Na zadnjem delu ladje odspodaj pa je prožen drog, ki vzdržuje letalo, kadar drči po tleh, v ravni smeri. S trojnim

krmilom je letalcu mogoče obračati letalo, v katero smer hoče. Takoj za motorjem, torej še na sprednjem delu ladje vidimo priprave, ki z njimi letalec uravnava delovanje motorja. Dalje vidimo dve krmili, ki ju letalec uporablja z rokami in nogami. Pri letalčevem sedežu nas zanimajo še razne ure, ki kažejo hitrost vrtenja zračnega vijaka, hitrost letala v zraku in količino bencina, ki je v posodi pod njegovim sedežem. Kakor pri avtomobilu tako je tudi tu bencin po cevi v zvezi z motorjem in prav tako ga potisne letalec vanj z zračnim pritiskom, preden začne motor delovati. Pozneje pa motor sam sesa potrebni bencin z motorno sesalko. Nad motorjem je še nadomestna posoda z bencinom za razne slučaje, ki bi se primerili.

Gledamo tega čudnega ptiča, občudujemo ga in radovedni smo, kako neki zleti v zrak. Pravkar je zasedel letalec zopet svoj sedež. Čudni ptič se je bil med tem časom, ko smo ga ogledovali, umiril, ni več godrnjal in propéler se ni več vrtel. Sedaj pa je letalčev tovariš vnovič parkrat zasukal propéler in odskočil, da smo se kar ustrašili, dočim je letalec s potrebno pripravo, ki je pri motorju, le-tega vnovič pognal v tek. Ni pa se še letalec dvignil. Prej je še preizkusil enakomerno delovanje motorja. Ko je videl, da so vse priprave v redu, je zavzdignil roko, mi gledalci smo odskočili na obe strani, da napravimo prostora, a letalec je zdrčal z letalom po kolesih naprej ter se s primernimi pokreti dvignil v višave.

Zadovoljno je brenčal čudni ptič, mi gledalci pa smo radovedno gledali za njim.

Takega letala so si ljudje želeli že od nekdaj. Zavidali so pticam, da nimajo na svojih potih tistih ovir, ki zadržujejo človeka na potovanju. Zgodovina nam pripoveduje, da je v starem veku Grk Dedal naredil sebi in sinu Ikarju iz voska in perja peruti, ki sta se z njimi vzdignila v zrak in vzletela. Ikar se je vzdignil previsoko. Solnce mu je raztopilo vosek in peruti so razpadle. Ikar je padel v morje. — Pozneje so izumili balone. Pod njimi so kurili, da se je zrak razredčil in razširil, potem so se vzdignili kvišku. A voditi se tak zrakoplov ni dal.

Stane Rape.

4. Parni stroj.

Para ima v sebi veliko raztezalno moč. Za to moč so že dolgo vedeli ljudje, a šele pred 200 leti so jo začeli uporabljati pri raznih strojih. 100 let pozneje pa so izumili parobrode. Parobrode goni para. Ti parniki so imeli izprva kolesa. Čeh Resel pa je izumil kolesom izboren nadomestek — vijak. Para suče vijak, ki se zavija v vodo in s tem parnik poriva naprej. — Pred 100 leti je Anglež Stefenson izumil lokomotivo. Zdaj sta parnik in lokomotiva glavni prometni sredstvi.

5. Telegraf in telefon.

Prvi početek telegrafa so bile grmade, ki so jih ljudje zažigali na gorah, kadar so se bližali Turki. Tako so označevali vsej deželi strahovito novico. Nekaterikrat so imeli dogovorjena tudi druga znamenja. Morse je v Ameriki izumil pripravo, ki je napisovala znamenja — črte in pike — katera je električna sila donašala iz daljnih krajev. Iz črt in pik se da sestaviti cela abeceda, n. pr.: . — = a, . . = e itd. Danes preprezajo telegrafske žice, ki po njih teče električni tok, vse obljudene pokrajine. Še pod morsko gladino je položen kabel, tako da lahko brzojavljamo tudi v Ameriko. — Marconi pa je dognal, kako se da brzojavljati tudi brez žice, in je izumil brezžični brzojav.

Električni tok prenese lahko tudi govor v daljavo. Ta izum iz leta 1877. imenujemo telefon.

6. Peresa.

Še pred 100 leti so otroci v šoli pisali z gosjimi peresi, ki so bila lepo šilasto prirezana. Seveda je moral učenec biti jako pazljiv in imeti je moral lahko roko, da je z gosjim perešom pisal tenko in čedno. Vam je veliko lažje pisati, ker imate jeklena peresa, ki so jih že v tvornici prirezali.

7. Kamenotisk ali litografija.

Živel je nekoč pisatelj Senefelder. Rad bi bil videl svoje spise tiskane. A tisk stane denar. On ga pa ni imel in tudi ni dobil nikogar, ki bi mu ga bil posodil v to svrho. Pomagal

si je drugače. Našel je kamen, ki vsrkava vase vodo in tolščo. Takšen kamen imajo na Bavarskem pri Solenhofnu. Ako s posebno tinto popisan papir pritisneš na ploščo takega kamena, se naredi odtisk, ki se prime papirja, ako ga pritisneš na ploščo. Tako je Senefelder natiskal svojo knjigo. — Tudi barvotiske napravljamo s pomočjo litografske plošče. Treba pa je toliko plošč, kolikor ima slika barv. Na vsako ploščo prenesemo le istobarvne dele slike. Sliko je potem seveda polagati na vse plošče.

8. Meter.

Naši pradedje so imeli različne mere. Še zdaj govore ljudje o oralih, laktih, korakih, sežnjih, pednjih, palcih. Vse te mere so netočne. Oral je toliko zemlje, kolikor je kmet v enem dnevu preorje. A kdor je priden in ima dobro živino ter dobro orodje, preorje veliko več nego zanikarnež. Da palci, stopinje, sežnji, lakti niso pri vseh ljudeh enako dolgi, to vemo tudi vsi. Potrebno je torej bilo, da so uvedli enotno mero za vse. To imenujemo meter, ki je 10 milijonski del četrtnine zemeljskega obsega.

9. Podmorniki.

Še o enem izumu najnovejšega časa nam je govoriti. Ta izum je v minulih letih prinesel toliko gorja, da si želimo, da bi ga nikdar ne bilo. To so podmorniki. Podmornik je čoln, ki plava pod morsko gladino in ga zato ne vidimo. Kaj lahko se torej približa sovražnim ladjam in ustreli vanje torpedo. Ladja se v najkrajšem času pogrezne. Za mirovne čase nima podmornik nikakršnega pomena in ne prinaša nikake koristi. Vojno gorje si želimo za vse čase končano, zato pa je tudi želeti, da podmorniki popolnoma izginejo. Na mirovnem posvetovanju v Versaillu so že govorili o tem.

Fran Karbaš.

21. Dobro delo.

Delavec je stopal po cesti v Parizu. V roki je nesel tazinjstveno zavito ovoj. Majhna dvanajstletna deklica ga je spremljala. Videlo se je obema, da sta bila jako žalostna,

posebno otrok je komaj zadrževal solze. Naposled začne ihteti in oče ji reče: »Dobro! Če boš jokala, se obrneva do-
mov!« — »Ne, oče!« odgovori otrok. »Ne bom več jokala,
ker je to za mamó.«

Gresta zopet dalje. Oče pogleduje od časa do časa malo ubožico, ki siloma skriva solze.

Žalostni prizor je zapazil mimo idoč človek, ki je že nekaj časa stopal za delavcem in njegovo hčerko. Naposled postojita oba pred prodajalnico starinarja v predmestju. Vstopita. Trgovec odveže ruto, ki je bil v njej zavit dragocen ovoj. V njem so bile lepo vezane knjige z zlato obrezo in z grbom mesta Pariza.

V prodajalnico pa stopi tudi človek, ki je šel za njima. Z enim pogledom je razumel vse. Ubogi mož je imel na prodaj vse te lepe knjige, ki jih je dobila deklica v šoli za darilo zaradi poslušnosti, delavnosti in marljivosti. Mati pa je bila bolna. Denarja ni bilo več v hiši, vse je bilo zastavljeno, vse prodano, vse — razen darila ubogega otroka. Svet spomin, za katerega so se bili odločili v skrajni sili, da ga prodado. Žrtev je bila huda za mater, za očeta in za otroka.

Neznanec, ki ni bil mož brez srca, je čutil vse to in je sklenil, da hoče storiti dobro delo. Kupi darilo, ki od njega deklica ni mogla oči obrniti, da kupnino očetu, prime knjige, jih vrne otroku in ga objame, rekoč: »Vzemi te knjige nazaj, draga mala, zakaj zaslužila si jih dvakrat. Bodi tudi v bodoče dobra in poslušna ter vedi, da krepost ne ostane nikoli brez plačila.«

In plemeniti človek odide, ne da bi bil poslušal genljivo zahvalo ubogega očeta in dragega otroka.

Iz francoščine Fr. Jordan.

22. Pametnice.

Po slabi družbi tada glava boli.

Resnica oči kolje.

Kdor dolgo leži, kosilo od njega beži.

Kakor si boš postlal, tako boš spal.

*Kar se mlade dni zamudi,
ne popravi se vse žive dni.*

*Kako te, šola, rad imam,
kako me veseliš!
Karkoli vem, karkoli znam,
ti vsega me učiš.*

*Kjer srce k srcu govori,
tam ni prevare, ni laži.*

23. Družina.

Udje ene in iste družine imajo pred očmi korist vseh, ker se ljubijo in ker so vsi deležni skupnega imetja. Nikogar ni v družini, ki ne bi delal zanjo po svojih močeh, po svoji razumnosti, po svojih posebnih zmožnostih. Ta dela to, oni kaj drugega; toda delo vsakega koristi vsem in delo vseh koristi vsakemu. Če je družina ubožna ali bogata, vse si delijo po bratovsko; ni razlike pri domačem ognjišču. Čaša, ki jo Bog polni s svojimi darovi, gre iz roke v roko. Starček in dete, ta, ki se ne more več ali ne more še truditi, in oni, ki se vrača s polja ves v znoju, pomoči tu ustnice. Njih veselje, njih trpljenje je skupno. Če kdo oslabi, če zboli, če postane s starostjo nesposoben za delo, ga drugi žive in mu strežejo in ni nikoli zapuščen.

Oče, mati, otroci, brat, sestra, kaj je svetejšega, slajšega od teh imen!

Kar je družina v malem, to je država v velikem. Ker tvorijo državo posamezne družine, podpira državo, kdor dela za družino. Kakor pomagajo udje ene družine drug drugemu, tako podpirajo udje ene države drug drugega.

Vdanost, zvestoba, ljubezen, ki vladajo v družini, morajo vladati tudi v državi.

Iz francoščine Fr. Jordan.

24. Oče in mati.

Ljubi oče, ljuba mati
čuvata me dan in noč.
Kaj se treba meni bati,
saj sta vselej mi v pomoč.

Vse mi dasta, česar prosim:
sadje, kruh in med in sok;
suknja topla, ki jo nosim,
dar je tudi njiju rok.

S čim naj neki ju zahvalim,
da bo prav obema všeč?
Če ju slušam in ne žalim,
to je menda prva reč.

A. Funtek.

25. Očetova slika.

Bogat trgovec je umrl na tujem, pa tudi njegov sin je živel daleč od rojstnega kraja. Kmalu po trgovčevi smrti pridejo trije mladeniči na dom umrlega. Vsak je trdil, da je sin pokojnikov in torej edini dedič.

Ti mladeniči so si bili jako podobni, in ker je bil trgovčev sin že več let z doma, ga nihče ni mogel ločiti od sleparjev. Tedaj ukaže sodnik, ki je opravljal dediščino, naj prinesejo očetovo sliko, ki je bila temu jako podobna, in reče: »Tisti izmed vas, ki zadene s pšico znamenje, narejeno na tej sliki, postane dedič vsega imetja.«

Prvi prime lok in pšico in zadene blizu cilja. Drugi izstreli pšico in zadene še bliže. Tretji, hoteč izstreliti, se pomišlja nekaj sekund, potem pa vrže proč lok in pšico in reče s solznimi očmi: »Ne, ne morem se odločiti, da bi streljal proti sliki svojega očeta; rajši se odpovem dediščini.«

Sodnik se vzdigne s sedeža in reče z genljivim glasom: »Plemeniti mladenič, ti sam si sin in postavni dedič rajnega očeta. Pravi otrok ni zmožen, da bi predrl srce svojega očeta, čeprav samo na sliki.«

Iz francoščine Fr. Jordan.

26. Materina ljubezen.

Gora h gori se zaganja,
hrepenenje silno sanja.

V vzgonu silnem raste reka,
sama pot si v daljo seka.

Grom na grom podnebje stresa,
trže se neba zavesa.

Nista gori hrepeneči,
reka ne, ne grom bučeči:

Matere je bolečina,
ki v ljubezni išče sina.

Gre čez gore — pa jih zgane,
v tok bučeče reke plane.

Zástore nebeške trže,
pred Boga se s prošnjo vrže:

Zase ne, za sina moli
ob nebeškem tam prestoli...

Fran Žgur.

27. Resnice.

*Kdor sam sebe povišuje,
prazno glavo oznanjuje.*

*Hudoben je vsak, ki druge umiva,
sam svoje grdobe pa sebi prikriva.*

*Sreča iz takega kraja beži,
ki v njem poštenja potrebnega ni.*

*Kdor košček kruha zametuje,
drobtine večkrat paberkuje.*

A. M. Slomšek.

28. Otroku.

Ti čutiš pač, otrok,
da mnoge želje v srcu nosiš,
da vse ti da, karkoli prosiš,
tvoja mati.

Ti slutiš že naprej,
da glasno plakal bi v nesreči,
ko morala bi v jamo leči
tvoja mati.

In dobro znaš, otrok,
da s tabo srečna in vesela
za tebe le živi in dela
tvoja mati.

Le tega ti ne veš,
kako te čuva skrbno, verno,
kako te ljubi neizmerno
tvoja mati.

Anton Medved.

29. Mati.

Dokaj let je že tega. Tih večer je bil, pravzaprav že noč, ko sem se prebudil. V sobi je bilo jasno — skoro kakor ob dnevnu: bila je polna luna in skozi visoka, nezastrta okna je lila v sobo mesečina v mirnih, a velikih valovih. Zazdelo se mi je v prvem hipu, da greje izbo z mlačno toploto. Od okna pri mizi je padal lunin soj ravno čez gornji del postelje. Ob zglavju je sedel nekdo in je naslanjal glavo ob blazino malone tik moje glave.

Tiho in oprezno sem se dvignil malce ter zagledal obraz žene, ki jo je premagala utrujenost, da je sede zadremala za hip.

Moja mati je bila. Obraz se ji je zelo izpremenil že od začetka moje bolezni. Lica so ji bila bleda in izmučena, brada zaostrena, in v mesečini sem videl jasno, da ji pre-rezujejo čelo gube. Poprej jih nisem opazil nikdar.

Sloneč na roki, sem zrl dolgo v shujšani obraz mamičin. Niti dihati si nisem upal prav, boječ se, da je ne predramim

in prestrašim. V duši pa mi je vstajala polagoma težka in bolestna misel: »Tvoja bolezen je čelu materinemu včrtala te gube. V skrbi in v strahu, da te izgubi, ji je ostarelo lice.«

Šele zdaj sem se zavedal docela, da sem bil bolan. Trudil sem se, da se domislim vse te bolezni, da preračunam, kako dolgo je trajala, koliko noči je prebedela mamica ob moji postelji. A spominjal sem se le, kako sem legel nekega popoldne. V prihodnji noči mi je bilo zelo vroče in v glavi sem čutil pekoče bolečine. Dozdeva se mi, da sem prosil mamico, naj me nese odtod — kam sem hotel, ne pomnim več. Potem pa je legla neprodurna noč na moje misli...

In zdaj ob tihem mesečnem večeru sem se spet prebudil. V glavi sem čutil še nekaj težkega, v ušesih mi je šumelo, oči so bile trudne in vse telo me je bolelo, kakor bi bil padel iz visočine na trdo zemljo.

Spoznal sem jasno, da sem bil že na pragu med življenjem in med večnostjo. A ta večer sem se zbudil v novo življenje, nov dan mi je zasijal ob tihem večeru.

In prvi obraz, ki ga gledam pred seboj po tem prebujenju, po tej vrnitvi v življenje, je najdražji obraz. In glej, govori mi jasno o večerih in nočeh, ki jih je prečula ubožica v boli in v obupu ob moji postelji. Koliko vzdihov se ji je izvilo iz srca vse te dolge noči, koliko molitev je poslala njena duša k Bogu v spravni dar in v dragoceno odkupnino zame! Koliko solza so potočile njene oči — od teh solza in od mnogih prečutih noči oslabele in izmučene, so se sklenile zdaj — ob tihem večeru, ko sem odprl jaz svoje.

Tiho sem sklonil glavo nad njeno roko, počivajočo na odeji. Poljubil sem jo žarko, iz očesa mi je privrela solza ljubezni in hvaležnosti in je kanila na koščeno roko.

»Mamica ...«

Planila je pokonci, kriknila je — a takoj se je spet zrušila na stol. Njene roke so se oklenile mojega vratu, pritislila je obledelo lice k mojemu in je zaihtela na glas. Plakala sva skupno — solze veselja, hvaležnosti in ljubezni so bile to.

Okolo naju in tam zunaj v prirodi božji je sanjal tih in miren večer... Težko je pozabiti takih večerov in čestokrat se oživljajo iznova.

30. Trije popotniki.

Gredo mi popotniki mladi trijé,
po cesti čez ravno gredo poljé.

Obiskala vila je Vesna naš svet,
pri cvetu zasajala pisan je cvet.

»Dežela prekrasna!« jo prvi slavi.
»kje tebi enaka na svetu leži?«

De drugi: »Preljub mi domači si kraj,
ti dom naš slovanski, naš zemeljski raj!

Še dražji ko zemlja pa tvoj mi je rod,
moj narod, moj narod, ki biva tod!«

In tretji — molči. A zakaj se solzi?
Bol ali veselje te solze rodi? —

Anton Aškerc.

31. Mati in deca.

Četvero svojo deco je ljubila mati z enako ljubeznijo. Vsa v skrbah zanjo jo je učila, naj veže njih srca vez prav tolike ljubezni, kolikršna je njena. Nikoli naj ne umre v njih dušah spomin, da so oni deca, ki jo je dočila ena mati in ji pela nad zibelkami sladke pesmi ljubezni v istem jeziku. »Ko pojedete po svetu, naj vam bo jezik svet, ki sem ga vas jaz učila.«

In četverica je zapustila materin dom. Šli so po svetu, govoreč vsi besede domače. In v njih srcu je živela podoba skupne matere dolgo, dolgo.

Sčasoma so si pa vsi štirje ustanovili lastna gospodarstva. Spomin na mater jim je jel bledeti. Vsak si je nadel celo drugo ime. Tisti, ki si je postavil domačijo med Dravo in Adrijo, se je imenoval H r v a t. Na jugovzhodu od tega si je zgradil bivališče S r b. Tretji otrok je pa zašel v sužnost. Toda bil je krepak in ni poginil v robskem trpljenju. Zaradi njegovih dobrih lastnosti ga je pričel gospodar ljubiti.

Naučil se je gospodar njegovega jezika, prevzel njegove šege, ki so se mu zdele boljše od njegovih. Naposled mu je dal celo svojo hčer Mongolo za ženo. Zapustil mu je tudi vse gospodarstvo, njemu in vnukom, a tudi svoje ime *B o l g a r*.

Četrty otrok je pa potoval najdalje po svetu. Zadržali ga niso sovražniki, ne orjaške planine. Do matere je pa ohranil toliko spoštovanja, da ni izpremenil svojega imena. Imenoval se je vedno *S l o v e n a* ali *S l o v e n c a*.

Ernest Šušteršič.

32. *Vrnitev v domačijo.*

*V tuji deželi živeč, spominjal sem vedno se doma,
kakor spominja se zvest matere svoje otrok.*

*Često domov sem oči obračal iz tujega kraja,
gledal sem, kaj se godi po domovini okrog.*

Stritar.

Mlad mož koraka po stezi. Sneg je pobelil brdo in ravan, drevje in grmovje. Mrak se dela, nobene sape, nobe-
nega glasu ni okrog; le njegova počasna, trudna stopnja
drobi napol zmrzli sneg, da mu škriplje pod nogami. Mnogo
let je bil na tujem, mnogo let ni spal v domači hiši, kjer
se je rodil, kjer je zrastel, na postelji, ki jo je postiljala
skrbna mati, stara ženica. Videl je dokaj sveta, velikanska
mesta, izkušal in spoznal ljudi, ki po njih prebivajo. Ali
sreče, prave sreče ni bilo zanj nikjer, nikjer tiste zadovolj-
nosti, ki jo je čutil nekdanj v otročjih letih pod slamnato
streho rojstnega doma. In zdaj se vrača domov.

Dospe do vrha ter se ustavi. Pred njim leži dolina, bel
plašč je pogrnjen čez njo. Sredi doline stoji hišica na
samem, njegov rojstni dom. Dobro mu je znan nizki zid,
znano mu je okence, ob katerem je poletne večere, gledaje
v zvezdnato nebo, molil večerno molitev; znana mu je stara
jablana in kamenita miza v njeni senci, kjer je nekdanj
pozimi zidal snežene cerkve; znan mu je klanček za sked-
njem, kjer se je s tovariši vozil na sančicah, hlev, kjer so
bile krave in voli, nekdanji njegovi tovariši na paši. O tačas
mu je bila ta mala domačija svet in na tem vesoljnem svetu
vse lepol!

Dim se dviga iznad strehe, tanek curek sivega dima, ki se kroži in vali kvišku, trga in zopet sprijemlje, naposled pa razgublja med sive oblake.

In spomini iz otročjih let obhajajo potnika. Vidi staro mater, za družino skrbečo pred ognjiščem, kako drži za mišljeno roke pod pazduho križem, zre v ogenj in kuha. In oče, star, moder mož, mož trde skorje, pa dobrega zrna, menda ravno poklada živini, števili, če bi kaj zmanjkalo klaje za zimo, števili, kdaj bo živine za eno tele več, kdaj bodo voliči za naprodaj. Sestrico pa si misli v hiši na klopi pred kolovratom sedečo, kako pridno prede in marsikaj ugiblje v mladi glavici. Tako si domišlja potnik. Neznano hrepenenje se ga polasti, da bi brž videl svoje ljube iz oči v oči, da bi od blizu videl in se nagledal znanih krajev prve mladosti. In naglo se spusti navzdol.

Josip Jurčic.

33. Rešitelj domovine.

Ko je srbska vojska leta 1914. jela omahovati pred strahovito premočjo in ljutimi napadi Avstrijcev, je stopil tedanji srbski kralj Peter med svoje vojake in jih je ogorčil takole:

»Deca moja! V teku zadnjih dveh let ste se junaško borili s Turki, Arnavti in Bolgari. Premagali ste sovražnike in prinesli sebi in srbskemu orožju slavo. Sedaj se borite že nad štiri mesece z novim in močnejšim sovražnikom, čigar moč je dosti večja od naše. Trudni od nadčloveških naporov v tej vojni, želite, da se zopet snidete s svojimi ženami in otroki. Pa tudi oni želijo to. Toda domovina potrebuje naše obrambe. Prisegli ste domovini in sebi, da se boste borili do zadnje kaplje krvi. Dobro vas razumem, Vaše in vaših družin želje priznavam za popolnoma opravičene. Zato vas odvezujem prisege. Opuščam vam vse, deca moja, pa tudi Bog naj vam odpusti. Idite domov! Zadažem vam pa častno besedo, da nihče od vas ne bo trpel zaradi tega koraka. Toda jaz, vaš stari kralj, ostanem s svojima sinovoma tu in mi umrjemo v teh postojankah, tako da bo mogel sovražnik osvojiti Srbijo edino tedaj, ko pojde čez trupla vašega kralja in njegovih sinov.«

Vtisk tega preprostega govora je bil velikanski. Podprl je upadajoči pogum Srbom. Z vztrajnim navdušenjem so odbili avstrijski napad. Z velikimi izgubami se je moral vrniti sovražnik v svoje postojanke.

34. *Drobtine.*

1.

*Ne z besedami, z dejanji
uveljavljaj svoje misli!
Naroda korist le v čisli
v vsem naj tvojem bo ravnanjil*

2.

*Kar te peče in boli,
tega drugemu ne storil
In resnico le govori,
bodi mož do konca dni!*

3.

*Naj bo čista duša tvoja,
blesk ne mami je sveta;
ako v srcu ni pokoja,
nihče tebi ga ne dal*

4.

*Vsaka zmota se popravi,
ako te objame kes,
noga pota zla ostavi,
k Bogu se povrneš ves.*

5.

*Hrepenenju se odpira
želja v daljni, tuji svet,
a od tam srce ozira
hrepeneč domov se spet.*

35. *Kako se vedi!*

N a u l i c i: 1. Pozdravljaj odlične ljudi, ki jih srečavaš na ulici, s tem, da se odkrivaš! 2. Izogibaj se s pota starejšim od sebe! 3. Ako srečaš na stezi ali blizu brvi starejšega od sebe, stopi v stran in počakaj, da gre on mimo!

P r i m i z i: 1. Kadar sedaš za mizo, ne sedi prej, nego so sedli starejši od tebe. 2. Ko si sedel, počakaj, da ti jed in pijačo ponudijo. 3. Če si povabljen, ne prični jesti prej, dokler ne začno starejši. 4. Ne brani se jedi, ki ti jo ponudijo. 5. Soli in popra ne jemlji s prstil. 6. Ne cmokaj z usti, ne oblizuj prstov! 7. Kadar kdo želi soli, kruha ali vode, mu hitro in prijazno ponudi solnik, hleb ali čašo. 8. Ako daješ drugu pri mizi nož, ga primi v sredi med držajem in rezilom ter mu ponudi držaj! 9. Zob ne trebi z ostmi vilic niti z nožem! 10. Nikdar se ne opiraj z laktom ob mizo! 11. Razen bolnika in starca ne sedi za mizo nihče s pokrivalom na glavi.

P r e d v r a t i: 1. Nikdar ne stopi v sobo, ne da bi prej potrkal ali pozvonil. Ne odpiraj vrat, dokler te ne pozove kdo s klicem: naprej! ali kako drugače. 2. Preden vstopiš, osnaži si obuvalo! Galošje pusti pred vrati! 3. Ako srečaš pred vrati odlično osebo, ji daj vstopiti pred seboj.

V s o b i: 1. Preden stopiš v sobo, snemi klobuk ali čepico! 2. Ko si vstopil, pozdravi in odgovarjaj spodobno na vsa vprašanja! 3. Ako ne razumeš vprašanja, ne vprašuj: Kaj? Kako? ampak: Prosim, kj ste rekli? Kako menite? 4. Bodi vljuden napram vsem, ne samo proti domačim! 5. Pri zdehanju deni roko pred usta! 6. Ne vtikaj se nikomur v besedo sredi govora! Počakaj, da skonča in da pride na tebe vrstal! 7. Ko odhajaš iz sobe, pazi, da brez šuma zapreš vrata za seboj.

36. *Vse prav.*

„Vse prav!“
glasi se iz višav,
kot prišlo bi z neba:
mornar z višine jambora,
ta kliče vsem pozdrav.

V kabini svoji kapetan
računi smer, ko gasne dan,
k počitku lega potnik vsak,
saj sredi morskih je planjav
vse prav.

Kot ladji kapetan, mornar,
razum in vest sta tvoj brodar.
V nju varstvu človek sladko spi,
kedär se nju pozdrav glasi:
„Vse prav!“

Andr. Rape.

37. Iz življenja kralja Aleksandra.

Zadnji hočem biti . . .

Ves bolan se je kralj Aleksander privlekel do Leša, ko je s svojim narodom moral zapustiti domovino.

Od gladu in utrujenosti so cepali vojaki in drugo ljudstvo kar po ulicah. Sedanji naš vladar pa je gledal le na morje, da vidi, ali že prihajajo rešilni brodovi. Ladij ni bilo, priletela pa so nad nesrečnike sovražna letala in sejala nanje smrt. Vse je obupavalo, Aleksander pa je tolažil vedno iznova: »Dođu! Moraju, da dođu!«

Pojavila se je torpedovka. Vsi so bili radostni. Službojoči častnik je prišel k prestolonasledniku, rekoč:

»Visočanstvo, komandant torpiljarke Vas moli, da izvolite uči!«

A prestolonaslednik: »Molim, gde su lađe za prevoz naše vojske?«

»Ja imam nalog, da ukrcam jedinu Vašu Visost. Raspozloživog brodovlja sada još nema,« je odvrnil častnik.

Prestolonasledniku je zaigral grenak nasmeh okoli usten in je dejal: »Kažite komandantu: kad i poslednji vojnik i izbeglica budu ukrcani, onda će doći red i na mene . . . onda ću se i ja krenuti. Razumite: ja ću biti poslednji, koji napušta otadžbinu!«

In torpedovka je morala odpluti brez prestolonaslednika klicat rešilno brodovje.

38. Vojvoda Živojin Mišić in kralj.

Vojvoda Mišić je bil najslavnejši srbski general. Ovenčan je bil z lavorovimi venci največjih uspehov in zaslug. Težki duševni in telesni napor pa so mu ugonobili zdravje. Moral je iti v beogradsko lečilišče »Vračar«.

Regent Aleksander mu je na čelu polka konjiške garde izkazal najvišjo čast.

Na Petrov dan so po dovršeni službi božji zaorile trombe in rogovi po ulicah beogradskih. Na belih konjih so dirjali glasniki naprej, da prijavijo bolniku, ki ni mogel vstati iz postelje, visoki poset.

Častniki so dvignili njegovo posteljo ter jo odnesli pred lečilišče. Regent Aleksander je skočil s konja in se je na čelu vse vojske in vseh komandantov službeno postavil pred posteljo in salutiral. Tako je izkazal regent najvišjo čast najbolj zaslužnemu možu za končni srbski uspeh v svetovni vojni, ki je postal last in sreča vse Jugoslavije.

Vojvoda Mišić je ves ginjen objel regenta. Nato je gardni polk ob glasovih fanfar defilirал mimo Mišića, regent pa je stiskal bolniku desnico. Prizor je bil tako lep, da so solze rosile lica starih in mladih junakov Aleksandrovih in Mišićevih sobojevnikov.

Po tej počastitvi so odnesli vojvodo zopet v lečilišče, Aleksander pa je odšel k njemu, se dolgo z njim razgovarjal ter se poslovil od svojega najboljšega učitelja.

39. Kralj in bolni redov.

Avala je visok hrib ne daleč od Beograda. Slaven je zaradi ljutih borb z Avstrijci. Aleksander ljubi ta zeleni in lepi hrib, ki ga nanj veže toliko bridkih in tudi lepih spominov.

Nekoč se je peljal v svojem avtomobilu, da se izprehodi po Avali in da po napornem državnem poslu zaužije zopet nekaj svežega zraka.

Na cesti k Avali sreča tri srbske prostake, redove. Dva vojaka sta z muko nosila tretjega, nezavestnega. V silni vročini je bilo utrujenemu redovu postalo slabo in zgrudil se je v cestni prah.

Regent je velel takoj avto ustaviti. Pozval je vojaka, naj mu razložita nezgodo, in jima nato ukazal, naj prineseta bolnika v avto. Nato je velel avto obrniti in se je z bolnikom odpeljal v Banjički tabor, kjer je bivalo vojaštvo. Tu je bolnika izročil zdravnikom.

40. Šišano kumstvo.

Kum ali boter je Srbu toliko kot sorodnik. Kuma jako spoštujejo in si ga izbirajo zelo oprezno. Zato je kumstvo tudi velika čast. Kum je svetovalec vdovam in varuh sirotam.

Kum je krstni ali »šišani«, t. j. oni, ki otročičkom prvi ostriže lase. To je že stara narodna navada.

L. 1920. je regent prispel nenadoma v Sarajevo. Nihče ga ni pričakoval. Ljudje pa so ga kmalu spoznali. Trume ljudstva so ga obsule in z največjim navdušenjem pozdravljale. Vsakdo je hotel videti moža, ki je razbil strašne verige vsemu narodu.

Nekega jutra odjezdi regent Aleksander iz Sarajeva k izviru Bosne. Od izvira je šel peš dalje, spremljan od navdušene množice. Prispel je do kmetiške hiše, kjer še po starem običaju žive v zadrugarstvu: vse obitelji iste krvi pod skupno streho pod vodstvom enega moža, »domačina«. Ves srečen je domačin povabil bodočega kralja v hišo. Tu mu je postregel. Aleksander se je preprosto razgovarjal z vsemi. Kar zagleda malega Branka, vnučka domačinovega, čvrstega Srbčiča.

»Ali hočeš, da postanem tvoj šišani kum?« je vprašal dete.

Vsem je zastala beseda, a ženske so od veselja zajokale. Bodoči kralj naj bi bil šišani kum v kmetiški hiši! Domačin se je presrečen priklonil in prinesel škarje. Regent je prijel škarje in po starodavnem običaju »ošišal« ali ostrigel Branka okoli vratu. Narod na ulici pa je plakal in vriskal...

41. Poljub neodrešeni domovini.

Med množicami, ki so navdušeno pozdravljale v dneh od 26. do 29. junija 1920. l. našega sedanjega kralja, takratnega regenta Aleksandra, v Ljubljani in po vsej Sloveniji,

je bila tudi skupina otrok s šolskimi knjigami v rokah. Učenci Ciril-Metodovih šol z zasedenega ozemlja so bili to. Zapustiti so morali najdražje — rojstni dom — ter se napotiti čez mejo v odrešeno domovino k bratom in sestram, ki se svobodno gibljejo pod svobodnim solncem. V naglici so pobrali to, kar jim je bilo najljubše, ter dali slovo predragemu domu. Bog ve, za koliko časa!

Z navdušenjem pozdravljajo vladarja svobodne Jugoslavije in z brezmejnimi zaupanjem zro v njega, ki bo nekdanj osvoboditelj njih doslej še neodrešene domovine. Kakšne misli in želje polnijo mlada srca teh resnih otrok, je razodela majhna, v črno odeta deklica, ki je kraljeviča nagovorila s temile besedami: »Vaše kraljevsko Visočanstvo! I mi smo radostna skupina, a srečna nismo. Ko je dobrotni Bog postavil našemu troedinemu narodu novi beli dom, v katerem gospodariš Ti, presvetli knez, smo ostali vprav mi otroci juga, otroci solnca, ki bi Te bili najbolj žarko ljubili, žalostni zunaj vrat, sirote brez ljubeče matere, mile domovine jugoslovanske, brez očeta, junaškega vladarja vseh srečnejših bratov in sester. Pisali smo bratom v Trstu, na Goriškem in v Istri, da prideš, svetli knez, med nas, pa so nabrali to cvetje na tej sedaj tožni naši zemlji, da vidiš našo ljubav, našo nado! Srce najboljših Tvojih sinov in hčerá Te pozdravlja iz njih: Pozdravljen car! Pozdravljajo Te oni, ki hočejo zmagati!«

Po teh besedah je poklonila deklica prestolonasledniku Aleksandru šopek cvetlic z bregov naše Adrije, ki so bile ovite s slovenskim trakom, na katerem so se blestele besede: »V Tvoje roke, dragi vladar, polagamo svojo usodo!«

Bil je genljiv prizor. Regent Aleksander je šopek sprejel, se sklonil do nedolžne deklice ter ji pritisnil na čelo poljub — poljub neodrešeni domovini!

Pavel Plesničar.

42. Domoljubni reki.

Lastna gruda — zlata ruda!

Boljša je gruča domače zemljé.
nego na tujem so zlate goré.

Varujmo skrbno se prostosti brez modrosti!

Mladi Jugoslovan!
 Bog ti daj krepko dlan,
 Bog ti daj bister razum,
 pravi ponos in pogum!

Mladi Jugoslovan!
 Prišel svobode je dan,
 čuvaj svoj dom in svoj rod,
 trezen ju brani povsod!

Prost diham božji zrak,
 prost vsak mi je korak;
 prost južni je Slovan,
 naš je vstajenja dan!

Marija Zopfova.

43. Vrednost človeškega življenja.

Japonski princ si je dal napraviti dvajset prekrasnih posod iz porcelana. Živel je le za to, da jih je občudoval. Nekega dne ubije služkinja po neprevidnosti eno teh posod. Princ, ves razkačen, jo obsodi na smrt.

To zve neki prinčev podložnik. Stopi k njemu in reče: »Imam dragocen recept, kako bi popravil ubito posodo, ne da bi se poznala niti najmanjša razpoka. Potrebno je samo, da mi pokažeš vse cele posode.«

Princ ga odvede v sobo, kjer so bile shranjene oboževane posode za svilenim zastorom. Podložnik privzdigne zaveso in z enim sunkom vrže vse posode na tla, da se razlete na tisoč koscev. »Če bi ostale te posode cele,« reče nato princu, »bi to lahko uničilo devetnajst človeških bitij. Zato vzemi življenje meni, da ne bo drugih nepotrebnih človeških žrtev!«

Princ je dobro razumel nauk, ki mu ga je dal ta mož. Spoznavši, da ne bi odtehtale vse zlate in izrezljane posode v njegovi palači niti enega človeškega življenja, je pomislil njega in služkinjo.

Iz francoščine Fr. Jordan.

II. Zdravje.

44. Splošna pravila za zdravje in dolgo življenje.

Svež zrak podnevi in ponoči!
Hrani se, kakor priroda zahteva!
Po delu mir, po miru zopet delo!
Živi trezno! Boj se alkohola,
ki ti je največji sovražnik!
Sprijazni se s čisto, mrzlo vodo!
Bori se proti vsaki strasti!

45. Gologlav.

Glava je eden najvažnejših delov človeškega telesa. V njej so oči, ušesa, nos in usta. V glavi so združeni poglavitni živci, ki razširjajo življenje in moč po vsem telesu. V njej so tudi možgani, ki je združena z njimi prva in najplemenitejša zmožnost človeškega duha. Kjer je torej glava v redu in zdrava, je tudi soglasje med telesom in dušo: telo uspeva, človek vlada z največjo lahkoto samega sebe, njegovo življenje krasi mir in red, pridnost in točnost. Navdušeno lahko opravlja svoj poklic in se veseli dovršenega dela. Kakor učenjak tako rabi tudi rokodellec glavo in pomilovanja je vreden, ako mu ne pomaga pri delu tudi njegova »možganska kovačnica«. Iz tega je razvidno, kako pazljivo moramo negovati glavo, da jo okrepimo v vsakem oziru. Hodi gologlav! Kdor ravna tako nepretrgoma in pridno, čuti kmalu blagodejen vpliv.

Seveda ne moreš povsod in vedno hoditi gologlav. Ob veliki vročini imamo na glavi pokrivalo, da nas brani pekočim solnčnim žarkom. Ob velikem mrazu, ob vetru ali slabem vremenu moramo tudi biti pokriti.

Privoščimo glavi krepko zračno kopel, da z njo olajšamo delo krvi, ki že itak sili vedno v glavo!

Ako imamo zunaj zaradi slabega vremena kako pokrivalo na glavi, mora biti prvo naše delo, ko stopimo v hišo, da ga snamemo. Da se odkrijemo v tuji hiši, zahteva tudi že olika. Odkrijmo se še v lastnem domu!

Na vrtu, v gozdu, na zelenih, sočnatih travnikih, na solnčnih višavah — kdo nam tu brani biti odkritim in se izprehajati s pokrivalom v roki? Naša navada bodi odslej, da bomo, kjer in kadar bomo mogli, gologlavi, da bodo glavo obvevale sapice, da postane zopet jasna, čista in zmožna za novo delo.

46. *Nasveti mladini.*

Zunaj šole.

Ne obešaj se na vozovel

Ne teci po blatni cesti mimo ljudi, da jim ne oškropiš okleke s cestnim blatom!

Ne dvigaj namenoma cestnega prahu!

Ne postajaj po cestnih hodnikih in prelazih, ker tako oviraš promet!

Ne meči kep in kamenja na obljudenih krajih!

Ne hodi po tratih in njivah, da ne uničiš posestniku brez potrebe veliko pridelkov!

Ne jemlji v roke orodja, s katerim ne znaš ravnati! Puščaj orožje, smodnik in naboje pri miru!

Nikdar se ne igray z ognjem!

Pri kopanju.

Izberi si kraj, kjer se nameravaš kopati, po svoji zmožnosti za plavanje! Ne bodi predrzen, pa tudi ne preboječ! Pridruži se poštenim tovarišem! Slušaj izkušenega tovariša, ko ti hoče dobro!

Ako te mrazi in se ne čutiš dobrega, rajši ne hodi v vodo! Tudi se ne koplji, ako si presit!

Natakni si plavalne hlače in počakaj, da se ohladiš! Preden skočiš v vodo, se prepričaj, ali ni na dnu čepinj, žebļjev, vejevja in enakih stvari, ki bi te ranile!

Ako preti tovarišu nevarnost, poizkusi mu pomagati iz vode! Pomoli mu predmet, ki ga lahko doseže: palico, drog, desko, vejo, vrvc, pas, kako oblačilo!

Če ga nisi mogel spraviti na varno, poišči pomoči pri najbližjih ljudeh! Delaj hitro in preudarno! Samo tarnanje ti ne reši tovariša.

Ako pa hoče nesreča, da potegneš iz vode že nezavestnega tovariša, ne obupaj! Poizkusi spraviti vodo iz njega! Položi ga na hrbet! Pod hrbet mu zatakni obleko ali kaj sličnega, da ima glavo niže nego život. Odpri in osnaži mu usta!

Potolci mu večkrat zapored s pestjo blizu srca po prsih, žgečkaj ga z bilkami pod nosom in po ustih! Pritiskaj ga od strani z rokami na prsi in drgni ga po rokah, prsih in nogah, dokler ne začne enakomerno dihati.

Če si ga spravil do zavesti, mu pomagaj, da se obleče! Pusti mu, da se malo odpočije! Med tem se obleci sam in ga spremi domov!

V g o z d u.

Ne plezaj po drevju in po skalovju, ker se lahko poškoduješ!

Cvetice, ki jih želiš vzeti s seboj, utrgaj! Nikdar jih ne ruj s korenino, da ne izginejo iz naših gozdov!

Ne hodi bos po krajih, za katere veš, da se v njih rada skriva strupena golazen!

Ako zagledaš strupeno kačo, ne izgubi glave! Če le moreš, jo uniči z dolgo, gladko leskovo šibo! Ako pa ne moreš ali si ne upaš, prepusti ta posel drugim!

Kadar koga piči strupena kača, gad ali modras, ravnaj po temle navodilu:

Razširi rano! (Nož, škarje, igla, steklena čepinja, pripravno trnje.)

Iztisni strup s krvjo vred iz nje!

Izsesaj jo, ako si prepričan, da nimaš prav nobene rane v ustih!

Izpiraj jo s kako jedko tekočino! (Lug, apno, kis, slana voda.)

Preveži nad njo pičeni ud, da zabraniš strupu pot do srca! (Nit iz nogavice, trak, obrobek od perila, močna trava.)

Pij močne opojne pijače v pogostih, pa majhnih požirkih!

Zateci se t a k o j k zdravniku!

M. Repovs.

47. Mož beseda.

Slavni švedski kralj Karel XII. je bil v mladosti precej razposajen. Pogostoma je popival v družbi mladih dvornikov in uganjal z njimi raznovrstne burke in nerodnosti. Nekega dne, ko je bil zopet pijan, je sirovo razžalil mater, ker ga je bila rahlo posvarila zaradi njegovega početja.

Ko se je bil drugi dan zopet streznil, mu je bilo silno žal zaradi tega, zakaj mater je drugače ljubil prav iskreno. Sklene trdno, da ji da zadoščenje, kakršnega pač ni pričakovala. Ukaže si prinesiti najlepšo in najdragocenejšo kupo iz brušenega kristala in si jo do roba naliže z vinom. S kupo v roki odide pred mater in jo nagovori takole: »Mati! Zavedam se, da sem vas včeraj hudo razžalil, in srce me boli zaradi tega. Ali storil sem to le, ker me je zavedlo vino. Da mi pa ne bo več mogoče žaliti vas v pijanosti, vam dajem sedaj v tem trenutku svojo kraljevo besedo, da je ta kupa, ki jo držim v roki, zadnja, ki jo izpijem v svojem življenju. A to izpijem na vaše zdravje, presvetla moja mati, s prošnjo, da mi odpustite.«

Po teh besedah izpije in zažene kupo skozi okno, da se je razbila na dvorišču. Kralj je izpolnjeval dano besedo — do smrti. Mnogo sveta je prehodil in v marsikateri bitki se je slavno meril s sovražniki, toda vina ni pokusil nikdar več.

Mihael Levstik.

48. Vrl gostilničar.

Na Bavarskem je živel gostilničar, ki ni dal nobenemu pivcu več kakor merico vina. Ako je poklical gost še merico, ga je zavrnil: »Dovolj imaš, nisi več žejen!«

Vojvoda sam je čul praviti o poštenem gostilničarju in je prišel z vsem lovskim spremstvom z namenom, da bi ravno v tej gostilnici pil kaj več.

Krčmar je sprejel visoke goste prav prijazno. Ko je postregel vsakemu z merico vina, ga ni bilo več blizu. Vojvoda ga veli poklicati predse. Vpraša ga: »Kako, da ne dobimo več pijače? Ne veste li, kdo sem jaz?«

»Kaj bi ne vedel,« odgovori vrli mož, »toda v moji hiši se tudi vojvoda ne sme upijaniti!«

Iz »Zvončka«.

49. Sadne pijače.

Najbolj zdrave sadne pijače si napravimo na ta način, da vkuhamo sok malin, borovnic, bezga ali robidnic s sladkorjem. Take sokove hranimo v steklenicah in jih uživamo razredčene z mrzlo vodo, s sodovico ali s slatino. Koliko je po grmovju in po mejah robidnic in drugih jagod, ki bi dajale izvrstno pijačo! — Jabolčni in hrušev sok pa vkuhamo lahko tudi brez sladkorja. Take pijače so ugodne zlasti bolnikom in otrokom in naj bi jih ne manjkalo v nobenem gospodinjstvu. Saj jih gospodinja lahko pripravi s kaj majhnim trudom in z majhnimi stroški. Jabolka in hruške pa, ki jih ne moremo spraviti v denar ali jih ni moči niti kako drugače porabiti, razrežemo in iz njih napravimo okusen kis. V umnem gospodarstvu ne smemo zavreči nobene stvari — vse moramo porabiti s pridom.

Iz »Zvončka«.

50. Smrekovi češarki.

Smrekovi češarki so premalo znana pomoč zoper jetiko, saj po velikih mestih večinoma niti ne vedo, kaj je češarek. To je smrekov storž, ki je prve mesece rdeč, pozeleni proti jeseni ter dozori šele drugo leto. Za zdravilo nabiraj rdeče

češarke konec junija! Izlušči jih in posuši med okni ali na peči! Ali pa namoči sveže luskin v finem špiritu, in napraviš si krasno rdečo tinkturo, ki je izvrstno mazilo za kostne in udne bolezni. Za gnile zobe, za pljučni in sapnikov katar kani malo tinkture v toplo vodo in izpiraj si usta, grlo in nos! Tudi za druge bolezni, kakor za črevesni katar in želodčne krče, je dobro vlivati na bolni kraj to tinkturo, sitno je samo to, da madeži dolgo ne izginejo iz perila. Za jetiko je najboljša, da kuhaš čaj iz luskin. Pest luskin prevri na pol litra vode in uživaj dopoldne in popoldne po osminko litra mlačnega čaja! Skuhati ga moraš vsak dan sproti. Neki zdravnik na Ruskem si je naredil imetje s tem, da je prodajal in naročal smrekove luskin za čaj zoper jetiko. S tem je ozdravil mnogo ljudi, ki niso niti vedeli, da pijo smrekove češarke. Ta čaj res ni prav prijetna pijača, ker je jako smolnat. Izboljšaš pa mu okus, ako mu primešaš žlico smrekovega sirupa.

Iz »Zvončka«.

51. Kako razkužujemo stanovanja.

Človek preživi skoro polovico življenja v stanovanju. Čim bolj narod napreduje, tem lepši in udobnejši je njegov dom. Napredek vsakega naroda se pozna po njegovih stanovanjih.

Suhe stene in suha tla so glavni pogoji zdravega stanovanja. V vlažnem stanovanju je gnezdo najmanjših bitij, ki jih imenujemo glivice ali bakterije. Te povzročajo gnitje, okužujejo zrak in so posledica mnogih nalezljivih bolezni.

Ako je vzrok vlagi talna voda, skrbimo za njen odtok. Primerna kurjava in pridno zračenje sta najcenejši in najizdatnejši sredstvi proti vlagi.

Čist zrak je v pravem pomenu besede kruh našim pljučem. Skrbimo torej za čist zrak v stanovanju! Marsikdo hoče v sobi izboljšati zrak z dišečimi kadili. To je seveda nezmisel. Odpri rajši okna, da pride v sobo svež zrak po naravnem potu! Tudi pozimi ne zapiraj oken svežemu zraku, čeprav je zunaj mrzlo.

»Kamor ne prisije solnce, pride zdravnik,« pravi pregovor. Resnica je: kjer ni solnca, ni zdravja. Solnčna svetloba

slabi in mori glivice ter razkraja ogljikovo kislino. Ne zapiraj torej oken solnčnim žarkom! Svetloba in solnčni žarki naj razlivajo po naših stanovanjih svojo razkuževalno moč!

Kljub vsej pazljivosti se pogostokrat pritepe ta ali ona nalezljiva bolezen. Bolnik okuži tudi stanovanje. Ko ozdravi ali umrje, razkužimo stanovanje, da se obvarujemo nadaljnjih bolezní!

Razkužila so mnogotera. Navedemo le taka, ki so poceni, vsem pri roki in lahko uporabna.

Z apnenim mlekom, ki smo ga napravili iz enega dela neugašenega apna in štirih delov vode, pobelimo stene, tla pa izmijemo z vročo vodo, ki ji pridenemo lizola ali sode. Z apnenim mlekom splakujemo tudi stranišča, greznice in polivamo odpadke. V ta namen uporabljamo tudi 3% raztopino lizola. Z lizolom pa moramo previdno ravnati, ker je strupen.

Posteljno slamo in vse malovredne predmete sežgemo, žimo in volno pa razkužimo s 3% lizolovo raztopino. S to raztopino omijemo tudi pohištvo. Perilo, posodo in jedilno orodje prekuhamo. Obleko razkužimo s soparo. V ta namen vzamemo primerno kad. Njej na dno in stene obesimo predmete in jo poveznemo na kotel, kakršne imajo povsod na kmetih za kuhanje perila in prasičje klaje. Razkuževanje obleke traja nekaj ur. Voda pa mora v kotlu neprestano vreti.

Razkužujemo tudi z vročim in suhim zrakom. Najprejprostejše sredstvo je krušna peč. To zakurimo kakor za peko. Po dnu položimo deske, na katere polagamo za razkuževanje določene predmete. S suho vročino uničujemo ponajveč mrčes, kakor uši, stenice i. dr.

Andrej Skulj.

52. Prva pomoč ob nezgodah.

Če se je kdo zastrupil, naj pije veliko mlačne vode, zmešane z oljem, maslom ali soljo, da začne bruhati. Devaj mu na glavo mrzle obkladke in gorčičen obliž na želodec in litke. Kdor se je zastrupil z mišnico (z arzenikom), naj pije mleko ali jajčni beljak.

Če je komu kaj obtičalo v grlu, da se hoče zadušiti, ga udari parkrat s pestjo po hrbtu in ščegetaj v grlu, da začne bljuvati. Če se je kdo zadušil v plinu ali dimu, ga nesi na plano ali v dobro prezračeno sobo. Če se je kdo obesil, prereži vrv in ga previdno snemi. Pripravi mu umetno dihanje.

Če je kdo vsled padca izgubil zavest, ga položi ravno na klop, mu sleci obleko ter škropi čelo in prsi z mrzlo vodo. Treba ga je umetno pripraviti k dihanju.

Če je koga zadela kap, ga položi na posteljo ali na klop, glavi pa je treba visoko postlati. Na glavo mu devaj mrzle obkladke. Tesno obleko je treba odpeti.

Če kdo iz rane hudo krvavi, ker se je urezal ali padel, zapri rano in stisni vkup, da ne pride zrak vanjo. Omij jo z vodo in obveži s čistim platnom ali karbolno vato. Dobro je dotični ud nad rano trdno obvezati.

Če kdo hudo krvavi iz nosa, naj noslja mrzlo vodo. Daj mu tudi mrzle vode na tilnik, če mogoče mrzel poliv na hrbet. Najbolj pa zamašiš krvavečo nosnico s svaljčkom, ki ga narediš iz bele vate in prej namočiš v mrzli vodi. Seveda je treba vatasti svaljček nekoliko ožeti, preden ga vtakneš v nos.

Če dobiš zmrzlega človeka in meniš, da je še življenje v njem, ga nesi skrbno v mrzlo sobo in drgni s snežgom in mrzlimi prti, dokler se koža ne otaja. Ko se je koža že ogrela, smeš sobo polagoma segreti. Drži mu pod nos salmijak ali eter. Nikdar pa ne smeš zmrzlega človeka takoj prenesti v toplo sobo.

Če je kdo omedlel, ga položi na klop. Glavo mu deni nizko, pri vratu in na prsih mu odpni obleko, v obraz in na prsi mu škropi mrzlo vodo, pod nos pa mu drži amonijak (salmijak) ali očet. Ko se zave, mu daj vina ali dobrega žganja.

Če si je kdo zlomil ud (roko, nogo), ga položi v naravno lego in pazi, da ostane bolnik pri miru. Obloži mu ud z deščicami in jih priveži.

Če si je kdo zmečkal ud, pusti zmečkano mesto pri miru in devaj nanje le mrzle obkladke.

Če se je kdo opekел, mu deni na rano obkladke iz cunj, ki so namočene z oljem, vazelinom ali glicerinom.

Po koledarju „Družbe sv. Mohorja“,

53. Kdo je pravi grobar.

Bil je star grobar. Za strica Štefana so ga klicali. Ko je nekoč kopal grob, se mu približa več žena, ki so žalovale na grobovih svojih dragih. Rade bi bile pozvedele, kdo bo legel v novi grob. Pa reče ena izmed njih: »Stric Štefan, kako moreš opravljati ta žalostni posel dan na dan? Ali ti ni žal kopati ljudem grobe in ali se ne bojiš, da se ti sanja o mrličih, ki jim koplješ jame?«

Dobrodušno se nasmehne stric Štefan pa odvrne: »Pa čemu naj bi se mi sanjalo o mrličih? Saj nisem jaz kriv — jaz jim ne kopljem grobov.«

»Oho?« se začudi žena. »Glej jo lopato v svoji roki, ki si z njo kopall« pristavi druga.

»Ali misliš, da lopata koplje grob?« vpraša grobar.

»Kaj neki, če ne lopata, rovnica ali motika?« se oglase vse žene.

»Motite se! To se vam samo zdi,« odgovori mirno grobar. »Pokojnik, ki ga pokopljejo tu sem, si je sam izkopal svoj grob — in to še povrhu s čudnim orodjem — z zobmi!«

Žene se začudijo in prestrašene spogledajo, a grobar mirno nadaljuje: »Ne čudite se, ne bodi vas strah! Ta pokojnik, ki bo ležal tu — to same prav dobro veste, poznale ste ga — je toliko jedel, da ga je jed pogubila. Sam si je kopal grob, ko je bil še živ, ne jaz in moja lopata.«

Žene so odobravale grobarjev odgovor. Spotoma domov pa reče ena izmed njih: »Moder starček! Prav pravi: Vsak koplje sam sebi grob, če živi nespametno.«

Po J. P. Jovanoviću.

III. Gospodarstvo.

54. Po požaru.

»No Andrej, čemu tako zamišljen?« vpraša kmet Marko soseda, sedečega ob pogorišču.

»Le pogum! Vse bo še boljše! Postavimo novo hišo, nova gospodarska poslopja, seveda malo boljša, kakor si jih imel doslej. Ni dobro, če je človek le prestarokopiten. Za sedaj pa le poglejva, kdo ti je povzročil to ogromno škodo.«

»I kdo? Žena je zažgala na dvoru ječmenje rese in pleve, ker jih nerad pokladam živini. Pepel je pa vendar dobro gnojilo«, odgovori Andrej.

»Gnojilo? Pepel? Hm, da! Mari bi bil smeti zgnojil, imel bi bil več koristi. Veter ti je poleg tega upepelil še vse imetje. Saj sem te pogostoma opominjal, da ne kuri tako blizu hiš! Res, da rese le tle, gore pa vendarle, čeprav potuhnjeno.«

»Nisem ti verjel in nisem poslušal tvojih modrih nauk. Izkušnja izuči človeka, moja preizkušnja pa je bila trda,« zdihuje Andrej.

»No, nekaj se bo le še dalo popraviti. Zavarovalnino si vendar zvišal času in draginji primerno, kakor sem ti bil svetoval? Ti zmajuješ? Nisi? O kako si vendar nepreviden! Kaj boš sedaj s 3000 D?« se zahudi previdni Marko.

»Oprosti, sosed, saj nisem vedel, da mi bo zgorelo!« zamrmra Andrej.

»Dobro, da imaš v Brinovcih tako lepe smreke«, nadaljuje Marko.

»Smreke sem prodal, ker mi jih je trgovec plačal trikrat draže, kakor so bile svoj čas vredne.«

»Nesrečnež! Kakšen gospodar si vendar? Na pogorišču s praznimi gozdovi! In cena! Ta, ta šele! Da bi bila vsaj tridesetkrat višja, vsaj malo času primerna, pa bi ti lahko oprostil, Andrej, veš, to pa presega že vse meje. Zakaj vendar ne povprašaš tega ali onega razumnejših ljudi? No, naj bo! Popravljali ne bomo, kar se popraviti ne da. Stopil bom do sovaščanov, naj ti podarijo vsak po eno drevo. Posameznim se to ne bo poznalo, tebi pa mnogo. Živino si vendar rešil?«

»Sem, a šlo je dokaj trdo. Sam sem reševal v hiši, kar se je sploh dalo rešiti. Sosedje so hiteli v hlev, a živine nikakor niso mogli spraviti iz ognja. Pritekel pa je siromašni Tinček. Opremil je konja, kakor da gre na polje, in ga je lepo izvedel iz hleva. Njegova sestra je pri nas služila za pastirico. Njo je pozval h govedi, ki jo je spravila iz hleva, kakor da bi jo gnala na pašo. Prav tako je bilo s prasiči. Česar niso zmogli vsi drugi, to sta storila otroka.«

»Vidiš, Andrej, vse to je izvedel otrok, ki je znan kot najboljši učenec. In ti, ki si najbolj zakrknjen sovražnik šole, ker misliš, da je vsa šola končana že s strešico na »ž«, ti tega ne bi bil opravil. Kako pa si nameravaš sedaj urediti gospodarstvo?«

»I no, kako? Tako kot je bilo sedaj! Eden konec hiše bo za nas, drugi za živino. Prasci bodo v hlevu kakor doslej!«

»Veš, Andrej, če nameravaš res vse tako kot doslej, ni vredno, da ti sploh pomagamo. Če nikakor ne maraš ravnati času primerno, boš kmalu zopet sedel ob razvalinah kakor danes. Kadar se izpametuješ, se pa oglasi pri nas drugih; takrat ti bomo radi pomagali,« reče skoro užaljeni Marko in odide proti domu.

55. Času primerno.

»Kaj vendar hoče sosed? Času primerno? To je vendar čudak!« razmišlja Andrej ob pogorišču, razmišlja dolgo, dolgo. Naposled se odloči. S težkimi koraki, z upognjenim

trupom stopa mimo šole. Klobuk potisne na oči, da bi ne bilo treba videti učitelja, ki ga ni ljubil zaradi strogega izvrševanja šolskih dolžnosti. Toda učitelj ga ugleda in prijazno nagovori: »Kam pa, Andrej?«

»V vas sem se namenil, da se bom posvetoval s sovaščani o novi stavbi«, odgovori Andrej nekam prijazno.

»Prav ravnate! Le dobro premislite in uravnajte si vse času primerno!« kliče za njim prijazni učitelj.

»Že zopet — času primerno«, zagodrnja Andrej. »Kaj vendar hočejo ti ljudje?«

Kar ugleda na bližnjem vrtu Tinčka, ki mu je rešil živino. Tinček pravkar maže lepo drevesce z apnenim beležem.

»Tinček, kaj je to tudi času primerno?« ga ogovori Andrej.

»Tudi, tudi! Jesen je tu. Mrčes moram pokončati, da ne bo sadje vedno črvido. Lub bom laže ostrgal spomladi, če pobelim drevesce. Zajcu pa sem dal malo poduhati, kak vonj imata kravjak in kri«, se zasmije marljivi deček.

»Glej, glej, kaj vse znaš, Tinček!« nadaljuje Andrej. »Kaj praviš, kako bi pa ti času primerno uredil poslopja, če bi bil na mojem mestu?«

»Kako? Državo bi prosil, naj mi pomaga v nepričakovani zadregi. Nekaj denarja bi mi posodila vaša hranilnica. Sosedje tudi niso trdosrčni. Zgradil bi si zidano hišo in poseben hlev, le svinjake bi napravil lesene, vse tako, kot smo se učili v šoli,« razklada Tinček.

»In kaj ste se še učili?« pozveduje neverni Tomaž.

»Pravili so nam v šoli, da naša poslopja niso urejena času primerno. Treba bi jih bilo predelati, to pa stane veliko denarja. Vse drugače pa je pri vas, ki boste morali delati vse iznova.«

»In kaj bi?«

»Kaj? Sezidajte si hišo in jo pokrijte z opeko, da vas ne bo ogrožal vsak veter, vsaka kapljica in da vam ne bo pretela sleherna iskrice. Hišo obrnite proti zahodu, na severni strani imejte shrambe in kleti, na južni stanovanje. Da ne potratite toliko drv, si zgradite štedilnik, dim pa navrnite po cevi v dimnik, da vam ne bo ogrožal podstrešja in dušil ozračja. Okna naj bodo večja, kakor ste jih imeli

doslej. Zahvalite Boga, da ste ob požaru sploh še mogli skozi ena sama vrata iz hiše! Hlev, oče, naj stoji sam zase, da bo bolj suh in da vam ne bo zamakal hiše. Obrnite ga proti severu, da bo hladnejši in da mrčes ne bo preveč nadlegoval živine. Obširen naj bo toliko, da živina lahko stoji in počiva. Za vsako glavo naj bodo tlakane staje 120 cm široke in 250 cm dolge. Vise naj za 6—7 cm. Jasli naj stoje $\frac{3}{4}$ metra od zidu in naj bodo dovolj široke. Lestve niso času primerne. Žival je ustvarjena tako, da se pripogiba, ne pa da se vzpenja in krivi hrbet. Klajo boste donašali po hodniku pri steni, ki bi prišli vanj naravnost iz shrambe za krmo. Hlev mora biti tudi zračen, primerno topel in svetel, zakaj le v takem more živina pravilno in mirno dihati, pretvarjati in uporabljati zaužito hrano. Napravite visoka, v sredini gibljiva okna v višini nad živino, da ji zračenje ne bo škodovalo. Gnojnica naj se odteka v greznico, ki naj bo pod gnojiščem. Zidarski mojster vam bo znal vzdati primerne dušnike za zračenje in uravnavanje toplote.

Svinjaka ne imejte v hlevu! Boljše je, da stoji sam zase, četudi je majhen. Stoji naj na zidanem temelju, obrnjen proti jugu. Notranja oprava naj bo takšna, kakor sem omenil preje. Svinji treba 5 m², pitancu 2 m², pujskom po $\frac{1}{2}$ m² prostora. Tekališče in kopališče bodita primerno velika in ograjena.«

»Tako bo to času primerno?« se začudi Andrej.

»Da, to je najmanj, še več vam pa lahko pove gospod učitelj. Kar k njemu pojdite, saj rad postreže!« svetuje umni Tinček.

S težkimi koraki je šel Andrej v šolo in ni bilo zaman. Sezidal si je s pomočjo sosedov in po učiteljevih nasvetih dom, kakršnega doslej ni bilo v vasi.

56. Sadni vrt.

Andrej je sedaj imel dom. Toda kadar je pogledal na poleg ležeči šolski in na svoj sadni vrt, je zmajal z glavo.

Nekega jutra je stal na vrtu in opazoval drevje. Mimo pride sosed. Andrej ga pokliče:

»Hej, Marko, razloži mi, ki si moder, kako je to, da je na šolskem vrtu vsako leto dovolj sadja, meni pa obrodi jedva na štiri leta?«

»Veš, Andrej, najboljšje bi bilo, da vprašaš kar v šoli. Tudi za zidavo novega doma si iz šole dobil najboljše nasvete. Če pa nerad nadleguješ, pa vsaj malo opazuj razliko med svojim in šolskim vrtom«, svetuje Marko.

»Gledal sem že in gledal, pa ne najdem ničesar. Deblo je podobno deblu, veja veji,« odvrne Andrej.

»Res je. Toda poglejva malo поблиže tvoja drevesa, potem pa stopi na šolski vrt in gotovo najdeš kako razliko. Glej svoja debla! Vsa so hrapava, lub je ves resast, poln mahu, ki drevju odjeda sokove. In veje! Stopi sem k deblu in ozri se proti solncu! Ali vidiš solnce? Čemu te suhe veje? In one tam, ki se drgnejo, da so že vse rakaste!

Stopiva zdaj tako mimogrede na šolski vrt! Vidiš debla, kako so lepo gladka? Mrčes, ki objeda cvetje in sadje, nima na takem drevesu nikakega zimskega zavetja, zato se preseli v druge sadovnjake, v take, kakršen je tvoj. Ozri se po solncu! Ne moreš, kaj ne? Solnčni žarki osvetljujejo sleherno vejico in razgrevajo ves vrh, da zazori vse sadje hkratu. Idi in stori tudi ti tako!«

Neuki Andrej se res loti dela. Reže in čisti debla in veje, pregosta drevesa izseka, nato pa zaprosi učitelja, naj pogleda njegovo delo.

Zadovoljno se mu nasmehne gospod, ga potreplje po rami in pravi: »Nekoliko ste že napredovali, Andrej. Kdo vam je vendar nasvetoval to?«

»Marka sem povprašal, pa sem se kar lotil dela,« odvrne Andrej. »Kaj ne, da sem dobro naredil?«

»Dobro in ne,« odgovori učitelj. »Vidite, tehle kolen bi ne bili smeli pustiti. Veje morate odrezati tik debla, drugače vam bo ta ostanek gnil in trohnel, v njem pa se naseli različen mrčes, ki vam pokonča vse sadne pridelke. One šture izrujte, zakaj v njih bi se zaredil pravi brlog golazni, ki bi ne ogrožala le vašega sadovnjaka, ampak tudi druge, najbolj pa mojega, ki je najbližji.«

»Vidim, da res več veste kakor jaz. Moj oče in tudi stari ded mi nista nikdar ničesar vedela povedati o drevju. Bavili smo se le s poljedelstvom,« pripomni Andrej.

»Res je, za sadjarstvo se vaši predniki niso prav nič zanimali in to zato, ker je bilo na nizki stopnji in tudi sadna kupčija zaradi tega ni bila nič kaj razvita. To je danes drugače. Drevje vam z majhnim trudom lahko več donese kakor njiva krompirja, ki zahteva toliko dela in stroškov,« poučuje učitelj.

»Gospod, lotim se z vso marljivostjo sadjarstva, ker sem lani res veliko dobil za sadne pridelke. Kaj pa naj še storim, da mi bo drevje večkrat rodilo?« prosi Andrej.

»Gnojite drevju in pomladite ga! Prestaro šaro izkopljite in zasadite mlajši zarod, a vse to le pravilno, ne tako, kot ste bili vajeni dosihdob,« razlaga učitelj.

»Prosim, povejte mi to natančneje,« se oglasi Andrej. »Veselje imam, a ne umem še vsega.«

»Pojdiva na moj sadni vrt! Vidite tale jarek okoli drevesne krone, ki sem ga pravkar izkopal. Tu sem zagrebem s prstjo nekoliko preležanega gnoja, da dobe nekaj redilnih snovi nežne koreninice sesalke, ki se razprostirajo le na koncu drevesne krone. Pšenica, ki je tako drobna rastlina, ne more roditi brez gnoja, kaj naj vam da takle velikan, če mu ne daste ničesar! Lahko seveda izkopljete okoli krone jamice in jih napolnite z razredčeno gnojnico, ki ima v sebi mnogo redilnega dušika. Če gnojimo z umetnimi gnojili, potrosimo drevju po 1 kg kalijeve soli in Tomasove žlindre. Ako nimamo na razpolago gnojnice, dodati moramo še čilskega solitra.«

»Gospod, storil bom prav vse, kar ste mi svetovali,« obljublja Andrej.

»Dobro! Na spomlad pa precepiva drevje, da boste imeli kolikor mogoče eno samo vrsto sadja, ki bo hkratu dozorelo, napolnilo težke vozove in seveda tudi vašo listnico z onimi dinarskimi novčanicami, ki jim je vtisnjena glava Miloša Obilića.«

Ni zavrgel stari Andrej dobrih nasvetov, zato pa se ponosno šopiri njegov novi dom sredi lepega sadnega vrta

57. Travništvo.

V nedeljo popoldne je bilo. Gospodarji so v gručah prihajali v šolo. Učitelj jih je vabil k sebi nedeljo za nedeljo, praznik za praznikom. Razgovarjali so se o marsikateri koristni reči. Tudi Andrej se je s pridom udeleževal učiteljevih predavanj in uraval svoje gospodarstvo po njegovih nasvetih.

Evo nekaj takih!

Umen gospodar ne prepušča travnika samemu sebi, ker ve, da se tudi on sam ne more iz prazne sklede nasiti, še manj pa, da bi si okrepil moči.

Travniške rastline žive največ od rudninskih snovi, ki jih raztaplja voda. Zato je potrebno, da na travnike spomladi navrnemo tekočo vodo, zlasti tako, ki donaša mnogo blata in gline.

Premokri travniki provzročajo gnitje, ki seveda ne koristi rastlinam. Pod stoječo vodo se vsaka živa stvar zaduši, tako tudi rastlina.

Na močvirnatih travnikih izkoplje umen gospodar globoke jarke in požiralnike, ki se vanje nabira voda sama od sebe. Dobro so tudi glinaste cevi, ki odvajajo vodo v nižino.

Spomladi prevlečemo travnike s težko brano, da izpulimo mah, ki zajeda bilje ter mu jemlje prostor in svetlobo. Da grmičevje in kamenje ni baš potrebno na travnikih, ve vsak gospodar, zlasti kosec.

Prestare ali nove travnike jeseni preorjemo, na spomlad pa obsejemo z ovsom in travniškim semenjem. Oves pokosimo predčasno, da se trava ne zaduši.

Travniške rastline je kositi tedaj, ko cveto najlepše, drugače preide dušik v drobno semenje, stebila pa obdrže le malo redilnih snovi in niso dosti boljša od slame. Kdor kosi previsoko, mu naslednja košnja oslabi, ker se rastline ne zarastejo. Prenizka košnja pa rastlinam zopet več škoduje nego koristi. Pravo mero pozna le spreten in umen kosec.

Na jesen travnike zopet namočimo in jim pognojimo z umetnimi gnojili, ki jih voda splavi v zemljo. Na ha potrosimo 600 do 700 kg kajnita ali 200 do 250 kg kalijeve soli, 250 do 300 kg Tomasove žlindre ali superfosfata in 100 kg

čilskega solitra ali žveplenokislega amonijaka. Tomasovo žlindro in kajnit trosimo najboljše pozimi po snegu, kalijevo sol v marcu in ravno tako žveplenokisli amonijak, čilski soliter pa v aprilu.

Pozimi naj voda ne stoji po travnikih, ker pod ledom rastline lahko zmrznejo ali pa se zaduše.

58. Gozdarstvo.

Umen kmetovalec si svoje gozdove uredi tako, da v njih dobiva dosti vsega, kar potrebuje za gospodarstvo.

Iglasto drevje naj raste samo, brez grmičevja in listnega drevja, ki ga le zavira v rasti. Smrekovina in jelovina nam dajeta dober les za stavbe in pohištvo. Prodati je le tisti les, ki je res že dorastel in ki ga ne bi pogrešali v nujni potrebi.

Listnati gozdovi nam dajo steljo, les za kurjavo in pohištvo, na jesen pa tudi dobro pašo.

V steljnikih raste največ borovje in resje, ki ga kosimo vsako peto leto. Dobra gozdna stelja je tudi praprot, ki jo pa moramo posušiti v kozolcih, preden jo rabimo.

Nanovo zasajamo le tista zemljišča, ki so premalo rodovitna ali če leže tako daleč od vasi, da je obdelovanje otežkočeno.

Gozd se pravilno zarašča, če skrbimo, da se naraščaj pravilno razvija. Obrezovanje, čiščenje in trebljenje je gozdu prav tako potrebno kakor vsem drugim rastlinam.

59. Sejalec.

Svetel znoj sejalcu kmetu
v izorane brazde pada.
V zemlji se rodi, zaklije
zlato klasje, zlata nada.

Znoj na čelu — sveta rosa!
Kamor na zemljico kane,
ko bi Bog jo blagoslovil,
tam življenje novo vstane.

Cvetko Golar.

60. Pšenica in rž.

»Lepo število nas je bilo v žitni shrambi,« pripoveduje pšenično zrno drobni rži, ki počiva v sosednjem predalu. »Dobro se spominjam,« nadaljuje, »da sem že ležalo v temle predalu, a kakor v sanjah slutim, da sem preživel dolgo leto življenja v raznih oblikah.«

»Meni se tudi tako zdi,« šepeče suhljata soseda, »a sama ne vem pravzaprav kaj.«

»Pomisliva malo!« pravi prva. Tiho je bilo nekaj časa v shrambi, nato pa je pričela pšenica:

»Bil je jesenski kvatrti teden, ki je navadno deževen. Vrata v shrambo so zaškripala in nehote me je obšla težka slutnja. In prav sem čutila. Suhljat mož je stal pred mojim predalom. Kar se potopi robata njegova roka med nas in nas pograbi v leseno posodo, iz katere nas strese v nekaj železen lijak. Zdajci nastane med nami hud prepih. Hotela sem pogledati, kaj ropoče nad menoj, pa me v istem hipu zgrabi močan vrtinec, spihne raz mene ves prah in me pogrezne nekam v globočino. Oh, to je bilo hudo! Valile smo se in krožile po nekem železnem ražnju, da se mi je vse vrtelo v glavi. Nekatero moje slabotnejše sestrice so padale skozi neko mrežo nazaj v ono leseno posodo, me druge pa smo se valile dalje in dalje, dokler nismo na notranji strani ob koncu onega valjarja popadale kot nezavestne v drugo leseno posodo. Zdramila sem se šele tedaj, ko mi je mrzla tekočina pretresla ves život. Vrgli so nas v vodo in še vse mokre stresli v vreče. Slišala sem kmete, ki so se pogovarjali o nas, češ, da nas čistijo. In res! Odstranili so od nas nadležni plevel, ki nas je vedno mučil. Med čiščenjem v stroju je odpadel od nas.

Kmalu smo bili na vlažni zemlji, kamor nas je zmetal oni kmet. Izprva me je zazeblo, ko pa me je brana zagrebla s prstjo, mi je postalo nekako sladko ob srcu. Kot v omotici sem ležala nekaj dni in čutila, da se preoblikujem.

Vlaga je tiščala vame in me neznansko odebelila in napela. Kisik in ogljik sta se v meni sprijaznila in izpuhtela v obliki ogljikove kisline. V kratkem sem postala sladka; ves skrob se mi je namreč pretvoril v sladkor. Srajčka mi je postala pretesna in se je razpočila. Kal, ki sem jo skrivala

pod gornjim odelom, se je pretvorila v noge in roke, srce pa mi je polnila nekaka sladka slutnja. V takem stanju, polnem pričakovanja, se oprem ob one nožice, z rokami se oprimem prsti in se prerinem do vrha zemlje. Oh, kako veselje! Pred menoj se razgrinja pravi raj. Prijazno solnce mi pozeleneva ličeca, lahni veter pa ohlaja hudo razburjenje.

Solnce se je nagibalo k zatonu. Postajalo mi je nekako hladno. Za solncem sem hotela, opirala sem se ob zemljo, a zaman: noge so mi bile priklenjene. Taka je usoda rastlin...

Prihajale so hladne noči, za njimi hladni dnevi. Slednjič pa nas je popolnoma zagrnila snežena plast. Nadležni plevel, ki se pase v zemlji po več let, mi je pripovedoval, kakšna dobrota je rastlinam snežena plast. Sneg je rastlinam topla odeja, a gorje tistim, ki jih snež ne pokrije. Boriti se morajo z mrazom, vetrom in slano, ki nosijo s seboj kal smrti. To me je potolažilo.

Hrane sem imela dovolj. Rasti tako ali tako nisem utegnila, zato mi je zadostovalo malo dušika in kalija, ki sem ju našla v hlevskem gnoju.

Dolgo je ležal snež nad nami in kar dušilo nas je že. Snežena skorja je oledenela. Še nekaj dni in pomrle bi bile. Toda ne! Nad seboj smo zaslišale konjska kopita in ob vsaki stopnji se je prerival do nas prijetni dih nadzemskega zraka. Kako smo se oddehnile!

Pomlad z vsemi sladkostmi se je bližala. Solnčni žarki so trgali sneženo odejo in nas dvigali k sebi više in više. Pričelo se je pravo pomladno življenje.

Po lističih sem zbiralala nočno roso. Ker so na zgornji strani gladki, se je vodica pretakala po meni h koreninam, da so se ob njih raztapljale doslej neužitne rudninske snovi. S hrapavo stranjo lističev sem srebala iz zraka ogljikovo kislino, ki mi je dajala moč rasti in življenja.

S koreninami sem tipala okoli in okoli, da bi se bolje preživela. Največ redilnih snovi sem dobivala seveda v hlevskem gnoju. Ta je imel zame v zalogi dovolj dušika, kalija in fosforove kisline, brez katerih bi ne bila mogla rasti in se povoljno razvijati. Ali kaj, ko so bile te snovi v taki obliki, da bi bila morala imeti zobe, ako naj bi jih hotela uživati. Čakati sem morala blagodejnega dežja, ki je vse te

snovi raztapljal in jih dovajal mojim koreninicom, ki so jih srkale in jih delile mojemu životu.

Tako sem veselo napredovala, naslajajoč se ob solnčni svetlobi in toploti, žlahtni rosi in mehki deževnici.

Ko sem odgnala klasje, me je priroda okitila s cvetjem, blagodejen veter pa ga je stresal in sipal cvetni prah na vse strani, da se je zarodil plod.

Prišel je mesec julij. Moje steblo je ostarelo, klasje porumenelo in zrnje je dozorelo. Klonila mi je glava, polna plemenitega plodu. Prišle so neusmiljene žene in so meni in sestram porezale noge ter nas zvezale v snopje. Kmet nas je naložil na voz in odpeljal v kozolec, kjer sem izgubila vso kri.

Strašno je ropotalo po vasi, ko nas je kmet zopet naložil na voz in nas odpeljal na pod. Tam so nas polagali v nasade in zbijali s cepci po nas, da so marsikako sestroco zdrobili v moko. Potisnili so nas nato v kot, in ko je bilo vse zmlačeno, so nas retali, čistili, ravnali in potem zanesli semkaj.«

Pšenično zrno je utihnilo. Nekaj časa je bilo v žitnici vse tiho. Nato pa se zgane rž in zašepeče: »Vse sem ob tvojem pripovedovanju vnovič preživela. In kaj sedaj, sestra?«

»Hm, dvoje je mogoče,« odgovori pšenica. »Ali nastopi iznova isto pot kakor doslej, ali pa naju zmeša gospodinja v soržico in nama v mlinu potro vse kosti ter naju z drugimi vred zmeljejo v moko. Moko zmešajo v testo in nama v peči pokončajo zadnjo sled življenja. Vendar pa bova živeli še dolgo, dolgo na rdečih licih pridne mladine, ki je ljubi kruhek tako silno rada.«

V predalu je nekaj zaškrtalo. »Slišiš miš?« sta zašepetali obe hkratu in utihnili.

61. Kresna noč v sadovnjaku.

Topel kresni večer je bil. Truden od dela sem se zleknil v kopico dišečega sena sredi vrta. Brezštevilne zvezde na nebu so svetile, se lesketale in pomežikovale, izza daljnih

gora pa je tiho priplavalala luna, sipajoč srebrno svetlobo. Čudovite sence so rasle pod dremajočimi drevesi. Čirički so cvrčali, kobilice godle.

Zaspal sem.

Luna je bila že visoko na nebu, ko se prebudim. Ali kaj je to? Velika jablana pred menoj žari, kakor bi bila posuta z električnimi iskrami. Nešteto kresnic sedi po vejah, vejicah in listih, lazi po deblu in po tleh v travi, kakor bi iskale še kak nerazsvetljen skrit kotiček. In prečudni glasovi prihajajo od tega kakor dan svetlega prostora.

Kresna noč! Živali se pogovarjajo!

Gledam, gledam in poslušam.

Ob deblu sedi s privihanim repkom dolgouhi z a j č e k. Zadovoljno si popravljaajoč s sprednjima šapicama ščetinaste brčice, čepi mirno tik svoje luknje in mežika s črnimi očmi tolsti v o l u h a r, njegov bratranec, m a l i v o l u h a r, pa nemirno traplja okoli njiju in jima pripoveduje nekaj važnega. Na bližnjih cvetkah se zibljejo črnožilasti g l o g o v belin, komaj iz bube izlezli prsteničar, rjavi j a b o l č n i z a v i j a č z bratcema, češpljevim in h r u š e v i m z a v i j a č e m.

Na jabolčnih listih so čepeli rilčkarji: m a r o g a s t i c v e t o d e r, rjavi z a v i j a č, višnjevi mladikar in rdeči j a b o l č n i l u b a d a r. V njih družbo so lezli po deblu in vejah zakasneli koščičar, bakrenasti slivar in drugi rjavi, zeleni, višnjevi in črni hroščki, ki jim še imena ne vem.

Po tenkih nitkah so se spuščale črvičkom podobne ličinke in gosenice. Vse je mrgolelo, šepetalo kakor pred velikim zborovanjem.

V tem udari urni zajček z nožico ob tla in glasno momlja: »Tiho, mene bole že ušesa! Tako ne pridemo do zborovanja, polnoči je že minulo! Poklicali ste me, in prišel sem v ta nevarni kraj, da se domenimo, kaj nam je storiti v teh hudih časih, ko nas neusmiljeni človek preganja na vseh koncih in krajih. Izvolite predsednika!«

»Zajček, zajček naj bo! On je največji med nami,« odmeva od vseh strani.

»Res, največji je,« govori zavistni voluharček, »a je tudi največji strahopetec, kar jih pozna svet. Predlagam nekoga

drugega. Poslušajte! Včeraj sem se tik pritlične jablane ob hišnem zidu sešel s svojo sestrično, hišno miško. Ona mi je pripovedovala čudovite stvari iz človeškega življenja. Vam vsem bi bilo v prid, ako bi to slišali. Zato sem jo povabil na naš nocojšnji shod. Obljubila je, da pride. Glejte, že prihaja po stezici. Svetujem vam, da jo spoštljivo sprejmete in izvolite za predsednico!»

Nato priskaklja siva dolgorepka. Voluharček jo pozdravi in prijazno sprejme ter jo pelje v sredo zborovalcev in posadi vrh krtine, odkoder je imela lep razgled.

»Pozdravljena, modra miška! Živela naša predsednica!« ji done od vseh strani navdušeni pozdravi. »Prosimo te, vodi naše zborovanje in svetuj nam, kako se ubranimo nevarnosti, ki nam preti od vseh strani!«

Ko se miška oddahne, se zadovoljno ozre z bistrimi očmi po radovedni množici in govori: »Častiti zborovalci! Zahvaljujem se vam za prijazni sprejem in za čast, ki ste mi jo izkazali. Rada ustrežem vaši želji. Povem vam vse, kar vem. Žal, da vam prinašam le žalostne novice. A v korist vam bo, če si jih zapomnite in po tem ravnate. Poslušajte torej!

Gospodar hiše, v kateri bivam, je tudi posestnik tega sadnega vrta. Zvečer se rad pogovarja z ženo in deco. Ker sem si v to družinsko sobo izglodala luknjico pod omaro, večkrat poslušam njih pogovor in zvem vse, kar delajo in nameravajo. Imajo tudi čudno knjigo, iz katere berejo otroci. Vsi, kar vas je zbranih, ste naslikani v tej knjigi, pa tudi vaše življenje in delovanje. Po stenah pa vise table in tudi na njih ste naslikani vi, vaša jajčka, ličinke, gosence in bube. Po drugih tablah pa so naši in vaši najhujši sovražniki. Na eni: podlasica, jež, krt, rovka in netopir, na drugi hrošči brzci: poljski brzec, bakrenasti in zlati krešič, moškatnik ali otimač in njihove ličinke. Tudi vsi najezdniki, kakor žoltonogi goseničar in bubičar so vmes. Ali vsem tem krvo- lokom ne bo gospodar storil nič žalega. Pravi, da so njegovi prijatelji. Posebno rad ima ptičke, ki so vaša smrt, in da jih bo še več na vrtu, jim napravlja ugodne valilnice.«

Vsi trdi od strahu gledajo preplašeni modro miško, ki nadaljuje: »Pa to ni še vse. Kar vas ne podavijo prej imeno-

vani sovražniki, vas uniči prebrisani človek. Jeseni namaže drevesa z apnom, da pogine vse, kar se skriva za skorjo. Pa še petroleja, žolča in karbolineja bo prilil, da ne bo dišala lubad niti zajčjemu zobu.«

»Joj, še trde skorjice mi ne želi v mrzli zimil« plaho vikne zajček.

Ne meneč se zanj, govori miška dalje: »Pa vso staro skorjo, lišaje in mahovje bo odrgnil s strgačem, da ne boste imeli skrivališč. Le zapomni si to, j a b o l č n i z a v i j a č, ki se zabubiš v belkastem zapredku med razpokano skorjo! Vsi oni pa, ki prezimujete v zemlji, poginete, ko bo gospodar spomladi in jeseni prekopal zemljo okoli dreves. Pobral in zažgal bo pa tudi gosenične zapredke, ki vise pozimi na drevesih.

Okoli debel bo privezal papirnate klejaste pasove, in vse, kar leze ino grede po deblu, bo tu obtičalo in poginilo žalostne smrti. Če pa kdo uide, pridejo še njegovi urni in pridni otroci, pogrnejo plahto okoli debla, potresajo drevo in veje, da pocepate doli na prestiralo. Pa vas poneso in vržejo v ogenj. Mendral pa bo tudi vas, k r v n e u š i c e, in potapljal v strupeno tobakovo vodo ali z njo škropil zelene vršičke, na katerih se držite!«

»Gorje, gorjel« kliče prestrašena družba. Vmes pa gozdrnja debeloglavi voluhar, da mu to nič ni mar.

Zato se obrne miška proti njemu in mu pravi: »Motiš se, debeluhar! Tebe ima gospodar še posebno na piki. Ti uničiš na mah vse drevo, ko mu obgloješ korenine. Tvoji predniki so jo odnesli, ker so zvalili vso krivdo na krta, a poslej bo drugače. Človek je spoznal tvoje podzemeljske zvijače. Ker ne prideš pod milo nebo, ti nastavi pred rov samostrelnico s sladkim korenčkom. Ti sladkosnede butec boš seveda zagrabil slaščico, pa zagrmelo bo in konec te bode.

Tudi ti, zaspana gosnica v r b o v e g a z a v r t a č a, ki nas brezbrizno opazuješ iz svojega rova v jablanovem deblu, misliš, da ti nihče ne more do živega. Pride gospodar, zagleda luknjo v deblu in zgrizke na tleh, pa te z žico poišče v rovu in te prebode ter zmasti z njo.«

»Grozno, strašno! Kaj nam je storiti? Svetuj nam, modra miška!« tarnajo in prosijo prestrašeni zborovalci.

»Rada bi vam pomagala, a vam ni rešitve na tem vrtu. Povem vam še to: Moj gospodar se večkrat pritožuje zoper soseda in mu pravi nemarnež, ker ne preganja s svojega sadnega drevja škodljivih mrčesov. Tja pojdite! Morda tam najdete zavetja. Odtod pa zbežite, izselite se!«

Pesek zaškriplje na vrtnem potu.

»Čujte! Gospodar gre!« vikne prestrašeni zajček in kakor veter ga neso noge z vrta.

Kresnice pogase svoje lučke. Hipoma se stemni in vse utihne pod jablano. Zdramim se, vstanem in stopam proti domu, premišljujoč ta čudoviti dogodek bajne kresne noči.

A. Lunaček.

62. Kosti.

»Imate kaj kosti? Dobro jih plačam,« se oglasi na pragu imovite hiše deček z vrečo preko rame.

»Kosti? Čemu ti bodo? Mečem jih na dvor, da jih glo-dajo psi in mačke,« zamrmra neprijazna kmetica.

»Ni pametno, mati, da mečete kosti na dvor. Kosti dajo zopet kosti, vzrejajo naše rastline, našo živino in tudi človeka,« razlaga mali kupec. »V šoli nam je pravil gospod učitelj, da so kosti najvažnejše hranivo pšenici in drugim rastlinam.«

»Beži, beži! Po več let sem že videla kosti, ki so se valjale po njivi, pa pšenica zato ni bila nič boljša,« ugovarja kmetica.

»Vem, mati,« nadaljuje neugnani deček. »Vem pa še več! Kosti v tvornicah osmode v oglje, da z njim čistijo sladkor. Iz preostalega oglja znajo učeni možje dobiti neko snov tako, kakor znate vi iz krompirja spraviti skrob. Ta snov se imenuje fosfor, ki se prav rad vname in ga zato uporabljajo za vžigalice. Kaj bi vi brez vžigalic, mati!«

»No, no! Vsi ljudje vse vedo!« dostavlja mirneje gospo-dinja. »Pa vendar vžigalic tudi še nikdar nismo dajali pšenici.«

»Ne vžigalic, pač pa uporabljajo umni kmetovalci za umetno gnojilo fosfor, ki se s kisikom spaja v fosforovo kislino,« pojasnjuje umni deček. »Veste, mati, kostno oglje

zdrobe v moko in jo prodajajo kot superfosfat, ki prija vsem žitom, zlasti pa še ajdi.«

»Kaj še! Saj še tako prehobotno rasto žita, ker imamo dovolj gnoja,« zavrača kmetica. »Vse nam polega in gnije.«

»Res je, ker gnojite s svežim, a ne s preležanim gnojem. Fosforova kislina ne vpliva na rast, marveč se zbira največ v semenih, kjer ustvarja beljakovine,« poučuje kupec.

»In kako naj bi prišel fosfor v rastline?« vpraša gospodinja, ki jo je vse to jelo zanimati.

»Prav enostavno,« odgovarja deček. »Fosfor se s pomočjo ogljikove kisline v zemlji raztopi, rastline ga s koreninicami použijejo, nato pa ga po stanicah krožeči sok zanesse v semena, kjer čaka, da ga použijemo. V telesu se nabira v mesu, krvi, največ pa v kosteh.«

»Če je tako, bom pa odslej skrbneje pazila na kosti,« obljubi gospodinja odhajajočemu dečku.

»Kaj vse dandanes ti otroci znajo! Od njih se nam bo že treba učiti,« mrmra sama v se.

Josip Lapajne.

63. Kdo uporablja toplomer.

V vsaki šolski sobi visi toplomer. Z njim določamo toplino, ki bodi $+ 20^{\circ}$ C. Tolikšna toplota je potrebna, kjer mirno sede delamo. Doma se bolj ali manj giblujemo, zato zadostuje toplota 17° C. Pretopla spalnica je nezdrava, zato ne imej v njej nad 15° C.

Toplino zraka določamo na ta način, da obesimo toplomer v senci zunaj kje vsaj dva metra od tal.

Pri mnogih toplomerih je lestvica načrtana na papirju ali na porcelanasti deščici, ki tiči s toplomerovo cevjo vred v širši stekleni cevi. Presledki od stopinje do stopinje so široki in razdeljeni na desetinke. Na teh toplomerih je začetna stopinja navadno $+ 35^{\circ}$, končna pa $+ 42^{\circ}$ C. S tem toplomerom meri zdravnik toplino bolnikov, da spoznava značaj in potek bolezni. Ako vtaknemo toplomer pod pazduho zdravemu človeku, kaže navadno $+ 37^{\circ}$ C. Pri bolniku je toplota pogostokrat višja; pri nekaterih boleznih doseže 40° C ali celo več.

Podoben toplomer uporablja živinozdravnik. Naravna toplota zdravega konja znaša $37.5-38.5^{\circ}\text{C}$, zdravega goveda $38-39.3^{\circ}\text{C}$, zdravih ovac, koz in prasičev celo $38.5-40^{\circ}\text{C}$. Umen kmetovalec skrbi za primerno toplino v hlevu. Določa jo najlaže s toplomerom. Naj bi ne bilo nobenega hleva brez te važne priprave! Primerna toplota v hlevu je $14-16^{\circ}\text{C}$. To toplino dosežemo poleti z zračenjem, zlasti ob jutrih in večerih, pozimi pa da zapiramo in zapažimo okna in vrata. Velike hleve, posebno ako ni pozimi v njih dovolj živine, natrpamo s slamo ali steljo. S tem zmanjšamo prostor.

Našim kmetovalcem zmrznejo ob mrzlih zimah v kletih poljski pridelki, posebno krompir. V kleti obešen toplomer nas opozori na pretečo nevarnost. Če kaže toplomer le nekaj stopinj topline, pokrijemo pridelke s slamo ali s cunjami, zapažimo okna in vrata. V skrajni sili zavarujemo klet proti prevelikemu mrazu z loncem žerjavice.

Vinogradnik je spravil sladki grozdni sok v sode in skrbi, da mu mošt pravilno pokipi. Od pravilnega kipenja ali vrenja zavise dobrota, stanovitnost in čistost vina. Kipenje provzročajo kipelne glivice, za katere je treba gotovih pogojev, da se pravilno razvijajo. Poglavitni pogoj je stalna toplota $15-18^{\circ}\text{C}$. Klet mora torej biti primerno topla, ako ni, moramo v njej po potrebi zakuriti. Pri višji toplini odhaja preburno ogljikova kislina in odnaša s seboj alkohol in fini duh v škodo vina. Če se toplota zviša nad $25-30^{\circ}\text{C}$, se kipenje ustavi, to pa vinu jako škodi.

Na vse to opozarja umnega vinogradnika toplomer, ki visi izpod stropa v zidanici.

Mlekarne zalagajo mesta z mlekom in mlečnimi izdelki. Vsi vemo, da se mleko zlasti poleti kmalu zasiri ali skisa, kar provzročajo glivice cepljivke. Mlekarne zato mleko *p a s t e r i j o*, t. j. segrevajo ga v posebnem kotlu na $+70^{\circ}\text{C}$. V taki vročini poginejo glivice, ki bi provzročile kisanje mleka, poginejo pa tudi druge zdravju škodljive glivice. Pasterjeno mleko je posebno zdravo za otroke in bolnike. Pred oddajo ohlade mlekarne mleko na $2-5^{\circ}\text{C}$. S tem povečajo njegovo stanovitnost. Tudi pri izdelavi sirovega masla in sira je sirarju edini zanesljivi svetovalec toplomer.

Kadar hočemo napraviti iz vina ali sadja kis, moramo skrbeti, da ima tekočina 25—30° C topline, sicer se ne skisa. Ob toplini nad 35° C preneha kisanje.

Cepljene trte se dobro zrastejo le tedaj, ako se tvori na cepljenem mestu dovolj kalusa, za to pa je treba primerne topline in vlage. Trte vložijo v zaboje s šoto in te denejo v silnik (rastlinjak), v katerem kaže toplomer 22—23° C.

Vsi ste že slišali, da vale kokošja jajca ter tudi jajca druge perutnine v posebnih valilnicah z umetno toplino. V valilnici je toplomer najvažnejša priprava. Ves valilni čas (28—29 dni) mora kazati 42° C. Nižja toplota le pokvari jajca, višja pa zamori v njih življenje.

Važen je toplomer za določanje topline v kopeli. Kakšno toplino naj ima voda za kopanje, se ravna po zdravju in čvrstosti telesa.

Toplomer potrebujejo pivovar, barvar in mnogi drugi obrtniki.

Andrej Skulj.

IV. Priroda.

A. Jesen.

64. Lastovice.

Na visokem križu cerkvenem
solnca trepeče jesenskega soj
in od blizu in daleč se zbira
lastovic plahih tožeči broj.

In spuste se v daljavo sivo,
megle zagrnejo tožno nebo,
pa je ptičicam tesno in težko —
saj so vzele od doma slovo.

E. Gangl.

65. Vse je veselo.

Večkrat je že šla mimo vas, vsa lepa, smehljajoča se, dobrotna. Poznate jo dobro in okušali ste že često njeno dobroto, pa si je morda niste natanko ogledali.

Dobrotna gospa je in ljubezniva. Polne košare sadja nosi in polne brente sladkega grozdja. Polni nam z radozavno roko žitne hrame ter nas preskrbuje z vsemi potrebščinami za življenje. Kako bi ne bili veseli! Vse hiti z njo na polje, na travnik in v gozd. Ptice zbira v krdela, ki obletavajo svoja priljubljena domovja in, poslavljač se, pojo zadnje pesmi v pozdrav vsem znancem. Neprestano je gospa na delu — zgled vztrajne marljivosti.

Ej, videli ste jo že večkrat, ko je šla mimo vas, vsa lepa v jesenskem nakitu, smehljajoča se, dobrotna. Poslej tudi natančno opazujte to veliko našo dobrotnico in jo posnemajte v marljivosti že v mladosti, da vam cvet mladosti donese tudi sad, da bo vse veselo v starosti!

Andrej Rapč.

66. Gozd jeseni.

Krasen je gozd, ko ga blagodatna jesen okiti s svojimi barvami. Zdi se, kakor da je pravkar zarumenel v svojem zlatu. Pa potegne hladen jesenski veter, nastane deževje in list za listom pada. Pod nogami ti šume mehke plasti listja. Posušilo se je in odpadlo, ker drevesne korenine ne morejo več srkati vlage iz hladne zemlje.

Lepa je jesen, lep je jesenski gozd. Nekaj prazničnega se razgrinja čezenj in ti lega v srce, ko stopaš pod golimi drevesi kot po svetišču.

Tiho je. Ni čuti ptičjih glasov ne človeškega govora odnikoder. Le tu in tam prhutne samotna šoja skozi golo vejevje, ki se maje v jesenskem vetru. Osamel je gozd, saj so se preselile na jug ptice selilke, nekatere živali pa se pripravljajo na zimsko spanje.

Andrej Rapč.

67. Uporablajmo s pridom sadje!

Vanda in Nada sta bili begunki. Lakomni laški tujec je zasedel njuno ljubljeno domovino — solnčno Goriško. To je bilo še v prvih časih vojne. Bežati sta morali z ljubljeno mamico daleč, daleč, dokler nista slednjič našli zavetja v tuji hiši.

Potrkljajev Matevž se je izselil v Ameriko, zapustivši malo domačijo v oskrbo tujim ljudem. Kakor nalašč je prišla prav našim begunkam. Na solnčnem griču stoji hišica in poleg nje majhen hlev, vse skupaj obdano z raznim sadnim drevjem. Tega sta se veselili zlasti ubogi begunčici. Pa ne mislite, da sta bili morda žejni kislega jabolčnika! Kaj še! Mislili sta na dobra jabolka in okusne krhlje, ki sta

jih uživali doma, preden je prihrumel divji Lah v njiju domačo vas.

Pomlad je prišla v deželo in razstlala po travnikih pisane cvetja. Vanda in Nada sta hodili v šolo v bližnjem trgu. Dan za dnem sta prinašali s seboj vsaka svoje jabolko ali pa okusnih, mehkih krhljev. Druge součenke že zdavnaj niso imele tega.

Nekoč pa vpraša součenka Vida brhko Vando: »Čuj, Vanda, kako je to, da imaš ti še vedno sadje, mi pa ga že mesece nismo niti videle, še manj pa okusile?«

Vanda pripoveduje: »Priskrbele smo si ga že jeseni, kakor nas je učila naša dobra majka še doma.

Lepa jabolka in lepe hruške sva obrali z Nado na domačem drevju in pazili pri tem, da nisva ranili nobenega sadu. Stric nama je naredil obiralnik in delo je šlo hitreje od rok. Nato sva zložili jabolka na polico v kleti. Vsak teden sva pregledali sadje, in če sva opazili, da ga kaj gnije, sva gnilad brž odstranili. Če bi bili pustili gnilo sadje med zdravim, bi bila začela gniti tudi zdrava jabolka. Klet je bila sicer mrzla, vendar ne toliko, da bi v njej zmrzovalo. Sadje ne sme zmrzniti, sicer hitro zgnije.

Manj lepo sadje in tudi črvivo sva pa olupili in zrezali na krhlje. Te sva polagali na lesa, ali kakor pri vas pravite, na mrežo. Lese je položila majka v pečico pri ognjišču ali pa v krušno peč, kadar je bil že kruh pečen, in sadje se je posušilo v nekoliko dneh. Tako smo napravile z majhnim trudom kmalu precej krhljev. Vsak dan po šoli sva pobirali z Nado trebež in ga lupili za sušenje. Olupke in zelo drobne sadke je pa majka razrezala v veliko steklenico in nalila nanje tople vode. Postavila jo je v kuhinjo na toplo in kmalu smo imele iz tega dober kis ali ocet. Jabolčne peške sva pa zbirali v škatlico in pozimi sva jih potresali ščinkavcem in kalinom, ki sva jih privabili na okno.« —

Vidite, ljubi otroci, kako je naučila mati begunka svoji ljubljeni hčerki koristnega dela! Poizkusite na enak način tudi vi, in prepričan sem, da bo prišlo tudi vašim želodčkom do spomladi shranjeno jabolko.

Pazite pa pri tem zlasti na to:

1. da ohranite pozne vrste sadja;
2. da ne bo sadje črvivo ali obtolčeno;

3. da ne hranite sadja v sobah, ampak v suhih kletih;
 4. da večkrat pregledate zalogo in odberete takoj vse nagnile sadove;

5. da v kleti ne zmrzuje, ker sicer morate pokriti sadje s slamo.

Pomnite tudi to:

1. Olupljeni krhlji so boljši od neolupljenih.
2. Kuhani zaležejo več nego sirovi.
3. Spravljajte posušeno sadje na suhem prostoru!
4. Ako česa ne veste, vprašajte starše ali učitelja!

Božo Račič.

68. Uganka.

Pozimi vila Rogovila,
 spomladi vila Metuljarka,
 jeseni vila Radodarka.

Oton Župančič.

69. Otroci!

Zbirajte vsakovrstne peške, zlasti peške divjih hrušek in jabolk!

Prinesite jih v šolo, ločene po vrstah, in spomladi vam napravimo z njimi veselje.

70. Kako so prišli polhi v Gorjance.

»Že takrat, ko ni še bilo Dolenjcev na Dolenjskem — ne vem, kje so že bili tedaj« — tako je pravil star polhar ob ognju — »že tedaj se je bil polastil hudir polhov v krakovski šumi, ker je vedel, da pridejo morda že kmalu v te kraje Dolenjci ter vzamejo vse v svojo oblast in ne puste njemu ničesar. Zato se je požuril prej. In prav je storil.

Ko so prišli Dolenjci in si porazdelili plodno zemljo ob obeh bregovih Krke in postavili bele mejnike tudi po zaraslem Krakovem, ki ni nikoli prej stopila vanje človeška noga, tedaj si je hudir takoj izgovoril od kmetov za svoje

polhe žir brezplačno. Ker se je bilo bati, da bi zviti zlodej ne uganjal kakih razposajenosti, so mu brezpogojno ugodili. Od tedaj je gonil vsako jesen svoje polhe iz dupline v žir, da so se lepo zredili in laže prespali trdo zimo. Ker so bili polhi pohlevni in se niso radi oddaljevali od gospodarja in pastirja svojega, je šel ta na kak hrast, žvižgal na prste — zato ne smemo žvižgati na prste — ali pokal z bičem in — pasel je samo ponoči — se smejal teti luni in zvezdam na nebu.

Neko leto pa je prišla nad dolensko deželico uima. Nastala je lakota. Hudirjevi živinici je huda predla, saj so ljudje sami radi uživali želod in gabrov plod. Hudir je tedaj zagnal polhe z lačnimi želodčki spat.

Sedem let je trajala lakota, osmega pol. Ej, to bi bili morali polhi priti na nič do enega, če bi ne bili hudirjevi! Pa hudir, zvita betica, ta si je znal pomagati: šel je iskat nekam — menda na Ferjavo — to je še dalje kakor h kralju v Beograd — čudovit kamen. In ta kamen je nesel gladnim polhom, ki so mrmrali po pólšinah, od polha do polha in vsakemu ga je dal oblizniti in vsak se je odebelil, da je zadostovalo za vso zimo.

Ker pa tudi drugo polovico osmega leta ni bilo v Krakovem žita, hudir pa je bil izgubil oni čudoviti kamen in drugega ni mogel dobiti, je izgnal živinico iz Krakovega čez Krko v Gorjance, kjer je bilo njegovi živali dosti hrane.«

Po »Zvončku«.

71. Uganka.

Nima fantek kapice,
kapica ima fantička.
Prišumele sapice,
niso vzele kapice,
vzele so fantička.

Oton Župančič.

72. Sirota.

*Tople ljubezni
žejno srce
žene siroto —
v goré.*

*V gori jo sreča
truden gozdar,
truden od samih
prevar.*

*»Kaj pa ti iščeš,
mladi deklič?«
»»Kje je ljubezni
gradič.««*

*»K materi pojdi!«
»»V grobu mi spi.««
»Tamkaj gradič njen
stoji.«*

Silvin Sardenko.

73. Pozabljenim.

*Vseh mrtvih dan!
Na tisto tiho domovanje,
kjer mnogi spe nevzdramno spanje,
kjer kmalu, kmalu dom bo moj
in — tvoj,
nocoj se vsul je roj močan,
saj jutri bo vseh mrtvih dan
Vseh mrtvih dan!
Bledo trepeče nad grobovi
tisoč svetil
in križe, kamne vrh gomil
jesenski venčajo cvetovi —
Vseh mrtvih dan!
Kjer dragi spe jim po pokopi,
klečé, solzé živečih tropi.*

Oh, dušo tre jim žal in bol;
 pod zemljo pol, na nebu pol
 nocoj jim je srce;
 na grob lijo grenke solze,
 v nebo gorke prošnje.
 O, le klečite, le molite,
 po nepozabnih vam solzite,
 saj jutri bo vseh mrtvih dan.
 Vseh mrtvih dan!
 Solzite,
 molite! ...

In jaz?
 Ko misli vsakedo na svoje,
 koga, koga pa srce moje
 spominja se tačas?
 Vas, zabljene grobovi,
 kjer križ ne, kamen ne stoji,
 ki niste venčani s cvetovi,
 kjer luč nobena ne brli.
 O, če nikdo
 nocoj se vas ne spomni,
 pozabil ni vas pevec skromni
 in pa — nebo!

Simon Gregorčič.

B. Zima.

74. Zimski dan.

*Solnce se od daleč skriva,
 vrana leta okrog hiše,
 tanek veter zunaj piše,
 tla pa debel sneg pokriva.*

*Tam na klancu je vse živo,
vkup so iz vasi otroci,
vsak sani v premrli roci
vozi in drži se krivo.*

*Starec gre iz gorke hiše
in spomin se mu posili,
dni premišlja, ki so bili,
in na tihem solze briše.*

Simon Jenko.

75. Zimska vožnja.

Hej, tja čez polje prostrano,
mimo neznanih strmin
gladko sani mi drčijo,
zvončki zvenijo: cin, cin.

Semtertja tiho sneg vsiplje
z golih, dremotnih se vej,
bistro bežijo konjički
dalje in dalje naprej.

Vse se pred nami umika,
vse kakor veter beži,
daleč za nami je mesto,
v sivi se megli gubi...

Radivoj Peterlin — Petruška.

76. Prokletstvo starke Zime.

Starka Zima se razsrdi in hoče spraviti s sveta vse, kar diha in živi.

Najpreje se spravi na ptice. Dražile so jo s kričanjem in žvižganjem. Pa prične puhati hladen veter, strga listje raz drevje ter potrese z njim ceste in stezice. Ptičke se zbirajo v tropah, zborujejo in se posvetujejo. Snidejo se in

lete za sinje morje v tople pokrajine. Samo vrabec ostane doma, pa še on se zarije pod streho.

Potem se Zima spravi nad živali. S snegom pokrije polje, debelo zamete pašnik in gozd, pošlje mraz za mrazom. Živali se ne prestrašijo. Nekatere imajo tople kožuhe, nekatere se poskrijejo v globoke luknje. Veverica dolbe oreške v duplini, medved si sesa taco v brlogu, zajček si skakaje ogreva ohlajeno kri, konjički pa, kravice in ovčice mulijo pripravljeno sladko seno v toplih hlevih in pijejo gorko pijačo.

Tem huje besni Zima na ribe. Pošlje jim mraz za mrazom. Ves svet prezeba, mrzel veter brije ledeno. Kot s kladivom bije gromko: brez oporišč, klinov in zagozd gradi mraz mostove čez jezera in reke. Jezera in reke zmrzujejo, pa samo zvrha. Vse ribe utečejo v globino, globoko pod ledom jim je še bolj gorko.

»No, le počakaj,« si misli Zima, »pokažem ljudem!« In pošlje mraz za mrazom, drug za drugim, vedno hujši. Trdovratni mraz prepreže stekla v oknih z ledenimi cvetkami, oglaš se celo skozi debele zidane stene, trka na vrata. Ljudje pa si zakurijo v pečicah, posedajo v prijetno topli sobi po klopeh okrog peči, pripovedujejo si mične povesti — in se posmehujejo zimi.

Zimi na posmeh se gibljejo po cestah težko obloženi vozovi, konjički stopajo živahno, rezgečejo veselo; vozniki topotajo z nogami, z rokami v rokavicah si manejo in ogrevajo prezeble ude ter hvalijo dobrodošli mraz.

V dno duše pa užali Zimo, ko vidi starka, da se ji celo mala deca upira, odreka pokorščino; niti ta se je ne boji. Po sveži snežini valijo otroci mehki sneg, se kepajo in razposajeno valjajo ob zasneženih stezicah. Igrajo se v belem snežku, iz njega delajo snežnjake, gradijo gore, jih polivajo z vodo, da, še celo vabijo mraz: »Le pridi sem, razveseljuj nas!«

Od jeze uščipne Zima dečka za uho, drugega za nos. Dečko pa seže po sneg, se odrgne — in lice mu zažari kot ogenj.

Iz ruščine dr. P. Pestotnik.

77. Ptičja pogača.

Jurček in njegov dedek sta bila velika prijatelja. Razdrta sta marsikako šaljivo, ugenila marsikako možato. Često je rekel dedek svoji hčeri, Jurčkovi materi: »Boš videla, iz Jurčka bo še kaj! Presneto je pameten in razumen za svoja leta. Ta ti bo delal veselje!«

Seveda je ob takih besedah od veselja zažarelo oko skrbni materi in takoj je mislila: v šolo ga damo, v mestno šolo.

Jurček je res mislil na vse. Za Božič so pobili vola, ker se je bil na nogi hudo poškodoval. Takrat je Jurček prosil deda, naj mu da nekaj loja.

»Kaj boš z lojem, Jurček?« je vprašal ded.

»Napravim pogačo,« se je odrezal Jurček.

»Kakšno pogačo vendar? Iz loja ne boš delal pogače?«

»Ne samo iz loja, dedek. Mamico sem že prosil maka, konopelj, ovs, pa tudi nekaj pešek od solčnic imam spravljjenih. Iz tega in še nekoliko drugih stvari naredim pogačo,«

Dedku se je posvetilo v glavi. »Mhm,« si je mislil, »že razumem.« Pa je dejal:

»Kaj ne, Jurček, tiste pogače, ki jo spečeš ti, ne boš jedel sam, pa jaz tudi ne, pa drug človek tudi ne! Sploh sem pa od sile radoveden, kako spečeš to pogačo.«

»Prav lahko, dedek. Povedal nam je v šoli gospod učitelj, kako naj naredim to, in sedaj znam.«

»Kako pa, pouči, jajčece, še mene, staro putol!«

»Takole, dedek: Zgoraj naštete vrste semenja, dalje kruh, kose mesa, posušene bezgove jagode zmešam z dvema deloma raztopljenega loja, ki si mi ga že obljubil.«

»Kaj, da sem ti že obljubil? Pa naj torej bo!«

»To vročo zmes,« je nadaljeval Jurček, »potem ohladim v loncu, ki je prevlečen z loščem. Nato zvrnem zmes iz lonca in jo postavim na desko pred hlev, kamor ne moreta dež in sneg, kamor pa lahko neovirano prihajajo ptički in kjer je v bližini grmovje.«

»Torej ptički bodo jedli to pogačo! Zdelo se mi je že kaj takega. Ampak povej mi, Jurček, čemu vsa ta zmes? Zakaj bi kar tako ne potresal raznega semenja na desko pred hlevom?«

»Dedek, veste, saj tudi jaz nisem prej tega vedel. Gospod učitelj nam je povedal v šoli, da take krme dež in sneg in mraz ne morejo pokvariti, tolšča pa greje in je zato ptičkom posebno pozimi nad vse ugodna hrana. Do zadnje drobtinice pojedjo ptički to pogačo. Zrnja, ki ga navadno posipljemo po oknih in kar po tleh, se veliko porazgubi in nokvari.

Posebna prednost tega ptičjega kolača je tudi to, da služi vsem različnim ptičkom, tistim, ki jedo žuželke, in onim, ki se hranijo z mesom in zrnjem, vsem je torej pogrnjena miza. Saj bi jo lahko zmešal tudi s cestnim blatom in ne z lojem, pa saj veš, da tolšča tako dobro de ptičkom pozimi. Tudi mi bomo jedli o praznikih potice.«

»Čemu pa je treba pri krmišču grmovja?« je zopet vprašal ded in podražil Jurčka.

»O dedek! Ptički naj bodo vendar varni zalezovalcev, zato morajo imeti priliko, da pred mačko ali ujedo lahko zbeže na vejico, kamor ne more sovražnik za njimi. Poleg tega pa si ptički svoje krmišče tudi radi ogledajo s kake višine v bližini.«

»Lej, lej, Jurček! Vse si si pa tudi zapomnil. Prav, prav!« ga je pohvalil dedek.

Ko je Jurček s pomočjo deda pogrnil na ta način mizo svojim ljubčkom, ni še bil z vsem gotov. Brskal je po stari šari med čepinjami in orodjem v vrtni shrambi.

»Kaj pa bi še rad?« je povprašala mamica, ki je bila prišla iz kuhinje.

»Ptičkom sva z dedom napravila pojedino, mamica, a! pri pojedini je treba tudi pijače. Gospod učitelj je pravil, da trpe ptički v času, ko je vse zamrzlo, še bolj od žeje nego od lakote. Rekel je: kdor liubi naše pevce, pripravi pozimi posode za vodo in jo v njih večkrat menja.«

»In kaj bi rad?« vpraša mati ljubeznivo.

»Daj mi, mamica, podstavek izpod rožmarina, ki je lani usahnil, in en lonec!«

»Kaj boš z njima?«

»Vidiš, voda pozimi zmrzne. Zato naredim tako, da ne bo mogla zmrzniti. V lonec denem na pesek žarečega oglja,

a na lonec podstavek z vodo, in ptički bodo imeli ves dan ob pojedini pijačo, ki ne bo mogla zmrzniti.«

»Le kar vzemi podstavek, Jurček, po lonec pa pojdi z menoj v kuhinjo! Prav je, da čuvaš sedaj gladne in žejne ptičke. Poplašajo ti dobroto spomladi s petjem in pokončevanjem škodljivih mrčesov,« je rekla vesela mati.

»Boš videla! Ta ti bo le v veselje, ta naš Jurček!« je zadovoljno zašepetal dedek materi v uho. Zvečer pa je pri peči pravil Jurčku o Branku, prijatelju ptičic.

Andrej Rape.

78. Zimski gosti.

Ispred kuće moje
milopojke ptice
skakuću od jedne
do druge grančice:

Češljugar šareni
i sjenica mala.
Zima ih je ljuta
amo potjerala.

Svako jutro, kada
iz kuće izadjem,
svoje male goste,
svoje ptice nadjem

Pred vratima stoje
pa ko da me mole:
»Bacite nam jednu
mrvu hljeba dolje!«

Uzmem komad kruha,
pticama ga dijelim;
dijeleći ga s njima
i ja se veselim.

Hrv. čitanka.

79. Branko prijatelj ptičic.

»Činčarara, to se je pa prileglo našim praznim želodčkom! Sedaj se pa le stisnite vsaka v varno zavetje pod smrekovo vejico ali kamor si bodi, da vam bo toplejel« — Tako je govorila stara siniča mladičem, ki so skakljali okrog deščice, na kateri je bilo natreseno razno semenje.

»Čakaj, mamica, da še tole peško izluščim pa pozobljem. Zdi se mi, da je še dovolj prostora zanjo v mojem želodčku!« se oglasi mlada siničela.

»No, le privošči si jo, saj sama veš, koliko ti je treba, da ne boš več lačna,« pravi starka.

»Mamica, mamica, jaz sem pa že tako sita, da me kar trebušček boli. Pa počila menda ne bom, kaj praviš, mamica?« zakliče siničelka.

»Ne bo menda tako hudo; kmalu ti odleže,« jo potolaži starka.

»Cicifuj — cicifuj, jaz bi pa tudi rad imel kaj pečenke,« se oglasi prešerni siničelček. »Veste kaj, sestrice, tjale v sadovnjak poletimo, tamkaj gotovo dobimo kaj mrčesa za posladek!«

Saj res, saj res, — činčarara, cicifuj, cicifuj,« zakličejo vesele, in ne meneč se za burjo in sneg, je odletelo živahno krdelce na bližnje hruške in jablane, češnje in češplje, kjer so preiskale sinice sleherni list in listič, prebrskale s kljunčki vsako skorjico lubadi — pa vlačile na dan premrle gosenice in drugi mrčes. Kar je bilo le živega, vse je moralo v želodčke...

Tako življenje je na Brankovem vrtu vsak dan. Zjutraj natrese Branko pred hišo na deščice bučnih pešek, zrnja od solnčnic in drugega semenja, ki ga rade luščijo sinice, zato pa so dan na dan na bližnjem sadnem vrtu, kjer trebijo drevje raznih škodljivcev.

Ko pa se v topli pomladi drevje prebudi in ga posuje Stvarnik s snežnobelim cvetjem, ne bo gosenic, ki bi ga uničevale. Drevje pa bo rodilo obilo okusnega sadja, ki ga Branko tako rad jel!

Otroci, ali bi vi ravnali drugače? Ravno tako, kaj ne? Dajajte pridno hrane koristnim pticam kakor Jurček in Branko, saj vam obilo poplačajo ta trud.

Fr. Črnagoj.

80. Deček in sinica.

Deček.

Ti lepe barve siničica,
ti moja ljuba ptičica,
kaj po kletki plašna prhutaš,
kaj jezna svilek rahljaš?
Oh, in v kletki imaš korito,
v koritu konoplje so, pečke in žito
in z vodo napolnjeni dve posodi,
da lahko piješ in se koplješ v vodi.
In soba je toplo zakurjena
in sneg te ne more močiti pršeč,
a ti si tako razburjena,
vse kote pretikaš, da ven bi ušla.
Sinica, kaj hočeš od mene več?
Hvaležna mi bodi, da imaš dom!
Zapoj mi, pa bolj te še ljubil bom,
zapoj mi, pa bolj bom še skrbel zaté,
saj ljubi ptičice moje srcé!

Sinica.

O ti mali deček moj,
gorak, ne tajim, je zapeček tvoj,
tvoji roki sta res darežljivi
in tvoji pogledi pač ljubeznivi —
a jaz le ljubim zlato prostost,
naj tudi jo bičata mraz in post.
Oh, vsako zrnce tožna pozobljem
v spominu nanjo, v spominu najglobljem ...
Peruti so meni ustvarjene,
nebeško solnce me vabi, dviga,
moj dom so gore ozarjene,
priroda božja — življenja mi knjiga ...
Ko vzel si prostost mi, vzel si mi vse.
O deček, kratek življenja je sen!
Čuj, precej zapojem, če pridem ven.
Moj dobri otrok, usmili se me,
izpusti me, izpusti me le!

Anton Medved.

81. V gostih pri starčku Mrazu.

Maša sladko spi v mehki postelji in vidi čudne sanje: vsa priroda spi, sama blodi po gozdu, opazuje — pred njo sedi starček, siv, popolnoma siv, Mraz Ivanovič. Sedi na ledeni klopici in použiva snežene kroglice. Z glavo maje sem in tja — z las se mu siplje ivje — iz ust se mu vali gosta para.

— »A!« pravi starček. — »Zdravstvuj, ljubo dekle! Zahvaljujem te, da si prišla v goste. Pomoreš mi, meni starčku, da se malo oddahnem. Pojdi sem! Pripravi mi postelj in potem mi tudi lepo zrahljaj pernico!«

Mraz Ivanovič jo privede k sebi v hišo in ji veli, naj pripravi postelj. Mrazova hiša je narejena vsa iz leda: vrata, okna, tla — vse je iz leda in po stenah polno sneženih zvezdic. Pri Mrazu Ivanoviču leži na postelji s pernico skupaj svež, mehek sneg. Maša prične rahljati sneg, da si starček bolj odpočije na mehkem.

Ali njej ubožici roki okorita pri delu in prsti zardijo. »Nič ne del!« pravi Mraz Ivanovič. »To je zdravo. Pa še poglej, kako posebnost imam.« Zdajci dvigne sneženo odejo s pernico in Maša vidi, da raste pod pernico zelena travica. Maša se razžalosti. »Zakaj zapiraš zeleno travico pod sneženo pernico, zakaj je ne izpustiš v božji svet?« ga vpraša. »Ne izpustim je zato, ker ni še čas za to. Travica je sedaj prešibka. Če ji dovolim v višino, jo zgrabi zima in bi poleti ne mogla dozoreti. Glej, zato sem pokrtil mlado zelenje s sneženo pernico. Kmalu pride pomlad, moja snežena odeja se raztaja, travica zagleda božji svet, potem se lepo oklasi in se razvije v krasno žito. Ne pravijo zaman: mnogo snega mnogo kruha.«

»No, pa mi povej, Mraz Ivanovič, zakaj hodiš pozimi po mestnih ulicah in trkaš na okenca?« »Zato trkam na okna po mestih in vaseh, da ljudje ne pozabijo pripraviti peči in zakuriti v pravi čas. Vrhtega trkam na okna, da se ljudje zavedajo, da živi poleg njih, ki lahko sede v gorko zakurjenih hišah ali se lahko oblačijo v tople plašče, nižje ljudstvo, ubožci, ki pozimi prezebajo in jim je treba pomagati.«

Tu pogladi Mraz Ivanovič Mašo po glavici in leže k počitku. Med tem Maša pospravi vse po hiši, gre v kuhinjo, pripravi obed, popravi starčku obleko in zašije perilo. Starček se zbudi in je z vsem prav zadovoljen.

»Zahvaljujem te,« ji reče, »razumno si dekle! Postregla si meni starčku, tudi jaz se tebi oddolžim. Tu imaš iglico z dragim kamenom, da si zapenjaš z njo šerpo.« Maša starčka lepo zahvali... se prebudi.

Iz ruščine dr. P. Pestotnik.

82. *Ob oknu pozimi.*

*Blagor nam, ko v hrbet peč
ljubo nam toploto diha!
Naj, če hoče, burja piha,
nas varuje soba tiha,
glad nam je neznana reč.*

*Rajša mamica ne je,
nego da bi mi stradali.
Radi vsem bi pomagali,
ko bi mogli, ko bi znali
prazne polniti roké.*

*Enih pa ne pozabimo!
Vedno kje se kaj dobi,
da se ptičkom ugodi,
ko jih glad in mraz mori —
le brž okence odprimo!*

*Priletite in zobljite!
Ej, ob oknu je veselo!
Ko bo zopet solnce gredo,
vse bo pelo in cvetelo —
ptički nas ne pozabite!*

E. Gangl.

83. Kako je babica kurila peč.

Moja babica je bila kaj razborita ženica. Sedaj jo razumem. Pred leti pa, ko sem bil še deček petih let, se spominjam, da sva se večkrat prerekala pozimi zaradi peči. Jaz sem trdil, da bo soba prej gorka, če je nič prej ne prezrači in kar zakuri, ona pa je trdila narobe. Nisem mogel verjeti tega, pa je bila le čisto prava njena misel.

Ko sem videl, da moj ugovor nič ne pomaga, sem uganil drugo. Zmislil sem si bil razlog, ki gotovo izpreobrne babico, pa je ni. Dejal sem: »Če prej prezračite sobo, pride vanjo polno mraza. Soba se zato dalje časa ne razgreje, pa če vi pravite, da se prej, pa naj velja, ampak veliko več drv pokurite, ker je soba bolj mrzla.«

Zmagovito sem jo gledal po teh tehtnih besedah. Če nič, to bo pa veljalo, sem si mislil. Pa ni. Babica je že zopet čisto nasprotno mislila nego jaz.

»Glej,« je dejala, »pokvarjen zrak teže sprejemlje toploto nego čist. To sem ti že dokazala, ko sva zakurila eno prezračeno in eno neprezračeno sobo. Čutil in videl si na toplomeru in na uri, da je bila prezračena soba prej gorka. Če je bilo treba manj časa kuriti, da je bila soba gorka, je gotovo tudi manj pogorelo, kaj ne!«

Na to nisem bil pomislil in zopet me je premagala.

Od takrat pa nisem več razkladal svoje petletne modrosti ljubi babici, ker sem vedel, da je zaman in da je ne pripravim, da bi tako mislila kakor jaz.

Pa vam naj sedaj povem, kako je dalje ravnala pozimi s pečjo.

Vsako jesen je sama zamazala peč. Trdila je namreč, seveda zopet pravilno, da uhajajo skozi razpoke slabi, celo strupeni plini v sobo. To sem laže verjel, dasi se mi je zdela peč lepša, če sem skozi raze zvečer videl lepo žareče oglje.

Večkrat bi bil rad vzel pepela iz peči, pa mi ni pustila. Rekla je, da napravljam preveč prahu. Tudi prah po peči in ceveh je vsak dan zbrisala, zakaj trdila je, da ta prah pri kurjavi razvija tudi škodljive pline. Tega sicer nisem razumel, ampak rad sem ji verjel že vse, to pa še posebno zato, ker je bila zbrisana peč lepša nego prašna.

V sobi je rada gojila rastline in prinašala vodo vanjo, češ, da je sobi treba dosti vlage.

Nikdar ni kurila nad 18° C, češ, za otroke je bolje še manj. »Za starejše ljudi ne rečem, če bi bilo do 20° C, pri nas pa še nimamo tako starih ljudi. Mojih 72 let ni še starost. Kogar pri 20° C zebe, naj se krepko giblje, pije čaj ali se bolje obleče. Preveč kuriti sobe pa ni zdravo in ne gospodarsko.«

Če sem hotel kdaj naložiti premoga v peč, me je takoj nagnala: »Ti tega ne umeš. Naložil bi premoga kar na žerjavico. A to bi bilo napačno, nastal bi namreč grd, sivozelen dim, ki se useda kot debela skorja po peči in režah.«

Zelo sem se čudil babičini učenosti. Danes vem, da jo je dolgoletna izkušnja res naučila marsikaj. Kar mi je povedala bolj učenega, to pa je dobila od starega profesorja, svojega strica, ki mu je dolga leta stregla.

»Kako pa se nalaga vnovič v peč?« sem jo vprašal.

»Takole!« se je odrezala in porinila žerjavico z lopatico navzad in prednjo položila premoga. »Vidiš, tako gre dim čez žerjavico in deloma zgori ter tako poveča toplino.«

Mislím, da je bila tudi ta učenost zrasla v glavi starega profesorja, čeprav jo je dobra babica tako strokovnjaško povedala.

Andrej Rape.

84. Ah ti sveti Nikolaj!

Ah ti sveti Nikolaj,
kar te prosim, daj mi, daj:
konjca brzih nog,
svetlih par ostrog,
tudi ne pozabi biča,
da poženem z njim konjiča,
da poženem ga — hi, hop! —
daleč pod nebeški strop.
Tam se zvezde šetajo,
venec božji spletajo.
Zvezde zlate gledal
in na nje bi sedal:
zase in za mamo
dve bi vzal na ramo!

Franc Žgur.

85. Ob polnočnici.

Stregel sem za ministranta ob polnočnici. Mraz je škripal in grizel do mozga. Vse, kar se je godilo tisto noč, mi je daljno, so motne sanje. Domač sem bil v cerkvi kakor ministrantje sploh. Tedaj pa se je mahoma vse izpremenilo, odprla so se na stežaj vrata nebeška. Ne od kora, iz daljnoodaljšnih krajev, iz samega paradiža so se glasile svete božične pesmi. Omamljive dišave so segale v dno trepetajoče duše. Cerkev se je bila razmehnila, razširila se do onkraj obzorja, do morja in čez. In vse je bila sama luč, da so me skelele oči in da mi je šlo na jok od radosti in sreče. Ko sem se zdramil, sem bil v zakristiji. Sedel sem na širokem stolu, držal sem v roki kos potice, gorke solze so me ščegetale po licih in zeblo me je.

Ivan Cankar.

86. Prišel čas je krog Božiča.

Prišel čas je krog Božiča,
bele na okrog goré,
k dvorom bliža se lisica,
v snegu zajčje so stezé.

Mrzla polja so, gozdovi,
mraz in mrak v deželo gre,
snega polni so vrhovi,
zvéčer poti so težké.

Mlin ne gre več zaporedom,
voda čezenj manj šumi,
potok skriva se pod ledom,
curek skozenj čist blešči.

To so zimski, zimski časi,
sever poti je zamel,
skozi okno zrem po vasi
skoro bi kosminke štel.

Josip Murn-Aleksandrov.

87. *Sveti Božič.*

*Prišel je sveti Božič,
prišel v belem kožuščku.
Šel je čez poljane speče,
šel ob gozdih molčecih,
hrib je pregazil in dol
v lesketajočem snegu.
V selu ob koči ubožni
je otresel ivje blesteče,
vstopil, svetel je in lep,
sedel na zapeček.*

*Videli so ga otroci malčki
v zlatih, nedolžnih dušicah,
videli so ga z velikimi očmi,
gledali ga z zavzetimi očmi,
tresla so se jim srčeca
nežne razburjenosti.*

*Nista ga videla oče in mati,
nista videla svetega Božiča.
Tiho sta molila za malčke,
tiho molila, sklepala roke,
da bi prišel dobri, sveti Božič
njih uboščke, sladke mačice
blagoslovit.*

*Nista ga videla oče in mati
v vroči, tihi molitvi.
Videli pa so ga malčki
in čutili, ko jih je gladil Božič
mehko po zlatih, svilnih kodrih
in jim gledal s smejočim očesom
v dušice majčkene.*

Rudolf Maister.

88. *Jaselce Stolarjevega Jožka.*

Stolarjev Jožek je bil iznajdljiv dečko. Ljudje so mu rekali zamorček, ker je bil v obraz močno zagorel in skoraj črn. Jožek je hotel vse znati in vedeti. Če so prišli komedi-

jantje, se je vrtel vedno okoli njih in bistro pazil, kako slepe in trapajo gledalce, da jim verjamejo. Kar se je Jožek od njih naučil, je porabil preizvrstno, ko ga je naprosil bratranec, da bi mu naredil o Božiču jaselce.

Odločene je bilo zanje pol sobe od kota do kota. Dali so torej Jožku dovolj prostora, da nam razkaže svojo umetnost in znanost. Jaselce je zložil prav lepo od kamena, grivine in mahu, hiše, ljudi in živali pa je izrezljal od lipovega lesa. Mnogo teh podob je dejal nekako na škripce, in stoječ za odrom, je potezal za žimo, niti in žico in jih premikal in gonil sem ter tja. Gibale so se prav tako, kakor bi bile žive. Kaj se godi za jaselcami, ni videl nihče, pa lahko sodite, kako so zijali in ugibali gledalci, odkod dohaja tem lesenim, mrtvim stvarjem življenje. Glava Jezuščkova, ki je ležal na sredi hlevca, je bila vsa v prečudni, rdeči svetlobi, ki je prihajala Bog ve kako izza odra; vsaj jaz nisem mogel zapaziti nobene svetilke. Marija in sv. Jožef sta se Zveličarju poklanjala, sklepala roke in pogledala večkrat kvišku. Voliček in konjiček, ki sta stala vsak na eni strani, sta kaj veselo zobala in kdaj tudi poskočila, da smo se vsi zasmejali. Precej daleč od hlevca so se dvigale na levi prve hiše betlehemske, proti njim so jahali važno in počasno zamorci na konjih in kamelah. Po hribu navzdol je tekkel med skalami in grmovjem studenec resnične vode in se izlival v jezero. Po jezeru so plavale zlate ribice, ki jih je posodila za ta večer neka bogata gospa. Na drugih dveh krajih je skakala voda v zrak in na bližnjem oklepu je visel za žebelj korček, ki smo ga drug za drugim sneli, nastregli si vanj vode in se napili. Pastirji in ovce so hodili na vse strani kakor na kakem podgorskem pašniku v Gorjancih. Eden teh fantičkov se je zavalil v mah, prevrnil kračo in zdrkljal naposled v dolino. Pes, ki je tu ležal, se ga je prestrašil in pobegnil. Ob kraju gore je raslo od vrha do tal gosto drevje. Po njem so skakali, peli in žvižgali kosi, liščki, čizki, kobilarji in celo — slavček! Jožek je prelepo posnemal vsakega ptička. Znal je svoj glas povzdigniti in spustiti, zategniti in utegniti, razširiti in stisniti, naostriti in omehčati. Stoječ za jaselcami, je žvižgal, pa se je slišalo, kakor bi pele v hosti resnične ptice. Slavčka je z usti nemogoče oponašati. Jožek si je kupil lončeno ribniško piščalko.

Vanjo je dejal malo vode pa je ščeketal, potem vlekel in pojemal z glasom, naposled pa drobil in gostolel prav tako kakor živ slavec v tih pomladanski večer. Bil je taka glavica, da je pogodil nekoliko celo tisto otožno in sladko milovanje in ihtenje slavčevo, ki gre človeku tako globoko v dušo.

Ko smo se načudili tem in drugim umetnostim, so priplavali iz višave nad jaslji trije sveti angelci in zapeli s tenkim in zvonkim glasom staro božično pesem. To se ve, da niti ti leseni angelci niso mogli peti sami. Jožek in dve pevki so se bili postavili za jaslji v tak kraj, da se je čulo, kakor da bi prihajalo petje iz ust tem angelcem. Ljudi je bila polna hiša, pa smo vsi tako strmeli, kakor bi bili okameneli: nihče se ni ganil, nihče zinil ne besedice. Tako smo stali, gledali in poslušali gotovo četrto ure, če ne več, potem pa nas je vse premagalo čuvstvo in ženske so začele na glas jokati. Vsem se je zdelo, da nam je dobrotljivi Bog podelil neskončno milost, da gledamo v ravno tisti hlev, v katerem se je porodil pred več nego 1900 leti naš Zveličar.

Ljudje so vreli na sveti večer iz mesta in z dežele k mojemu bratrancu, da vidijo čudovite jaselce. Jožku je padlo v žep marsikatero lepo darilo. Prošt mu je stisnil v roko cel križavec, okrajni glavar mu je kupil srebrno uro, trgovec Marin pa vso praznično obleko in obutev.

Janez Trdina.

89. Veseli koledniki.

Čase pregledujemo,
zase koledujemo
in za lepo leto mlado
preobračamo navado:
nič od vas ne prosimo,
mi darove nosimo,
meh za smeh in vrečo sreče
Ciciban za nami vleče,
ne za hišo zidano,
le za voljo židano!

Oton Župančič.

C. Pomlad.

90. Zeleni Jurij.

Jurij Zeleni se z mavrico paše,
srečno, veselo selo bo naše:
že za vodó, čez travnike jaše.

Z glavo namigne — trava se vzdigne,
óbráz okrene — veje odene,
z okom obrne — cvetje se strne.

Jurij Zeleni, ne hodi drugam,
vinca in pesmi je poln naš hram,
drago bo tebi, milo bo nam.

Dobri ljudje vi, jasno vam l'ce!
Rad bi popeval z vami zdravice,
ali golé so Slovenske gorice.

Jasno vam lice, misel najbolj!
Z vami ostati bilo bi me volja,
a na Koroškem še pusta so polja.

Pusta so polja, slana in mraz,
treba hiteti, kliče me čas,
ali ob letu spet bom pri vas.

Konja vzpodbode, v daljo izginja,
cvetje, zelenje za njim se razgrinja,
da nas Zelenega Jurja spominja.

Oton Župančič.

91. Kralj Solnce in kraljica Pomlad.

Nekoč sta kraljevala kralj Solnce in kraljica Pomlad.
On je nosil zlato krono, ona pa svetle bisere, in oba sta
bila dobra.

Takrat se je godilo cveticam na zemlji najboljše. Pomlad
jim je dala najlepših oblek, belih, rdečih, višnjevih, rumenih
in pisanih. Solnce se je igralo z njimi, ptičice pevke pa so
jim pele. Metuljčki so hodili k njim v vas, one pa so se

jim gosposko priklanjale ter jim stregle z medom. Včasih so prišli k njim godci iz tujih dežel in so zasvirali. Bas je godel zum, zum, zum, gosli pa drugače. Nihče ni takrat mislil na smrt.

Smrt pa je prišla. V starih knjigah sem brala tole: Tistega dne je prišla čudna pošast, velikanski kosmatinec, rjavodlakež na štirih nogah, z rogovilasto glavo. Debelo je gledala ta pošast s strašnimi očmi. Cvetice bi bile rade ušle, pa niso mogle. Pošast je grozovito tulila: »Mu, mu, mu! Kmalu je pokazala hude zobe, iztegnila iz žrela dolgi jezik, povohala tu pa tam in začela trgati cvetico za cvetico. To je bila smrt, ki je vzela srečnim cveticam življenje. Pomlad je umrla in kralj je bil žalosten.

Vida Jerajeva.

92. Na poljani.

Kakor živi cveti
letajo metuljčki
po livadi, po zeleni,
pod rumenim solnčecem,

Kot bi počivali
na grméh metuljčki,
cveti se belijo
na zelenih vejicah.

Kot da prišli bratci
bratcev so obiskat,
sedli so metuljčki
na zelene vejice.

Gostoljubno bratci
bratcem so postregli:
pili so medico
iz srebrnih kupičic.

Ko so se napili,
so se poslovili
in se pošalili:
»Kdaj pa vi k nam pridete?«

Oton Župančič.

93. Kmetiška pesem.

Pómlad z motiko na rami,
pómlad z žuljavo roko
tam iz presrečne dežele
prišla k nam spet je na loko.

Očke so si pomencali:
»Kaj ste že tukaj, o tetka?
Ah, kako sladko smo spali!
Tudi vi spali ste, tetka?« —

Prišla na njive je speče,
prišla na brazde spočite:
»Murnčki črni — zaspančki,
zrnca drobna, vstanite!«

Škrljec iz grudi rjavih
vzdignil se pa je zapel:
»Mi smo zbudili se, kmetič!
Kaj še ne bodeš prišel?«

Brana in plug se zbudila,
vranca sta zarezgetala:
»Sveti križ božji! Bog srečo daj!«
in sta na polje zdirjala.

Cvetko Gorjančev.

94. Veselje mladih dni.

Ves svet dehti v cvetovih,
vse trate zelene —
pa bi ne radovalo
nam mlado se srce?

Če na nebo prejasno
oblaček privesla —
o saj brž raztopi ga
moč solnčnega zlata!

Če v srčecu se dvigne
otožne misli mrak —
brž razjasni nam lica
žar upanja gorak.

Ves svet dehti v cvetovih —
cvetovi nam cveto...
Ljubeče in braneče
nad nami je nebol

E. Gangl.

95. Češnja.

»Na borovnice, na borovnice!« je kričala četica učencev, ko se je vračala iz šole domov.

»Kaj bi s tistim drobižem? Fantje, na češnjel« kriči Bavdkov Jože.

»Kam?« se oglasi več glasov obenem.

»Na Vlakarjevo, tam ob križpotih,« de Jože in jo ubere proti češnji.

Na mah se dvignejo vsi, tudi oni, ki so se razkropili po borovju. Vsi krenejo na označeni kraj. Mlinarjev Francek je bil zadnji. Čemernega obraza je racal med grmovjem in visoko praprotjo. Bog ve, kaj je mislil! Vlakarja se je bal od zadnjič, ko je podil učence, ki so rezali vrhove mladih brez.

Dospeli so do češnje, polne kakor brin. »Nanjo, nánjo, v vrh, na veje po češuljel« vpijejo vsi vprek. Zatreslo se je deblo, zašibile so se veje. Govor je utihnil. Čulo se je le hrustanje, kakor da bi bile kobilice padle na sočno travo.

Tudi Francek je splezal na češnjo; pomagal mu je Kocjanov France. Že je iztegnil roko po polni vejici, pripognil je češuljo, da bi jo obiral — kar zavpije Klavsov Jože tam gori v vrhu: »Vlakar grel«

Hresk, resk, bunk, cop, tek, tek... kakor bi trenil, so bili vsi na tleh in na begu.

Francek, ubogi Francek pa je ostal na češnji. Trepetal je, ko je zagledal Vlakarja golorokega z vilami v rokah.

Iz Vlakarjevih velikih ust so grmele strašne besede, kakor bi se bližal sodnji dan. Francek je splezal s češnje,

kako, ni vedel. Stekel je, hotel iznad meje preskočiti pot, pa — ojoj! Zabliskalo se mu je pred očmi, da je zagledal devet solnc. Potem se mu je stemnilo. Zavedel se je šele, ko so mu tovariši izmivali v smreškem studencu razbita kolena.

Mati se je jako prestrašila, ko so prinesli Francka domov. Moral je v posteljo. Potrpežljivo je trpel hude bolečine, želeč le eno, da bi starši ne zvedeli, kako se je dogodila nesreča.

Drugi dan je Francek v postelji še enkrat v duhu premislil ves dogodek. Vlakar — ob tem imenu se mu ustavijo misli. — Kar se odpro vrata in v sobo stopi Vlakar. Ko ga Francek zagleda, si potegne odejo čez glavo.

Vlakar stopi k materi, ji poda košek češenj ter reče: »Botra, tole sem prinesel otrokom. Pa kakor vidim, imate bolnika.« Mati pove Vlakarju o Franckovi nesreči.

»Sirotek, ubogi sirotek,« reče Vlakar, se obrne k mlinarskemu pomočniku, ki je sedel na klopi, ter reče: »Vrečo pšenice sem prinesel, le lepo zmljite! Mudi se mi, moram iti!« — Iz sobe grede potegne s pestjo po licu; otrl si je solzo.

Mati stopi k Francku ter mu ponudi češenj. Francek seže po njih ter reče: »Vlakar je dober.« Očesci se mu zalijeta s solzami.

Fran Skulj.

96. Bog, porosi.

*Bog, porosi s hladnim dežjem
mi zeleno polje,
da po njivah mlado žito
bo rodilo bolje!*

*Bog, zalij ga, pade rosa
naj iz zarje zlate —
šla bo rž, pšenica v klasje
kot nevesta v svate!*

*Z majskim dežjem blagoslovi,
Bog, mi kruha kos —
v Tvojo čast se bo jeseni
bliskal zlati voz!*

Cvetko Golar.

97. Kmetovanje v zgodnji pomladi.

Dragi Tone!

Obljubil sem Ti, ko sem odhajal k stricu, da Ti bom kmalu pisal. Danes je nedelja, naj Ti torej sporočim, kako kmetujemo tukaj v zgodnji pomladi.

Komaj je z rebri izginil sneg, že rumene po bregovih trobentice, ob mejah pa kimajo zvončki dremavčki. Trobijo in zvone ter vabijo na delo. Kaj radi čujemo vabljivi glas drobnih cvetic!

Na travnikih smo kar po snegu posuli umetnega gnoja. Snežnica ponese redilne snovi do koreninic, ko bo toplo solnce zbudilo prirodo v novo življenje.

Hlapec Jernej je naložil na voz gnoja, s stricem pa sva nametala na kola butare kolov. Počasi lezejo voliči proti vinski gorici. Za njimi stopa stric z rezači. Vsa gorica je oživila. Z vseh rebri odmevajo veseli glasovi. V prvih pomladnih solnčnih žarkih se ogrevajo vinorodne rebri. Rezači obrezujejo trto, glasno jim škrtajo škarje. Križem leže odrezane mladike. Otroci strgamo s trtja staro lubje in lišaj ter pobiramo rezine v butarice. Kopači jo bodo zagrebli k trtam. Rezina rahlja in gnoji zemljo.

Zadnji solnčni žarki so poljubljali gorico, ko smo po storjenem delu veselo pojoč hiteli domov v dolino.

Okrog vrta pred hišo smo popravili ograjo. Jernej je gredice močno pognojil in jih globoko prekopal. Teta je v vrste nasadila semenske repe, zelnih storžev, semenske pese in semenskega korenja. Na gredice ob hiši so posejali zelno seme ter pokrili setev s smrekovimi vejami.

Stric, Joško in jaz smo šli na sadni vrt. Nama je dal stric trtne škarje in žične strgalke, on pa je vzel žago in zadel na ramo lestvo. Odžagali smo od snega polomljene in križem rastoče veje. S škarjami sva postrigla z Joškom roparje, s strgalkami sva oddrgnila stari lub in lišaj. Jožek je tudi pridno kuril z odrezki in spekel za južino krompirja.

Kakor prerojen je sedaj vrt. Lepe drevesne krone imajo dovolj zraka in svetlobe. Upam, da se bodo jeseni pripogibale k flom, polne obilega sadu.

Na vrtu imamo čebelnjak. Solnčnega dne je stric odstranil slamnato pažo od panjev. To je bilo življenje! Škoda, da nisi videl, kako so vrele čbelice iz panjev. Vrtele so se nekaj časa okrog čebelnjaka, nato so letele — Bog ve kam. Pa kmalu so se vračale. Marsikatera je prinesla na nogah rumene koške.

V nekaj dneh so se osušili travniki. Delavci so vzeli grablje, stric motiko, jaz pa voziček. Stric je z motiko pridno razkopaval krtine in se jezil na krta. To mi ni bilo všeč. Povem stricu, da smo se v šoli učili, da je krt koristen, ker uničuje miši, črve in ogrce. Stric mi je pritrdil, vendar se je jezil, ker krtine ovirajo kosce. Med tem so drugi grabili ostanke jeseni raztrošenega gnoja in odpadlega listja. Vesel sem vozil to šaro na kup. Proti večeru je bil travnik osnažen. Zapeljal sem voziček proti domu in v njem malo Slavko.

Prihodnje dni pojdemo kopat vinograd. Po končani kopi začnemo orati in saditi krompir.

O tem Ti sporočim več v prihodnjem pismu. Do tedaj Te pozdravlja

Tvoj

Ivan

Andrej Skulj.

98. Mrtva kopriva.

Kristus in sv. Peter sta potovala po svetu. Trudna pri-
deta v gozd in ležeta v travo, da se odpočijeta.

»Asl!« zaječi Kristus in začne pihati v roko, ki ga je zaskelala.

»Kaj je, Gospod? Kaj se ti je pripetilo?« vpraša Peter.

»Spekel sem se na tejle rastlini,« odgovori Gospod in pokaže Petru cvetico, ki je rasla tik njega. Imela je široko odprte, ustnate, bledordeče cvetove.

»Kaznuj ošabnico, Kristus, ki zbada svojega Stvarnika!« nasvetuje Peter. Jezen vstane in hoče stopiti na cvetico, da jo pohodi in uniči.

»Stoj!« ukaže Zveličar.

Peter obstane, in cvetica zatrepeče pol v strahu, da jo bo kaznoval Gospod, pol v upanju, da se je usmili.

Skesana zaprosi Kristusa: »Usmili se me, dobrotnik! Glej, dal si mi tako moč, da spečem vsakogar, ki se me dotakne! Ne morem drugače! Vzemi mi to moč, in nihče se ne bo več tožil name. Usmili se me, prosim te skesano!«

»Pa bodi mrtva koprival«

In usmiljeni Bog dvigne roko, in v tistem trenutku umrje v cvetici žgoča moč. V njene široko odprte, ustnate, bledordeče cvetove pa se usipljejo sladki praški, polni strdi.

»Vekomaj ti bodi hvala!« zašepeče cvetica, ko začuti v sebi smrt žgoče moči in sladkost vabljive strdi.

Prišume čebele in nabero čistega medenega prahu. Pretvorijo ga v strd in vosek.

Ljudje povijajo strd v potice, ko slave vstajenje Gospodovo, a vosek pretvarjajo v sveče, ki gore na oltarjih v slavo božjo.

E. Gangl.

99. Velikonočna.

Zvonovi vriskajo, pojo,
na polju rožice cveto...
Bandero v vetru plapola,
za njim pa gre procesija.

Na čelu sveti Jurij, hej,
ki je prijezdil preko mej
na iskrem belcu čez goró
z veliko ostro sulico.

Premagal zmaja in ga strl
in z zmago pot nam v raj odprl.
Zato zvonovi vriskajo,
na polju rožice cveto.

Tone Rakovčan.

100. Marčev sneg.

Marčev sneg v debelih kosmih pada,
stelje zimski prt po dolih, po vréh.
Briga naj škrančka to, strnada,
briga zvončke naj, trobentic zlati breg?

Jezna kolne Zima golobrada,
a krog nje povsodi petje, krik in smeh:
»S ceste proč, prihaja Vesna mlada, marčev sneg!«

»Kaj? Kako? To bil bi pač moj težki greh!
Snežna burja grje še zavlada:
»Kdo pomore neki zdaj vam iz zadreg?«
Pa pokuka solnce iznenada:
»Kaj tako pri umnih dela se ljudeh? —
V cvetju, petju koplje se livada, —
kje pa ti si, marčev sneg?«

Radivoj Peterlin-Petruška.

D. Poletje.

101. Poletna.

Tukaj zdaj je letni čas:
petpedika prepelica,
pesem poje z njo ženjica;
zagrnila jo čez pas
zlata je pšenica...

Kot da kri prelil je kdo,
poljski nageljčki cveto. —
Smeh čez polje, vetrc tih,
glaskov polno radostnih...

Solnčne strele siplje dan,
težko diha polje, plan.
Trudne so sklonile glave
cvetke v krilo rosne trave...

Vgasne dan, tu je večer.
Tam pred luknjo odpre dver,
poje muren, črni stric,
polje se iskri kresnic.

Franc Žgur.

102. Pogovor vrabcev.

Kdor bi razumel ptičji jezik, bi vedel, da so se vrabci oni dan, preden so zjutraj vstali na našem skednju, pogovarjali takole:

»Živ?« vpraša eden. — »Živ!« odgovori drugi. — »Tudi živ?« se oglasi tretji kljun. — Četrty mu pritrdi: »Tudi živ!« — »Kdo še živ?« vpraša nov kljun. — »Jaz tudi živ!« mu zaživlja sosed. Nato zaživljajo vsi vrabci — bilo jih je okolo petdeset — kakor na povelje: »Vsi živi, vsi živi, vsi živi!«

Frrrr... zlete potem skupaj na bližnjo njivo, kjer raste proso in blizu na drugi njivi tudi koruza.

V prosu so nekaj časa molčali in gospodarili z napol zelenim prosom, kakor ravno vrabci znajo.

Ko so se bili že nazobali prosa, se je čul med njimi takle pogovor: »Že sit?« se oglasi širokopleč vrabec. — »Ne še,« je bil odgovor. — »Jaz še tudi ne,« se začuje iz prvega kljuna. — »Ti nisi nikdar sit,« pozabavlja prvi. — »Ali si ti kdaj?« povzame drugi kljun. — »Kaj to tebi mar!« zakriči prvi kljun. — »Požrešnež požrešni, nikdar sit!« se mu zadere nasproti drugi vrabec. — »Počakaj, požrešnež ti pokaže, počem je zabavljanje.«

Nato prifrči razžaljeni vrabec na zabavljača ter ga začne srdito kljuvati. Naletel je pa na nevarnega nasprotnika. Obema odletava izpuljeno perje na vse strani. Prifrče še drugi vrabci na tepež in pomagajo obema, toda le s kričanjem. Eni se ogrevajo za napadača, drugi za napadenca. V tem se razvnamejo tako, da bi se bili gotovo med seboj stekli tudi gledalci, da ni bil prišel gospodar na njivo pogledat, kako mu kaj zori proso.

»O vi nikdar poboljšljivi tatje, saj imate vendar drugačnega živeža dovolj! Vššš!« zašumi nad vrabci, ki so se nehali pretepati in so zleteli na bližnjo tepko.

»Stražo moram postaviti proti tem sleparskim tatovom, drugače mi pozobljejo vse proso, še preden dozori,« je govoril gospodar, ko se je vračal domov.

Iz »Zvončka«.

103. Jutro na polju.

Ščink, ščink, ščinka, ščink
 ščinkavček zapoje,
 vrh cvetoče češnje
 žvižga kos po svoje.

Tresorepka raja
 po zorani njivi,
 pa ji ponagaja
 vrabček lahkoživi:

»Kdo je tista pika
 med zemljó in nebom?
 Tak učeno sika
 gor pod solničnim hlebom.«

»To je brat škrjanček,«
 taščica pograja,
 »kronani pijanček,
 ki tam gor razsaja.«

»Kdo je tista cokla,
 ki se bliže maje?
 Tak grdo se dere,
 črna kakor saje.«

»Vrabec, to je vrana.
 Tebe bi požrla,
 ko bi tu na polju
 zdajle te uzrla.«

Vrabec se ustraši,
 s polja jo popiha,
 pri pohlevnih putkah
 pride do oddiha.

Ljudmila Prunkova.

104. Svatba na poljani.

Na poljani se v nedeljo svatba, pir piruje,
žarni rdeči mak se ženi, s purpalo svatuje.
Oj, to rajsko je veselje, svatovščina žival!
Slak na suhem ovsu jezdi, s kelihom napiva.

Sinja rž se ziblje, klanja, čmrlj je bas privlekel
in škrjanček svat zavriskal, v zrak se opotekel.
Na poljani se v nedeljo svatba, pir piruje,
žarni rdeči mak se ženi, s purpalo svatuje.

Cvetko Golar.

105. Škrjanec.

Ko je Zveličar bival na zemlji, je potoval nekoč s
svojimi učenci skozi gozd. Prijeten hlad jih je obdajal in
drobni pevci so jih razveseljevali s krasnim petjem. Aposto-
lom je bilo tako voljno pri srcu; zdelo se jim je, da so v raj.

Potem pridejo na ravno polje. Na nebu ni bilo oblačka.
Pekoče solnce je sijalo na brazde. »Tukaj je prav tužno in
žalostno,« je dejal sv. Peter. »Lovca v gozdu, pastirja pri
potoku razveseljuje ptičev krasni zbor, na vrtu slišiš slavca
mili glas, samo marljivemu ratarju, ki s težkim plugom ob-
deluje polje, ne zveni nobene pesmi glas na uho.«

Molče gre Gospod dalje. Pridejo do orača, ki je bil
ravnokar malo postal, da si obriše pot s čela. Znoj mu je
kapljal raz obraz na suho grudo in jo malo omočil. In Kri-
stus se pripogne, vzdigne pest rjave prsti, napojene s kmeti-
čevimi sragami, obrne oči proti nebu in tiho pošepeče ne-
koliko besed. Nato razprostre smehljaje se svojo čudežno
pest. In glej! namesto prsti je bila nežna rjava ptičica v roki
Gospodovi. Vesela pevka razpne perutnice, se vzdigne v zrak
in drobi z višave pesmi mili glas. In višje in višje se dviga v
sinje nebo in daleč na okrog se razlega njeno milo petje.

In srca vseh navzočnih so bila polna veselja, da zdaj
tudi orač lahko dobre volje opravlja svoje delo. Zamaknjeni
in molče so gledali učenci za milim pevcem, ki se je izgub-
ljal v sinje nebo. Z njim pa se je izgubljala tudi pesem, da
so jo jedva slišali.

»Tako bodi,« je dejal Gospod, poln božje milosti, »odslej ta ptičica ratarju tolažba! Navsezgodaj, ko pride kmetič na polje, se dvigni njegov tovariš škrjanec izmed brazd in mu prinesi izpod nebeških višav veselo vest, da se tudi njega spominja nebeški oče, poln tiste ljubezni, ki s sveto svojo roko objema ves svet. Dete brazde, ptičica v revni poljski obleki, bodi med najboljšimi pevci! Najbliže pri nebesih naj hvali in slavi delo, ki je Bogu milo in drago.«

Po Sv. Čehu.

106. Šentjanževo.

Na nebu zvezde se prižigajo,
kresnice iz lesov se dvigajo
v poletno noč.

Studenci tiho se pregibljejo,
kot v sanjah praproti se zibljejo
v poletno noč.

Zdaj cvetov čas in čudnih je semen,
vse polno gleda vejic iz slemen
v poletno noč.

Vse polno gleda vejic mi iz koč,
obstal tam sveti Janez je, gredoč
v poletno noč.

Obstal tam sveti Janez je gredoč,
do rane zore še kresnikujoč ...
in vso to noč.

Aleksandrov-Murn.

107. Kresnica.

*To povej mi
bistrega očesa:
Kaj so pesmi?
Pekel? vice?
ali so nebesa?*

*List za listom
mi kresnica vsiplje,
v listu vsakem
del resnice vtriplje.*

*Ni ga v srcu
večjega čudesa:
Včasih pekel,
včasih vice,
včasih so nebesa.*

Silvin Sardenko.

108. Kaj je življenje?

Lepo poletno noč se je sešlo več živali in sova je izpregovorila: »Kdo mi ve povedati, kaj je življenje?«

Slavec se takoj oglasi, rekoč: »Življenje je pesem!«

Oglasi se krt in pravi: »Jaz rijem pod zemljo in lovim črve, in to imenujem življenje.«

Metulj, ki je ves dan letal s cvetke na cvetko in srkal med iz njih, reče: »Življenje je srkanje sladke slasti.«

Oglasi se cvetka, rekoč: »Življenje je razvijanje.«

»Življenje je svoboda, moč in letanje pod oblaki!« zakliče orel s pečine.

Mimo pride bogatinov sin, vračajoč se z veselice: »Vsi skupaj ne veste nič! Veseliti se, uživati in neprenehoma misliti na veselje in slast, to je življenje.«

A mravlja pravi: »Življenje je delo brez prestanka!«

In čebela pripomni: »Življenje je satje, ki ga polni delo.«

Mimo pride modrijan in reče: »Najbolje sta odgovorili mravlja in čebela, zakaj življenje je res satje, ki ga pošteno in vztrajno delo polni z medom. Nikdar se ne smemo strašiti dela! Z delom razvijamo, jačimo in krepimo svoje moči, pa kadar smo močni, lahko čvrsto hodimo, jahamo, skačemo, dosežamo svoj smoter in kljubujemo nevarnostim. Tako koristimo sebi in domovini.«

I. Podgornik.

109. Nevihta.

Blisk v polnočni šviga grozi,
noč gori v plamenih vsa —
Bog se v veličastvu vozi,
meče strele iz neba...

V grozi groma, v žaru bliska
Bog svoj zakon govori.
Grešnik — bilka — plah se stiska,
a nedolžnik sladko spi...

Franc Žgur.

110. Oblačka.

Med ovčicami se belimi
Božja izprehaja Mati,
čredo sem in čredo tja
zvršča po nebeški trati.

Ovčice — oblački
se mirno pasó,
kot sladki kolački
pod nebom gredo.

Oblačka pa dva
od črede ušla,
in glej, nepokorna je sina
popila presinja modrina.

Jokala se zdaj
sta, kesala se zdaj;
oko Pastirice ju vzrlo,
ljubeče se vanju uprlo:

»Ker ódšla iz srede
nebeške sta črede,
obleko svetló
vama slečem zato.«

Oblačila svetla
jima je odvzela
in begunca v plašča
temna je odela.

Znižala sta črna se oblaka,
proti zemlji žejni sta odplula,
zajokala in v potokih solze lila,
zemljico sta žejno napojila.

Jima je obleka zablestela,
plašča temna že sta svetla, bela:
Mati sinoma je odpustila,
spet med bratce ju je uvrstila.

In tja med ovčice, med bele,
Marija pogledat gre:
spet črede oblačkov so cele,
v oblakih se jasnih bleste.

Andrej Rape.

V. Prirodopis in priroduoslovje.

111. Človek gospodar.

Vse podredil si je človek modro,
vse, kar ga obdaja,
zemlji majki lice preobraža,
moč si nje osvaja.

Rekam silnim pota uravnava;
v bran se mu ne stavlja
še drevo, ki raslo vrh planin je,
k morju ga prestavlja.

Iz dreves gradi brodove trdne,
vetrom ukazuje:
»Zapihljajte pa jih prenesite
v zemlje daljne, tuje!«

In hrbet mogočno morje nudi,
dasi vse uporno,
para nadomešča možu roke,
služi mu pokorno.

»In ve starke, gore skalovite,
prsi si odprite,
s kamenjem, z zakladi gospodarju --
meni poslužite!

Cvėti, zemlja, ródi mi sadove!
 Vse se oplojuje:
 cvetja, žita, grozdja, rude, zdravja
 v krilo mu nasuje.

V vrte čara si studence bistre,
 reka dol napaja,
 hiše stavi, vas se dviga čedna,
 belo mesto vstaja.

Vsemu žitju, redu, slogi, delu
 piše on postave;
 narode, živeče v mirnih domih,
 druží on v države.

To je človek! Majhen je, a velik!
 Kar je Bog ustvaril,
 vse si je podredil, ker ga Stvarnik
 z umom je obdaril.

Andrej Rape.

112. Pomni!

1.

*Življenje nas uči,
 nalog težavnih daje mnogo,
 a red pod vsako nám nalogo
 zapiše glas vesti.*

Anton Medved.

2.

*Dve imaš roki v dajanje,
 dve imaš roki v jemanje.*

Fr. Levstik.

113. Notranji glas.

Nepokojni vi ljudje!
 V daljno strmo visočino,
 v brezen temnih globočino
 vam uhajajo željé!
 Eno je potrebno le:
 Skrbi zase, ljubi brata,
 dvigni ga, odpri mu vrata
 in sodnik naj bo srcé!

Fr. Levstik.

114. Človeško telo.

Kosti so telesu opora in mu dajo obliko. Ob kosteh so kite, ki povzročujejo gibanje telesa. S telovadbo, plavanjem in hojo po gorah krepimo kite in jačimo moč telesa.

Po životu so razpreženi živci, ki se združujejo v votli hrbtenici in v možganih. Živci vodijo čutje in delajo, da se človek zaveda. Živcem je treba dela in počitka. Spričo prevelikega duševnega napora človek lahko zblazni ali celo umrje. Kakor kite tako je treba tudi živce krepiti s ko-panjem, s hojo v breg in v gozd ter s spanjem.

Čuti vid, sluh, okus, voh in tip imajo vsi določena opravila.

Telo je pokrito z luknjičavo kožo, ki ima več plasti. Luknjice v koži imenujemo potnice ali znojnice, ker se skozi nje potimo. Primerna obleka nas varuje prehlada.

Telo potrebuje hrane in toplote. Toploto mu dajemo z živežem. Požiralnik požira zdrobljeno hrano, želodec in čreva jo pa prebavljajo. Najboljša je mešana hrana. V jedi in pijači bodimo zmerni!

Kri dovaja toploto po žilah vsem udom. Srce in pljuča urejujejo tok krvi. S pljuči dihamo in s tem čistimo kri.

Prevetrujmo stanovanja v vsakem letnem času! S snago in razkuževanjem se varujemo nalezljivih bolezni in si vzdržujemo zdravje.

115. Priroda.

Veličastna si, priroda,
delo božjih rok,
vate je zakone svoje
vpisal večni Bog.

O ljubezni cvet nam kliče
in o sili grom.
V tebi je krasoti svoji
Bog sezidal dom.

V domu tem pa človek bivam —
srečna božja stvar.
Kar z besedo On ustvaril,
dal je meni v dar.

Naj zato Mu slavo pojem
naj se veselim,
ker v prirode veličastvu
gospodar živim!

E. Gangl.

116. Trije deli prirode.

Neštevilne in različne so stvari na zemlji in pod zemljo. Vsaka ima posebna svojstva in moči, da doseza določeni ji namen.

Da laže spoznavamo prirodo, jo delimo na tri dele: živalstvo, rastlinstvo in rudninstvo. Živali žive, čutijo in se prostovoljno gibljejo. Rastline sicer tudi žive, a nimajo čuta in se tudi ne morejo prostovoljno gibati. Rudnine se imenujejo sploh tiste stvari, ki ne žive, ne čutijo in ne rastejo, ampak se vekšajo odzunaj z enakimi snovmi.

Pri živalih in rastlinah opazujemo posebne, za življenje potrebne organe; teh ni pri rudninah. Živali in rastline imenujemo zato organska, rudnine pa neorganska telesa.

Pri rudninah je torej enako, ali jih popisujemo velik ali majhen del. Pest peščenca nam njegova svojstva kaže tako dobro kakor gruda ali cela gora tega kamena.

117. Govedo.

»Poglej ga no! Čemu toliko lastnega povzdigovanja in preziranja bližnjika!« Tako je rekel vol sotrpinu konju v staji. »Tebe ima sicer gospodar rajši in tudi bolj skrbi zate; tudi to ti priznavam, da si mu bil celo rešitelj življenja, ampak ne hvali se vedno s svojim rodом! Star je tvoj rod, pa tudi moj ni mlajši. Vprašaj prilično gospodarja, pa boš videl.«

»No, no!« je odgovoril konj. »Tvoj rod! Povej mi no, koliko pradedov pa šteješ in kakšni so bili?«

»Pa poslušaj in sodi!« reče vol in pripoveduje:

»Davno, davno, celo moj ded nič ne pomni tega, sta živeli v Evropi dve divji vrsti govedi: bizon in tur. Tur je že davno izumrl, od bizona pa se dobe še v večjih živalskih vrtovih nekateri ostanki. Pa dasi je tur že izumrl, vendar živi še danes v svojih potomcih, in to smo mi — goveda.«

»Če je tako, ljubi tovariš, imaš pač res star rod. Oprosti, tega nisem vedel,« se opravičuje konj. »Tudi moram resnici na ljubo reči, da govedo med vsemi domačimi živalmi največ koristi človeku, toda pojé mu tudi ogromne množine.«

»Res je, da veliko jemo, ampak mi navadno ne dobivamo zobi kot ti; hranijo nas z rastlinami, ki so manj redilne, zato pa moramo veliko jesti. Rabijo nas pa toliko, da niti ne utegnemo počasi jesti. Sicer se pa cele ure brez truda pasemo, ker imamo močne noge, v vratu pa krepke kite, da z njimi lahko pripogibamo glavo k tlom. Ker torej potrebujemo veliko trave, časa pa nimamo toliko, požiramo kar cele šope in šele v hlevu, ko počivamo, meljemo z grbastimi kočniki hrano, ki nam prihaja — tako je namreč ustvarjen naš veliki želodec — nazaj v gobec. Pravijo, da prežvekujejo.«

»To sem si pa mislil čisto drugače,« odvrne konj. »Imate li tudi zobe? Saj pravijo, da travo mulite in ne grizete.«

»Seveda imamo zobe. V zgornji in spodnji čeljusti imamo na vsaki strani po šest velikih kočnikov, ne manjka pa nam tudi sekalcev v spodnji čeljusti. Ker so zobje veliki, je treba velikih čeljusti, zato nam je tudi glava podolgasta.«

»Ali siromaki ste vendarle. Tako tope čute imate,« ugovarja konj.

»Res je, da so nam čuti na splošno topi, ali naš voh je izvrsten. Ali se ne ogiblremo vsake strupene rastline? In v tem nam pomaga le naš voh. Če pa se sklicujem na naše poldivje brate, moram reči, da imajo vse čute prav izvrstne in se z njimi branijo sovražnikov. Tega nam ni treba, ker smo v človeškem varstvu. Zametovati pa tudi ne gre naše moči, ki je največja v vratu in ki jo drage volje dajemo človeku na razpolago.«

»Vidim, da si resnično več vreden, nego sem mislil. Poslej te nočem več gledati po strani, kadar naju skupaj vpreže gospodar,« je obljubil konj.

Tihota je nastopila v hlevu, le prežvekovanje govedi je motilo mir.

Andrej Rape.

118. Lisica.

»Bodite mirne! Nekaj slišim in strah me je,« je izpregovorila mlada lisičica, hitro pomaknila koničasto glavico nazaj v rov, iz katerega je bila oprezno pokukala, in izginila v njem.

»Kaj pa je?« so se oglasile mlade sestrice. »Povej, kaj si videla? Gre li že mamica domov? Tako smo lačne!«

Toda sestra je venomer gledala prestrašena v temni rov in prisluškovala.

»Lovec je bil s psom,« je izpregovorila naposled. »Bog ve, če ne pride pes skozi rov k nam in nas pograbi.«

»O ti neumnica! Ali ne veš, kaj nam je naročila mamica? Po drugem rovu ven, pa kar hitro, in ob novem vhodu onkraj hriba mu stržemo lahko korenček.«

Prislušknile so vse, a nobenega šuma ni bilo čuti, zato so mirno ostale v rovu.

Bilo je zgodaj zjutraj, ko je odšla stara lisica na sosednji dvor po zajtrk. Nikakega življenja ni še bilo v vasi, celo kure so še sanjale po gredeh. Tatinsko se je prihulila k plotu, se približala kurniku, nato pa skok in kure so zafrfotale s perutmi ter zakokodakale. Hitro je zavila eni

vrat, jo zgrabila z gobcem in hajdi previdno na varno k mladičem.

»O tako hitro me ne opaziš, ti zaspani hlapec!« je zamrmrala in se prihulila k plotu. »Čemu pa imam ostre čute, voh, bister vid, čemu pa me je priroda obdarila z varstveno barvo?«

Zahreščalo je poleno za njo, ko se je z zleknjenim truplom splazila skozi plot.

»Slabo zadell« je pomislila in odhitela s plenom k svojim lisičkam.

»Že prihajal« je vzkliknila mlada lisička, ki je bila pozabila prejšnji strah in pomolila nasek skozi drug rov v lepo jutro. Hitela je to naznanjat lačnim sestricam v domu.

Upehana je pribežala lisica s plenom pred rov. Solnce je vzšlo, ko je porinila v rov tolsto kokoš.

»O lepa si, kokoška! Vidim te tudi tu, dasi je tema kot v rogu, saj mi moja pokončna očesna punčica ni zaman. E tudi v temi vidim dobro! Kako ti jo je vražji lovec brisal za mano. Dobro, da psa ni bilo pri njem. No, pa njega in psa prekanim, saj imam vendar pamet.«

»Poglej no! V rov je potisnil skopec! No, ne boš! Pojdimo k drugemu vhodu! Da bi le med tem kak otrok ne šel ven v ta rov!« je pomislila in bežala čez hrib na drugo stran.

»Lačne, lačne!« so vpile mlade lisičke, ko se je prikazala starka.

»Saj sem vam vendar za potrebo dala par mišk. Ali ste jih že pojedli, otroci? Tudi nekaj sadja je še v shrambi.«

»Imamo rajše putke, racke, gosil!« so besedičile lisičice in gledale veselo na mamico, ki je umno razkosavala prineseno kokoš in jo nato oddelila otrokom.

»Sedaj pa ostanite tu pri miru! Nobena ne sme v rov. Videla sem lovca; nastavil nam je skopec,« je rekla in odšla.

Počasi, previdno se je plazila do skopca, ga izpodkopala in sprožila ter tako odstranila nevarnost. Nato pa se je utrujena vrnila v rov, ki je bil njej in družini vedno varno zavetje pred lovцем in psom, pa tudi pred vročino, dežjem in nevihto.

Andrej Rapč.

119. Ovca.

Na pašniku ob potoku so se pasle ovce in goveda. Ko se je živina napasla, je polegla po tleh. Čudno je bilo gledati živali, ki so vse, moleč gobce poševno kvišku, prežvekovalle zaužito hrano, da je hreščalo in škripalo.

Le star oven z zakrivljenimi, trirobimi rogovi in podol-gasto glavo, zajetnega trupla pa suhih nog je stal sredi pašnika ter zvedavo gledal mladega tovariša, ki se je bil zazrl nekam v daljavo. Ni mu prijalo tu. Precej se je razlikoval od drugih ovac. Živahnejše je bilo njegovo kretanje, pa tudi sicer njegovo vedenje samozavestnejše. Na jugu je živel prej, pred nekaj meseci pa ga je usoda zanesla sem.

»Kaj razmišljaš?« ga vpraša oven.

»Dolg čas mi je po domu in tovariših,« mu odgovori mladi oven.

Stari oven je pokimal z glavo, legel na tla in začel posnemati druge prežvekovalce, ki so, gibaje s čeljustmi, leno, brezbrizno, topo gledali kvišku.

»Saj je lepo pri vas, prav lepo,« je nadaljeval mladi oven. »Toda tu so vse ovce tako mirne, nič življenja ni v njih. Ej da bi videl, kako je bilo pri nas na paši veselo! Pastirja, ki bi nas zganjal skupaj, smo redko videli. Igrali smo se in skakali veselo, da je bilo kaj!«

»Ej bratec,« ga zavrne stari oven. »Pri nas je ovca krotka, potrpežljiva, neizbirčna. In to so lepe lastnosti!«

»Prav praviš,« se odreže oni. »Pa je pri vas ovca tudi neumna, trapasta, brezbrizna.«

»No, no!« je zagodrnjal starec. »Pa vpoštevaj njeno korist, boš pa videl! Vse porabiš od nje: meso, mleko za sir, loj za sveče, odpadke za klej, čeva za strune, rogove, volno belo, črno, pisano za pletenine in tkanine, kožo za rokavice, krzno za kožuhe in kučme...« Tako je hitel zagovarjati, da mu je zmanjkalo sape.

»Vsa čast ti! Zagovornik si res dober. Toda povem ti, da se bom tukaj težko privadil.«

Umolknila sta oba. Stari je prežvekoval dalje, mladi pa je mislil na staro ovco, ki so jo bili zjutraj zakopali. Vprašal je mlado jagnje poleg sebe, kaj ji je bilo. Še

bleknilo ni. Namesto njega pa mu je odgovorila starejša ovca, ki je bila tudi bolna: »Ej, naša glavna bolezen trésnica jo je spravila pod zemljo.«

»Tako, tako,« je zamrmral oven. Tisti čas pa je zatrobil pastir v rog in vse na pašniku je oživel.

Andrej Rape.

120. Lastovica.

Spomladi je napravila večja družba izlet na deželo. Bilo je krasno jutro. Po dveh urah hoda je postala družba v prijaznem selu, saj je bilo treba zajtrkovati. Ko so se nekateri krepčali, je eden tovarišev odšel skozi vežo v kuhinjo, da si naroči pri prijazni gospodinji mleka. Pa ni prišel v kuhinjo in ni naročil mleka. V veži je obstal in strmel nad vrata pri vhodu pa samo vzklikal: »Joj, prirodno veselje! To je četverospév! Vi tamle na dvorišču se kar skrijte!«

Pravkar se je bila družba pripravila, da zapoje pesem, pa jih je tovariš zmotil, ponavlja je venomer: »Pridite! Pogledjte prirodno veselje!«

Nad vrati pri vhodu je bilo prilepljeno na zid lastovičje gnezdo. V njem so odpirali štirje mladiči široka, tja do oči razklana žrela, stoječ pokonci, kakor bi pravkar hoteli zapeti v četverospévu. Ljubezniv pogled je bil to, da so kar vsi obstali pred vrati in gledali. Mati je pravkar priletela s črvičem v kljunu, družba pa je veselo zapela pesem »Lastovke, o Bog vas sprimi!«

Pomladna veselost se je lotila vseh in tovariš, ki je bil prvi zagledal gnezdo, je na slovesen način jel opisovati lastovico. Stopil je na voz sredi dvorišča in dejal: »Takle izlet je nekaj posebnega. Danes si ogledamo lastovico. Nič ne bo škodilo, če vsi dobro pazite!«

Takole je popisal lastovico:

»Lastovica je prijateljica človekova. Je izvrsten in previden zidar, kakor vidite tamle nad vrati. Razne drobne žuželke, kakor muhe in mešice, so ji v hrano. Lovi jih po zraku. Ob lepem vremenu se dviga visoko pod nebo, ob grdem pa leta nizko pri tleh, zato ji pravijo, da je vremenski prorok

Ker si po zraku lovi hrano, mora biti izvrstna letalka. In tudi je, saj ima dolga, ozka in šilasta krila, škarjast rep in gosto, na trup pritisnjeno perje, zato lahko reže zrak. Perje je zgoraj modročrno, na čelu in na grlu kostanjevorjavo in spodaj rjastorumeno. Izvrstna letalka je pa tudi zato, ker ima tako majhne in lahke noge. Videli ste, kako široka žrela imajo mladiči. No, v to do oči razklano žrelo lovi lastovica razne žuželke kakor deček metulje v metuljnico. Ker ima izvrsten vid, jih opazi že od daleč. Jeseni se selijo lastovice v gorko, žužek bogato Afriko.«

Kot odmev zadnjega njegovega stavka je zadonela v družbi pesem:

Mrzel veter tebe žene,
ljuba ptičica, od nas,
ki znad lipice zelene
si nam pela kratek čas.

Andrej Rape.

121. Uganka.

Vilice pri sebi nosi,
a nikdar ne je mesa;
sto peres ima pri sebi,
a pisati nič ne zna.

Oton Župančič.

122. Kukavica.

Kmeta in meščana navdaja kukavičin glas z radostjo, zakaj prav kukavica nam prinaša mehko in toplo mladostletje.

Kukavica je gibka in tanka ptica. Glava, vrat in hrbet, vse to je modrikastopepelne barve; trebuh je bel in črnomarogast. Dolge perutnice so temnosive, prav takšen je tudi belopikasti rep. Oči in kratke noge so rumene.

Vsak par ima odločen okraj, v katerem ne trpi drugega. Plaha in nemirna se skriva kukavica v košate vrhove, kjer

pridno obira zlasti tiste škodljive kosmate gosenice, ki jih ne marajo druge ptice. Gosenične dlake se primejo želodca, da je znotraj ves kosmat kakor kožuh. Kukavica je jako požrešna, ali ravno s to nenasitnostjo je koristna v gozdu.

Med našimi pticami je edina, ki ne pozna rodbinskega življenja. Ne dela si gnezda in ne odgaja svojega zaroda. Jajca namreč podtika drugim drobnim pevkam in jim prepušča vso skrb za mladiče.

Ko čuti, da bo treba znesti jajce, poišče gnezdo z jajci kake drobne ptice. Ko valeča ptica za nekaj časa zapusti svojo zalego, takrat sede hitro na gnezdo in znese jajce.

Ko se izvali debeloglavi, grdi najdenec, ima pisana mati ves dan dosti opravila, da nanosi dosti hrane vedno odprtemu rumenemu žrelu. Vtihotapljena tujka se redi dobro in raste hitro, domači otroci pa hirajo in naposled tudi poginejo. Malokdaj se odgoji zraven kukavice domači zarod.

Konec avgusta meseca nas zapuste stare, nekoliko pozneje mlade kukavice in zlete tja v Srednjo Afriko.

123. Čebele.

»Joj, joj, dedek, teci pomagat — Zorka bo umrla!« kliče že od daleč mali Milko dedu, ki je obrezoval na vrtu drevesca.

»Menda pa vendar ne! Kaj pa se je zgodilo strašnega?« vpraša ded ves osupel.

»Čebela jo je pičila! Pa ravno na nosek jo je pičila — in zdaj jo strašno bolil!«

»No, no — če jo je na nosek pičila, je pa res hudo, a umrla pa vendar ne bo! Le teci ji povedat, jaz pa stopim v ulnjak po zdravila!«

Milko steče do Zorke, a ded stopi v ulnjak, kjer vzame v kozarček žlico medu. Nato zmoči ob vodnjaku v mrzli vodi robec in gre do Zorke, ki se je vsa obupana od bolečine zvijala na pragu.

»Dedek — ali res ne bom umrla? Imaš res ti zdravila?«

»Ne boš umrla ne! Umrla bo samo čebelica, ki te je pičila in je zato izgubila želo, brez katerega ne more živeti.

Zanjo ni zdravil, zate pa jih imam in kmalu boš zopet zdrava. Samo nosek se bo zdebelil — otekel bo in postane tak kakor debela tepka!»

Po teh besedah ožme ded mokri robec, ga pritisne Zorki na nos in ji pravi: »Tako! Zdaj ga pa tišči na nosek in ga večkrat obrni na drugo stran, da pride hladni del robca na bolečino! Tule pa imaš žlico medu. Vanj pomakaj prstek in se z njim maži po jezičku, pa ti kmalu odleže!»

Zorki se vkljub bolečini zasvetijo oči in urno pomoči prstek v med — pa hajdi z njim v usta! Tako se je mazala z medom po jezičku, da je popolnoma pozabila na bolečino in celo pozabila obračati robec na nosku.

»No, ali je bolje?» jo vpraša ded.

»Oj bolje, bolje — samo še malo me boli! Ko se namažem z vsem medom, bo menda že čisto dobro!»

Milko, ki je od strani gledal, kako se maže z medom, se ni mogel več vzdržati, pa se oglasi: »Dedek! Saj mene bo čebela morda pa jutri pičila!»

»Aha — pa te jeziček že danes boli, kaj ne!» se zasmije ded. »No, pa pomoči še ti enkrat svoj prstek v med!»

Ko je bil med polizan, pravi Zorka: »Dedek! Ali mora čebelica, ki me je pičila, res umreti?»

»Res, res! Želo, ki ga je imela v zadku, se ji je izdrlo. Tam se ji je zato naredila huda rana, zaradi katere mora umreti.»

»Pa zakaj me je pičila?»

»Gotovo si jo nevede stisnila, ko si trgala cvetice. Bala se je in se hotela braniti. Čebele pikajo samo, če so razdražene. Draži jih pa ob vročini že vsak močan vonj. Zato ne smejo ljudje ali živali, ki se zelo pote, blizu čebel. Čebelni pik ne usmrti. Še v zdravje je človeku, ki trpi za trganjem po udih. Če pa so čebele razdražene, usmrte lahko celo konja, ako se jih usuje nanj cel roj!»

Drugega dne ob soparnem, solnčnem dopoldnevu je ded sedel pred uljnjakom. Ko ga Milko in Zorka ugledata, se mu počasi približujeta.

»Le bliže, le bliže!» jima zakliče ded. »Lepo počasi in mirno stopajta, pa vama nobena čebela ne stori nič žalega! — Kaj pa tvoj nosek, Zorka?»

»Zdi se mi, da ni samo tak kakor debela tepka, ampak da je kakor debela kumara. Menda vendar ne ostane vedno tak?«

»No — tak pa vendarle ni in tudi tak ne ostane. Jutri bo nosek že zopet tako ljubeč, kakor je bil pred pikom. No, pa semle k meni sedita na klopico, pa se pomenimo kaj o čebelah!«

»Glej, glej, dedek, kako hite čebele iz panja in v panj! Nekatero nosijo na nogah kar debele kepice medu!« zakliče Zorka.

»To ni med, ampak vosek,« jo zavrne Milko.

»To ni ne med ne vosek,« odgovori ded, »ampak cvetni prah, ki ga nabirajo čebele po cvetkah. Nanašajo ga v celice, kjer ga pomešajo z medom, in s to zmesjo pitajo mlade črviče, ki iz njih nastanejo poznejše čebele.«

»Odkod pa pridejo črviči?«

»Iz jajčec, drobnih kakor gnide, ki jih zaleže matica v majhne celice iz voska. To je čebelna zalega.«

»Kdo pa jim napravi celice?«

»Celice si napravijo čebele same iz voska. Vosek se nareja čebelam v zadku in se jim izločuje izmed njegovih obročkov v tankih luskinicah. Čebele zbirajo tiste luskinice in jih z nogami in grizali zgnetejo v jako umetno satje, sestavljeno iz samih šestvoglih celic, ki vanje nanašajo potem med in obnožino in v katere polaga matica svoja jajčeca. Iz jajčec se že v treh dneh izležejo črviči, ki do rastejo v 5—6 dneh. Nato se zabubijo ter izležejo šele v 11 do 13 dneh kot godne čebelice iz celic.«

»Kakšna pa je matica in ali je več matic v enem panju?« vpraša Zorka.

»Matica je v panju ena sama in je nekaj večja in daljša od navadnih čebel. Vitka je in žoltorjava in se drži vedno panja. Po satju lazi od celice do celice in stavi zalego. Iz panja izleti samo enkrat, in sicer nekaj dni potem, ko je prilezla iz matičine celice, ki je precej večja od navadnih celic. Iz panja leti tudi še takrat, kadar si čebele iščejo novega stanovanja.«

»O joj, dedek, iz onega panja pa bodo ušle vse čebele!« zakliče Milko. »Kar rinejo in se usipljejo ven na plano! — Le kako se jim mudi!«

»Da, da, res je, kakor da hočejo uiti!« pravi ded. »No, pa ne bo nič hudega! Čebele rojé. V panju se jih je zaredilo toliko, da jim je stanovanje pretesno. Zato se selijo vse stare čebele z matico vred in si gredo iskat novega stanovanja, stari dom pa prepuste novemu rodu!«

Več minut so se usipale čebele tako iz panjevega žrela, da je bil končno ves roj zunaj v zraku. Nekaj časa so veselo plesale in vršale pod milim nebom, nato pa so se začele usedati in zbirati na veji mlade jablane v obližju uljnjaka. Slednjič so se umirile skoraj vse in so visele na veji v podobi ogromnega grozda.

Ded pravi: »Zdaj se je roj usedel. Tu bi počival le eno do dve uri, potem pa bi odletel v gozd ali Bog ve kam. Preden se to zgodi, mu dam pa jaz novo stanovanje.«

Ded stopi v uljnjak, vzame čist in snažen panj ter ogrebe vanj čebele z veliko žlico zajemalko, kakor bi zajemal kašo in jo deval na lahko v drugo posodo. Nekaj čebel je pričelo razburjeno obletavati deda, a kmalu so tudi te previdele, da je najbolje, da gredo za drugimi v panj.

»Pustimo zdaj roj, da se umiri! V uljnjak ga denem šele zvečer. Vrnimo pa se še nekoliko k uljnjaku!« pravi ded.

»Ali ni zdaj v onem panju nič več čebel?« vpraša Milko.

»O še je še v njem mnogo čebel, še več pa je mlade zalege. Toliko je je, da bo mladim čebelam čez devet ali deset dni stanovanje znovega pretesno, in zopet se jih bo moral en rod izseliti. Danes so čebele rojile prvič, zato je bil ta roj prvec. Čez deset dni pride še roj drugec ali drujec in mogoče čez nekaj dni še tretjec. Ni pa dobro, da čebele prevečkrat roje, ker so potem ljudstva prešibka.«

»Dedek — pa niso vse čebele enako velike! Tamle vidim tri prav velike z debelimi glavami. Te so gotovo več vredne, ker lahko nabero in naneso še enkrat več medu,« pravi Zorka.

»Aha — to so pa trotjel!« pravi ded. »Ti samo dobro žive, ne delajo pa nič. Ližejo med iz celic, a preleni ali pregosposki so, da bi ga nabirali sami po cveticah. To čebele tudi dobro vedo, zato jih proti jeseni neusmiljeno iztirajo iz panja in jih puste, da pomro od lakote. Tako naj se zgodi vsem trotom v vsaki državi!«

»Pa jih je veliko v panju? Saj bi se morda čebelam lahko uprli in pognali nje iz panja!« prvi Zorka.

»Ne, ni mogoče!« odgovori ded. »Trotov je samo 200 do 600, čebel delavk pa 10.000 do 50.000. In trotje so od brezdelja pomehkuženi in nimajo niti žela, ki bi se z njim branili. Ne pomaga vse nič — delavke imajo veliko premoč in trpe trote med seboj samo toliko časa, dokler se jim zdi!«

»Pa so vse čebele delavke pridne — ali ni morda tudi lenih vmes?«

»Ne, lenob ni vmes! Lenuhov je dosti samo pri ljudeh! Čebelice hite na delo od zore do mraka, dan za dnem, dokler ni njih življenje dokončano, to pa se zgodi ob pridnem delu spomladi in v poletju v 6 do 8 tednih. Celo mlade čebele se takoj lotijo dela: snažijo panj, varujejo vhod, pitajo mladiče. V nekaj dneh pa izlete ven na polje in v log, kjer nabirajo med in cvetni prah. Čebele so nam zgled pridnosti in nesebičnosti in zgled vzornega združnega življenja: Vse za eno, ena za vse! Tako bi moralo biti v vsaki državi!«

»Dedek, jaz hočem biti tudi tako priden kakor čebela!« pravi Milko.

»Jaz tudi, jaz tudi!« se oglasi še Zorka.

»Glejta, da bosta res taka otroka in da ne postane nobeden vaju trot!« pravi ded. »Saj koristilo bo to najbolj vama. Ob pridnem delu ostaneta vesela in zdrava!«

»Dedek — tega nama pa le nisi povedal, v čem prinašajo čebele med domov!« pripomni Zorka.

»Med, to je sladki sok ali nektar, ki ga imajo cvetice v svojih čašah, srkajo čebele z drobnim, nitkastim rilčkom in ga spravljajo v želodček v zadku. V tem želodčku se nektar izpremeni v pravi med in čebela ga v panju izprazni v celico. Največ medu dajo čebelam ajda, vresje, kostanj, nerod ali akacija in lipa. Najfinejši je med, ki ga naberejo čebele po travniških cveticah. Ob dobri paši naberejo toliko medu, da ga imajo dosti zase, pa ga jim še človek lahko odvzame za sladke potice. Med je jako zdrav za otroke, pa tudi za odrasle ljudi!«

»Čebele so pa zares koristne živalce!« vzklikne Zorka.

»So, so! Dajo nam med in vosek, a največ nam pa koristijo še s tem, da prenašajo s cveta na cvet cvetni prah

in store s tem, da se zaplodita seme in sad! Malo bi bilo sadja in ajde skoro nič, ko bi je ne obletavale pridne čebele,« pravi ded.

»Kosit!! Poldne je — in medeni štruklji so že na mizi!« se zasliši z okna materin glas.

»Juhej, juhej!« zavriskata otroka in stečeta v diru proti hiši — pa tudi dedek je pobiral precej urno pete, ker tudi on ni bil sovražnik medenih štrukljev.

Fran Črnagoj.

124. Kune.

Ni izlepa nesramnejših tatic, nego so kune vse vprek. Kolikor so manjše in slabše, toliko drznejše in krvoločnejše so. Vse kune so vitkega, zleknjenega trupla na kratkih in krepkih nogah z ostrimi kremplji, majhne in podolgasto ploščate glave, brkatega gobca, velikih oči, širokih ušes in posebno ostrih zob.

Ti drzoviti in pogumni krvoloki love največ ponoči; podnevi se skrivajo po vsakovrstnih luknjah. Kune so neznano gibke in urne, ročne in skočne. Splazijo se skozi najmanjše luknje in razpoke, izvrstno plezajo in tudi dobro plavajo.

Kuna zlatica je največja med našimi kunami. Mehko in gosto krzno je kostanjeve barve, le na grlu ima lepo rumeno liso. Zlatica prebiva pri nas povsod po velikih hostah in samotnih gozdih. Pozimi se pa pritepe včasih ponoči do človeškega stanovanja in gorje kokošim in golobom, ako pride v kurnik ali golobjak!

Kuna belica je manjša ter nima tako dolge in lepe dlake. Lisa na grlu je bela, zato se imenuje belica. Stanuje povsod koder zlatica, ali rajša biva ob človeških bivališčih.

Dehor je manjši od belice, zlasti rep je krajši, pa tudi ni tako metlast. Po trebuhu je zamolklorjav, po hrbtu kostanjev, po vratu in po bokih pa rumenkastorjav; gobček je bel. Ako je v škripcu, izpušča prcti sovražniku strašen smrad. Tudi dehor je neusmiljen morilec. Vendar pravijo, da ne kolje kureline tako grozovito kakor belica ali zlatica. Brez koristi pa tudi ni; zlasti je velik sovražnik vsem mišim

in podganam, takisto srdito preganja žabe in krte, kače in celo gade.

Podlasica je najmanjša kuna. Živalca na šibkih, nizkih nožicah s kratkim repom vred je dolga komaj ped. Človeku ne stori veliko škode, toliko več pa ugonobi škodljivih in požrešnih živali, zato je nespametno, če jo ljudje love in pobijajo. Lovci jo jako preganjajo, ker škoduje lovu.

Razen te male podlasice živi pri nas tudi velika podlasica ali hermelin, ki je vsa podobna mali sestrični, samo da ima daljši, čopast rep, ki je črn na koncu tudi pozimi, ko žival vsa pobeli.

Kunam prištevamo še vidro, ki njeno kožo visoko cenijo, in zaspanega jazbeca.

Fr. Erjavec.

125. Medved.

Medved je naša največja in najmočnejša zver. Truplo mu je neokretno, rep kratek, vrat močan, čelo izbočeno, oči majhne in ušesa kratka. Močne tace z jakimi kremplji imajo gola stopala.

V kretanju in gibanju ni tako neroden, kakor bi človek mislil na prvi pogled. Kadar se mu ne mudi, res hlača počasno; ako je pa sila, pobira stopnje neznano hitro in na ravnem prehití vsakega človeka.

Medved ima neizrečeno dober voh in sluh, samo vid mu ni posebno bister. Zob nima tako ostrih kakor druge zveri mačjega, pasjega ali kunjega plemena. Mlad medved živi več ob rastlinah nego ob mesu in puli travo, išče gob, lesnik. Med mu je slaščica. Ko pa okusi slast krvi in mesa, streže na večje živali in postane prav škodljiva zver. Tudi po njivah, posebno v ovsu, dela veliko škodo.

Medved prebiva v pogorskih gozdih, kjer nahaja med pečinami in skalami, v podmolih in jamah dosti zavetja. Ko se bliža zima, si nastelje brlog, in ko pritisne mraz, gre spat. Ko popušča zima, se prebudi. Včasih se celo vzdigne iz postelje in gre malo pogledat svet; ako se ponovi mraz, švedra v brlog nazaj. Ko se spomladi vzdigne iz brloga, je ves medel in mršav; zimsko spanje mu je pobralo jesensko salo.

Ujete medvede so učili v prejšnjih časih plesati in so jih kazali potem za denar. Za kosmatinca pa je bila to huda šola in le neusmiljeni ljudje so se ukvarjali s tem poslom.

Ubit medved da človeku dosti dobička. Kocasta koža je jako dragocena; meso ima dober okus, ako leži nekoliko dni v tekoči vodi.

V mrzlih severnih krajih živi brat rjavega medveda — beli medved.

126. Srna.

Naši gozdi nimajo skoro tako brhke in ljubeznive živali, kakor je nedolžna srna. Milo jo je gledati, kadarkoli se gane, najsi stoji ali leži, najsi muli travo, najsi se ozira plaho ali beži v goščavo.

Na njenem telesu je vse v lepem razmerju. Tanke in visoke noge z majhnimi parkeljci nosijo lepo zraslo in zalito, ali vendar ne okorno truplo brez repa. Glavico oživljajo velike, prijazne oči, srnjaka pa krasi še posebno kratko, rogovilasto rogovje. Gosta in gladka dlaka se menja, kakor nanese letni čas: poleti je rjava, pozimi pa sivkasta, na trebuhu zmerom svetlejša. Mladiči so lisasti.

Srna prebiva pri nas po vseh gozdih. Poleti se rada pase po višavah, v hudi zimi se pa umakne v nižave. Na paši izbira mlada in sočna zelišča in brstje; tudi sol liže rada, zraven mora pa imeti čiste vode.

Srne streljajo zaradi mesa, kože, dlake in rogovja. Tudi volkovi, divje mačke, risi, lisice in celo kune jih davijo in koljejo.

127. Velblod.

Atlantsko morje nas loči od Amerike. Neizmerne peščene planjave, ki se razprostirajo po Aziji in Afriki, bi prav tako ločile ondotne prebivalce, ko ne bi imeli v onih krajih velbloda.

Konj bi se pogreznil v valovih peščenega morja in bi poginil. Kopita bi mu razpokala in noge ohromele. Velblod pa stopa na debelo podplatasto kožo. Mesnato in vendar

ne preobčutljivo stopalo mu lajša težavno hojo po pesku.

Konj ne bi mogel nositi težkih tovorov, posebno še zato ne, ker bi mu morali razen tovara nakladati tudi veliko krme za živež. Velblod pa potrebuje prav malo hrane. Zadovoljen je s koprivami in z osatom in težko otovorjen lahko prekoraka na dan nad 80 *km*, z jezdecem pa predirja celo do 200 *km*.

Velblod je 2 do 2,5 *m* visok, torej višji nego največji konj. Ta visokost pa ni pri nakladanju tovara nikomur prav nič napoti, ker velblod vselej počepne na kolena, kadar mu blago nakladajo ali razkladajo.

Puščava ne rodi ne ovsa ne ječmena, ki sta za tovarne konje potrebna; le tu in tam poganja bodeče zelišče izpod peska, in s tem je velblod zadovoljen. Velblod ima trdne ustnice, da ga ne bodejo osorne koprive in pusti osat. Velblod lahko strada po 24 ur, konj pa ne zdrži. Še več pa je vredno velblodovo svojstvo, da tudi v najhujši soparici po osem in še po več dni lahko trpi žejo. Kadar pride do vode, se je napije dosita in potem napolni z njo posebne predale svojega sestavljenega želodca. Ni pa res, da ostane hladna, čista in brez duha ter da zakoljejo potniki velbloda, ako jih mori žeja.

Če še pomislimo, da potrebuje le malo spanja in da lahko potuje skoro noč in dan, umejemo, zakaj je prebivalcem jutrnih dežel najkoristnejša domača žival. Arabcu je velblod to, kar so nam konj, ovca in govedo.

Ker le velblod omogočuje promet v brezmejnih puščavah, je opravičeno, da ga imenujejo ladjo puščave.

E. Gangl.

128. Volk.

Volk je najbližji sorodnik našemu domačemu psu, nima pa niti ene dobre lastnosti njegove.

Po velikosti je podoben mesarskemu psu, a je debelejšega tilnika in močnejšega vratu. Koničasta ušesa mu stoje pokonci, široko žrelo je nasajeno z ostrimi zobmi, največ ga pa izdaja hudi, srepi pogled. Repa ne viha po pasje, ampak ga poveša.

Neizrečeno je pogolten in požrešen, vedno bi žrl; ali nič mu ne zaleže, zmerom je lačen in suh kakor trta, vendar pa je krepek in močen. Kljub vsej moči je potuhnjen; poštenega boja se ogiblje, zato si tudi navadno ne upa na človeka.

Pri nas na Slovenskem je že jako malo volkov. Največ se jih potika po Notranjskem. Več nego pri nas jih je na Hrvaškem, Ogrskem in v Galiciji.

Najrajši napada volč ovce, bodisi na paši, ako spazi, da ni psa blizu, bodisi ponoči v staji. Tedaj kolje neusmiljeno; podavi mnogo več, nego mu je potrebno. Konjski ali goveji čredi si pa ne upa blizu, ker ve, da bi ga živali sprejele s težkimi kopiti in z ostrimi rogovi.

Pozimi je volk še požrešnejši. Sestradani se zbirajo v večjem številu, lačni se potepajo s hriba v hrib in ponoči strašno tulijo, da obhaja človeka groza. Lakota jih goni na polje, kolovratijo ob cestah, se priklatijo v vas in takrat napadejo tudi človeka.

Od ubitega volka nima človek velike koristi. Meso nima nobene vrednosti, le kožuh je nekaj vreden. Škodljivo zver zatirajo in pobijajo povsod in ob vsakem času. Poprej so volkom nastavljali zanke, jim kopali jame, ali pa se je vzdignilo po več vasi na njih lov. Sedaj pa jim lovci najrajši zavdajajo.

129. Pasja steklina.

Najstrašnejša med vsemi pasjimi boleznimi je steklina. Stekel pes ne okuži samo drugih psov in živali, ampak je nevaren tudi človeku. Od steklega psa oklan človek oboli prej ali slej.

Steklina se navadno pojavlja pri starih psih, najraje ob veliki vročini ali velikem mrazu. Bržkone je kriv temu slab živež in nečista pitna voda. Največ stečejo priklenjeni psi, ki ne dobivajo zdrave jedi.

Bolezen se začne s tem, da se pes potuhne in da reži celo na gospodarja. Zaspan je in žalosten. Rad je na gorakem, lazi pogostoma okoli jedi, toda ne dotakne se je, pije pa večkrat pomalo. Laja hripavo, požira težko, sline se mu

cede iz gobca, oči so kalne, rad liže mrzle stvari in hlasta okoli sebe. Pozneje pobesi rep in oči mu zarde. Gospodarja ne sluša več. Bolj in bolj je plašen, pobesi tudi glavo in jezik mu visi iz gobca.

Kmalu se mu pokaže na gobcu bela pena. S pobešenim repom in s pobešeno glavo teka venomer, se opoteka in grize vse, kar mu prihaja pod gobec, posebno pse.

Ljudi, ki jih okolje stekel pes, pošiljajo v posebne bolnice, kjer jih sedaj večinoma ozdravijo. Najboljše je, če izžgo rano takoj po ugrizku in če izteče kri iz dotičnega uda.

Najzanesljivejše znamenje, da je pes zdrav, je mrzel in moker nos. Pes, ki ima suh in vroč nos in ki noče jesti, je gotovo bolan. Če je kako mogoče, pojdi z njim k zdravniku!

130. Veverica.

Na ljubko veverico, opico naših gozdov, kakor ji često pravijo, preže v njenem zračnem kraljestvu vsakovrstne nevarnosti. Kolikokrat smo že opazovali veselo živalco, skakajočo z veje na vejo, in se čudili njeni gibčnosti! Nismo pa mislili, da vse to, kar se nam na njej zdi tako zabavno, zanje ni telovadska zabava, nego pogoj za njen obstanek. Le hitrost in spretnost jo rešujeta neštevilnih sovražnikov, ki ji povsod groze. Proti večjim živalim se ne more braniti, pa tudi manjše roparice jo uženo. Seveda ima tudi veverica ostre zobe; to je občutil marsikak razposajen deček, ki jo je hotel ujeti in obdržati.

Poleg četveronožcev jo zasledujejo tudi ujede. Ako preži nanjo ujedna ptica pa ni v bližini nikakega pribežališča, steče po deblu navzdol na zemljo. Velika ptica je na tej poti ne more slediti in kmalu ji izgine veverica izpred oči. Seveda grozi spodaj že druga nevarnost; morda se plazi okoli drevesa lisica ali je napel lovec petelina, da bi jo dobil v pest zaradi njene kože. V Sibiriji so celo sive veverice, katerih krzno je jako dragoceno.

Še nevarnejše nego človek ali lisica so veverici roparske kune, ki nimajo samo ostrega zobovja, ampak znajo skoro prav tako dobro plezati in skakati kot ona. Zasledujejo jo v najvišje vrhove dreves.

131. Netopir.

Ko poletnega večera tihi mrak objema vse stvari na zemlji, planejo iz temnih votlin netopirji in prhutajo po zraku kakor črne vešče.

Poglejmo si živalco natančneje! Sprednja uda nista prav nič podobna zadnjima, vse kosti so daljše in močnejše. Posebno štirje prsti so dolgi in tanki, le palec je kratek in ima močan, zakrivljen krempelj. Med podaljšanimi štirimi prsti je pa razprežena tanka in gola mrenica, ki se začinja na vratu, se razprostira med prsti, gre po truplu do zadnjih nog in ovija tudi rep. Zadnji nogi sta slabi, prsti med obema kratki, oboroženi s kremplji in brez mrenice.

Netopir vidi dobro, voha še bolje, sliši jako tanko in čuti preizvrstno. To tanko čutje ga vodi ponoči menda največ.

Vsi netopirji so ponočnjaki. Podnevi spe v vsakršnih luknjah, duplih, v starih zidovih in dimnikih, pa tudi drugje. O netopirjih mislijo sploh, da se radi zaprše človeku v glavo in da se mu zapletejo v lase; ali vse to je izmišljeno.

Naši netopirji jedo samo žuželke, zlasti nočne hrošče, metulje in mešice, ki jih čujejo že od daleč brenčeče po zraku. Ker nam delajo škodo nočni metulji in hrošči po polju in vrtovih, so netopirji prav koristne živalce. Res je, da zahajajo radi v dimnike, kjer se suši slanina, in letajo v kašče in hrame, kamor spravljamo mesnino. Zakaj pa zahajajo na te kraje? Na slanini in v mesu se rede vsakovrstne žuželke. Zaradi tega mrčesa zahajajo netopirji v dimnike, hrame in kašče, da jih love in hrustajo, slanine in mesa se pa ne dotaknejo.

Zimo prespe. Po sto in več se jih stisne včasih v kako zatišje. Kakor podnevi, ko spe, vise tudi vso zimo z glavo navzdol, držeč se z zadnjima nogama.

Naši najnavadnejši netopirji so: zgodnji netopir, uhan ali uhati netopir in podkovnják.

V južnih in vročih krajih so netopirji večji, nekateri tudi škodljivi.

132. Krt.

Krt ima valjasto, kot v baršun zavito truplo s kratkim repkom in koničastim rilčkom. Sprednji nogi sta lopatasti. rožastordeči in podobni okorni, široki človeški roki. Obrnjeni sta v stran in imata krepke, krempljaste nohte. Z njimi meče zemljo na stran in navzad, z glavo, ki se giblje s čudno urejenimi kitami, pa vrta.

Krt ima neizrečeno dober voh in tanek sluh. Davno je že dokazano, da ima tudi oči. Če ga vržemo v vodo in ga s tem prisilimo, da plava, se dvigne dlaka okoli oči v obliki žarkov kvišku, zasvetijo se male oči in lahko se prepričamo, da uravnava krt svojo smer po svetlobi. Ni mu dala narava oči, da bi z njimi iskal luči, nego zato, da se pravočasno z njih pomočjo ogne svetlobi. Zimskega spanja ne pozna. Poleti in pozimi rije pod zemljo in hrusta bramorje in ogrce, ki podgrizavajo korenine. Ni torej pametno, če ga ljudje preganjajo na vse kriplje. Med pticami in četveronogimi živalmi ima krt dosti sovražnikov.

133. Jež.

Solnce je zatonilo za gorami, v gozdu so umolknili razni glasovi, rosa je jela rositi. Sedaj zašumi nekaj v gošči med suhim listjem. Zdajci se zgane dračje: iz grmičja se prikaže koničast rilček in takoj za njim čudna žival nagrbanih lic, kratkega repa, nizkih, podplatastih nog in oblega trupla v bodeči, sivi suknji. Dasi je videti okorna, vendar hlasta sem ter tja, iztika po luknjah, prevrača listje in rije z rilcem kakor svinja.

Ta čudna žival je jež. Res se vede malo nerodno in telebasto, ali vendar je pošten od nog do glave. Prav po nedolžnem trpi, če ga preganjajo sirovi nevedneži. Plašni samotarec čepi ves dan v seči ali v luknji, pod korenino ali pod kupom sehljadi in šele zvečer si upa iz skrivališča. Boječe caplja okoli z mokrim rilcem in zasleduje miši, žabe, kuščarje, črve, ogrce, polže in drug mrčes. Najrajši žre miši, zato ga jemljejo ljudje tudi v hiše, kjer lovi tudi ščurke, ki jim je hud sovražnik. Ako ne dobi dosti mesne jedi, se loti

tudi sadja. Znamenito je posebno to, da požre tudi gada brez škode, naj ga seka še tako v gobec ali kamor hoče.

Ko začne listje padati z drevja, poskrbi jež za zimo. Izkoplje si globoko jamo ter nanosi vanjo listja, mahu in trave. Ko nastopi mraz, se zarije v steljo, se zvije in zaspi tako trdno kakor morda nobena druga žival.

Ježevi najhujši sovražniki so psi; kjer ga ovohajo, mu ne dajo miru. Siromak si ne ve pomagati drugače, nego da se zvije v klobčič in da tako preganjalcem priliko, da si okrvave nosove na bodicah.

134. Sove.

Sove so ponočne ujedc. Dasi so različne velikosti in je tudi sicer med njimi velik razloček, so si vendar v zunanosti še precej podobne. Vse so pokrite z obilnim mehkim in rahlim perjem, kakor bi bile v kožuhi; zato se nam zde vse debelejšje, nego so res.

V debeli, okrogli glavi se jim svetijo velike in upadle oči, okoli katerih je venec tankega perja. Kljukasto zaviti kratki kljun se jim komaj vidi iz perja, ušesa so jako široka, kratke, tršate noge so pernate do dolgih in ostrih krempljev. Zunanji prst sova lahko obrne nazaj ter potem pleza dosti dobro.

Sova vidi tudi podnevi, toda velika svetloba jo bode v oči, zategadelj se skriva pred lučjo. O mraku zleti na lov. Sova leta nizko, tiho in počasi. Tu pograbi ptička, ki je zaspal brez skrbi na veji, tam pobere miš iz razora, zdaj ujame metulja, zdaj hrošča.

Vraža je naredila sovo za mrtvaško ptico in zato jo preganja brezpametni svet. In vendar ji dela človek samo krivico. Ko bi hotel poslušati razum, ne pa neumnih predsodkov, bi gotovo ne streljal sov razen velike uharice.

Z gnezdodom se sova ne ukvarja mnogo. Vsaka luknja, bodisi v skalovju, v zidu, v duplu ali pa tudi v zemlji, ji je dobra. Mladiči so grde, s sivim puhom obrasle kepe in rasto prav počasi.

Naše najnavadnejše sove so: velika uharica, mala uharica, pegasta sova in čuk.

135. Vrane.

Pri nas živi več ptičev vranjega rodu, *k r o k a r* je pa med njimi največji. Ves je črn, tudi po kljunu in nogah. Perje mu je svetlo in gladko ter se izpreminja na modro in zeleno.

V *krokarju* se strinja čudna zmes dobrih in slabih lastnosti. Moder je in oprezen; kar je lisica med sesalci, to je *krokar* med ptiči. Na drugi strani je pa drzen, neusmiljen, požrešen in krvoločen. Pri nas najrajši biva po samotnih gozdih. Vsak par ima svoj okraj in ne trpi drugega poleg sebe.

Krokar žre vse. Po travnikih in po polju pobira črve in drugo golazen, vmes zoblje tudi žito. No, s tem ni zadovoljen, nego napada tudi vse četveronoge živali in ptice, ki jih more obvladati. Koristen je le s tem, da pokončava med mnogimi živalmi dokaj škodljivih in da žre smradno mrhovino. Ali ta mala korist ni v razmerju z veliko škodo, ki jo dela.

Bolj znana nego *krokar* je pri nas *s i v a v r a n a*. Perja je pepelastega, samo glava, grlo, rep in perutnice so ji črni. Prebiva po logih in hostah navadno v večjih družbah. Po njivi spremlja orača in za plugom zoblje črve in ogrce. Lovi pa tudi žabe, posebno pa poljske miši. Ne moremo tajiti, da zadavi tuintam kakega nedolžnega pevca, negodnega zajca in mlado jerebico, a škode, ki jo dela s tem, ne moremo primerjati njeni koristi.

Črna vrana je podobna sivi v vsem, samo da je vsa črna.

Poljska vrana je podobna črni vrani, vendar je nekoliko tanjša. Posebno lahko jo spoznamo po tem, da ima na korenu gol kljun. Med pticami vranjega rodu je najkoristnejša. Največ se hrani z mišmi in nobena druga ptica ne pozoblje toliko hroščev kolikor ta. In vendar ljudje neusmiljeno preganjajo tudi to vrano, pa v svojo škodo. Poljske vrane prihajajo večkrat tudi blizu hiš in v mesta, kjer so zaradi strašnega vrišča prav neprijetni gosti.

Med vsemi vranami je najljubeznivejša *k a v k a*. Vsa je črna, le glava in tilnik sta ji pepelasta. Prikupila se je človeku z živahnim in pametnim vedenjem. Mlada *kavka*

je jako krotka in vdana človeku kakor pes. Jeseni pobegne nekatera s prostimi sestrami, spomladi se pa dostikrat vrne k svojemu gospodarju.

136. Ujedne ptice.

Le vprašajte kure, kdo jim je največji sovražnik! Takoj zaplahéčejo vse plašne in s strahom imenujejo kragulja, ki je dostikrat tako pederzen, da odnese kokoš z dvorišča tako rekoč gospodinji izpred nosa.

Vsako ujedno ptico spoznaš lahko takoj na prvi pogled. Vsaka ima na korenu z voščeno kožo preoblačen, močan kljun, ki je na koncu kljukasto zakrivljen. Razodevajo jo tudi prsti, ki imajo po štiri velike, zakrivljene kremplje. Ti so neusmiljeno orožje močnim in tršatim nogam.

Ujede so podnevne in ponočne.

Podnevne ujede imajo na stran obrnjene oči, gosto perje ter močne in trdne perutnice. Z drznimi krili bliskoma merijo zrak in iščejo z bistrimi očmi plena. Gnezda si delajo v skalnatem gorovju ali na visokih drevesih iz trave, slame in sehljadi.

K podnevnim ujedam spadajo kragulji, sokoli, orli, skobci, kanje, jastrebi in brkati seri. O brkatem seru piše Erjavec: »Brkati ser sodi k največjim ujedam. Prebiva v Pirenejah in Alpah, v sardinskih in grških gorah, pa tudi po azijskih in severnoafriških planinah. V Alpah je strah in groza srnam, kozam, ovcam, gozdnim kuram, lisicam, zajcem in drugim takim živalim, ki plane nanje z viška. Večje živali in tudi človeka izkuša pahniti v prepad. V Švici se je tudi dogodilo, da je odnesel otroka.«

Ponočne ujede imajo velike, naprej obrnjene oči, jako tanek sluh in mehko perje z lahкими letalnimi peresi, da jih ni čuti, ko si ponoči iščejo plena. Take ujede so sove, zlasti velika uharica in pegasta sova.

Vse ujede se hranijo z mesom drugih živali, ki si jih same plenijo. Žro tudi mrhovino. Večina jih je škodljivih, kanje in male sove pa so koristne, ker uničujejo miši.

E. Gangl.

137. Gad.

Hud je kakor gad! Tako označujemo človeka, ki ima oster in zbadljiv jezik. Res, tudi jezik rani človeka, a še bolj ga rani gad, saj mu s strupenimi svojimi zobmi povzroči lahko smrt.

V zgornji čeljusti v glavi, ki je pokrita z drobnimi luskinami, ima dva daljša, votla strupena zoba. Kogar uje, mu priteče iz gadovih zob nevaren strup v rano, ki je velika kot vbod od igle. Posebno ob vročih dneh je strup vedno opasen, včasih deluje že v nekoliko minutah. Delovanje gadovega strupa opisuje Erjavec takole: »Od gada ujedeni človek čuti hude bolečine. Pičeni ud oteka, človeka obhajajo slabosti, moči ga zapuščajo, v glavi se mu vrti in na posled omedli. Odrastel človek dlje časa boleha, včasih pa tudi umrje.«

Kako se nam je ravnati, kadar nas gad uje, pojasnjuje isti prirodnoslovec: »Pri plitkih ranah dostikrat že pomaga, če rano izperemo. Globokejšo rano pa moramo z nožem razrezati, da kri tem hitreje odteka. Tudi je dobro, da rano oprezno izrežemo ali izžgemo in pičeni ud podvežemo, najprej pa je treba hitro poiskati zdravniške pomoči.«

Gad je debel kakor prst in redkokdaj nad 60 cm dolg. Spoznamo ga po rjavem, rogljatem traku, ki se mu vije po hrbtu. Ob straneh ima ckrogle, črnikaste lise, na tilniku križu podobno marogo, po črnem trebuhu pa bele pike. Jezik mu je raztezen in razcepljen, a z njim ne more raniti. Prebiva po skalnatih, suhih krajih, pa tudi po prisojnih senožetih in celo po močvirjih. Najrajši pa se plazi po nizkem grmovju ali pa po kamenju, ki ga greje solnce.

Gadov strup je prozorna, rumenkasta tekočina brez vonja in okusa. Želodcu ne škoduje, pač pa je nevaren krvi, ki jo otruje. Nevarnejši od gada je modras, ki ima na nosu mehak rožiček.

E. Gangl.

138. Mnogovrstnost živali.

Mnogovrstne živali živijo na kopnem, v zraku in v vodi. Posebno na kopnem se mnoge živali odlikujejo po velikosti in postavi. A mnogo večje je število malih živalc, ki jih

pa zato ne poznamo toliko, ker so nekatere tako majhne, da jih komaj vidijo naše oči.

Po zraku letajo velike in majhne ptice ter neštetilni roji hroščev, metuljev, komarjev, muh in drugih žuželk. Največ živali pa biva v vodi, zlasti v morju. Morje ima v sebi največje in najmanjše živali, včasih v kaj čudnih podobah, da bi človek lahko mislil, da ima pred seboj cvet, ne pa živali.

Vsakemu je znano, da pri nas vsaka žival ne živi v vsakem kraju. Medved, lisica, jelen, veverica žive le v gozdu, zajec, poljska miš, prepelica, škrlanec na polju, jelen, divja koza, orel, divji petelin v visokih gorah, vidra pri vodi, raca, gos, labod na vodi. Postrv živi le v mrzlih, bistrih potokih in gorskih jezerih, krap pa najrajši v blatnih krnicah in počasi tekočih vodah.

Kolikor dalje gremo iz našega kraja, toliko različnejše so živali. Če gremo proti severu, najdemo sobola, hermelina, bele lisice in druge živali, ki nam dajo najlepšo kožuhovino. Ondi vidimo severnega jelena, belega medveda, morske pse, kita.

Še bolj se izpremeni živalstvo, če potujemo proti jugu v toplejše dežele, nego so naše. Tu žive krvoločne zveri, na primer: levi, tigri, hijene; tu se pasejo velikanski sloni, nosorogi, žirafe in velblodi. Tu so gozdi polni gibčnih in smešnih opic, jezičnih papig in drugih prekrasnih ptic, ki se jim perje sveti kakor zlato in drago kamenje. Po zraku se poganjajo najlepši in največji metulji, krasni hrošči in druge žuželke v najčudnejših podobah. Toda tukaj bivajo tudi požrešni krokodili, velikanske kače, gosti roji pikajočih mešic in silna množina vsakovrstnega gnusnega mrčesa. Vsak kraj, vsaka dežela ima kaj posebnega.

Mnoge živali imajo okostnico, katere najimenitnejši del je iz vretenec sestavljeno hrbtišče. Zato pravimo takim živalim vretenčarji. Ti so ali toplokrvni sesalci in ptiči, ali pa imajo hladno kri, kakor plazilci, dvoživke in ribe. Sesalci so četveroroke opice, prhutarji, žužkojedi, zveri (pasje, mačje, kunje in medvedje pleme), glodalci, kopitarji, dvoparkljarji, mnogoparkljarji (prasič, slon, nosorog), redkozobci (kljunaš, lenivec, mravljičar, pasanec), vrečarji (kenguruj), plavutonožci in kitovci.

Prav tako je tudi ptic, golazni, plazilcev, dvoživk in rib več razvrsti ali plemen.

Brez vrtenčarjem prištevamo žuželke, pajkovce, rake, črve, mehkužce (polže, školjke) in še nekaj drugih vrst.

Fr. Erjavce.

139. Živali v pregovoru.

Pes, ki ne laja, globoko zasaja zobe.

Kadar ni mačke v hiši, ples imajo miši.

Pijančev konj dobro ve za krčmo.

Krava molze pri gobcu.

Bog že ve, kateri kozi odbije rog.

Ena garjava ovca oskruni vso čredo.

Osel gre le enkrat na led.

Tudi slepa kokoš najde zrno.

Na domačem pragu se lahko repenči petelin.

Kjer pije ena gos, tam pijejo vse druge.

140. Mravlje.

Kako ste vendar pridne bile,
oj mravlje, da ste to zgradile!
Živalca majhna, velik grad,
marljivosti in truda sad.

Od rane zore pa do mraka
ubija se in trudi vsaka;
kaj tu, kaj tam potreba, zna,
in vse brez hrupa in vpitjá.

Glej tu se ena z brunom trudi,
ne zmore ga. V zadregi hudi
na pomoč druga prihiti:
tu treba združenih moči.

Trdó življenje brez počitka,
veliko truda, malo užitka!
Kaj, ljube mravlje, žene vas,
da se ubijate ves čas?

Lenobe svoje se sramujem,
ko delo vaše ogledujem.
Lenuh, sem pridi se učiti
od mravlje, to ti bode v prid!

Josip Stritar

141. Zimsko spanje.

Pozimi narava počiva, spi. Ne zaspe pa samo rastline, tudi nekatere živali imajo zimsko spanje. Prirodoslovci pišejo:

Med črvi sta posebno deževnica in pijavka, ki zaspita, ko se nekoliko zmrazi.

Polži se skrijejo v hišice in zapro vhod z neko lepljivo tvarino. V ta vhod napravijo dušnice. Pravijo: polži so se zalizali. Polži, ki živijo v vodi, zaspe popolnoma.

Kače in martinčki se zarijejo v skrite kraje ali si pa poiščejo zavetišče ob gorkih studencih.

Žabe se zarijejo v blatno vodo.

Med ribami spe zimsko spanje le tiste, ki se drste pred zimo ali spomladi. Spravijo se v brežne votline, pod korenine in pod večje kamene, kakor n. pr. postrvi, ali si pa poiščejo, kakor n. pr. krap, globine v ribniku in počivajo skupno.

Ribe, krastače in žabe preživijo zimo, če celo nekoliko zmrznejo. Raki in črvi pa niso tako trdni, pač pa zdrže njih jajca.

Med pticami ni takih, ki bi spale zimsko spanje.

Andrej Rape.

142. Hruška in jablana.

Hruška je navadno precej visoko in košato drevo. Jajčasti listi so dolgopecljati in drobno napiljeni. Beli cveti zrasto v pokončnih češuljah z listi vred. Okroglasti sad je

navadno ob peclju podaljšan, vrtavkast; nasprotni konec, ki je zaglobljen, venča muha.

Divja hruška raste po gorskih gozdih in rodi droben, trpek sad. To so **d r o b n i c e**. Po vrtili sade mnogo zvrsti cepljenih hrušek, ki se razločujejo po obliki, barvi in okusu sladkega sadu. Hruška cvete v začetku meseca majnika.

Jablana je nižja od hruške, ima tej podobne liste, ki so pa kratkopecljati. Tudi beli, odzunaj rdečkasti cveti so podobni hruškovim cvetom. Z muho ovenčani sad je navadno okroglast ter tudi odspodaj zaglobljen.

Divja jablana raste po gorskih gozdih in ima droben, jako trpek sad — **l e s n i k e**. Cepljene jablane sade v mnogoštevilnih zvrsteh, ki se kakor hruške razločujejo po obliki in okusu kislatega sadu. Cvete meseca majnika, pozneje nego hruška.

Hruške in jablane nam dajejo jako okusno in zdravo sadje, ki ga uživamo sirovo, vkuhano in posušeno. Iz njega napravljamo tudi hruškovec in jabolčnik. Les obeh dreves uporabljajo mizarji in strugarji za svoje izdelke.

143. Hijacint.

Petelinov Dušan je bil najboljši učenec svojega razreda. Učitelju in staršem je delal mnogo veselja. Med vsemi predmeti pa ga je zanimalo najbolj rastlinstvo. Oče mu je večkrat z veseljem pripovedoval marsikaj mičnega iz življenja cvetic in rastlin sploh.

Spomladanskega dne prinese oče v sobo steklenico s precej širokim vratom.

»Dušan« reče sinku, »napolni steklenico z vodo!« Ko je sinko to storil, položi oče v vrat na vodo nekaj čebuli podobnega, rekoč: »Postavi steklenico na okno in opazuj jo vsak dan! Videl bom, ali opaziš na čebuli kako izpremembo.«

Zaiskrile so se dečku oči, zakaj vedel je, da mu hoče oče zopet pokazati kaj posebnega.

Vestno je hodil gledat steklenico vsak dan. Čez nekaj dni pa prihiti k očetu z vzklikom: »Očka, steklenica raste!«

»Steklenica ne raste,« pravi smeje se oče, »ampak čebula, ki sva jo dela vanjo, je oživila. Le poglej! Na

spodnjem koncu so pognale nitke; pravimo jim v l a k e n c a. Z njimi bo čebula srkala iz vode hrano in videl boš kmalu še več.«

Res je opazil Dušan kmalu vrhu čebule zelen rožiček, ki je radovedno kukal v lepi svet in se slednjič razvil v liste. Z velikim zanimanjem je opazoval deček ta razvoj. Modroval je: »Glej, glej! Prav spodaj pri tleh so pognali listi. Pa kakšni so! Prav kakor žleb ob naši strehi.«

Z očetom sta pri kosilu še določila, da so taki listi pritlični in žlebasti. Opozoril je oče tudi na njih konec in rob. Uganila sta, da so celorobi in na koncu topi.

* * *

Za godovni dan pa je Dušan ves v čudu ugledal na mizici, ko je bil komaj odprl oči, tri lončke. Modri, beli in rdeči cveti so opojno dehteli in zdelo se je, kakor da govore iskreno voščilo za god.

»Kako je to lepo!« je vzklikal Dušan. Skočil je iz postelje k mizi. Prav v tem trenutku pa so se odprla vrata in oče je stopil v sobo.

»Za god sem ti semkaj postavil cvetoče hijacinte, ker imaš tako rad cvetice,« je rekel. »Na njih hočeva danes še marsikaj opazovati.«

Dušan je komaj čakal običajne ure, ko sta z očetom tako lepo kramljala. Ko pa je prišla, je oče utrgal iz grozdstega cveta en cvetek. Škoda se je zdelo dečku cveta, a zanimanje ga je hitro utolažilo.

»Poglej ta cvetek!« je pričel oče. »Kateri stvari je podoben spodnji del? Cevki seveda. Kakor vidiš, je ta cevka razdeljena v šest delov. Poglej vanjo!«

»O notri so nitke s kapicami,« je vzkliknil deček. »In rumen prah je na vrhu, pa šest jih je.«

»Kapice, ki imajo v sebi rumen prah, imenujemo prašnike. Ali vidiš še kaj?«

»V sredi je še nekaj zelenega,« pravi Dušan.

»Zelen mešiček, kaj ne? Vzemiva ga ven in ga pre-reživa!«

»Joj, zrnca so notri!« je vzkliknil Dušan.

»Res! To je seme. Iz tega mešička bi se razvil sad ali plod, zato ga imenujemo p l o d n i c o.«

»Ali sedaj veš, iz česa je sestavljen cvet?«

Dušan je vtaknil nasek v cvet in prijetna vonjava mu je udarila vanj.

»Ne preveč!« je povzel zopet oče. »Vedi! Vonj hijacintov je strupen. Če bi ga dalje časa vdihaval, bi te bolela glava. Tudi v sobi ni dobro imeti cvetočih hijacintov, zato ne boš imel teh cvetic v spalnici, ampak postaviva jih ven na okno.«

»Kako lepe barve so to!« je žvrgolel Dušan.

»Hijacint je različnih barv. Toda dolgo te ne bo razveseljeval z lepim cvetom. Ko popolnoma docvete, usahne. Tale, ki sem z njega utrgal cvetek, kmalu usahne, ker je že docvetel.«

»Torej ne bo obrodil nič sadov?« vpraša Dušan.

»Nič,« odgovori oče. »Ali pokazati ti hočem še nekaj drugega.« Oče izruje hijacint iz prsti in opozori dečka na čebulo.

»Toda, oče, ta hijacint ima več čebul nego najin, ki ga gojiva,« pravi deček. »Poglej ob večji čebuli so še druge drobne čebulice!«

»Prav vidiš!« poučuje oče. »Te čebulice bi bile postale večje, ko bi jih bil pustil v zemlji, in iz vsake bi se prihodnje leto razvila nova cvetica. Oni, ki ga gojiva midva, je sedaj prav tak, kakršnega tu vidiš. Tudi ta je iz početka imel samo eno čebulo.«

»Na travnikih pa hijacint ne raste,« pristavi deček.

»Ne, pri nas raste hijacint le po vrtovih in rastlinjakih. V Jutrnji deželi — saj veš, to je dežela, ki je bil v njej rojen naš Odršenik — pa raste kar na planem. Na severu od naših krajev ga goje v velikih množinah kakor pri nas čebulo in česen in kupčujejo z njim. Pri nas pa raste zunaj v gozdu le manjši divji hijacint, ki mu pravijo tudi hrusica. Ima droben, temnomoder cvet. Ko bo cvetel, ti ga pokažem.«

»Hvala ti lepa, oče! Kdaj se bova učila zopet kaj novega?«

»Le vedno se tako zanimaj za vse in pametuj! Poyedal ti bom še marsikaj.«

Andrej Rape.

144. Lan.

Lanu dandanes ne pridelujejo več toliko kot v prejšnjih časih. Tej rastlini se hoče hladnega in vlažnega podnebja. V Sloveniji so taki kraji na Gorenjskem, Dolenjskem, posebno pa je lanu ugodno Póhorje na Štajerskem. Lanu je treba posebno pognojenih in skrbno obdelanih tal. Če ga vseješ na deteljišče, po repi, pesi, korenju, se ti gotovo izvrstno obnese. Pomni pa, da ga ne smeš sejati na isto njivo zaporedoma. Če si ga vsejal letos, ga smeš na isti prostor zopet vsejati šele po šestih do sedmih letih.

Lepa je lanena njiva v cvetu. Kot bi zrl v jasno nebo se ti zdi, ko jo gledaš vso modro.

Ko lan dozori, ga ne žanjejo kakor žito, temveč poružejo ga in povežejo v rvače (snope). Suhemu lanu potrgajo s smukalom glavice, stebila pa razgrnejo po travnikih, kjer leže po več tednov izpostavljeni rosi, dežju in solncu. Pravijo, da lan mladé ali godé.

Nekako v začetku adventa tarejo lan. To so dnevi veselja in zadovoljnosti! V zgodnjih jutranjih urah, večkrat že ob treh po polnoči, gredo terice na delo. Klopotanje trlic se prijetno razlega v tiho jutro s terišča, ki je navadno zunaj vasi. Ves dan klopočejo trlice prav do mraka. Terice so neutrudne ob svojem delu, gospodinja pa tudi skrbi, da imajo ta dan boljši prigrizek. Še v praznikih pride redko toliko dobrega na mizo kakor ob trenju. Teh dni sem se otrok menda prav zato vedno veselil in so mi še danes v spominu.

Ko so terice opravile svoj posel, pride predivo v roko predicam. Pozimi brne v topli sobi kolovrati, da je veselje. Celo po večerji sedajo predice za kolovrat in se skušajo, katera bo predla tanjše niti in katera spredla večjo kodeljco. Do polnoči včasih brne vretena. Moški med tem popravljajo razno orodje, otroci pa pridno iščejo po tleh kobilice, če predici katera odskoči z vretena. Kobilica je navadno od brezove vejice odrezan kaveljček, ki po njem drsi preja izpod palca na vreteno. Ta priprava je dobila bržkone ime odtod, ker res često odskoči z vretena kot kobilica na travniku. Ako otroci nismo mogli hitro najti odletele kobilice, smo brzo segli po pipcih v žepu in po brezovi metli

za vrati, pa smo odrezali novo kobilico iz njenih šibic. Kdor je naredil boljše, ga je pohvalila predica.

Spomladi je prišla pripravljena preja k tkalcu. Ta je naredil iz nje hodno platno. Ponekod, n. pr. na Póhorju, predejo tudi volno. Iz nje dela tkalec sivo domače sukno. Platno in sukno so tisti čas porabljali za obleko. Tako si je kmet pridelal vso obleko sam, posebno imovitejši, ki je vsako leto klal tudi po eno govedo in dal kožo v stroj. Ni mu bilo treba kupiti druge obleke kot klobuk. »Bili so to zlati časi,« je često rekel moj ded. »Takrat je imel posestnik vse doma, osem volov pa folarjev sto.«

Če so hotele gospodinje imeti platno lepo belo, so ga na solncu belile. Spominjam se še dobro, kako sem moral majhen deček čuvati platno na belilu in klicati mater, kadar je bilo suho, da ga je prišla z vodo škropit. Od dneva do dneva je bilo bolj belo. Čim lepše je gospodinja obelila platno, tem ponosnejša je bila.

Andrej Rape.

145. Gozd.

Gozd nam posebno koristi s tem, da nam daje les za zgradbe in kurjavo. Tudi sicer je gozd za nas pravi blagoslov. Oglejmo si samo nekaj njegove koristi!

Kadar buči na polju mrzel veter, se mu umakneš za kak grm. Prav tako brani velik gozd polje in travnike silnim vetrovom. Pozimi odvrča gozd hudi metež, ki bi sicer zagrnil nekatera mesta z debelimi kupi snega, dočim bi bile na drugih krajih njive brez snežene odeje in bi tako setev zgnila ali pozebla. Poleti in jeseni ustavlja gozd mrzle vetrove, ki prizadevajo kmetu mnogo škode. To največ čutijo tam, kjer so ga posekali in s tem odprli vetru pot.

Gozdi nas čuvajo tudi povodnji. Če pada dež na golo, a strmo zemljo, drevi voda navzdol kakor divja in odnaša vse, kar ji prihaja na pot. Dospevši v dolino, se razlije po njej, in če je bil daleč na okrog naliiv, nastanejo cele reke in se razlijejo s strašno silo po ravninah in provzročijo veliko škodo. Tako na goličavah. Raz obrasle hribe pa se zлива voda počasneje, ker jo ustavljajo debela, korenine, grmovje, mahovje, trava in listje. Kdor se želi na svoje oči

prepričati, kako gozdi ovirajo hitri tok vode, naj se ob nevihti ali hudem dežju potrudi v globoko dolino ali na hrib, kjer je ena stran obrasla z gozdom, a druga gola, obe pa sta enako strmi. V kratkem času opazi, da drevi voda preko goličave s silno brzino, na nasprotni, z drevjem obrasli strani pa curlja komaj curek, pa še ta navadno šele takrat, ko je z goličave odtekla že vsa voda. Tako z gozdnatih brd vse leto polagoma odteka voda in napaja studence in potoke.

Skozi goste gozdne vrhove se težko prikradejo solnčni žarki, zato je zrak v gozdu v poletni vročini mnogo hladnejši nego zunaj njega; pa tudi poleg gozdov je poleti prijetno, ker prihaja iz njih svež zrak in blaži vročino.

Gozdi pa tudi čistijo zrak. To, kar izdihavajo ljudje in živali, je zanje strup, rastlinam pa potrebno, da morejo v listih pretvarjati iz zemlje vsrkane sokove v tvarine, ki iz njih obstoje rastline. Drevesno listje pa zopet izdihava kisik, ki nam je za dihanje potreben.

Gozd je torej pravi božji dar in hudo greši, kdor ga neusmiljeno uničuje.

146. Smreka.

Smreka je kraljica med gozdnim drevjem. V niže ležečih gozdih se rada druži z listovci, višje zgoraj pa ne trpi mnogo drugega drevja poleg sebe. To posebno lahko opazimo v krasnih pohorskih gozdih. Z lastnim plemenom raste v gozdnih zadrugah.

Po stasu podobna stožcu zraste smreka tu in tam kakor polovnjak debela in do 60 m visoka. Deblo je ravno kakor sveča ter obdano s sivorjavo, hrapavo skorjo, na vejicah pa je skorja rdečkasta in luskava. Ako se smreki ni treba boriti za prostor, je od tal do vrha vsa polna vej, ki so vse v vretencih, če je pa na tesnem, se ji spodnje veje posuše; niže ko stoje, prej so ji suhe. Igle štrle na vse strani, so nekoliko stisnjene, na koncu šilaste in temnozelene.

Smreka cvete meseca maja. Cveti so združeni v goste, rdeče prašnične in rdeče pestične mačice. Plodovi so debeli, navzdol viseči storži, seme je krilato, da ga veter lahko raznaša.

Smreka daje najboljši stavbni in mizarski les. Dočaka 300 in še več let, a stara drevesa so znotraj navadno votla.

Smreka ima plitve korenine, zato ljubi senčna tla. Veter jo kaj lahko podere.

Po starih smrekah je navešen dolg, siv, razmršeni bradi podoben lišaj bradovec, ki jim daje podobo in zunanost častitljivega starca.

Janez Koprivnik.

147. Bor.

Borovec ima redko, razmršeno vejevje. Na vejicah sta v vsaki nožnici po dve dolgi igli. Skorja je debela, po dolgem globoko razklana in sivkastordeča. Plodovi so koničasti storžki srednje velikosti. Ker mu segajo korenine globoko v tla, prospeva tudi v suhi zemlji in veter ga ne omaje tako lahko. Posebno rad raste v suhi, peščeni in prodnati zemlji po ravninah. Borov les služi za stavbe na mokrem in za drva. Iz njega dobivajo borovo smolo in borov terpentinovec.

148. Brin.

Brin je grm iz vrste iglavcev. Najljubša mu je suha apnena zemlja. Ostre igle stoje po tri enako visoko v vretencu. Nekateri grmi imajo samo prašnično, nekateri samo pestično cvetje. Plodi, jagodni storžiči, dozore šele drugo leto. Prvo leto so zeleni in trdi, drugo leto modročrni in mehki. Iz brinovih jagod — v resnici so sočnati storžki — žgo brinovec, trdo brinovino pa kupujejo strugarji.

Janez Koprivnik.

149. Bukev in hrast.

Bukev in hrast sta mogočni drevesi, ki dičita naše gozde.

Kako krasen je gozd, ko se spomladi bukev pomladi in skoro prva razprostre svetlo zelenje, izmed katerega se glasi kukavičin glas!

Dorasla bukev je močno, visoko in košato drevo. Deblo ji je ravno ter ima gladek in svetel lub. Veje so šibke. Trdi bukov les je najboljši za kurjavo, zato ga največ razcepijo v drva. Žgo pa iz njega tudi oglje. Ravna bukova debela razžagajo v deske.

Mnogo kasneje od bukve ozeleni hrast, ki je najmočnejše drevo v naših krajih ter lahko dočaka po več sto let. S hrapavim in razpokanim lubom pokrito deblo ima močne, krive veje, na katerih je krpasto listje. Hrastov les je temen ter zelo trd in trpežen, zato je jako dragocen. Rabijo ga za mostove, kadi in sode. Iz njega pa izdelujejo tudi drago pohištvo in deščice za tla.

Bukov žir in hrastov želod sta prav dobra piča za prasiče.

Na hrastu provzročujeta muhi ježičarica in šiškarica ježice in šiške, ki jih rabijo strojarji in barvarji. Iz šišk narejajo prav dobro črnilo.

Fran Črnagoj.

150. Leska.

Leska spada med največje grmovje. V leščinju je mnogo vej, ki so krive in sloke ter nagnjene na stran. Med njimi pa stoje popolnoma ravne obročnice, rajičnice in leskovke. Vse pa rastejo iz kratkega, grčavega, popolnoma v zemljo zaritega debela. Meseca februarja, ko še debel sneg pokriva gore, se je leska že razcvetla. Prašnični cveti stoje v dolgih, visečih mačicah, pestični v debelih brstih, ki iz njih mole kakor kri rdeči vratovi in brazde. Lešniki dozore med »mašami«. Kako veselje je takrat med deco, zlasti med dečki! Pa tudi odrasli ljudje cenijo sladka lešnikova jedrca in radi prizanesejo na smrt obsojeni leski, ako jih je obdarovala z lešniki. Le poslušaj!

»Viničar na meji vejnik dela in priseče do leščinja.

Že je vzdignil bil sekiro, da posekal bi leščinje.

Zdaj ugleda lešnikov na kupe in drži sekiro v zraku; v stran jo dene, lešnike potrga, blagoslovi grm.«

Leska raste po solčnih brdih in ob gozdnih robih, pa tudi globlje v gozd se vriva. Njen les podelujejo strugarji in mizarji, iz njega kuhajo oglje, ki ga rabijo slikarji in risarji, pripravljajo pa iz njega tudi strelni prah. Iz obročnic

in rajičnic delajo obroče, rajice in vitre, z leskovkami porokorijo starši nepokorno deco, vražarji in vražarke pa rote z njimi hude duhove.

Janez Koprivnik.

151. Žito.

Človek ima na stotine jedil, a nobeno ni tako vplivalo na razvoj narodov kakor kruh. Skoro vsem narodom sveta je kruh vsakdanja hrana, a vrlo zanimivo je to, da je v njem početek vsega napredka. Dokler človek ni poznal kruha, je pohajal po svetu kot lovec ali pastir. Ko pa je začel obdelavati zemljo ter gojiti krušne rastline, si je zgradil poleg polja dom ter opuščal negotovi lov. Dom in družina sta postala temelj občine in urejenega skupnega življenja, rodila sta v človeku tudi ljubezen do domovine.

Poglavitne krušne rastline je človek našel — v travah. Noben rastlinski rod ni po svetu tako razširjen kakor trave. Po naših tratah raste premnogo travnih zvrsti. Trave pa niso le zelene bilke, ki rastejo na travniku, travam prištevamo tudi krušne rastline: pšenico, rž, ječmen i. dr. Dajo nam žito, zato jih imenujemo *žitnice*.

Pšenica je kraljica med njimi. V Evropi je sejejo največ v Banatu. Zrnje daje lepo, belo moko, iz katere pečemo jako okusen kruh in napravljamo močnate jedi ter skrob. Slama je dobra klaja. Rabijo pa jo tudi za raznovrstne pletenine, posebno za slamnike, ki jih izdelujejo tudi pri nas v Domžalah blizu Kamnika.

Rž ima med žitnicami za pšenico najdostojnejše mesto. Hrani milijone ljudi. Rženi kruh je sicer bolj črn nego pšenični, pa je tečnejši. Rž je kakor pšenica dvojna, ozimna in jara.

Ječmen rabijo najbolj pivovarji za slad. Izstopano zrnje nam daje ječmenček. Iz ječmenove moke peko sicer hrapav, a tečen in zdrav kruh.

Tudi oves, proso, koruza in riž so travne žitnice. Le ena krušna rastlina ni s travo v sorodstvu, a j d a. Ta je sorodnica znani kiselici, katere je dovolj po livadah. Ajda daje sicer bolj črno moko, ki se ne more meriti z moko drugih žitnic, a pravi blagodar je za kraje, kjer zaradi ostrega podnebja ne uspevajo druge žitnice.

152. Strupene rastline.

Strupene rastline imenujemo tiste, ki neugodno vplivajo na naše zdravje in nam morejò celo vzeti življenje. Nevarni so zlasti sadovi in korenine nekaterih rastlin. Največkrat se dogajajo nesreče otrokom, ki se nazobljejo strupenih jagod, prav mnogokrat podobnih užitnim, ali takih semen ali pa se najedo strupenih korenin in korenik. Včasih pa postavi tudi gospodinja na mizo jed, ki ji je dodala v naglici ali iz nevednosti nekaj listov ali stebel strupenih rastlin z domačega vrta.

Veliko trobeliko, ki raste ob stoječih vodah, ob potokih, po jarkih in drugih močvirnih krajih, prištevamo najstrupenejšim rastlinam. Posebno korenina, ki jo otroci in nevedneži tolikokrat zamenjavajo z drugimi užitnimi koreninami, je vzrok pogosti in nevarni zastrupitvi. Korenina je podobna repi. Ako jo prerežeš po dolgem, se ti pokažejo poprečni predeli.

Mala trobelika ali pasji petršilj je pogosto sosed pravemu petršilju. Poznati ga morajo torej zlasti gospodinje. Razločuje se od pravega petršilja po temnozeleni barvi in po neprijetnem duhu, ki posebno za-diši, ako zmanesh liste.

Volčja češnja ali páskvica ima črne, češnjam podobne jagode, ki ne zmotijo samo otrok, temveč tudi odrasle nevedneže.

Volčja jagoda raste po vlažnih gozdih. Najlaže jo je poznati po štirih navzkriž stoječih listih, med katerimi čepi jagoda. Mladino lahko zmoti jagoda, ker je podobna borovnici, pa je dosti debelejša.

Kristovec ali svinjska dušica raste po grobljah kraj potov in okoli vasi. Lahko jo spoznaš po belih, lijastih cvetih. Zlasti mladina se mnogokrat ostrupi s semenom, ki je podobno makovemu.

Po enakih krajih raste tudi zoprno dišeči zobnik. Ta je izmed tistih strupenih rastlin, ki so vzrok mnogim nesrečam. Dokaj je znanih dogodkov, da so se ostrupili ljudje

s korenino, semenom in perjem. Zobnikova korenina je podobna korenju.

Vsaka stvar ima dve strani, tako tudi naše strupene rastline. Velika množina hudih strupov služi zdravnikom, da lajšajo z njimi bolnikom neznosne muke in jim večkrat vrnejo zdravje.

Po Martinu Cilenšku.

153. Notranja zastrupitev.

Ako kdo zaužije strup, moraš obračati vso skrb na to, da mu ga spraviš iz želodca. Ako misliš, da je še v želodcu, pospešuj bljuvanje, ki se je začelo morebiti samo od sebe. V ta namen ga ščegeči zadaj po ustih s kazalcem tako, da pregiblješ jeziček zdaj na to, zdaj na ono stran; tudi je dobro z oljem namazano pero. To delaj, dokler ne začne prihajati želodčna vsebina na dan. Z oljem namazano pero rabi le tedaj, kadar se bojiš bolnikovih zob ali kadar se ne dajo usta odpreti zaradi čeljustnega krča. Tedaj moraš pero potisniti skozi kak presledek med zobmi.

Bljuvanje pospešuj z mlačno ali v sili tudi z mrzlo pijačo! Najbolj priporočajo za to vodo in mleko. To delaj, dokler prihaja še kaj strupa iz želodca. Ako to nima zaželenega uspeha, obdeluj bolnika rahlo z dlanjo od trebuha proti požiralniku, mu polagaj na želodec obkladke iz gorčične moke ali ga drgni s kako dražljivo tekočino. Kadar je naval krvi proti glavi prav močen, služijo kaj dobro mrzli obkladki na glavo in počasno škropljenje z mrzlo vodo. Dobro je, če noge jako ogreješ ali jih okoplješ v kaki močni tekočini, n. pr. v lugu, in če položiš nanje gorčično testo. Ako je vzel strup bolniku celo zavest, mu včasih brizgni nekoliko kapljic mrzle vode v obraz in ga kliči po imenu, toda ne preglasno. Jako onemoglemu bolniku daj požirek vina ali pa pol skledice močne kave ali čaja. Tudi je dobro, ako mu izmiješ obraz s kisom ali z vinom.

Toliko stori, dokler ne pride zdravnik, ki potem natančno preišče bolnika in ukrene, kar je treba. Ti ga pa slušaj in stori natančno, kar je naročil!

154. Užitni goban.

Ako greš po deževju v gozd, naletiš tu in tam na prav čudne rastline, ki vstajajo iz vlažnih tal. Ljudje jih nabirajo in napravljajo iz njih prav okusno jed. Pravimo: gobe bero. Niso pa vse gobe užitne. Nekatere so hudo strupene. Izmed nestrupenih gob je najnavadnejša užitni goban ali jurček. Po deževju, zlasti jeseni, ga je vse polno po senčnatih gozdih. Na vlažni in mastni zemlji raste prav hitro, a tudi kmalu zvane. Razne drobne živalce napravijo v gobanu svojo zalego, da imajo njih črvički takoj hrano in zavetje. Ker je zelo okusen, ga uživa človek rad svežega in suhega. V zemlji ima belo nitkovje, ki z njim srka živež iz nje. Na belem steblu ima rjav klobuk, po njem pa je mnogo tankih cevč, v katerih se napravi glivičasto seme — tros.

Ako prerežeš goban, mu ostane meso belo, strupena goba pa zamodri. Ne uživaj gob, ako jih ne poznaš!

155. Rudar.

Dolgočasno in tiho je rudarjevo življenje. Kakor krt rije in tiči vedno pod zemljo. Dan na dan vihti rovnico v podzemskem črnem predoru, ob brleči luči koplje in odbija rudo iz zemlje. Le malokdaj prihaja pod milo solnce, to je ob praznikih. Takrat si ogleda, kako živi svet. Tudi njemu se zbudi za hip želja, da bi ostal med ljudmi. Ali navada mu je priljubila podzemski svet; zato gre in zopet kljuje in tolče s kladivom in z rovnico rudo po temnih podzemskih hodnikih, dokler mu tuja roka z drugim kladivom ne zabije poslednjega žeblja v mrtvaško rakev.

Josip Jurčič.

156. Kuhinjska sol.

Kuhinjske soli je v naravi neizmerno velike množine v podobi trdega kamena, ki ga kopljejo in lomijo rudarji kakor kako drugo rudo. Ta je kámena sol. Na severu od naše kraljevine so velikanske zaloge kamene soli. Je pa kaj

različne barve. Imamo popolnoma čisto ali brezbarvno, potem sivo, rumeno, rdečo, zeleno in pisano kameno sol. Dočim čisto kameno sol lahko rabimo takoj, moramo barvasto šele očistiti raznih primesi ter jo izvariti. Včasih pa je sol pomešana z glino in drugimi zemljinami; tako je treba raztopiti v vodi. V ta namen izkopljejo v solnatem rudniku velike prostore in napeljejo vanje sladke vode, ki raztaplja sol, glina se pa seseda na dno. Ta voda, ki se je nasitila s soljo, se imenuje slanica.

Da se slanica od soli odloči in da dobimo trdo, suho sol, je treba posebnih naprav, ki se imenujejo soline. V solinah slanico izpuste v velike, ploske železne ponve. Pod ponvami kurijo toliko časa, da voda zavre in izpuhti ter na dnu ostane sama sol. Izvarjeno sol vzamejo iz ponev, jo očistijo, izobličijo v kosove in denejo v zelo zakurjene sobe, da se osuši.

Ali ne samo iz kamena, tudi iz morske vode dobivajo sol. Na nizkih in vročih morskih bregovih napeljejo slano morsko vodo v plitve, ravne in široke jame, v gredice. Vsled solnčne gorkote in gorkih vetrov izhlapeva voda, sol pa se seseda na dno. Ko vsa voda izhlapi, napeljejo drugo; to ponavljajo po več tednov, včasih tudi po več mesecev, dokler debela solnata skorja ne pokrije gredic. Ta sol se imenuje morska sol in ni nikoli tako čista kakor solinska.

Sol dela jedi okusne ter brani, da meso ne zadahne in se ne izpridi. Neslane jedi so težko prebayne. Sol brani živino marsikaterih bolezni. Zato jo dajo lizati zlasti prežvekovalkam.

157. Živo srebro.

Živo srebro je edina ob navadni toploti kapljiva kovina. V najmrzlejših krajih zmrzne (-40°C) in je takrat trdno telo.

Živo srebro je belo kakor srebro, sijaj pa mu je živo kovinski. Ako je čisto, je 13,6 krat težje nego voda. Trdno živo srebro je kovno. Kakor voda izhlapeva po malem ob vsaki toplini. Hlapi živega srebra pa so jako strupeni, kakor tudi vse spojine te kovine. Zategadelj je

treba z njim ravnati jako oprezno. Ako ga razliješ v sobi, se hipoma razteče na vse strani ter se poskrije v skladih med podnicami, odkoder ga je jako težko odpraviti.

Dasi je živo srebro v prirodi samočisto, se vendar v stari dobi dolgo niso seznanili z njim. Gotovo bi bila ta kapljiva kovina vzbudila pozornost že prej, ko bi je bili dobivali kaj več samočiste in ko ne bi bila skrita v zemlji tako globoko. A skoro vse živo srebro dobivamo iz rude, ki jo imenujemo cinober. Najznamenitejši rudnik za cinober je v Idriji, nekaj živega srebra pridobivajo tudi pri Sv. Ani poleg Tržiča in pri Litiji.

Živo srebro uporabljajo mnogovrstno. Z njim izločajo zlato in srebro iz stolčnega zlatonosnega in srebronosnega kamenja, polnijo toplomere in tlakomere, delajo lepe rdeče barve in zdravila. Rabijo ga tudi pri izdelovanju zrcal.

158. Apnenec.

Ta po vsem svetu razprostranjena rudnina se nahaja ali v celih gorah in pogorjih ali pa v razpoklinah drugega kamenja. Podobe je tako različne kakor kvarec, kateremu se enači tudi v svojih kristalih in po raznovrstni barvi; vendar je veliko mehkejši od kvarca. Kvarca ne raniš z najboljšo jeklenino, apnenec pa urazi že navadni nož.

Apnenec je kaj imeniten za zidarje in stavitelje. Iz njega delajo apno. V apnenicah ga namreč žgo, dokler izgubi ogljenčevo kislino in postane apno. Ako apno polijemo z vodo, zelo zašumi, se razgreje ter razpade v bel prah. Ta prah potem pomešamo s peskom v malto. Kadar je apno dalje časa na zraku, se navzame iz njega zopet ogljenčeve kisline in otrdi.

Zrnati apnenec ali marmor je jako različne barve ter je tako trd, da ga moremo brusiti in gladiti. Najlepši beli marmor je v Karari na Laškem in rabi sosebnost kiparjem, pisani z raznimi pegami in žilami pa se dobiva v mnogih drugih deželah.

Najlepši skrilasti apnenec lomijo na Bavarskem. Rabijo ga kamenotiskarji. Na kamenene plošče namreč narišejo črke in podobe ter jih potem prenatiskajo na papir. To

umetnost, s katero se prav hitro in ceno razmnožujejo po dobe in spisi, je izumil Pražan Senefelder.

Kreda je tudi apnenčeva zvrst. To drobljivo snov rabimo pri pisanju ali kot sadro — gips — za gnojilo ilovnati zemlji.

Apnenec tudi stori, da steklenice in kupice oslepe ter da se po kraških jamah delajo kapniki.

Lapor je zmes iz apnenca in gline. Nekateri lapor žgo in ga potem rabijo kot cement pri stavbah pod vodo in sploh ondi, kjer bi voda zamakala.

159. Železo.

Železo je najkoristnejša in najpotrebnejša kovina. Iz njega izdelujejo v tvornicah stroje, žico, žeblice, vezi.

Čistega železa dobivamo v naravi bore malo. Pridobivajo ga iz raznih železnih rud, n. pr. iz jeklenca, rdečega in rjavega železovca in iz magnetovca.

Za naše kraje je najimenitnejša ruda jeklenec. Dobivajo ga na Gorenjskem na Javorniku in na Savi, posebno pa na bivšem Koroškem in Štajerskem. Sveti se stekleno in se da klati. Lomljeni kosi so sive barve. V žvepleno kislino vrženi zašume; takrat uhaja jeklencu ogljikova kislina. Od vode je 3·8 krat težji.

Jeklenec najprej razkosajo in izžare v posebnih pečeh, da izgubi ogljikovo kislino. Potem ga tale v plavžih. Iz plavža dobljeno sirovo ali lito železo je še krhko in ima v sebi še nekaj ogljika ter se ne da variti in kovati. Iz njega ulivajo peči, kotle, lonce, kolesa.

Sirovemu železu dovajajo zrak, da izgoreva iz njega ogljik. Zdaj je mehkejša, se da variti in kovati. Imenujejo ga kovno železo. Iz njega napravljajo žico, žeblice, okove, stroje, rezila, orožje, mostove.

Železo je 7·8 krat težje od vode. Ima kovinast sijaj, je sivo in se izpreminja na modro. Je dober prevodnik toplote. Da se kovati v razne izdelke. V vodi in na zraku porjavi. Ako približamo železu magnet, ga ta priteguje nase.

160. Baker.

Baker je kovina. Ima rdečo barvo in kovinski sijaj. Lepa barva in sijaj se pa kažeta le na prelomu in na novih ploskvah. Na zraku in v vodi izgubi ta kovina oboje.

Baker je mehkejši od železa. Da se kriviti in raztezati. Topi se le težko, zato ga uporabljajo za posodo, ki jo moramo močno segrevati, n. pr. za ponve, kotle in korce.

Rdeči baker porumeni, če ga pomešamo z nekaterimi drugimi kovinami. To se vidi pri medi, ki je zmes bakra in cinka. Rdečkasto med imenujemo tombak. Barve je skoro take kakor zlato. Marsikateri nevednež se je že opeknel, ko je kupil med za zlato.

Ako baker zmešamo s cinom, dobimo bron. Iz bronu ulivajo zvonarji zvonove. Kolikor bolje zna zvonar pomešati obe kovini, toliko čistejši in lepši glas imajo zvonovi.

Če pride baker v dotiko s kako kislino, se naredi na njem zeleni volk, ki je hud strup. Bakreno posodo moramo vedno dobro očistiti. Tudi zelena in modra barva na lesenih igračah je večkrat pomešana z zelenim volkom. Zato so otroci, ki so nosili take igrače v usta, že pogostoma nevarno zboleli, nekateri pa celo umrli.

Votlo v stolpu klenka bron,
smrtno pesem poje zvon.

Tudi naši zvonovi, ki so nam jih v svetovni vojni posbrali in skoro vse prelili v topove, so peli kot rjoveči topovi smrtno pesem našim zatiralcem.

161. Zvonovi.

Bim — bim, bim — bim!
Jaz dan zvonim,
na okna vsa trkam,
zaspance budim,
budim — bim — bim!

Bam — bam, bam — bam!
 Jaz solnca vam dam,
 en pehar za polje,
 en pehar za hram
 ga dam — bam — bam!

Bom — bom, bom — bom!
 Kje tvoj je dom?
 Kdor pot si izgrešil,
 jaz vodil te bom
 na dom — bom — bom!

Oton Župančič.

162. Uganka.

Kupa polna božje slave
 se razliva čez višave.

Oton Župančič.

163. Zlato in srebro.

Zlato je najdražja in domalega samočista kovina. Barve je rumene in se posebno lepo sveti. Poleg barve in sijaja pa ga odlikuje zlasti teža. Ker ga je pogostokrat najti na površju zemlje, so se z njim seznanili ljudje že v starodavnih časih.

Zlata je sicer precej na zemlji, a preobilo ga ni nikjer. Včasih ga najdejo v podobi ploščic ali zrnc v raznem kamenju, a tako na drobno, da ga prosto oko niti ne zapazi. Včasih leži v drobnih žilah, ki so na vse strani razpletene po kamenju. Tako kamenje tolčejo v stopah in iz iztolčenega izločajo potem zlato.

Rudniško zlato kopljejo v Ščavnici in Kremnici na Češko-Slovaškem, na Erdeljskem, potem nekaj malega na Tirolskem in Salcburškem. Zunaj Evrope so zaradi rudniškega zlata na glasu Sibirija, Kalifornija, Aljaska in Avstralija.

Največ zlata pa je v nasipinah. Kakor vsako drugo kamenje razpada in prepereva tudi zlatonosno. Na ta način nastali pesek in prod ter z njima vred tudi zlato splavlja potem voda v nižave in jih nasiplje v strugah. Izmed naših rek je plavila nekdanj Drava precej zatega peska. V nasipinah se nahaja zlato v podobi predrobnega prahu, zrnec, luskinic in ploščic.

Iz ilovice, peska in proda dobivajo zlato z izpiranjem, zatorej pravijo takemu zlatu prano zlato.

Zlato izpirajo na Erdeljskem. Tudi Rena in Dunav plavita zlato. Največ pa ga izpirajo na Uralu, v Sibiriji, Kaliforniji, južni Ameriki in Avstraliji.

Iz zlata kujejo zlatnike, izdelujejo prstane, verižice, igle, gumbе, okrove za ure, kelihe, monštrance in drugo posodo. Ker je čisto zlato premehko, ga zlivajo s srebrom ali z bakrom; tako postane trše in trajnejše. Zlato rabijo tudi za pozlačevanje.

Poleg zlata je srebro obče znana draga kovina. Izmed vseh drugih kovin se odlikuje srebro po lepi beli barvi in po velikem sijaju, ki pa na zraku popolnoma mine in posivi. Srebro je v prirodi samočisto in v rudah. Samočisto srebro je v žilah, ki preprezajo kamenje.

Mnogo srebra dobivajo na Češkem in Ogrskem ter v Bosni. Bogati srebrni rudniki so na Saksonskem, Švedskem, Norveškem in v Sibiriji. Največ srebra pa ima Amerika.

Večinoma kujejo iz srebra denar. Razen tega napravljajo iz njega mnogovrstno orodje, n. pr. nože, vilice, žlice, namizno posodo, svečnike, različne dragotine in okraske, okrove. Ker je le malo trše od zlata, ga ne obdelujejo čistega, ampak ga zlivajo z bakrom. Z njim tudi posrebrujejo stvari, ki so izdelane iz drugih kovin in tvarin.

164. V prirodooslovni dobi.

Z gospodom učiteljem smo bili danes v prirodooslovni sobi. Na njegovo povelje smo zaprli in zagrnili vsa okna tako, da je bilo popolnoma tema.

Sedaj je začel gospod učitelj takole: »Tema, ki smo sedaj v njej, nam predstavlja noč, ki so je stari narodi vsak

večer pričakovali z nekako bojaznijo. Saj ste se tudi vi bali teme, ko ste bili še majhni. Prav tako je bilo s človeštvom pred več tisoč leti, ko je živelo tako rekoč prvo mladost. Najstarejši ljudje niso poznali nobenega sredstva, ki bi z njim razsvetljevali temo. Ogenj jim je bil torej neznan. Najprvo so poznali divji ogenj. Tak ogenj so dobili, če so drgnili les ob les tako dolgo, da se je vnel od hude vročine. To je bil prvi izum glede razsvetljave.«

Po teh besedah je gospod učitelj odgrnil zagrinjalo, ki je pokrivalo ognjišče, in zagledali smo trepetajoč ogenj, ki je le slabo razsvetljeval sobo. Nato pa je nadaljeval: »Tak ogenj so stari narodi imeli na ognjišču. Noč in dan so morali skrbno paziti nanj, da ni ugasnil. Stari Rimljani so imeli večer ogenj v svojih svetiščih. Zanj je skrbela v to izbrana devica vestalka. Tak ogenj je bil središče vse družine ali vsega sela in danes imenujemo domačo hišo tudi z izrazom 'domače ognjišče'.

Pozneje so ljudje preganjali temo z baklami, prevlečenimi s smolo. Še pozneje so iz smole izdelovali svetila, ki so se pa zelo kadila in zoprno dišala. Ko je človeški um bolj napredoval, so delali olje iz raznih rastlin in si z njim svetili. Za Kristusovega življenja so imeli že lojene sveče; to je bil že precejšnji napredek v razsvetljavi. V srednjem veku so ljudje poznali samo bakle, olje in sveče iz loja. Pozneje so začeli sveče ulivati tudi iz voska. Pa tudi voščenke so bile iz početka mnogo slabše, nego se danes.

Šele v drugi polovici 18. veka so v razsvetljavi bolj napredovali. Argand, sin urarja iz Genove v Švici, je jako izboljšal petrolejevo luč. Izumil je steklen cilindar, ki proizvaja prepih v svetilki. Pri vsaki tvornici vidimo visok dimnik, ki se iz njega vali dim, da bolje in lepše gori v peči. Kar je dimnik pri tvornici, to je cilindar pri svetilki.«

Po tej razlagi je učitelj našgal vsetilko brez stekla in je potem nadaljeval: »Ta plamen, ki ga ne obdaja steklo, je slab, dimast in nemiren, pa tudi smrdi. Sedaj pa natakem steklo. Kaj vidite? Plamen je oživel, mnogo svetlejši je, brez dima in vonja pa tudi mirno gori.

Toda zdaj dospemo do velikega preobrata v razsvetljavi. Prižgem treščico na ognjišču, svečo in petrolejko. Ali

vse te tri luči oblede, ko prižgem novo luč, ki je doslej niste še videli.«

In res je bilo! Vse druge luči so obledele, ko je učitelj prižgal čudno svetilko, visečo s stropa. Bila je to zelena cev, podobna palici, ki je po njej prihajal gorljivi plin.

»Glejte, otroci! To je nova luč! Izumitelj ji je Filip Lebon, francoski inženir, ki je živel proti koncu 18. veka. Ta mož je veliko premišljal in delal razne poizkuse. Končno je našel gorljivi plin, ki ga je dal napeljati iz svoje delavnice po podzemeljskih ceveh v neko hišo. Ljudje so občudovali novi izum in izumitelja. Toda bilo je nekaj, kar je povzročilo, da se je kmalu ohladilo navdušenje za ta izum. To luč je namreč kazila ista napaka kakor vse prejšnje luči: dim in silno slab duh. Zato so Francozi zavrgli Lebonov izum. Filip Lebon je postal leta 1804. žrtev neznane morilčeve roke.

Angleži so bili bolj preudarni nego Francozi. Niso zavrgli Lebonovega gorljivega plina, ampak potrudili so se, da so ga izboljšali. Plinovo luč so potem uvedli povsod, tudi v Franciji. V kratkem času je razsvetljevala poslopja, ceste in ulice. Na ta način je bil po mestih omogočen promet tudi ponoči.«

»Gotovo vas mika vedeti, iz česa in kako pripravljajo gorljivi plin,« je nadaljeval učitelj. »Ako pridete v Ljubljano, vidite blizu glavnega kolodvora tvornico z visokim dimnikom. Na dvorišču leže vedno veliki kupi premoga. Tam stoji tudi obsežna, okrogla stavba, podobna velikan-skemu zvonu. To je plinarna. V peči gori noč in dan premog ter izločuje plin. S plinom se polnijo veliki prostor, ki so v zvezi z železnimi cevmi. Cevi so napeljane pod zemljo do vsakega poslopja, kjer imajo plinovo luč. Zgodi se včasih, da pokvarjena cev izpušča v spalnici gorljivi plin, ki omami ali celo zaduši speče ljudi.

Povedal sem vam, da je plinova luč tako svetla, da pobledi v njej najboljša petrolejeva luč. Pa tudi plinova luč ni najpopolnejša, kar jih je do danes izumil človeški duh

Glejte to svetilko, ki ima pod steklom dva na koncu priostrena ogla, obrnjena drug proti drugemu! Oglena koščka sta po žici v zvezi z neko pripravo, ki vzbuja

elektriko. Ne bom vam natančneje govoril o elektriki, spomnim naj vas le na hudo vreme, ko grmi in se bliska. Hudourni oblaki so polni elektrike, in če električna iskra šine iz oblaka v oblak ali na zemljo, pravimo, da se je za-bliskalo. Enako nastane v električni svetilki najsvetlejši plamen, če električne iskre nepretrgoma švigajo iz ogla v ogel.«

Preden pa je gospod učitelj pokazal električno luč, je nažgal prej vse luči, ki smo jih videli dosedaj, namreč: leseno treščico, lojeno in voščeno svečo, petrolejko in gorljivi plin. Nato pa je spustil električni tok skozi oglena koščka v električni svetilki in pred očmi se nam je za-bleščalo, da nismo mogli gledati električnega plamena, svetlega kot solnce. Vse prejšnje luči so obledele ob novi luči.

Nekako takole je končal gospod učitelj pouk: »Videli ste razna sredstva, ki jih je človeštvo uporabljalo od stvarjenja sveta do današnjega dne, da je z njimi nadomeščalo solnčno luč in preganjalo temo. Naj jih ponovimo: divji ogenj, lesena treščica, bakla, prevlečena s smolo, smolnata sveča, olje, lojena, pozneje voščena sveča, svetilka brez cilindra, svetilka s cilindrom, gorljivi plin in elektrika. Vsako teh sredstev je premagovalec teme in noči. Napredek v razsvetljavi je obenem napredek človeškega duha. Kakor se razprši noč pred lučjo, tako preide tema nevednosti z napredovanjem človeške omike.«

Prirodoslovna soba se nam je omilila, ker v njej zvemo toliko lepih stvari. Komaj čakamo, da nam učitelj zopet po-kaže in razloži nove zanimivosti in prirodne skrivnosti.

Fran Jordan.

165. Prevodniki toplote.

Ako vtaknemo razbeljeno železo v mrzlo vodo, se železo shladi, voda pa segreje. Nazadnje sta voda in železo enako topla. Toplota prehaja torej iz železa v vodo.

Na kovinsko palico prilepi z voskom plutove zamaške in vtakni en konec palice v plamen! Zamaški odpadejo drug za drugim, in sicer prvi, ki je plamenu najbližji. Toplota se širi po železni palici polagoma od zamaška do zamaška. Toplota prehaja torej od gorkejšega telesa na

hladnejše telo, ako se dotikata, na istem telesu pa od toplejšega mesta na hladnejše. Telesa prevajajo toploto.

Drži z obema rokama ne predolgo železno palico nad plamenom! Srednji del palice, ki je v plamenu, se hitro razbeli, a kmalu pride tudi do tvojih prstov toliko toplote, da palice ne moreš več držati. Drži pa sedaj na isti način nad plamenom enako dolgo stekleno palico! Tudi ta se po sredi segreje celo toliko, da jo lahko upogneš, a izpustiti ti je ni treba, ker ne pride toliko toplote do tvojih prstov, da bi te speklo.

Nekatera telesa sprejemajo torej toploto hitro, ako se dotikajo toplejših teles, in jo tudi razprostirajo hitro po vsej svoji tvarini. Takim telesom pravimo dobri prevodniki toplote. Druga telesa pa se segrevajo le polagoma in tudi polagoma širijo sprejeto toploto. Takim pravimo slabi prevodniki toplote.

Najboljši prevodniki so kovine. Slabi prevodniki so: les, platno, volna, perje, kožuhovina, pepel, sneg, papir, slama.

Ako zakurimo železno peč, se hitro segreje, a tudi hitro ohladi, ko ugasne ogenj, lončena peč pa ostane tudi potem še dolgo časa gorka. Pod slamnato streho je pozimi topleje nego pod streho iz opeke ali iz skrili.

Železne peči rabimo v prostorih, ki jih hočemo hitro segreti. Kuhamo v železnih posodah, da voda hitreje zavre. Preden vlijemo v hladen kozarec vročo tekočino, postavimo vanj kovinsko žlico, ki sprejme hitro nekaj toplote od tekočine. S tem zabranimo, da posoda ne počí.

Dobre prevodnike uporabljamo tam, kjer hočemo, da se kaj hitro segreje ali ohladi.

Obleko nosimo iz slabih prevodnikov. Ako stojimo pozimi na deskah, nas zebe manj, nego če stojimo na kamenitih tleh. Jezdecí ovijajo železne stremene s slamo. Tudi vodnjake in mlada drevesa je treba pozimi oviti s slamo. Hud mraz ne škoduje s snegom pokritim setvam. Kovinsko orodje, ki se lahko močno segreje, ima leseno držalo. Zakaj vse to?

Slabe prevodnike uporabljamo tam, kjer nočemo, da bi se kaj prehitro ohlajalo ali segrelo.

166. Raztezanje teles po toploti.

Kovač segreje železno šino, preden jo nabije na kolo. Ko se šina ohladi, se oprime kolesa prav na tesno.

Vzemi kovinsko kroglico, ki še zdrkne skozi obroček! Razgrej jo na plamenu, in kroglica ne zdrkne več skozi obroček, ampak obvisi na njem. Šele ko se ohladi, zdrkne zopet skozenj.

Ako trdna telesa segrevamo, se širijo, ako jih ohlajamo, se krčijo.

V steklenico, ki je napolnjena z vodo, vtakni stekleno cev! Cev je v stekleničnem vratu pritrjena s kavčukovim zamaškom tako, da uhaja voda lahko le po cevi iz posode. Razgrej nad plamenom vodo! Voda se začne širiti in zaradi tega dvigati v cevi. Ko se pa voda, postavljena od plamena, hladi, pada zopet v cevi.

Ako kapljiva telesa segrevamo, se širijo, ako jih ohlajamo, se krčijo.

Napravimo z zrakom isti poizkus! Da pa zadostno segreješ zrak v steklenici, ne potrebuješ plamena, ampak zrak se že po tvoji roki segreje toliko, da se širi in zaradi tega dviga kapljevino, ki rahlo visi v cevi. Ako zopet shladiš steklenico in z njo zrak, oziroma ako ga ne greješ z roko, se zopet spuščajo kapljice proti steklenici.

Ako plinasta telesa segrevamo, se širijo, ako jih ohlajamo, se krčijo.

Ako telesa segrevamo, se raztezajo, ako jih ohlajamo, se krčijo.

Steklen zamašek, ki tiči pretesno v steklenici, potegneš iz lahke steklenici iz grla, če ji grlo samo malo segreješ nad plamenom. Zakaj?

Kovinskih kotlov ne smemo vzidavati pretesno. Zakaj ne?

167. Voda.

Tri četrtnine zemeljskega površja pokriva voda in več nego tri četrtnine našega telesa je sestavljenega iz vode. Prav toliko vode je v živalskem telesu, v marsikaterem živilu pa je še več.

Voda v morjih, jezerih, rekah in potokih ne miruje, ampak kroži neprestano. Od zemlje se dvigajo v zrak vodni hlapi ali pare, v zraku nastajajo megle in oblaki, iz katerih pada voda zopet na zemljo kot dež, sneg ali toča, in prej ali slej ponovi voda zopet svojo pot.

Vrzi v kupico vode kos sladkorja! Sladkor se raztopi. Prav tako se raztopi v vodi kuhinjska sol in marsikatera druga tvarina. Ako razpade v kapljevini trdno telo v tako majhne delce, da jih ne vidimo več, pravimo, da se je telo raztopilo. Voda pa ne topi samo trdnih teles, ampak srka in vpija tudi pline, n. pr. zrak.

Na poti v globočino prihaja voda do marsikatero trdne tvarine, ki se raztopi v njej. Take tvarine so: kuhinjska sol, sadra, apnenec, železna ruda.

Voda, ki ima v sebi raztopljenih trdnih tvarin, je trda voda. Studenčnica je vselej trda voda.

Voda, ki nima v sebi raztopljenih takih tvarin, je mehka voda. Dežnica, snežnica, rečnica so mehke vode.

Morska voda ali mórница vsebuje posebno veliko kuhinjske soli. Ker je preslana, ni za pijačo in kuho.

Mnogi studenci so kislega, grenkega in tudi slanega okusa. To so rudnice ali slatine.

Navadna voda je brez okusa. Tako vodo imenujemo sladko vodo.

168. Hlapenje.

Vsaka gospodinja, ki je večkrat sušila perilo, dobro ve, da se mokro perilo hitreje posuši, ako ga obesimo na vetroven kraj. Prav trdi, če pravi, da veter hitreje posuši perilo nego solnce. Odkod prihaja to?

Veter odnaša gosti, vlažni zrak in privaja k mokremu predmetu neprestano novega, redkejšega, suhega zraka, zato se predmet posuši jako hitro. Ako ni vetra, ostane gosti zrak na mokrem predmetu, ki se zato suši le prav počasi.

Celo pozimi se suši zmrzlo perilo, ako je le na prepihu ali vetru. To je pač najboljši dokaz, da veter najhitreje suši, ker dovaja neprestano novega, redkega zraka k zmrzlemu perilu. Vsaka gospodinja pa tudi ve, da se omit pod prej posuši, če odpre okna in duri. Tako nastane namreč v sobi preprih, ki odnaša gosti zrak na plano.

Vsakdo tudi lahko ugane, zakaj je čim dalje tem manj vode v kozarcu in zakaj voda naposled popolnoma izgine, ako je kozarec več dni stal na oknu. Kam je neki voda izginila? Izpremenila se je v plinasto telo in je polagoma izginila v zrak. Ljudje pravijo navadno, da se je posušila, mi pa trdimo, da se je izpremenila v nevidne hlapce ali da je izhlapela.

Voda na zraku torej ne izhlapeva le v kozarcu, na perilu in podu, ampak povsod. To se godi zlasti na mlakah, potokih, rekah, jezerih in na morju. Tudi iz sočnatih rastlin puhti dosti hlapovine. Enako izgubljajo ljudje in živali skozi kožo in pri dihanju obilo mokrote. Čim več je hlapovine v zraku, tem vlažnejši je. Ako zrak ne more več sprejemati vodnih hlapov, pravimo, da je s hlapi nasičen.

Ako stopiš iz kopeli, te zebe. Na telesu so obvisle vodne kaplje, ki na njem izhlapevajo. Ker hlapeča voda porablja toploto, jo jemlje telesu, zato nam je mraz. Povej še kak primer!

Pri hlapenju se porablja toplota.

Razpet dežnik se hitreje posuši nego spet. Zakaj? Perilo je na vroči peči hitreje suho nego na mrzli. Zakaj? Moker pod se hitreje posuši, če odpremo okna in vrata. Zakaj?

Tekočine izhlapevajo tem hitreje, čim večje je površje, čim toplejši je zrak in čim bolj je vetrovno.

Kadar tekočine vro, se izpreminjajo v plinava telesa, to so pare. Pravimo, da izparjajo.

169. Jesenska megla, dež, rosa in slana.

Jesenska jutra so često tako meglena, da po ulici niti dobro ne vidiš in celo težko dihaš, ko stopaš skozi gosto meglo.

Odkod in kaj je megla?

Čujte! Ako pustiš polno čašo vode na zraku, opaziš čez nekaj časa, da je je čimdalje manj, čeprav nihče ne pije iz nje. Vsakdo ve, da voda hlapi, t. j., da se pretvarja v hlapce, ki se dvigajo v zrak kakor dim iz dimnika. Vsa ta množina vodnih hlapov se dviga iz velikih rek, jezer in morja, pa tudi ljudje in živali jih izdihavajo. Tudi megla ni nič drugega nego mnogo par skupaj, ki so se zgostile v plasteh zraka tik ob tleh ali le malo višje, in sestoji iz drobnih vodnih kapljic. Seveda — porečete — voda hlapi poleti, ko je toplo, še bolj. Pa kako, da takrat ni megle? To je lahko umeti. Slišali ste, da tudi ljudje izdihavajo vodne pare, in dobro veste, da se človeški dih jeseni in pozimi vidi kot dim, poleti pa ga ni videti. To seveda ne prihaja odtod, kakor da bi imeli mi, kadar je hladneje, druge oči, ampak temu je vzrok hlad. Vodne pare, ki jih vdihavamo, se pozimi na hladnem zraku ohlajajo in zgoščajo, pa se vidijo kakor dim. Takisto se godi na jesen in zimo s parami, ki se dvigajo iz zemlje in vode. Tudi te se ohlajajo in zgoščajo v meglo.

Če se vodne pare ohlade in zgoste visoko nad zemljo, jih vidimo kot oblake. Zato lahko rečemo, da je oblak visoka megla, a megla nizek oblak.

Kadar se zgosti vodna para tako hitro, da se drobne kapljice združujejo in naraščajo in padajoče kaplje ne izparjajo, imamo dež. Poleti, posebno ob nevihti, padajo kaplje iz večje višine in se v padcu bolj večajo nego pozimi, ko oblaki stoje nizko. Z ozirom na velikost kapelj pravimo, da se je ulila ploha ali da lije; po tem pa, če gre dež samo v bližnji okolici ali po celi krajini, razlikujemo naliv ali deževje.

Na jesen zagledamo včasih zjutraj zemljo, posebno travo lepo belo, kakor da je padel sneg. A o snegu ni še sledu. No vsak ve, da je to slana. Poglejmo, kako nastane ta! Travo in bilje objemljejo vodne pare prav tako, kakor jih vidite na steklu, ako dihnete vanje. In kakor se te pare

pozimi na hladnem steklu pretvarjajo v kaplje, ki lezejo po njem navzdol, tako se pretvarjajo tudi vodne pare v poletnih večerih na ohlajeni travi ali na bilju v roso. Jeseni, ko se trava še bolj ohlaja, se ne izpreminjajo pare na njej v kapljice, ampak zmrzujejo, in tedaj pravimo pri pogledu na to prikazen: slana je padla. Oblaki in tudi drevesa pa odbijajo iz tal izžarjeno toploto zopet nazaj k tlom, zato v oblačnih nočeh ni niti rose niti slane, ker se v takih nočeh zemlja ne ohladi toliko, kolikor je treba.

170. Sneg in toča.

Vodne pare se pozimi v zraku ohlade toliko, da zmrznejo ter se zgostijo v drobne ledene iglice, te pa se strnejo v čudovito lepe, šesterožarkaste zvezdice. Te zvezdice padajo ali posamezne ali pa združene v večje kosmiče ali snežinke na zemljo. Kadar te zvezdice na poti k tlom ne izparijo, takrat pravimo, da gre sneg ali da sneži.

Po ravninah in dolinah sneži navadno le pozimi, ker je zrak samo v tem času tako mrzel, da lahko zmrznejo vodne pare v zračnih višinah. Po visokih gorah je tudi poleti mrzlo, zato tam čestokrat sneži tudi sredi poletja.

Jesenske setve pod sneženo odejo ne pozebejo. Sneg napaja zemljo in daje potokom in rekam obilo vode. Tudi ga uporabljamo zoper ozeblino. Kaj prijetna in zdrava zabava pozimi je sankanje po gladkem sankališču. Po goratih krajih vozijo drva s sankami v dolino.

Ako zapade snega na debelo, pa nam je lahko tudi v škodo. Na železnicah in po velikih mestih jako ovira promet, tako da ga morajo s snežnim plugom in z lopatami spravljati s tirov in s cest. Tudi po gozdih, kjer rastejo iglavci, dela škodo, ker lomi drevesom vitke vrhove. Jako nevarni so tudi sneženi plazovi.

Pri nagli izpremembi toplote se več snežink kaj rado zmeša s kapljicami megle. Tedaj pada sodra ali babje pšeno.

Kako nastane toča, še ne vemo. Toča je iz neprozornega ledu, na sredi pa ima motno jedro. Toča pada v poletnem, redkokdaj v zimskem času in je različne oblike in velikosti. Navadno je debela kakor grah ali lešnik, pada pa tudi velika kakor golobja jajca. Največkrat prihruje, ko se začenja

nevihta. Dasi pobija in tolče navadno le nekaj minut, uniči vendar lahko poljske pridelke popolnoma. Previden gospodar zavaruje zaradi tega ne samo hiše proti ognju, ampak tudi žito na polju in grozdje v vinogradu zoper škodo po toči.

171. Kroženje vode.

Kar se pretaka vod po naši zemlji, vse hite v naročje širokega morja. A kar morje prejme vode, je ne obdrži zase, marveč jo vrača neprestano v vseh letnih časih zopet zemlji. Zanimivo je vedeti, kako prihaja voda v dežele, ki so po več sto ur oddaljene od morja.

Učili ste se že o hlapenju. Znano vam je, da solnčna toplota izpreminja dan za dnevom velikanske množine vode v pare, ki se iz morja dvigajo v zrak. Pare pa se izpreme v oblake, ki plavajo nad morjem. Potem zaveje močen veter, ki razdeli oblake po vseh deželah. Taki oblaki imajo čestokrat neizmerno množino vode v sebi. Ako bi se ta voda mahoma ulila na zemljo, bi uničila ne samo rastline in živali, ampak bi usmrtila celo ljudi ter razdejala njih domove. Te množine vode pa padajo le po kapljicah iz oblakov. Kar je vode odveč, prodira v zemljo, curlja skozi gore ter prihaja kot srebrnočist virček na njih znožju na dan. Ti virčki se združujejo v potoke, reke in veletoke, ki nam dajejo vodo za pijačo, kuhanje, pranje in kopanje ter gonijo mline in nosijo ladje. Ko opravijo to delo, gredo zopet v morje in tako nadomeščajo vodo, ki dan za dnevom izhlapeva in odhaja v zrak. Ako bi vse to ne bilo tako modro urejeno, bi se svetovno morje že davno bilo posušilo, ali na ta način se ne izgubi niti kapljica vode. Kako čudovito je pač to kroženje!

172. Vrenje.

1.

Poglejmo vrelo vodo! Kako se giblje in ziblje, kako kipi in hlapil! Odkod ta nemir v sicer mirni vodi?

Napolnimo stekleno posodo z vodo ter jo postavimo nad plamen vinskega cveta! Potem vrzimo vanjo nekaj

žagovine, ki pa mora biti prekuhana, da se sesede na dno posode. Kmalu opazimo, da žagovina kroži po vodi, da se dviga proti površini in zopet pada. Segrela se je namreč voda, ki je bila najbližja plamenu. Toplota jo širi in zaradi tega se dviga. Na njeno mesto prihaja od vrha in od strani posode hladnejša voda, ki se zopet segreje in vrača kvišku. Voda torej kroži, in to kroženje nam kaže prav dobro žagovina v vodi.

2.

Iz segrevajoče se vode vzhajajo drobni mehurčki, ki dospevajo do površja in se izgubljajo v zrak. To so zračni mehurčki, ki jih ima voda vpite. Mrzla voda vsebuje namreč vedno nekaj zraka in nekoliko drugih plinov, toplota pa jih izganja.

Voda se segreva bolj in bolj. Zdaj vidimo, da se dvigajo z dna posode večji mehurčki, ki pa iz početka ne dosežajo površja vode. Ti večji mehurčki niso zračni mehurčki, to je vodna para. Voda se namreč segreva najprej na dnu posode, kjer se dotika toplega dna. Nekaj se je izpremeni v paro. Ti mehurčki izginjajo, preden dosežejo površje vode, ker se shlanjajo v zgornji hladnejši vodi in se zaradi tega izpreminjajo zopet v vodo. Sčasoma prihajajo gostejši mehurčki ter se dvigajo vedno višje.

Vtekimo sedaj toplomer v vodo in videli bomo, da se dviga v njem živo srebro bolj in bolj. Ko je dospela toplota do kakih 90° C, začujemo nekako šumenje, in ko je dospelo živo srebro do 100° C, prihajajo na površje vode mehurji drug za drugim ter se razpočijo — voda vre.

Kvišku prihajajoči mehurji vodnih hlapov spravljajo vodo v kipeče gibanje, ki mu pravimo vrenje. Pri vrenju se ne izpreminja voda v hlape le na površju kakor pri hlapenju, ampak vodni hlapi se narejajo tudi v vodi.

Voda vre pri 100° C, vinski cvet pri 87.5° C, živo srebro pri 360° C. Vrelišča različnih teles so različna.

Toplomer se je dvignil do 100° C in potem ne vstaja več, naj še toliko kurimo pod vrelo vodo. Vsa toplota se porablja sedaj za to, da se izpreminja voda v hlape.

Pri vrenju se porablja toplota.

Nenarezan kostanj se razpoči v žerjavici. Isto opaziš pri lešniku, ki ga vržeš v žerjavico.

V železno cev, ki je na enem koncu zaprta, vlij nekaj vode, jo zamaši s plutovim zamaškom in potem drži nad plamenom! Kmalu zleti zamašek z veliko silo iz cevi.

Vodni hlapi so razpenjavi. Zato pritiskajo na stene posode ter jo utegnejo tudi razgnati. Zato se razpoči kostanj, lešnik in zato odleti zamašek iz cevi. Ta napetost je tako silna, da bi razgnala tudi votlo železno kroglo.

Napetost vodne pare provzroča gibanje in se uporablja pri p a r n e m s t r o j u. Parni stroj vrti kolesa po tvornicah in mlinih, goni ladje, vlači vozove na železnici.

173. Moč vode.

Na obrežju sinje Adrije je žarel na skalnatem otočku ogenj, ki so ga pustili ribiči, ko so se vrnili v svoje čolne. Kakor zvezdica na nebu je svetil nad temno morskno gladino. Dvignili so se morski valčki ter so se šepetaje bližali svetlemu plamenčku na skalnatem otočku. Dva večna sovražnika — o g e n j in v o d a — sta bila v neposredni bližini.

Tedaj izpregovori ogenj: »Neprijatelj, miruj nekaj časa! Pomeniva se o svojih močeh! Ti veš, da sem hud in se ne vdam izlepa. Dasi poznam tudi tvojo moč nad seboj, vendar bi rad čul iz tvojih ust skrivnosti tvoje sile.«

»Mirno je v zraku,« se odzove voda, »in tihota naju obdaja. Bodi torej nekaj časa med nama mir in poslušaj povest o moji silni moči!«

I.

»V o d a mi pravijo, če sem tekoča. Kadar pa pritisne mraz, se strdim in mi pravijo l e d. Če padam izpod neba v kapljicah, mi pravijo d e ž; če kapljice v zraku zmrznejo, me nazivajo t o č o. Pozimi padam izpod neba v obliki lepih zvezdic, vsa nežna sem in bela. Tedaj me kličejo s n e g. V jasnih poletenskih nočeh sedam v obliki majhnih kapljic po vsej prirodi; pravijo mi r o s a. Če me tedaj zaloti mraz, se strdim v žalost ljudem in v veliko

škodo rastlinam v slano. Naštete moje izpremembe so vidne očem, postanem pa lahko tudi nevidna kakor zrak. V silno majhnih mehurčkih se dvigam neprestano v zrak, plavam po njegovih plasteh in se zgoščujem pri tleh v meglo, v višavah v oblake. Tem malim mehurčkom pravijo hlapci. Človek je izumil posebne priprave — kotle — kjer me s tvojo pomočjo kuhajo, cvro in pečejo do neznanske vročine. Takrat nastane iz mene para. Kakor vidiš, sem mnogolična. Vsaka oblika pa mi daje posebne moči in sile, ki jih uporablja razumni človek.

Tekoča ali kapljiva zalivam tri četrtine naše zemlje — pravijo mi morje. V svojih globočinah redim številne živali in rastline, na hrbtu pa nosim najtežja bremena vsem plemenom človeških otrok. Na kopnem sem v kotanjah, to so jezera. Po strugah tečem kot studenec, potok, reka, veletoč. Nikjer in nikdar nisem brez dela. Na makam travnike in livade ter pospešujem rast, lezem pod zemljo ter dajem žejnemu stvarstvu krepčila. Do gotove meje me lahko zaježijo. Takrat gonim s svojo težo ob večjem ali manjšem padcu kolesa. Mline, žage, tvornice, fužine — vse to goni moja sila. Prihajajo novi časi, novi izumi. So že tu! Učeni možje vprezajo silo rek, ki ustvarja električno silo. Ta bo gonila v bodoče vse obrate, nado meščala bo moči človeških rok in izvrševala delo živalskih moči. Vozila bo železnice, razsvetljevala temo, kuhala, grela — in Bog zna, kaj še!

II.

Vse te moje sile pa so majhne proti drugi moči, ki mi jo je podaril Stvarnik. Imam namreč čudno lastnost, da sem najgostejša pri 4° C. Če se preko 4° ogrevam ali ohlajam, se raztezam. Zaradi te čudne lastnosti sem izpremenila zemeljsko površje v raj. Zemlja je bila prvotno pusta, pokrita s trdo skalnato skorjo. Doline sem zalivala jaz, gore — gole skaline in pečine — pa so se dvigale v neznane višine. Gorko solnce in topla zemlja sta vplivala, da sem se neprestano dvigala v hlapih v sinje zračne višave, se tam ohlajala in padala v obliki dežja na golo skalovje. Glodala in rušila sem kamenje, raztapljala snovi, hitela v

doline ter odnašala s seboj vse, kar sem mogla. Na vrhovih gorá sem zašla v razpoke, kjer sem pogostokrat zmrznila. Kadar pa zmrznem, tedaj potrebujem več prostora. Kje naj ga dobim v ozki razpoki? S svojo lastno silo sem si ga napravila. Odrinila sem stene ter jih strmoglavila v dolino, da so se razdrobile v neštete kose in kosce. Tako sem razdirala in še razdiram gorovja in skale. Ob hudih nevihtah sem znosila in še znašam zdrobljeno gorsko kamenje v doline. Ko sem zasula doline, so se prikazale ravnine, ki je na njih vzklilo življenje. Razruševalna moč je moja največja sila in nikoli je ne preneham uporabljati. Tisočletja drobim mrtvo prirodo in rahljam prst. Jaz sem dala zemlji-obliko in podlago življenju. V svoji vztrajnosti sem razjedla gorovja in gorske grebene in vrezala struge, odpeljala jezera, izravnala globeli in prepade, poravnala z nasipinami širne planjave in nanosila nanje rodovitno plast, kjer se je naselilo bujno življenje rastlin, živali in ljudi.

Mož dom je na zemlji, v zemlji in v zraku. Vsakemu živemu bitju sem glavna sestavina. Brez mene ni življenja. Vetrovi me nosijo po vsej zemlji, in kadar se mi zljubi, se spuščam na tla, da oživim in okrepčam prirodo.

Neprecenljiva je moja moč, ki jo imam v pari. Ta zmaguje najhujše napore ter opravlja najtežja in najpomembnejša dela. Železnice, parobrodi, tvornice vseh vrst so naprave, ki bi bile brez moje moči nemogoče. Pa bodi pravici in resnici zadoščeno! Zato poudarjam, da imaš tudi ti, ljubi neprijatelj ogenj, pri tem svoj delež. Dasi se sovraživa, vendar delava tukaj vzajemno.

III.

Ne zadremli še, poslušaj še nekaj! Vsi mi pravite voda. Ali pa veš, iz česa sem? — No vedela sem, da boš odkimal. Vedi torej, da sem sestavljena iz dveh plinov: iz vodika in kisika. Oba sta podobna zraku, prozorna sta, brez barve, vonja in okusa. Vodika je dva dela, kisika en del. Vodik je štirinajstkrat lažji od zraka, zato polnijo z njim balone, da se v njih človek lahko dviga v zrak.

»Kisik — o tega poznam,« pravi ogenj.

Seveda ga poznaš, saj je plin, ki je za gorenje vsekakor potreben. Sedaj pa pazi! Vodik je plin, ki rad gori, kisik pa je pri gorenju neogibno potreben. Če združimo vodik in kisik v obliki gorenja, dobimo najjačjo toploto. Če v o d i k i n k i s i k z g o r i t a, n a s t a n e v o d a. Dobljena množina vode tehta prav toliko, kolikor tehta skupna množina obeh plinov. Zakaj ti to tako na drobno razlagam? Ne zaspi še — poslušaj! Kadar se porodi učenjak, ki bo znal iz vode ceno pridobivati vodik in kisik, tedaj nastane na zemlji nova doba. Gozdov ne bodo sekali za drva, premoga ne kopali. Življenje zadobi povsem drugo lice. In Bog zna, če ne bom jaz, voda, izvedla s pomočjo elektrike prorokovanega preobrata! Takrat pa ugasneš ti, moj sajasti, dimasti sovražnik, za veke tako, kakor ti sedaj upihnem življenje jaz — voda.« —

In val pljuskne na skalnati otoček ter pogasi tleče oglje.

Fran Skulj.

174. Alkohol.

1.

Nastrži na strgalniku krompirja! Zavij nastržek v čist platnen robec in ga izperi v vodi! Motno mlečno vodo vlij v kozarec in jo pusti v njem! Na dnu se kmalu naredi bela gošča. Odtoči jo in postavi tvarino na kraj, ki ni pregorak, da se posuši. Tako si dobil navadni skrob. V krompirju je torej skrob. Skrob je pa tudi v žitu. S k r o b r a b i m o z a s k r o b l j e n j e p e r i l a.

Ako krompir ali ječmen zmrzneta, dobita sladek okus. Skrob, ki je bil v krompirju ali ječmenu, se je vsled zmrzline izpremenil v sladkor. Prav tako se izpremenita krompir ali ječmen, če kalita.

Iz skroba nastane torej sladkor, kadar krompir ali ječmen zmrzneta ali skalita. Kaj dobimo iz sladkorja, če zavre, nam pove naslednji poizkus.

2.

Nalij v majhno steklenico z ozkim vratom razredčene sladkorne raztopine in prideni ji nekoliko kvasu ali droži!

To tekočino pretresi, zamaši steklenico s pluto in vtakni skozi njo dvakrat pravokotno ukrivljeno stekleno cev! Drugi konec cevi vtakni v posodo z apneno vodo! Postavi pripravo na gorek prostor, in videl boš, da se tekočina peni ali vre, po cevi pa da odhaja neki plin v apneno vodo, ki je bila prej čista, a se sedaj skali.

Znano nam je že, da apneno vodo skali ogljikov dvokis, ki mu navadno pravijo ogljikova kislina. Ta torej odhaja po cevi.

Ako sedaj odmašiš steklenico, ti udari v nos prijeten vonj, ki te spominja špirta ali žganja. Okus tej tekočini je rezek in malo žgoč. To snov imenujemo alkohol.

Alkohol je torej nastal iz sladkorne raztopine, ko je iz nje odšla ogljikova kislina. Sladkor v raztopini je torej razpadel v alkohol in ogljikovo kislino. To se pa zgodi le tedaj, če raztopini prideneš kvasa.

Penjenje in odhajanje ogljikove kisline med to razkrojitvijo imenujemo kipeње (alkoholsko kipeње). Provzroča ga kvas, ki v njem z drobnogledom opaziš vse polno prav majhnih, jajčastih mehurčkov. To so neizmerno majhne rastlinice. Prištevamo jih glivam in jim pravimo glive kvasovke. Te torej provzročajo kipeње.

V krompirju in žitu je skrob, iz skroba nastaja sladkor, a iz tega alkohol.

Kar smo s tem poizkusom dobili, seveda ni čisti alkohol. Čisti alkohol proizvajajo iz skrobnega sladkorja v posebnih tvornicah z raznimi stroji.

Čisti alkohol je brezbarvna tekočina, prijetnega duha in rezkega okusa. Izhlapeva že ob navadni toplini kakor vsaka druga tekočina in gori z malo svetlim, modrikastim plamenom. Tak alkohol je v žganju, rumu, vinu, pivu, v likerjih in konjakih.

Alkohol je za vsakega človeka pravi strup. Uničil je že cele družine in rodove, ki so se bili vdali pijači. Ako ga kdo zaužije preveč, celo umrje.

Alkohol nam rabi za gorivo, dalje za topilo lakov in barv. V alkoholu hranimo razne preparate, ki nam služijo za prirodopisni pouk.

175. Zrak.

1.

Če mahamo z roko okoli sebe ali če je vetrovno, čutimo, da je okoli nas nekaj, česar pa ne vidimo. To je z r a k.

V kozarcu, ki se nam vidi prazen, je tudi zrak. Povez nimo ga v posodo, ki je v njej voda! Voda napolni le majhen del kozarca, zakaj zrak v njem ji je napoti. Z r a k je ne p r o d i r e n. Ako nagnemo kozarec, se zrak umakne vodi, ki potem napolni kozarec.

Zračno neprodinost nam dokazuje tudi lij v steklenici. Ako se drži lij tesno stekleničnega vratu, ne teče tekočina v steklenico.

Položimo potlačen mehur na gorko peč! Kmalu se mehur napne. Kakor druga telesa razteza toplota tudi zrak. Z r a k je r a z t e z e n.

V cev, ki je na enem koncu zaprta, potisnimo bet! Beta ne moremo potisniti do dna cevi, zakaj to nam brani zračna neprodinost; vendar se je dal zrak stisniti. Z r a k je s t i s l j i v.

Ako pa bet izpustimo, nam odskoči proti roki. Zrak zavzame zopet prejšnji prostor kakor iztegnjen in izpuščen kavčuk ali navita jeklena vzmet. Z r a k je p r o ž e n.

Zrak je torej telo, ki ima mnogo lastnosti drugih teles, nima pa duha ne okusa.

Ako pihamo skozi cev v čisto vodo, se dvigajo iz vode mehurci, ki se na površju razpočijo. Torej zrak, ki pride iz pljuč v vodo, ne ostane v vodi, ampak se dvigne nad njo. Zrak je torej lažji od vode. 773 litrov zraka tehta toliko kolikor 1 liter vode.

Vtakni gobo v vodo ali vrzi kos sladkorja vanjo! Iz gobe in sladkorja se dvigajo zračni mehurčki.

Zrak je v vsakem prostoru. Zračno plast imenujemo o z r a č j e, ki sega okoli 150 km visoko nad zemljo. Debela zračna plast je sinje barve, zato vidimo ob jasnem vremenu nad seboj sinje nebo. Tudi daljne gore se nam kažejo iz istega vzroka sinje ali modre.

2.

Na vodo, ki sem jo vлил na navaden krožnik, položim plutovo ploščico, na kateri stoji svečica. Zdaj poveznem čez pluto kozarec. Pluta ostane na dnu, zakaj voda ne stopi v kozarec. Zakaj ne?

Zdaj prižgem svečico in zopet poveznem kozarec. Za nekaj trenutkov ugasne svečica, voda pa se dvigne v kozarcu ter dvigne tudi pluto s svečico.

Kam je izginil zrak, ki se je bil umaknil vodi? Porabila ga je svečica, da je gorela. Zgorel je v kozarcu le en del zraka, in ta del imenujemo kisik. V tistem delu zraka pa, ki je ostal v kozarcu, se je plamen zadušil. Ta del imenujemo dušik.

Zrak je sestavljen iz kisika in dušika.

Kisik pa ni potreben samo za gorenje, tudi ljudje in živali ga potrebujejo za dihanje. Brez njega ne bi mogli živeti.

V dušiku je ugasnila sveča, pa tudi živalca, ki bi jo dejali pod kozarec, bi poginila v njem. Tudi človek bi se zadušil v dušiku. Dušik ni za gorenje in dihanje.

Poglejmo zopet kozarec! Vidimo, da se je voda vzdignila le do prve petine v kozarcu. Bilo je torej v njem eno petino kisika in štiri petine dušika.

V zraku je sploh eno petino kisika in štiri petine dušika.

Zrak pa nima le teh dveh plinov, ampak v njem so še druga plinasta telesa.

Iz vode se dvigajo hlapovi. Vodnih hlapov je vedno mnogo v zraku, včasih več, včasih manj, kakršno je vreme ali zemeljsko površje. Vodni hlapovi so neizogibno potrebni rastlinskemu življenju.

Pri dihanju, gorenju, gnitju in trohnenju se dela tudi ogljikov dvokis. V zraku je torej tudi ogljikov dvokis. V 1000 litrih zraka je primeroma eno četrtno litra ogljikovega dvokisa.

Ali je tudi ogljikov dvokis v zraku potreben? Ako pogledamo rastlinski list skozi dobro povečevalno steklo,

vidimo na površju mnogo luknjic. Skozi te luknjice srkajo rastline ogljikov dvokis vase. Ogljik, ki je v ogljikovem dvo-kisu, porabljajo rastline za korenine, deblo, liste, cvetje in sad. Ogljik jim je torej potreben za rast.

Zrak je torej neizogibno potreben ljudem, živalim in rastlinam.

176. Zračni tlak.

I.

Skozi vso stekleno cev, ki je na obeh koncih odprta, potisnemo bet, ki se tesno oprijemlje cevi. En konec cevi vtaknemo pokončno v vodo in vlečemo na drugem koncu bet iz cevi. Kaj opazimo? Cev ne ostane prazna, ampak voda se dviga za betom po cevi.

Kaj je vzdignilo vodo v cev? Zrak, ki je okoli zemlje, je težek kakor vsako telo. Zaradi teže tlači telesa, na katerih leži, torej tudi vodo v posodi. **Z r a č n i t l a k** potisne torej vodo v cev.

Zdaj potegnemo bet iz cevi in voda zdrkne nazaj v posodo, zakaj sedaj tlači zrak zgoraj prav tako močno na vodo kakor spodaj in voda pade zaradi teže.

Iz polnega soda ne teče tekočina, najsi bo pipa odprta, dokler je še voha zamašena. Zakaj ne? Krčmarji imajo **n a t e g o**. Kako dobe z njo vino iz soda? Zakaj poteče vino iz natege, ako zgoraj odmakneš prst? Napolni kozarec z vodo, ga pokrij z listom papirja ter obrni — voda ne izteče iz kozarca. Zakaj ne?

II.

Zračni tlak ne služi le krčmarjem pri nategah, tudi dečki ga uporabljajo za bezgove brizgalnice. Kako?

Tem brizgalnicam so podobne sesalke. Rabimo jih pri vodnjakih. Glavni deli sesalke so: **t r o b a**, ki sega v vodo, **z a k l o p n i c a** spodaj v trobi, **b e t** in **z a k l o p n i c a** v betu.

Ako nategnemo bet, potisne zračni tlak vodo v trobo. Ko potisnemo bet navzdol, pritisnemo vodo, zaklopnica v trobi se zapre, a odpre se zaklopnica v betu, da šine voda

skozi njo nad bet. Ko sedaj bet dvignemo, zapre voda zaklopnico v betu in se izlije nad betom po tanjši cevi iz trobe. To vidimo pri navadnem vodnjaku.

Zračno razpenjavost povečamo, ako zrak stisnemo. To nam kaže Heronova buča. Ako pihamo vanjo, šine po cevi visok curek vode iz buče. Zakaj?

Tlak stisnjenega zraka nam služi na podoben način pri gasilni brizgalnici. Glavni del te naprave je velik kotel, podoben Heronovi buči. Ta kotel polnita z vodo dve sesalki. Zrak nad vodo v kotlu se stisne in tišči na vodo, ki zaradi tega tlaka zopet sika po cevi iz kotla.

177. Heronova buča.

Heronovo bučo imenujemo posodo, napol z vodo nalito in zaprto s prevrtanim zamaškom. V zamašku tiči cev, ki sega skoro do dna posode. Ako močno pihamo v cev, se zrak v posodi zgosti, in ko nehamo pihati, sikne vodni curek iz posode.

To pripravo je izumil Heron iz Aleksandrije l. 210. pr. Kr.

Josip Mešiček.

178. Gasilna brizgalnica.

Heronova buča je predhodnik in bistven del jako koristne naprave, namreč gasilne brizgalnice. Brizgalnica je sestavljena iz dveh tlačilnih sesalk in iz Heronove buče, vetrnik imenovane. S premikanjem betov v sesalkah prihaja v vetrnik vedno več vode, ki stiska zrak v njem in tako povečuje njegovo napetost. Na dnu vetrnika je privita okretna cev, ki je začetkoma zaprta in se šele odpre, ko je zrak v vetrniku tako zgoščen, da potem v nepretrganem curku brizga vodo.

Brizgalnice rabijo gasilci pri požarih.

Josip Mešiček.

179. Barometer.

V stekleno cev, ki je kakih 85 cm dolga in na enem koncu zaprta s pečatnim voskom, vlijemo živega srebra. Odprti konec zamašimo s prstom, obrnemo cev in jo po končno postavimo v posodo z živim srebrom. Kaj vidimo? Živo srebro ne zdrkne iz cevi, ampak obstane kakih 70 do 73 cm visoko.

Zračni tlak drži živo srebro v cevi. Čim večji je tlak, tem više stoji živo srebro; čim manjši je tlak, tem niže je tudi živo srebro v cevi.

Ako prebodem zgoraj pečatni vosek z razgreto iglo, zdrkne živo srebro iz cevi, zakaj zdaj tlači zrak tudi zgoraj.

Tej napravi je podoben *b a r o m e t e r* ali *t l a k o m e r*.

Barometer je sestavljen iz steklene cevi, ki je zgoraj zaprta, spodaj pa odprta, zavita navzgor in razširjena v oblasto ali valjasto posodo. Cev je deloma napolnjena z živim srebrom; prostor nad njim je popolnoma prazen, torej tudi brez zraka. Pri odprtem koncu pritiska zrak na živo srebro in ga drži v cevi. Cev je pritrjena na leseno deščico. Na deščici vidimo merilo, ki nam kaže višino živega srebra. Ker pa srebro navadno ne pade pod 60 cm, zadostuje gornji konec merila, ki sega od 60 do 80 cm.

V nižavah pritiska večja zračna plast, ki je proti dnu tudi vedno gostejša nego v višavah, zato je zračni tlak v dolini večji nego po gorah. Zategadelj pada živo srebro v cevi, ako gremo z barometrom v višino, in se vzdiguje, ako gremo v dolino. Odkod prihaja, da merijo zemljemerji z njim tudi višino gorskih vrhov?

Z barometrom opazujemo nadalje vremenske izpremembe.

Jugozapadni vetrovi pihajo iz gorkih krajev in prinašajo topel, zaradi tega redkejši in lažji zrak. Zračni tlak je torej manjši in živo srebro pada v cevi. Ker pa prihajajo ti topli vetrovi čez morje, so vlažni in prinašajo dež.

Severovzhodni vetrovi pihajo iz hladnih, mrzlih krajev, torej prinašajo mrzel, zaradi tega gostejši zrak. Zračni tlak je večji in živo srebro se dviga v cevi. Ti mrzli vetrovi

vejejo čez zemeljske celine, zato so suhi in pričakovati nam je ob njih lepega vremena.

Ako torej živo srebro v barometrovi cevi pada, nam je pričakovati mokrega, ako se pa dviga, suhega vremena.

180. Magnetizem.

Izmed dveh kosov jekla vtaknem enega v železno pilovino ali med peresa, a jekla se ne prime nič. Zdaj pa vtaknem drugi kos jekla, a tega se prime vse polno pilovine ali peres. Tako jeklo imenujemo magnet, sili pa, ki je v magnetu, pravimo magnetizem.

Vzemimo navadno pletilno iglo ter jo drgnimo z magnetom! Kaj se zgodi! Tudi igla se je izpremenila v magnet.

Magnetizem se lahko obudi v vsakem jeklu, treba ga je le drgniti z magnetom.

Ako pospemo magnetno palico z železnimi opilki, se prime proti koncema največ pilovine. Magnet ima torej največjo moč na obeh koncih. Te točki imenujemo magnetna pola.

Obesimo dve magnetni igli prosto vodoravno! Zavrtita se tako, da kaže en pol vsake igle proti severu, drugi pa proti jugu. Pol, ki kaže proti severu, je severni pol, drugi pa južni pol.

Približajmo severni pol prve igle severnemu polu druge igle in potem južni pol prve južnemu polu druge igle! Kaj vidimo? Pola se odbijata. Zdaj pa približajmo severni pol prve igle južnemu polu druge igle in obratno! Kaj vidimo sedaj? Pola se privlačita.

Istoimenska pola se odbijata, raznoimenska pola se privlačita.

Z iglo magnetnico določujemo strani sveta. Igla se giblje lahkotno v posebni napravi, katere dno je razdeljeno na strani neba. Ta priprava se imenuje kompas. Severna polovica igle magnetnice v kompasu je kaljena na modro.

Kompas rabijo mornarji na morju, kjer ni nobenega pota, po katerem bi se ravnali. Brez kompasa ne bi naši pota domov. Stari narodi so jadrili vedno blizu obrežja

Magnetnica je dala Krištofu Kolumbu pogum, da se je odpravil na daljni pot po morju, ki ga je privedel v Ameriko. Tudi potnik v puščavi rabi kompas kakor mornar. Rudarji ga rabijo, da se zavedajo v podzemeljskih prostorih.

Vsi naši magneti so umetni. Ponekod, n. pr. na Češkem in tudi drugje, pa se nahaja železna ruda, ki je magnetna že od prirode. Take magnetne imenujemo prirodne magnetne.

181. Ogljik in ogljikov dvokis.

1.

Naše navadno oglje je skoraj čist ogljik. Oglje dobivamo iz lesa, torej ima les mnogo ogljika v sebi. V stekleno cevko vržem nekaj rastlinskih drobcev ter jih segrevam nad plamenom. Za nekaj časa se izpremene drobci v oglje. Ako segrejem v cevki živalska telesa, n. pr. muhe, hrošče, se tudi izpremene v oglje.

Živalska in rastlinska telesa imajo v sebi mnogo ogljika.

Ako vlijem navadne vode v kozarec, se dvigne iz nje nekaj mehurčkov; v teh mehurčkih je zrak. Zdaj pa vlijem v kozarec slatine ali sodovice. V mehurčkih, ki vise v kozarcu, ni navadnega zraka, ampak drug plin — ogljikov dvokis.

Ogljikov dvokis si lahko napravimo na umeten način. Denimo v steklenico nekaj koscev krede ter jih polijmo s solno kislino. Zmes v steklenici zašumi; dvigajo se mehurčki, a plin, ki jih napravlja, je ogljikov dvokis. Po napeljani cevi puhti v kozarec. Za nekaj časa pokrijem kozarec in v njem imam — ogljikov dvokis.

Ogljikov dvokis je plinasto telo brez barve in duha ter kislega okusa.

H kozarcu z ogljikovim dvokisom postavimo drug prazen kozarec. V prazni kozarec vtaknem gorečo vžigalico in vžigalica gori. Zdaj pa vtaknem gorečo vžigalico v ogljikov dvokis in vžigalica takoj ugasne.

Ogenj ne gori v ogljikovem dvokisu. Tudi človek in živali bi se zadušili v njem. Ogljikov dvokis ni za dihanje.

Ogljikov dvokis je težji od zraka; moremo ga preliti iz posode v posodo. To nam zopet priča goreča vžigalica. Ako spuščamo po cevi ogljikov dvokis skozi apneno vodo, se voda skali.

Ogljikov dvokis skali apneno vodo.

Ker ima sodovica mnogo te kisline, napravljamo z njo lahko vse te poizkuse.

2.

Rastlinska in živalska telesa imajo v sebi mnogo ogljika. Ako zgore, segnijo ali strohne, so njih ostanki kaj majhni. Izpremenila so se v ogljikov dvokis.

V prirodi se nareja ogljikov dvokis pri gorenju, gnitju in trohnenju.

Ako piham skozi cev v apneno vodo, se voda skali. Ker pa vemo, da ogljikov dvokis skali apneno vodo, nam je to dokaz, da dihamo iz sebe dvokis.

Ogljikov dvokis se dela pri dihanju. V navadnem življenju ga imenujejo ogljikovo kislino.

Kadar vre vino, kipe iz mošta mehurčki, v katerih je ogljikov dvokis. Ogljikov dvokis se torej dela tudi pri kipeanju.

Ker se ogljikov dvokis tvori povsod, kjer kaj gori, gni, trohni, kjer dihamo ljudje in živali ali vre vino, ga je zato precej v zraku. Ponekod puhti tudi iz zemlje ter se nabira v vodnjakih in jamah. Iz teh prostorov se razširja dalje po zraku.

Ogljikov dvokis je kvaren dihalom. Zato je treba šolske sobe in stanovanja — zlasti spalnice — pridno prevetovati. V prostorih, kjer se je nabralo mnogo ogljikovega dvokisa, luč slabo gori ali celo ugasne. Koliko bolj škoduje tako pokvarjeni zrak našemu zdravju! V kletih, kjer vre vino, morajo biti okna odprta. Preden gredo delavci v globok vodnjak, spuste luč vanj. Zakaj?

Ako pride voda do ogljikovega dvokisa, ga posrka vase in je potem kislatega okusa. Ponekod izvirajo take kisle vode iz tal, n. pr. na Štajerskem, Koroškem. To so slatine.

Največje važnosti je ogljikov dvokis za rastline. Deževnica se ga nasrka iz zraka, in ko dospe v zemljo, ga

srkajo rastlinske koreninice vase. Tako prihaja skozi listne reže z ogljikovim dvokisom v rastlino tudi ogljik, ki je najpomembnejši del rastlinskega telesa.

182. Električna.

Približajmo stekleno palico papirnatim koscem ali kroglicam iz bezgovega stržena! Papirčki in kroglice se ne zmešajo za palico. Zdaj pa nadrgnimo palico z amalgamiranim usnjem ali s svileni krpo ter jo zopet približajmo prejšnjim telescem! Papirčki in kroglice poskakujejo k palici in odletavajo.

S trenjem steklene palice smo obudili v steklu neko silo. Ta sila se imenuje elektrika.

Obesimo leseno palico tako, da se vrti prosto vodoravno! Približajmo ji otrto električno steklo, in palica se zavrti za njo. Enak poizkus naredimo lahko s težko železno palico in sploh z vsakim telesom.

Električno telo privlačuje vsako drugo telo.

Ako se dotaknemo kroglice iz bezgovega stržena, ki je obešena na svileni niti, z električno palico, odskoči kroglica. Kroglica je sprejela elektriko od palice in je sedaj sama električna. Električna kroglica in električna palica se odbijata.

Električna telesa se odbijajo.

Z lesene kroglice, ki je obešena na svileni niti, visita dva dotikajoča se lističa iz stanijskega. Dajmo kroglici elektrike iz natrte steklene palice, in lističa se razmakneta. Zakaj?

Doteknimo se električne kroglice najprej s kovino in potem s stekleno palico! Tu opazimo, da se pri dotiki s kovinsko palico lističa takoj strneta, pri dotiki s stekleno pa ne. Po nekaterih telesih se elektrika prevaja hitro, po drugih pa počasi ali celo nič.

Imamo torej dobre in slabe prevodnike elektrike.

Po kovinah, oglju, vodi prehaja elektrika hitro v naše telo in po telesu v zemljo. Takim telesom pravimo dobri prevodniki elektrike. Človeško in živalsko truplo, kovine, oglje, voda so dobri prevodniki elektrike.

Ako se pa dotaknemo električne krogelje s pečatnim voskom, steklom, svilo, ne prehaja po njih prav nič elektrike v naše telo. Takim telesom pravimo slabi prevodniki elektrike. Pečatni vosek, svila, steklo, suh zrak so slabi prevodniki elektrike.

S trenjem steklene palice obudimo le malo elektrike, toda imamo različno orodje in mnogo priprav, s katerimi lahko vzbujamo in zbiramo prav veliko elektrike. Ako preide elektrika iz take priprave na drugo telo, ugledamo iskro in zaslišimo pok. Ako gre elektrika skozi naše telo, nam pretrse živce in mišice. Močan električni stres ali udarec nas tudi omami ali celo ubije. Močna električna iskra vžge gorljiva telesa, razbije kamenje, razkolje les in raztali kovine.

183. Hudo vreme.

Ob hudem vremenu vidimo, kako švigne včasih po nebu velikanska iskra — zabliskalo se je; tudi čujemo pok — zagrmelo je. Kakor šine iskra iz električnega telesa na prst, ki smo mu ga približali, prav tako švigne vijugasti blisk posebno rad v najbližje, oziroma najvišje predmete, n. pr. v stolpe, drevesa na samem. Takrat pravimo, da je udarila strela. Strela ruši zidovje, kolje drevesa, tali kovine, sežiga poslopja, ubija ljudi in živali. Na našo srečo pa skoči iskra največkrat iz oblaka v oblak.

Benjamin Franklin je dokazal, da je ta sila tudi elektrika. Ob hudi uri je spustil v zrak papirnatega zmaja. Hotel je privedi po vrvi elektriko iz oblakov. Da bi mu pa ne stekla po telesu v zemljo, je držal vrvico s svilenim ruto. Na spodnjem koncu vrvice je bil privezan železen ključ. S to pripravo je dobival Franklin električne iskre iz ključa in je tako dokazal, da so oblaki električni.

Ljudje, ki so ob hudi uri na planem, beže radi pod drevo. To neopreznost je že marsikdo poplačal z življenjem. Posebno nevarno je tudi zvonjenje ob hudi uri. Zvon je iz kovine, vrv pa je vlažna zaradi mokrega vremena, torej ima strela po dobrih prevodnikih pot do zvonilca. Tudi bivanje blizu dimnikov je nevarno, ker so to najvišji hišni deli in tudi polni saj, ki so dobri elektrovodi.

Najbolj nas brani strele strelovod. Izumil ga je Benjamin Franklin. Prvi strelovod je pa postavil Čeh Prokop Diviš l. 1754. v Predicu pri Znojmu na Moravskem. V Ameriki so postavili prvi strelovod v Filadelfiji šele l. 1760.

Strelovod ima tri dele. Najvišji del na strehi je železen drog z bakreno ali pozlačeno ostjo. Od tega droga je navrnjena po strehi in steni navzdol bakrena ali iz železne, pocinkane žice spletena vrvi. Tej vrvi pravimo odvodnik. Svoj konec ima globoko v zemlji, kjer je razvodnik. Razvodnik je bakrena plošča. Kjer ni plošče, tam je navrnjen odvodnik v kako vodo.

Strelovod kaže streli pot v zemljo, ne da bi poškodovala poslopje. Brani pa razmeroma le majhen okoliš; zato je na obširnejših poslopih po več strelovodov.

184. Divja vihar čez polje.

Divja vihar čez polje, čez gore,
ječijo smreke, hrastje se jeze
in nagnilo je glavo žito v polji,
razbit leži v razoru mak oholi.

Škrjančkov čuti ni ne lastovic
in petpedikanja ne prepelice,
potuhn timer zajec se je v gosti travi,
le orel kosa z vetrom se v višavi.

Radivoj Peterlin — Petruška.

185. Galvanska elektrika.

1.

V stekleno posodo vlij vodene žveplene kisline, t. j. 10 do 20 delov vode in en del žveplene kisline, ter postavi v posodo po eno bakreno in cinkovo ploščo, tako da se ne dotikata! Plošči molita nekaj iz tekočine. Tako pripravimo imenujemo galvanski element.

Doigo žico, ki naj veže konec cinkove s koncem bakrene plošče, navrni okolo igle magnetnice! Igla se odkloni iz

svoje leže in ostane odklonjena, dokler ne prekiñeš žice v galvanskem elementu.

Sila, ki provzroča ta odklon, je tudi elektrika. Imenujemo jo galvansko elektriko. Služi nam pri angleškem brzojavu ali telegrafu. Brzojavni uradnik prekinja in zopet sklepa električni tok. S tem se igla magnetnica odklanja in zopet vrača v prvotno ležo. Iz teh različnih odklonov igle magnetnice so pa sestavljena znamenja za črke in besede.

Pri naših brzojavih služi sicer tudi elektrika, toda stroji so sestavljeni drugače in bolj umetno.

2.

Ako bi proizvajali elektriko z galvanskimi elementi, bi bila jako draga; zato imamo, kadar je potrebujemo, velike druge stroje, ki jih goni para ali pa voda.

Ako pustimo galvanski električni tok skozi tanko železno žico, zažari in pregori žica. Še hitreje bi zgorela ogljena žica. Da pa celo ne zgori ogljena nit, ampak samo žari, jo je treba zapreti v brezračno, hruški podobno stekleno posodo. To so žarnice pri naših električnih razsvetljavah. V velikih obločnicah stojita dva dolga ogljena klina drug proti drugemu. Elektrika trga drobne kosce oglja in ti žare v prejasni luči. Elektrika goni tudi vozove. To je električna železnica.

186. Pomočniki.

Moj oče — Bog mu daj dobro! — je bil pameten mož. Za najbolj učenega sem ga imel na svetu. Spominjam se, da sem večkrat, še šolarček najnižjega razreda, sitnaril okoli njega po dvorišču in na vse pretege izpraševal, zakaj to in ono.

»Zato, ker je tako laže, kaj vem!« mi je odgovoril.

Jaz pa se nisem mogel načuditi. Marsikaj sem opazoval, česar nisem razumel. Danes vem, da je oče prav ravnal.

Debele hlode je preobračal s kolom tako lahko, kot bi preobračal paličice. Močnejši se mi je zdel nego Peter Klepec, o katerem mi je zvečer o mraku pri peči pravila

babica. Kadar sva se hotela s sestrico Anko na dvorišču gugati, nama je oče na tnalu napravil gugalnico: desko je položil čez tnal. Često sem bil nevoljen, ker je sestrici odločil daljšo stran deske, a meni krajšo. Pa je vedno storil prav, češ, Anica je manjša in lažja, naj bo na daljšem koncu. Spominjam se, da sem nekoč dejal: »Zakaj naj ima Anka daljši konec, saj tudi mamica vedno odreže meni večji kos kruha, ker Anka toliko ne poje.« Pa le ni moja obve-
ljala, zakaj vedno je bilo tako prav, kakor je ukrenil oče. Ko pa sem nekoč ukrenil po svoje in naredil gugalnico tako, da sva imela oba enako dolga konca, je nastal po kratkem veselju hud jok na dvorišču. Anica je ležala daleč od gugalnice na tleh, nosek ji je rdečila kri, jaz pa sem bil v hudih škripcih, dasi nisem poznal takrat še ne škripca in ne vzvoda. Danes vse to razumem. Česar mi oče ni hotel ali mogel pojasniti, to mi je dala šola. Evo tudi vam pojasnil!

Vzvodi.

Drog, ki se vrti na nepremičnem podporišču, je vzvod. Težo ali silo, ki jo hočemo premagati z drugo, imenujemo breme. Točki, v katerih prijemata breme in sila, sta od podporišča lahko različno ali enako oddaljeni. Te razdalji sta vzvodovi rami. Vzvodi so torej neenakoramni in enakoramni. Prve sem opazal, ko je oče obračal hlode, dalje pri najini gugalnici na dvorišču, ko sestrici nisem privoščil daljše rame, druge pa sem opazoval na tehtnici, ko sva z Anko tehtala razno blago, ga kupovala in prodajala drug drugemu.

Povsod enako debela palica, podprta v središču, je enakoramen vzvod. Ako na eden konec vzvoda obesim utež, se vzvod zavrti. Da dobim zopet ravnotežje, obesim na drugi konec enako utež. (Primeri tehtnico!)

Enakoramen vzvod ostane torej v ravnotežju, ako je sila enaka bremenu.

Ko sva se s sestrico gugala, nama je oče napravil neenakoramen vzvod. Enakoramen vzvod, kakršnega sem napravil jaz, je ob najini neenaki teži provzročil Anici krvav nosek. Pri neenakoramnem vzvodu je torej ena rama (sile) daljša nego druga (bremenena).

Oče je podprl dolg drog blizu hloda in je hlod z lahkoto prevalil. Z neenakoramnim vzvodom si torej prihranimo sile.

Dognali so, da je neenakoramni vzvod v ravnotežju, ako je rama sile tolikokrat daljša od rame bremena, kolikor krat je breme večje od sile. Če je n. pr. na neenakoramnem vzvodu breme 16 kg, njegova rama pa 6 dm, zadostuje 24 dm dolgi rami sila 4 kg, da ostane vzvod v ravnotežju. (Saj $16 \times 6 = 96$; 24×4 tudi 96.)

Neenakoramen vzvod je v ravnotežju, ako je učinek sile enak učinku bremena. (Lopata, škarje, veslo so neenakoramni vzvodi.)

Ko je oče rezal slamo s slamorezno koso, ko sem jaz vozil Anko v samokolnici, sva oba rabila enoramni vzvod. Tu pa prijemata breme in sila na isti strani podpora.

Poznamo torej enakoramne, neenakoramne in enoramne vzvode.

Andrej Rape.

Škripec.

Lepo je bilo, ko smo zidali nov hlev. Najlepše se mi je zdelo gledati hlapca, ki je stal na tleh pa je visoko tja pod streho z vrvjo dvigal posode malte in opeke zidarjem. Hlapec se mi je zdel večji umetnik nego zidarji. Sedaj razumem tudi to, kako je bilo. Hlapec je uporabljal škripec. To je okrogla plošča, ki se v središču vrti okrog osi. Na obodu ima žleb, da se dene vanj vrv, ki z njo delujeta sila in breme.

Škripci so nepremični in premični.

Nepremični škripci se samo vrte, premični pa se vrte in premikajo. Nepremičen škripec je pravzaprav enakoramen vzvod, ki ostane v ravnotežju, ako je sila enaka bremenu. Z nepremičnim škripcem si torej ne prihranimo nič sile, pač pa izpremenimo njeno smer. Uporabljamo ga posebno v to, da vzdigujemo z njim bremena na višino.

Pri premičnem škripcu je eden konec vrvi trdno privezan, na drugem koncu prijemlje sila, breme pa visi na škarjah premičnega škripca. Ker je teža razdeljena na oba dela

vrvi, ostane premičen škripec v ravnotežju, če je sila za polovico manjša od bremena. Bremenu pa se mora prišteti še teža škripca.

S sestavljenimi škripci (koloturniki) moremo z majhno silo vzdigniti veliko breme.

Josip Mešiček.

Naočniki.

Vsako oko vidi le v določeni daljavi reči razločno in natanko. Za zdravo oko znaša ta daljina 25 *cm* (normalni dogled). Nekateri ljudje pa imajo manjši dogled nego 25 *cm*. Da reči razločno vidijo, jih morajo očem približati. Take ljudi imenujemo *k r a t k o v i d n e*. Pri kratkovidcih je leča kristalnica preveč izbočena, zato potrebujejo naočnike z jamastimi, razmetnimi lečami.

Nekateri ljudje pa imajo večji dogled, nego je normalni. Take ljudi imenujemo *d a l e k o v i d n e*. Dalekovidno oko ima premalo izbočeno kristalnico, zategadelj nosijo dalekovidni ljudje naočnike z izbočenimi, zbiralnimi lečami.

Naočniki morajo biti vsakemu očesu posebe umerjeni, sicer se oko z njimi še bolj pokvari.

Josip Mešiček.

V. Iz zemljepisja.

187. Naša domovina.

Naši roditelji, bratje in sestre, bližnji in daljni sorodniki, prijatelji in znanci, ki žive z nami ali v drugih mestih, trgih in vaseh, ki so nam blizu ali daleč, govore isti jezik. Ta jezik je slovenski. Mi smo Slovenci.

Marsikateremu izmed nas je tekla zibelka v krasni mestni hiši, drugemu zopet v borni vaški koči, a drugi bi nerad menjal s prvim in nasprotno; zakaj vsak ljubi kraj, kjer se je rodil. Kraj, kjer smo se rodili in preživeli morda najlepšo dobo svoje mladosti ali svojega življenja sploh, imenujemo rojstni kraj.

Okoli našega rojstnega kraja pa so še mnogi drugi kraji, v katerih govore isti jezik, pojo naše pesmi, slave dela naših junakov, kjer so živeli in delovali naši pradedi. Ti kraji so naša ožja domovina Slovenija.

Kakor hitro pridemo čez Savo, Dravo in Dunav, stopimo na tla, kjer govore ljudje našemu jeziku podoben in soroden jezik. Lahko se porazgovarjamo z njimi, ker jih razumemo. To so naši bratje Srbi in Hrvati. Ti so združeni z nami v veliko, neločljivo celoto v naši širši domovini, v Jugoslaviji, v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev.

V njej je mnogo gor, dolin, rek, potokov in jezer, mest, trgov in vasi. Vsi ti kraji so združeni v občine in okraje ter so pokorni isti vladi, imajo iste zakone.

Kakor so vsi občani dolžni, da se brigajo za blagostanje svoje občine in pomagajo drug drugemu, tako je treba, da tudi vsi državljani, t. j. oni, ki žive v isti državi, skrbijo za njeno blaginjo in jo podpirajo v nesreči.

Naši jugoslovanski dedi so mnogo storili za domovino. Mnogi so umrli zanjo, da so jo obranili sovražnikov. Tudi od nas pričakuje domovina, da storimo vse, kar je potrebno za njen napredek in njeno srečo.

Od otrok domovina ne zahteva drugega, kakor da se marljivo uče ter poslušajo starše in učitelje. Odraslim pa je dolžnost, da zvesto vrše dolžnosti svojega stanu in tako čim več koristijo domovini. Kadar pa je treba braniti domovino sovražnikom, tedaj morajo biti pripravljeni, da dajo tudi življenje zanjo.

V. Sadar.

188. *Ne zabi!*

*Domovina, vedno mislim nate
in na neosvobojene brate!*

E. Gangl.

189. Ljubljana.

Ob Ljubljani je glavno mesto Slovenije Ljubljana, ki ima 56.000 prebivalcev. Mesto se razprostira v obliki polmeseca okrog strmega, 364 m visokega Grada med Golovcem in Šišenskim hribom. Ljubljana leži ob 46° severne širine in 32° vzhodne dolžine od otoka Fera. Ljubljana je torej malone v sredi med polutnikom in severnim tečajem.

Z Grada imaš lep razgled po krasni okolici. Na zapadu vidiš Polhograjske Dolomite, na severozapadu Julske Alpe in Karavanke, na severu in severovzhodu Kamniške planine, na vzhodu Dolenjsko gričevje, na jugu in jugozapadu pa kranjski Kras. Z Grada tudi pregledaš Ljubljansko barje, ki se razprostira južno od Ljubljane in je blizu 1.5 μm^2 veliko.

Prvi prebivalci so bili mostiščarji, ki so stanovali na Šišenskem hribu, Golovcu in Gradu. Za Rimljanov je stalo tu veliko mesto Emona, ki ga je razrušil baje hunski kralj Atila leta 452.

Mesto ima več lepih cerkva in poslopij. Glasovit je deželni muzej, ki hrani bogato zbirko prazgodovinskih in rimskih predmetov ter drugih znamenitosti. Licealna knjiž-

nica ima nad 54.000 zvezkov in mnogo redkih rokopisov. »Slovenska Matica« izdaja knjige znanstvene in zabavne vsebine. Za odgojo skrbe razne šole in učni zavodi. Razen gimnazij, realke, učiteljišča, raznih strokovnih, meščanskih in osnovnih šol smo dobili v novi državi tudi slovensko vseučilišče, ki smo se borili zanje brezuspešno že izza francoskih časov.

Ljubljano krasi razni spomeniki. Veličastni so: Vodnikov, Prešernov in Trubarjev spomenik. Izmed drugih spomenikov omenjamo marmornati obelisk ob mostu čez Gruberjev prekop. Na pokopališču pri Sv. Krištofu je spomenik tehnika Reslja, ki je izumil ladjo na vijak. Na tem pokopališču so tudi pokopani Valentin Vodnik, baron Žiga Zois, Kopitar, Čop, Jurčič, Bleiweis, Levstik, Kette, Murn: Aleksandrov, Aškerc in drugi znameniti možje. Na pokopališču pri Sv. Križu pa počivata Ivan Cankar in J. E. Krek. Krek ima tu krasen spomenik.

Ljubljana ima svojo posebno občinsko upravo. Občinski zastop opravlja tudi posle okrajnega glavarstva ter ima v ta namen posebne uradnike ali magistrat. Župana potrjuje kralj.

Izmed tvornic so najvažnejše: velika tvornica za tobak, tvornica za železo in usnje, elektrarna, pivovarna in druge. Za trgovino in promet ima mesto jako ugodno lego. Ljubljana ima 6 železniških prog, električno železnico in električno razsvetljavo poleg plinove ter znamenit vodovod z izvrstno pitno vodo.

Krasna so ljubljanska izprehajališča, zlasti po Tivolskem parku in gozdu, po Rožniku, kjer je lepa Marijina cerkev, po Latermanovem drevoredu, po Večni poti in proti Posavju.

Po Fr. Orožnu.

190. Ljubljansko barje.

»Si že bil na Barju?«

»Ne še.«

»Pa je vendar sramota za Ljubljančana, da Barja ne pozna!«

»I, kaj pa čem na Barju? V tisti večni megli in ko ti noga nikdar ni varna in se lahko pogrezneš v močvirje, da ne veš kako in kdaj!«

Tako ti odgovarja še dandanes marsikateri Ljubljčan, ako ga vprašaš, če pozna Barje.

Je li res tako?

Ne in ne! Barje je danes krasna ravnica z dobrimi, ravnimi cestami, z lepimi travniki in njivami, polnimi pestrega življenja. In ko pokriva Ljubljano še gosta megla, obseva barjansko ravnico solnce že davno in pozdravlja pridnega kosca, ki poje in vriska, da odmeva na vse strani po ravnini.

Ljubljansko barje se razprostira na jugu in jugozahodu Ljubljane in meri 1.6 km^2 , t. j. vse ozemlje, kar ga je zalivala voda pred osušenjem, ki se je pričelo proti koncu osemnajstega in končalo v začetku devetnajstega stoletja. Načrt za osušitev je napravil in izvršil menih Gruber, zato se tudi imenuje prekop med Golovcem in Gradom Gruberjev prekop.

Ta prekop je odpomogel toliko, da je odtekla stalna močvirska voda in je postala zemlja pripravna za naselitev in za obdelovanje.

L. 1825. so pričeli graditi prvo cesto, ki je zvezala Ljubljano z Igom, potem pa kmalu še druge.

Tedaj se je začelo naseljevanje. Od vseh strani so vabili naselnike in jim dajali po 5—50 orali zemlje proti temu, da plačajo le stroške za pogodbo, in proti izjavi, da hočejo zemljo res sami obdelovati.

Ko so naselniki spoznali, kako dragoceno zemljo imajo, so se lotili obdelovanja z vso vnemo.

Vse Barje je pokrivala tedaj še po 1—5 m debela šotna plast. Ta šota je nastala iz rastlin na blatnem dnu plitvega jezera. Bičje, trstje, jelša, bor in resa — vse to se je borilo na močvirnih tleh za obstanek in se sprijemalo v tako rekoč v oglje izpremenjeno plast, ki jo imenujemo šoto.

Šoto so Barjani rezali, sušili in prodajali Ljubljčanom za ceneno kurivo.

Izrezana tla pa so bila pokrita še vedno z manj vredno šoto, s cunjarico. Ta tla so Barjani požigali in na ta način zemljo zagnojili in jo izpremenili v rodoviten svet.

Žal, da so se vsled tega požiganja tla vedno bolj nižala in so zato povodnji postajale pogostejše in usodnejše. Leto za letom so jemale Barjanom ves pridelek. Treba je bilo misliti na odpomoč — na globočji odtok skozi Ljubljano.

Poglobitev se je pričela pred svetovno vojno, a se je pred njo končala samo v Gruberjevem kanalu, glavna ljubljanična struga pa ni še iztrebljena in poglobljena. Vendar pa že ta delna poglobitev zadostuje za silo. Povodnji ne nastopajo več ali pa vsaj samo delno in malenkostno.

Zemljo je mogoče sedaj umno obdelovati in gojiti na njej vse panoge kmetijstva in vrtnarstva.

Ker je zemlja skoraj sama črnica, je silno rodovitna. Gotovo postane Ljubljansko barje prava zakladnica ne samo za Ljubljano, temveč za vso Slovenijo.

Glavna voda Ljubljanskega barja je Ljubljanica, ki deli barje od Vrhlike do Ljubljane na dve neenaki polovici. Vanjo se izteka od obeh strani več potokov, ki so jim pota umetno urezana. Vse Barje pa prepreza gosto omrežje ožjih in širjih jarkov, ki odvajajo ob deževju preobilo vodo v Ljubljanico.

Pravega močvirja ni na Barju nikjer več. Povsod se tla dovolj trdna za gojitev travnikov in večinoma dovolj trdna za oranje.

V davnih davnih časih je bilo Ljubljansko barje globoko jezero. Razprostiralo se je od Vrhlike do Ljubljane pa od Brezovice do Krima in od Rudnika do Iga. Obdajale so ga krog in krog visoke gore. Vremenski vplivi pa so razjedali in drobili gore in nalivi odnašali kamenje, pesek, prst in blato z vseh strani v jezero, ki se mu je dno vedno bolj polnilo in postajalo vedno plitvejše. Jezero pa ni bilo pusto in prazno. Množica rib in obilica povodnih ptic je vabila ljudi, da so si iskali tu svojega živeža. Zato so bili bregovi jezera obljudeni.

Ker pa so bili takrat divji in nevarni časi, zato so si postavili objezerski prebivalci svoje domove ob obrežju na kole, zabite v blatno dno. Tu so bili varni pred sovražnimi sosedi in pred napadi divjih zveri.

Odtod so tudi hodili na lov v goste šume ali s čolni nad ribe in vodne ptice. Redkokdaj je bila skleda prazna, ker ni manjkalo mesa.

Take naselbine so se imenovale mostišča, prebivalci pa mostiščarji. Razne spomine na življenje mostiščarjev vidimo še dandanes v deželnem muzeju v Ljubljani.

e Fran Črnagoj.

191. Sava.

Divni venci gorskih vrhov, ki se bratijo s pogledi tovarišev v solnčni Benečiji in v zelenem Korotanu, oklepajo zibelko glavne reke v Sloveniji — Save. Sava je prava jugoslovanska reka, ker nikjer ne teče po tujem ozemlju. Na severu veličastnega Triglava, kralja naših gor, v prekrasni Planici je Nadiža izvir Save Dolinke, ki ima do Jesenic plitvo strugo. Hudournik Bistrica, ki teče skozi dolino Vrata mimo čudovitega slapa Peričnika, in Radovina, ki prihaja iz doline Krme in se preliva skozi divno lepi Vintgar s krasnim slapom Šumom, ji polnita strugo. Južno znožje poljublja Triglavu njena sestra Savica ali Sava Bohinjka, ki priteka skozi Bohinjsko jezero in se združuje s Savo Dolinko pri Žagi blizu Radovljice v skupno Savo.

Krasen je svet po gorenjski »Dolini«. S ponosom ga je opeval naš največji pesnik Prešeren, ki mu je tam pod Karavankami tekla zibelka. Kot velika miza se nam zdi vsa ta »Dolina«, ki jo je Bog pokril z največjo lepoto. Čudovite krasote je postavil nanjo: Blejsko jezero, Bohinjsko jezero in Klanški jezери, ki se v njih ogledujejo naši gorski velikani. Ponosno se ozirajo valčki Save po tem svetu, ko hite dalje po Kranjski ravnini, odkoder jih pozdravljajo čedni domovi, bele cerkvice, lepa sela in delavno ljudstvo.

Pri Kranju prihaja v naročje Save bistra Kokra iz prelepe soteske, v katero se pod Storžičem in Zaplato zožuje Kranjsko polje. Kokra nas vodi mimo mogočne Kočne ter ponosnega Grintavca tja gori do Obirja, ki gleda preko Junskega polja v Velikovško hribovje.

Toda Sava se ne utegne muditi z nami, dasi bi še radi pogledali tudi preko Jezerskega vrha tja med naše brate v Korotanu, zakaj tudi tam je naša zemlja. Potujmo torej s Savo dalje!

Po rodovitnem Sorškem polju ji gre pot. Malo prej, preden se združi s Soro pri Medvodah, so ji napravili močgočen jez, čez katerega se jezna drevi, da te obsipljejo njene pene, če stojiš na mostu nad njo. Tu je izrabil človek njeno moč, da mu goni turbine v tamošnji papirnici. Na svojem potu po Ljubljanskem polju si ogleda proti jugu mični ljubljanski Grad in pod njim glavno mesto Slovenije — Ljubljano.

Pri Zalogu pod Ljubljano ji prinaša pozdrave iz mesta Postojne in čudovitega podzemeljskega sveta Ljubljaniča. Čudna voda je to, ki izvira v Javornikih ob severnem in zapadnem pobočju Snežnika. Na severozapadu od tega vrha teče Prezidski potok, ki kmalu ponikne in se zopet prikaže kot Obrh na dan.

Po kratkem teku izgine Obrh pod zemljo in priteka ne daleč od Laz kot Jezerski potok na svetlo. Tu teče skozi Cerkniško jezero, pa zopet ponikne in privira pri Brlogu kot Rak. Kmalu ga sprejme Malograjska jama v svoj vzhodni rokav, Pivka pa hiti po njenem zahodnem rokavu. Pivka ponicuje v Postojnsko jamo in privira v Planinski kotlini kot Unica na dan, ki po 18 km dolgem teku vnovič ponikne ter se pri Vrhniki prikaže kot Ljubljaniča.

Ljubljaniča je provzročala prej često velike povodnji. Da se voda laže odteka, so napravili 2 km dolgi Gruberjev prekop.

Na nasprotnem bregu Save blizu Zaloga pa se izliva vanjo Kamniška Bistrica, ki prinaša pozdrave izpod Savinskih planin. Te planine obsegajo tri dele: na kranjski strani jih imenujemo Kamniške planine, na koroški jim pravijo Kočna, a na štajerski Solčavske planine.

Tako ojačena krene Sava v vzhodni smeri do postaje na Savi, odkoder se ji pot do Zidanega mosta bolj in bolj zožuje. Pri Litiji se zavije proti severovzhodu, pri Trbovljah pa prehaja v jugovzhodno smer in meji 64 km daleč bivšo Kranjsko in Štajersko. Pri Zidanem mostu se združuje z njo Savina, ob kateri leže sloveče Laške in Rimske toplice, pri Radečah Sopóta, nasproti

Sevnici pa Mirna. V tem kotu je najvišja gora v Dolenjskem gričevju Kum s prekrasnim razgledom.

Save bistri valovi veselo gledajo prelepa posavska sela in rodovitne krške vinograde.

Nasproti Brežcam sprejema Sava Krka, ki vodi svoje vode mimo Toplic, Novega mesta in Kostanjevice po rodovitnem Krškem polju, ki prehaja proti severozahodu v Dolenjsko gričevje. Mnogo ve povedati Krka, saj je prepotovala po Dolenjskem 88 km dolgo pot. O lepih mestih, trgih in vaseh, o vinskih gorica in veselih ljudeh ji pripoveduje.

Pri Ribnici blizu izliva mejne Sotle zapušča Sava slovensko mejo. Ob desnem bregu pa teče še 5 km ob slovensko-hrvaški meji ter končno zapusti Slovenijo. Že na Hrvaškem se ji pridruži tudi mejna reka Kolpa iz Gorjancev.

A. Rape

192. Maribor.

Maribor je drugo največje mesto Slovenije. Mesto leži ob obeh bregovih Drave, tam, kjer se nje dolina širi proti Dravskemu polju. Od severne strani segajo prijazne Slovenske gorice baš do mestne meje, na jugu pa stoji mogočno Pohorje s svojimi temnimi gozdovi.

Maribor ima več lepih trgov. Največji je Glavni trg. Tukaj prodajajo kmetje in kmetice iz okolice sadje, različne poljske pridelke in kuretino. Jeseni in pozimi vidiš na Glavnem trgu ob sobotah dolge vrste voz, natovorjenih s svinjetino in slašino, ki so jo pripeljali naprodaj kmetje s Ptujkega polja, tako zvan »špeharji«.

Sredi trga stoji kamenita soha Device Marije, obdana s kipi, v spomin na strašno kugo, ki je leta 1680. razsajala po mestu in pomorila veliko sto ljudi. Na Stolnem trgu je velika in lepa stolna cerkev. Nekdaj je bila preprosto svetišče, prenovili in olepšali so jo pa leta 1858., preden je škof Anton Martin Slomšek prestavil sedež lavantinske škofije v Maribor. Poprej je imel lavantinski škof svoj sedež pri Sv. Andražu v Lavantinski dolini; odtod ima škofija svoje ime. Tudi v poznejših letih so še mnogokaj olepšali v cerkvi. Postavili so pred velikim oltarjem na desni strani iz

kamena rezani Slomškov kip, ki ima poleg nemškega in latinskega tudi tale slovenski napis: »Narodnemu buditelju, pisatelju in pesniku hvaležni Slovenci.« Nasproti stolne cerkve stoji škofova palača, hiša stolnih kanonikov in mestno župnišče. Najlepša cerkev v Mariboru pa je novo zidana frančiškanska ali slovenska cerkev v Graškem predmestju. Razen omenjenih sta v Mariboru še samo dve cerkvi: prav lepa, toda majhna cerkev sv. Alojzija in pa stara cerkev v Magdalenskem predmestju.

K najlepšim ulicam spada dolga Gosposka ulica, ki sega od Glavnega trga proti severu do mestnega parka. V njej vidiš prodajalnico pri prodajalnici z lepimi izložbami različnega blaga.

Tudi jako lepih, večnadstropnih poslopij ima Maribor obilo v različnih delih mesta. Ne sicer po lepoti in velikosti, temveč po zgodovinskem pomenu je znamenita rojstna hiša zmagovalca v bitki pri Visu, admirala Viljema Tegetthofa, ki stoji na voglu med Grajsko in Gosposko ulico. Temu slavnemu Mariborčanu so postavili hvaležni krajanji tudi lep spomenik med prijaznimi nasadi.

Poleg raznih drugih kulturnih naprav so ustanovili tudi tu »Glasbeno Matico«, ki prelepo deluje in razširja čast slovenske pesmi.

Maribor se v novi, svobodni državi jako lepo razvija.

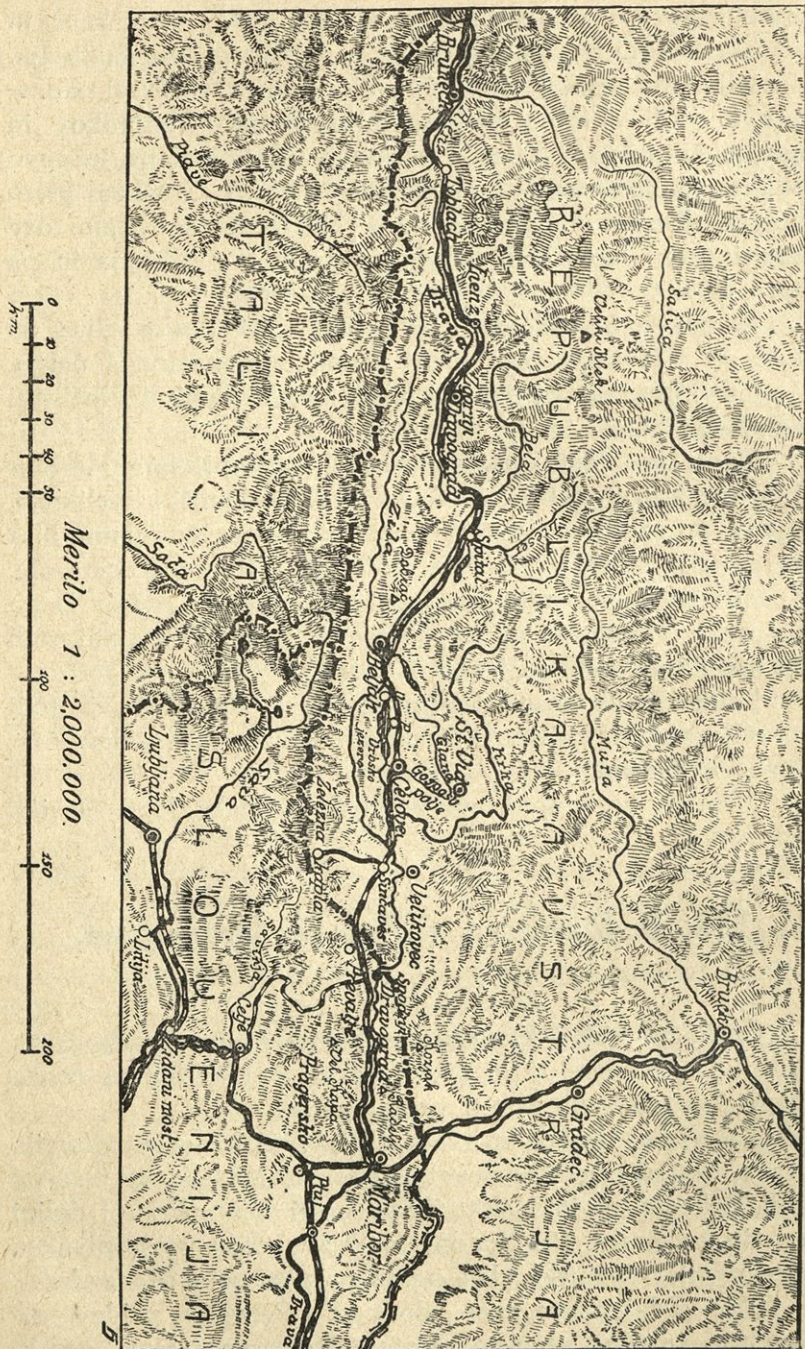
H. Schreiner.

193. Iz Maribora v Zgornji Dravograd.

1.

Če hočeš videti Koroško, sedi z menoj v Mariboru na vlak, ki naju popelje po progi, odcepljeni od glavne proge Južne železnice, ob Dravi proti zahodu.

Takoj za Mariborom sva v ozki dolini, ki jo je napravila Drava. Na severu se raztezata Radelj in Kozjak, na jugu pa moli Pohorje svojo Veliko kapo proti nebu. Po tej dolini se vije železnica. Pri Spodnjem Dravogradu prestopiva na koroška tla; savinski vlak nama prinese sem še pozdrave iz Celja. Zdaj pa se svet odpira. Po Prevalah prideva na osrednjo koroško planoto. Postaja Velikovec—Sinča ves je

že na odprti ravnini. Tu se odceplja v smeri proti jugu stranska proga v Železno kaplo. Naju pa pelje vlak naprej po planoti, ki se popolnoma razširi malo pred glavnim mestom Celovcem.

2.

Na celovškem kolodvoru izstopiva, da si ogledava mesto.

Celovec leži na desnem bregu reke Glane in ob prekopu, ki veže mesto z Vrbskim jezerom. Največji in najlepši prostor v mestu je Novi trg, kjer je vodnjak s kamezinitim zmajem. Zmaj spominja na pravljice o ustanovitvi Celovca.

Izmed cerkva sta najimenitnejši stolnica in prav stara župna s prosto stoječim, visokim zvonikom. Najznamenitejše poslopje je stanovska ali deželna hiša z lepimi soba-nami.

Z zvonika mestne župne cerkve se ti kaže prijazna mestna okolica. Proti vzhodu se odpira neomejen razgled čez obširno polje, na zahodu se blešči med drevoredi plovni kanal, ki drži do Vrbskega jezera.

Proti jugu meji ravan gozdnato hribovje, za katerim se vzdiguje onkraj Drave mogočno gorovje z golimi stenami in kipečimi vrhovi. To so Karavanke, ki ločijo Koroško od Kranjskega.

Na severu se razprostira pred tvojimi očmi Gospo-svetsko polje s staroslavnim vojvodskim stolom.

3.

Iz Celovca puha vlak na zahodno stran ob Vrbskem jezeru, sredi katerega se dviga Kačji ali Samotarski otok. Ob jezeru se voziva mimo prijaznih kopališč v Porečah in v Vrbi ter dospeva pod znožjem visokega Dobrača v Beljak.

Že pred Beljakom je pritekla na desnem bregu v Dravo Zila iz Zilske doline. V Zilski dolini je skoro v vsaki vasi še košata lipa, pod lipo pa po dve ali tri klopi druga nad drugo. Ob »cerkvanju« se razporede po klopeh godci. Mladenci in dekleta se zbero po opraviilu pod lipo ter pričakujejo poldneva. Kadar zazvoni, se moški odkrijejo in vsi tiho molijo. Komaj zvon utihne, zagodejo godci, fantje

in dekleta narede okrog lipe kolo in plešejo. Na širokem prostoru nasade na kol nov sodček, da se vrti. Vrh kola visi venec. Krepki kmečki fantje na konjih izbijajo sodčku dno v najhujšem diru z železnim kolom. Kdor dno prvi prebije, dobi za plačilo venec. Po igri pa zaplešejo mladeniči in dekleta »prvi« (raj) pod lipo.

4.

V mislih sva se mudila pri Ziljanih, vlak pa je naju pripeljal že v Špital. Odtod drži skozi slikovito dolino ob šumeči Beli pot na Veliki Klek, ki naju od severa pozdravlja, podoben orjaškemu sladkornemu klobuku. Vlak hiti dalje do Zgornjega Dravograda, ki je že na tirolski meji. In tu je konec najine vožnje.

Pavel Flerè.

194. Iz Gradca v Trst.

1.

Od Gradca smo se pripeljali po Graškem in Lipniškem polju ob reki Muri do Špilja. Tu se obrne Mura proti vzhodu, nas pa zapelje vlak proti jugu. Tu smo sredi Slovenskih goric. Na levi in desni zremo iz voza na vzorno obdelane vinograde in obsežne sadovnjake. Nizko gričevje, posejano z velikimi belimi poslopji, ki pričajo o blagostanju prebivalcev, se vleče tja do Maribora, ki ima prijazno lego v znožju Slovenskih goric.

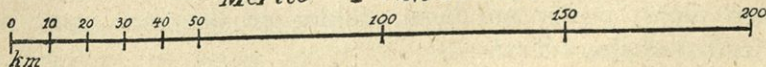
2.

Iz Maribora zdrčimo čez široko deročo Dravo. Z železniskega mosta vidimo v mestu še lepo frančiškansko cerkev in mogočni kameniti most.

Že tukaj se nam odpira na levi obsežno Ptujsko polje, na desni pa nam zapira obzorje mogočno Pohorje. Tak ostane svet do večje postaje v Pragskem, odkoder se cepi železniška proga preko Ptujskega polja na Ogrsko. Nam pa se poslej svet zapre. Na desni se dviga še vedno Pohorje z odrastki okoli Konjic, na levi gleda na nas kopasti Boč, ki se druží proti jugu z nižjimi grebeni.

Merilo 1 : 2.000.000.

Po ozki dolini beži vlak proti Celju mimo Ponikve, rojstnega kraja Antona Martina Slomška.

Na celjskem kolodvoru nam s strmega starega grada na levi kličejo razvaline v spomin mogočnost nekdanjih celjskih grofov, na desni se odpira za lepim mestecem rodovitna Savinska dolina z belimi vrhunci Savinskih planin v ozadju.

V Celju se nam pridruži na poti proti jugu živahna zelena Savina, pri Zidanem mostu pa se srečamo v ozki soteski prvič s Savo. Ob njej se vozimo poslej po ozkih dolinah in včasih med strmimi pečinami do Ljubljanskega polja. Komaj pa smo dospeli na to prelepo polje, že vidimo njegova dva mejnika: na jugu Krim, na severu Šmarno goro.

Ob vedno obsežnejših seliščih drevi vlak, nazadnje pa je med samimi poslopji. Vlak obstoji. V Ljubljani smo.

3.

V Ljubljani, glavnem mestu Slovenije, pa naša vožnja ni še končana, zakaj namenjeni smo še naprej proti jugu. Vlak nas pelje še nekaj časa ob mestu. Kmalu zagledamo na levi obsežno Barje, ki sega do Borovnice. Polagoma izpremeni svet svojo podobo. Skraja je okrog nas še zeleno, a že se kažejo med travo in drevjem gole sive skale, in kolikor dalje traja vožnja, toliko bolj skalnat in siv je svet. Že pri Postojni zremo na Kras, ko pa se bližamo Št. Petru, smo že docela na kraških tleh.

Gola, kamenita planjava je tu vse na okrog. Ob železnici so postavljeni visoki leseni braniki, da branijo progo in vlake nagajivosti kraške burje. A tudi na Krasu je premagal človek prometne ovire ter razpletel tudi po njem železniške proge: od Št. Petra je izpeljana na Reko, iz Divače pa vozi vlak v kršno Istro.

Po kamenitem, od vode in burje razritem svetu hiti z nami vlak naprej ter se ustavlja ob sivih, kamenitih kolodvorih.

Ko pa nas pripelje v Nabrežino, se nam odpre na desni veličasten pogled na sinjo gladino Jadranskega morja, ki se nam blešči poslej na desni, dokler ne dospemo prav na njegovo obalo, v Trst.

195. Idrijski rudnik.

V globoki dolini na Notranjskem, v podnožju visokih planin stoji mesto Idrija, ki je znana po vsem svetu po bogatih rudnikih živega srebra. Kako vse drugače je bilo v tej dolini pred štirimi stoletji! Pokrivali so jo temni, prastari gozdovi in divje živali so se klatile po njej.

Leta 1497. — tako pripoveduje Valvasor v »Slavi vojvodine Kranjske« — je našel po naključju kmet živosrebrni rudnik. Bil je keblar ter je imel baje svojo kočo blizu kraja, kjer stoji zdaj cerkev sv. Trojice. Nekega dne pripravi leseno robo, da bi jo drugi dan ponesel naprodaj v Škofjo Loko. Ko vidi, da pušča ena posoda, jo zanese k bližnjemu studenčku, da se zamoči. Drugi dan pride ponjo, pa posoda je bila silno težka. Ko pogleda vanjo, vidi, da se leskeče na dnu nekaj srebrnkastega. Bilo je živo srebro, ki se je bilo nateklo ponoči z vodo vred v posodo ter je ostalo zaradi teže na dnu. Hajdi z njim v Škofjo Loko k zlatarju!

Silno radoveden je bil škofjeloški zlatar, kje je dobil mož to dragoceno kovino. Toda navzlic vsemu pozvedovanju ni mogel zvedeti ničesar, zakaj kmet je lepo molčal in se delal nevednega. Ko je dobil za srebro svoj denar, je odšel proti domu.

Na poti pa se mu pridruži vojak Kocijan Anderlein. Njemu se posreči, da izvabi iz kmeta, kje je dobil živo srebro. Pove mu ves prigodek ter mu tudi pokaže kraj, kjer je zamakal posodo. Anderlein je kmalu najel nekaj delavcev ter začel kopati. S tem je bil storjen začetek idrijskega rudnika, o katerem se je razširil glas kmalu daleč po svetu.

196. Vrbsko jezero.

Pred davnim časom ni še bilo pri Celovcu jezera. Kjer stoji zdaj voda, se je razprostiralo prej najrodovitnejše polje. Po lepih vaseh so stanovali bogati ljudje. Bogastvo in sreča pa človeka lahko popačita, da pozabi na Boga.

Tudi prebivalci tega kraja so se prevzeli. Niso se menili za cerkev in božje praznike, ampak so se posmehovali božjim rečem. Velike sobote zvečer so se zbrali v vaški

gostilnici. Tamkaj so jedli in pili, imeli godce, plesali in vriskali, da se je razlegalo daleč na okrog. Niso se spomnili prihodnjega jutra, Odrešenikovega vstajenja.

Kar se odpro vrata in prikaže se star, suh možiček sivih las. Jezen se ozira po plesalcih in jih opominja, naj nehajo rajati. Razbrzdanci se mu zasmеjejo, starček pa žalosten odide.

Čas hiti. Bliže in bliže prihaja polnočna ura. Vrata se zopet odpro, starček stopi s sodecem pod pazduho v izbo, povzdigne glas in reče: »Še enkrat vas opominjam! Nehajte, preden vam ura odbije! Izpokorite se! Glejte ta sodec! Gorje vam, če me prisilite, da odprem pipo!«

Vsi zaženo smeh in grohot ter reko: »Le izderi pipo, da bomo videli, kaj bo! Za pokoro je nocoj še prezgodaj, opravimo že brez tebe.«

Starček reče: »Svaril sem vas, a nočete me poslušati, zato ste izgubljeni!« Nato naglo odide.

Ura odbije polnoči. Ob zadnjem udarcu prihrušči strašen vihar. Luči ugasnejo. Črna noč ovije plesalce. Bliski švigajo, grom bobni, kakor bi se svet podiral. Ulije se huda ploha. Studenci in potoki se razgrnejo. Voda raste ter vre skozi vrata in okna v hiše. Nesrečni veseljaki zbeže plašni na strehe in višine — pa zaman! Valovi jih dohite. Vsi žalostno potonejo.

Drugo jutro se je plegla nevihta, pa voda je še vedno dotekala in zakrila celo visoki zvonik. Ta voda pa ni več odtekla, ampak je ostala do današnjega dne, in to je Vrbsko jezero pri Celovcu.

197. Donačka gora.

Haloze, dvigajoče se na južnem robu Ptujskega polja, se vidijo gledalcu kot celo morje strmih, koničastih hribov. Najvišji med njimi je Donačka gora, ki ima 883 m nadmorske višine.

Ta gora, od raznih strani ogledovana, kaže od vsake drugačno obliko. Od severa je videti kakor trogreben gorski hrbet, od zapada kakor oster rog, od juga kakor razdrta skalnata stena, od vzhoda pa kakor stožec.

Z vrha Donačke gore se ti odpira najkrasnejši razgled. Kamor se ozreš, povsod zagledaš skrbno obdelana brda, ki so na prisojni strani zasajena z vinogradi, na osojni pa jih pokrivajo listnati gozdi. S teh solnčnih brd izvira premnogo žlahtnega vina. To je res pokrajina, kjer se vino cedi. Med zelenjem se bleste neštete bele pege. To so cerkvice in stanovišča vinogradnikov. Na severnem robu obzorja se razgrinja Ptujsko polje kakor iz nešteti pestrh kapljic sestavljena preproga. Razločiš mesti Ptuj in Maribor, med njima na obronku Slovenskih goric grad Vurberk. Ob jasnih dneh zagledaš v ozadju blede obrise daljnih planin, celo Smrečico in Snežno goro pri Dunaju ter pogorje pri Kiseku na Ogrskem. Na severovzhodu sega razgled do Blatnega jezera in Čakovca, ki je bil dom grofa Zrinskega. Tam, kjer na vzhodu prehajajo Haloški hribi v ravan, opaziš tri stolpe mesta Varaždina. Tam se tudi dviga Ivančica in Krapinsko višavje. Na jugovzhodu splava pogled preko Hrvaškega Zagorja do Marije Bistre pri Zagrebu. Še dalje proti jugu se blesti na robu obzorja veliko zrcalo. To je Sava pri Brežcah. V ozadju so začrtani blede obrisi višavja, dvigajočega se med Kolpo in Gline. Na jugu vidimo v najbližji bližini trg Rogatec, zadaj grad Tabor, cerkev sv. Heme pri Podčetrtku, Sveto goro pri Bizeljskem, Vetrnik pri Kozjem, Voh pri Planini, gozdnate rajhenburške in sevniške višave in v daljnem ozadju sinje obrise Gorjancev nad Novim mestom. Na jugozapadu se kaže z gozdovi obdano sloveče zdravilišče Rogaška Slatina, v ozadju trg Šmarje pri Jelšah s cerkvijo in gradom, razvaline žusemskega gradu, Sv. Trojica pri Jurkloštru. Iz daljave pozdravljata Kozjak pri Laškem trgu in Kum nad Zidanim mostom. Na zapadu sta najbližja soseda Plešivec in Boč. V ozadju so začrtani obrisi nebotičnih vršacev v Solčavskih planinah. Na koroški strani je videti Uršulo in Peco. Na severozapadu zaključuje obzor orjaški zid, to je veličastno Póhorje.

Izletniki iz raznih krajev kaj radi hodijo na Donačko goro. Zato je od okrajne ceste, ki drži iz Ptuja v Rogatec, zgrajena udobna steza prav do planinske kočice, ki nudi na vrhu gore zavetje ob neugodnem vremenu.

Že v starem veku so Rimljani radi zahajali na to goro. Takrat je stal na vrhu tempelj, posvečen bogu Mitru.

V krščanski dobi so ga nadomestili s cerkvico, posvečeno sv. Donatu. V poznejših stoletjih je v marsikateri noči zaplamtel na Donački gori kres, ki je naznanjal daljnemu okolišu strašno vest, da se bliža ljuti Turek.

Elza Kukovčeva.

198. Primorska hiša.

Primorci stavijo svoja prebivališča drugače nego mi, ki stanujemo dalje za njimi. Kar je pri nas »izba« s častitljivo velikansko pečjo, to je njim »hiša« z velikim, kake tri pedi od tal vzdignjenim ognjiščem, na katerem gori ogenj skoro neprenehoma. Ob ognjišču stoje nizke klopi na treh obzidanih straneh. Samo prednja stran je prosta, da more gospodinja laže do kozic in loncev in do kotla nad ognjem. Na ognjišču zadaj stoji še železno zglavje, kamor naslanjajo polena, da lepše gore. Velikanske ročice na zglavju so zgoraj tako izdelane, da lahko vanje postaviš bučo vina.

To ognjišče je središče, ob katerem se zbira vse. Okoli njega se vrti Primorcu velik del življenja. Tu se najraje gnete mladina, pa tudi živali, psi in mačke, zlasti pozimi, ko nikjer drugod ni blagodejne toplote. Zato bo tudi vsakemu doumno, zakaj po teh krajih pride toliko otrok po ognju v nesrečo. Tu se gospodar počije po truda polnem delu, tu nekoliko popestuje najmlajšega otroka, tu si ob dolgih zimskih večerih pripovedujejo novice in pravljice, izkratka: Primorcu je domače ognjišče v resnici to, kar je nam drugim samo v prenesenem zmislu, v podobi.

V »hiši« ni druge oprave kakor mize, stoli in kaka omara, po stenah pa je razobešeno vse polno medenega in kositrnega posodja, ki se mora vedno svetiti kakor solnce. S to posodo se ponaša pridna gospodinja. Po drugi strani so pa dolge police. Po njih je razstavljena vsakovrstna porcelanasta posoda, sklede in skledice, pladnji in še druge reči, razvrščeno vse lepo po velikosti in obliki. Vse skupaj pa stori, da se ta »primorska hiša« človeku hitro priljubi in da se čutiš v njej domačega.

Fr. Erjavec.

199. Iz Voloske v Pulj.

Morje je mirno. V njem si jutranje solnce umiva lice ter meče zlate žarke po nepregledni gladini. Parobrod, ki vozi iz Voloske v Pulj, je pripravljen za odhod. Kakor navadno je malo potnikov, ker se tuji boje burje v Kvarnerju. Zato so se vkrcali ponajveč le domačini iz kastavske, volosko-opatijske, veprinske in lovranske občine, ki jih opravki ženejo v Pulj.

Ladja je že mimo Lovrana, ko pripluje proti njej ladjica.

»He,« krikne eden med potniki, »ni li to Mate Ivanić?«

Res je Mate. Ko se povzpne iz ladjice na krov, ga znanci obsujejo in veselo pozdravljajo.

»Danes še dobimo znancev iz Plomina,« pripoveduje Mate.

»Ali niso mogli s teboj?«

»Ne, predaleč jim je. Primorje tam okoli spada pod pazinski okraj, a še južneje je okraj puljski,« razlaga Mate. »A iz teh okrajev se ljudje navadno sploh ne vkrcavajo, ker niže spodaj parobrod ne pristaje več ob istrsko obalo. Ob morju je malo sel, a še manj mest. Labin je največje, a še to ima komaj petsto prebivalcev. Plomin šteje samo nekaj sto stanovnikov. V Istri je celo mestece, ki jih ima še manj. To je Osor na otoku Čresu.«

»Ali to vendar ni več Istra,« ga prekine eden od navzočih.

»No da, a vsekakor spada k Istri, ker spadajo k tej pokrajini tudi kvarnerski otoki: Krk, Čres, Lošinj, Rab in še več manjših otokov.«

Parobrod se je že obrnil proti Čresu.

»Je li res, vsevedni Mate, da je Pulj največje mesto v Istri?« se obrne sedaj drug mladenič do Mateta.

»Res, Pulj ima nad 40.000 prebivalcev.«

»Torej celo desetino vseh istrskih prebivalcev?«

»Seveda, ker živi v Istri nekaj nad 400.000 ljudi,« odgovrne Mate. »Razen Pulja ima nad 10.000 edino Rovinj. Koper, Piran, Izola, Vodnjan in Mali Lušinj jih imajo izpod 10.000, a nad 5000. Pet jih je tudi, ki imajo nad 3000 prebivalcev, to so Čres, Milje, Pazin, Poreč in Buje.«

Potniki so se še nadalje pomenkovali o istrskih mestih. Parobrod pa je plul dalje ob zahodni istrski obali proti jugu in se okrenil ob rtu Premanture na vzhod. Kmalu se je prikazal svetilnik puljske luke in luka sama.

Iz VI. Nazorjeve čitanke.

200. Vrh gore.

Vrh gore trud pozabljen je!
 Kako lepó pod mano vse:
 kar gledam daleč, vidim blizi,
 stoji pred mano kot na mizi:
 Vasice — bele golobice —
 za temni skrivajo se gaj,
 kot misel čez nedolžno lice
 spe glas zvonov iz kraja v kraj...
 Kot bele nitke, glej, stezice
 teko in spajajo vasice.
 Glej, tam navpik po strmi gori
 šumijo tajno temni bori!

Za njivo njiva... zlata žita...
 a v brdih vinska trta skrita.
 Kraljeva cesta tam na sredi —
 kam ta drži — to Bog sam veči —
 v Beograd morda, morda v Rim...
 Iz dimnikov modrikast dim
 med drevje se v ozračje dviga,
 tam puha vlak — poglej, že ni ga!
 Pa saj ne zrem sveta z goré,
 le v svoje gledam jaz srce:
 Slovanska zemlja, srcu sveta,
 last naša v njem je razodeta!

Fran Žgur.

201. Z gore.

Striček je prišel in striček je imel več časa nego očka.
 Mi smo se ga poprijeli in ga prosili, naj gre z nami na goro,
 da nam pokaže svet.

Prišli smo na vrh.

Pred nami so ležale ravnine in grički, gorice in gozdi, njive, travniki, cerkvice in hiše pa hišice. O, saj se ne neha svet tam na koncu naše župnije! Tedaj smo posedli k stričku in ta nam je pravil in pravil. Šteti in sešteti smo morali cerkve in vasi, kar smo jih videli. Še vem: bilo jih je šestnajst župnih in tudi občin je šestnajst, nam je povedal striček. In vse te občine da so združene v okraj. »Glejte tam spodaj trg! Tam je okrajno sodišče, kjer okrajni sodnik razsoja tožbe. Davčni urad je tudi tam.« — »Aha! tja nosi oče davke!« je vzkliknil Tonček. Stric mu je pritrdil.

»Kje pa je okrajni glavar? Videl sem že gospoda, ko je bil v naši šoli.«

»Ta je pa v mestu, ki ga vidite prav malo tamle spodaj.«

»Zakaj pa tam?«

In zopet nam je razložil striček, da je več sodnih okrajev združenih v okrajno glavarstvo, ki mu načeluje okrajni glavar. Ta je obenem predsednik okrajnega šolskega sveta. Povedal je tudi, da so glavarstvo, sodišče in davčni urad državna oblastva, kjer uradujejo državni uradniki, v okraju pa skrbi za ceste in druge skupne okrajne potrebe poseben odbor, ki se mu pravi okrajni zastop.

To nam je pravil striček na gori in nam je razkazoval svet, kolikor se je dalo videti.

Pavel Flerè.

202. Na Sveti gori pri Gorici.

Solnčna Goriška, prej kraj lepote in blaginje, je danes v razvalinah. Zemlje lačni tujec jo je razdejal in zasedel. Z njo vred zdihuje v ruševinah tudi nekdanje znamenito svetišče Matere Božje na Sveti gori (684 m), zemljepisno središče goriške dežele.

Sveta gora! Zdi se mi, da stojim na tvojem vrhu ter gledam nepregledne trume romarjev, ki hite v tvoj božji hram. Ne morem si misliti, da si danes kup razvalin. V duhu stojim pred tvojo staroslavno cerkvijo ter se radujem ob prelestnem razgledu, ki mu ga nudiš s svojih višin.

Proti jugu gledam pod seboj divno Goriško ravnino. Sredi nje se dviga stari grad, bivališče nekdanjih goriških grofov in začetek današnje Gorice. Na južni strani zapira to ravnino goriški Kras, preko njega pa mi hiti pogled na sinjo Adrijo, na to naše veličastno morje, toliko vabljivo in lepo. Proti vzhodu se Goriška ravan zožuje v vinorodno Vipavsko dolino — neumrli pesnik Simon Gregorčič jo imenuje »deželo rajskomilo«, na zahodu se pa odpira ravnina v nepregledno Furlansko nižino tja doli do bregov Jadranskega morja. Tu vidim sloviti Gradež, vidim kraljico morja, čudovite Benetke, potomko nekdanje rimske Akvileje. Koliko spominov mi zbujaajo vsa ta starodavna imena! Mimo Ogleja so drli v davnih časih nešteti narodi od severne strani v objavljeno Italijo. Iz Ogleja se je zasvetila v naše kraje prva iskra krščanstva. V Ogleju je bilo bivališče mogočnih oglejskih patrijarhov.

Pogled na zahodno stran mi zakriva onkraj Soče nekoliko nižji, a strmo se vzdigujoči Sv. Valentin, hrib, ki mi zagrinja najlepši del slovečih goriških Brd. Vinska trta prepleta ta rodovitni svet in sadovnjaki ga venčajo, a med njimi sanjajo bele cerkvice in se belijo prijazni domovi naših pridnih Bricev. V daljnem ozadju pa gledam visoke Beneške Alpe, ki se dvigajo nad laškim Vidmom tja do nekdanjih tirolskih mej.

Pravo nasprotje opisanega sveta pa nudi pogled proti severu in severovzhodu. Tu ni morja in ni ravnine, tu zrem le gorski svet, med njim prave nebotične velikane. Tik pred seboj zrem pusto Banjško planoto, a tam daleč v ozadju ogromni sklad gorskih grebenov, Gregorčičev »planinski raj«. Kanin, Matajur, Krn, Črna prst, Porezen in za njimi naš silni Triglav (2864 m) gledajo z mogočnih višav čez goriške ravnine na sinje morje jugoslovansko! Ti vrhovi so bistveni del naših Alp, h katerim prištevamo tudi Trnovski gozd na vzhodni strani Svete gore. Mogočne bukve, vitke jelke in smreke mu pokrivajo višave, med katerimi se zlasti odlikuje široki in okrogli Mrzavec. Južni rob Trnovskega gozda je strmo nad Vipavsko dolino vzdigujoče se Čavensko pogorje z Modrasovcem in Kucljem, odkoder se odpira našim očem nepopisno lep razgled na prekrasno Adrijo.

Mladi prijatelj! Svet, ki si ga z menoj gledal s Svete gore, je del naše slovenske domovine. Od Triglavskega pogorja pa do Furlanske nižine se vije po njem bistra hči planin, zelenomodra Soča, ki sprejema na levem bregu dotoka Idrijco in Vipavo. Idrijca hiti med strmim gorovjem v njeno naročje pri Sv. Luciji, Vipava pa priteka do nje po ravnini pod Gorico blizu znožja goriškega Krasa.

Narod, ki biva ob soških bregovih in njenih dotokih, je najzavednejši del našega jugoslovanskega naroda. To so naši neodrešeni bratje, ki čakajo kralja Matjaža in njegove mogočne vojske, da jih rešita.

Pavel Plesničar.

203. Slovenija.

Slovenija ima $1\frac{1}{2}$ milijona prebivalcev. Malone vsi so Slovenci. Nemci živijo v Kočevju in njegovi okolici ter ob severni meji. Na Goriškem in v primorskih mestih živi tudi nekaj Italijanov. V Prekmurju je nekoliko Madjarov.

Slovenija je večinoma poljedelska. Vendar poljedelstvo ne donša toliko pridelkov, kolikor bi si jih želeli. Mnogo sveta v Sloveniji pripada namreč Krasu, ki je večinoma kamenit. Silovita kraška burja odnaša z više ležečih njiv, travnikov in vinogradov rodovitno plast. Tudi nevihte in nalivi so na Krasu včasih usodni.

Notranjski Kras je nerodovit. Tudi dolenski svet, zlasti v Beli Krajini, je povsem kraškega značaja.

Navzlic neugodnim tlom zna umni Slovenec prav porabiti vsako količino pripravno lego, ki se mu kje nudi.

Južni del Štajerskega se ponaša z rodovitnim Ptujskim in Lipniškim poljem. Hmelj, bučno olje in sadje dajejo tam v rodovitnih letih dokaj dobička. Na Ljubljanskem polju pridelujejo osobito veliko čebule, zelja, krompirja in fižola. Sorško polje je bogato z žitom. Ob Krki, zlasti na Krškem polju pridelajo marljivi kmetje v dobrih letih toliko, da imajo dovolj za domače potrebe in da lahko tudi bližnje kraje založijo s potrebnimi živili.

Belokranjska ima sicer kraška tla, a odkar je deželica odprta prometu po železnici, se je pokazala blagoslovljeno deželo. Belokranjec prideluje na svojih kamenitih njivah

spričo velike pridnosti ne samo toliko, kolikor potrebuje, temveč izvozi v zmerno dobrih letih veliko poljskih pridelkov v tuje kraje. Dokaz svetovna vojna.

Više ležeči prisojni kraji južne Štajerske se ponašajo z lepimi vinogradi. Ljutomerska, mariborska, konjiška, sromeljska in druga vina so splošno znana. Vinska trta uspeva tudi na Primorskem, posebno v Istri, in na Dolenjskem. Raj smemo imenovati Vipavsko dolino, kjer rodi trta izvrstno vino in uspeva raznovrstno južno sadje: smokve, marelice, breskve in hruške. Z južnim sadjem se ponaša tudi okolica solčne Gorice ter sploh vsa Soška dolina. Primorska ima vedno zelene listovce, zlasti lavoriko in oljko. V goriški okolici in v Furlaniji goje murvo, ki s svojim listjem hrani prekornostno sviloprejkjo.

Sploh pa se kaže v poljedelstvu, vinarstvu in sadjarstvu v naši domovini od leta do leta večji napredek. Veliko koristijo v tem oziru kmetijske šole in strokovni časopisi.

Tudi gozdarstvo daje dokaj dobička. Z lepimi gozdovi je pokrita Dolenjska okoli Ribnice, Velikih Lašč in Kočevja. Na Notranjskem so košati gozdovi med Ljubljano in Postojno. Gorenjska se ponaša z jelovimi in smrekovimi šumami. V nižjih krajih uspevajo tudi listovci. Bujne gozdove imata južna Štajerska in Koroška.

Mnogo goveje živine rede na Gorenjskem, severnem Goriškem, Koroškem in južnem Štajerskem. Živinorejo pospešujejo razsežni planinski pašniki. Planšarji izdelujejo okusen sir, ki tekmuje s švicarskim (kamniški in bohinjski sir).

Reja prasičev, zlasti na Kranjskem, jako napreduje. Važno je perutninarstvo na južnem Štajerskem.

Čebelarstvo je razvito zlasti na Gorenjskem in Koroškem, pa tudi Dolenjci se zanimajo za to prekornostno in izdatno panogo kmetijstva. Kranjska čebelica slovi po vsem svetu, ker je najpridnejša in najkrotkejša. Slovensko čebelarstvo ima še veliko prihodnost.

Tudi glede rudarstva ni Slovenija zadnja. Rjavega premoga nakopljejo v Trbovljah, Hrastniku, Zagorju ob Savi, v Kočevju, v novjšem času tudi v Št. Janžu in v Sevnici več, nego ga je treba za domače potrebe.

Idrijski živosrebrni rudnik slovi po svetu kot drugi največji evropski živosrebrni rudnik.

Železno rudo dajejo Gorenjska (nad Jesenicami), Železna kapla na Koroškem, Pliberk, Prevale.

Sloveče so zdravilne vode, zlasti rogaške slatine (kisle vode). Tudi Laške in Rimske toplice in Dobrna imajo zdravilne rudninske vode.

Kranjska ima zdravilne kopeli v Šmarjeti, na Čatežu (40° C) pri Brežcah in v Toplicah (33—38° C) pri Novem mestu.

V Istri so krasne morske kopeli, kjer se je pred svetovno vojno zdravilo vsako leto na tisoče domačinov in tujcev (Opatija, Gradež).

Razvite obrtnosti v Sloveniji ni. Krivo je pač to, ker smo bili Slovenci vedno odvisni od neprijaznih nam sosedov: Nemcev, Madjarov in Italijanov. Zato domača podjetja niso uspevala. Vsa večja podjetja so bila v rokah tujcev. Lepo pa so v zadnjih letih napredovali manjši domači obrti. Vsakemu je znana Ribniška dolina, ki razpošlje vsako leto na tisoče kosov suhe robe v svet. Tudi lončarski obrt je bil v zadnjih letih izdaten, zlasti v Ribnici, okrog Št. Jerneja in Novega mesta. Omeniti je tudi naše slovenske opekarne, ki izdelujejo dobro strešno in zidno opeko.

Okoli Kamnika, Mengša in Domžal se je proslavilo slamnikarstvo, Idrija, Škofja Loka, Železniki se ponašajo s čipkarstvom. Tržič ima kaj razvito usnjarstvo, tvornice za čevlje, predilnico in tkalnico za bombaževe izdelke. Na Belokranjskem se pridno pečajo z izdelovanjem domačega platna.

V mnogih krajih na Gorenjskem izdelujejo železnino, zlasti v Kropi in Kamni gorici cvete domači žebljarski obrt. Tudi koroška železnina in jeklenina sta na dobrem glasu. Odkar je naša država priznana od svetovnih vevlasti, se obeta slovenski industriji lepa bodočnost.

Okoli Žirovnice, Javornika in Zgoše pri Radovljici izdelujejo prav pridno dobro volneno robo.

Domače apnenice zalagajo domovino z dobrim apnom, Rog in Gorjanci dajejo oglarjem dovolj dela in dobička.

V Mojstrani na Gorenjskem in na Zidanem mostu izdelujejo cement. Tržič, Medvode, Vevče in Radeče imajo

tvornice za papir. Omeniti je tudi steklaro v Zagorju ob Savi. Ljubljana ima imenitno tvornico za tobak in zvo-
narno.

Sukno izdelujejo na Gorenjskem v Mostah pri Javor-
niku in v Velenju na Koroškem. Žal, da so pred leti opustili
suknarnico v Škofji Loki, ki je izdelovala jako dobro sukno.
Sedaj bi nas lahko zalagala s potrebnim blagom.

Po vsej domovini slovi pivo, ki ga varijo v Ljubljani,
Mariboru, Laškem trgu in Žalcu.

Promet podpirajo razna občila: železnice, ceste, brzo-
javi in telefoni. Železnic je v Sloveniji precej, snujejo pa
že načrte za razne nove, ki so jako potrebne.

Glavne železnice so:

1. Južna železnica, ki veže Maribor, Ljubljano
in Trst.

Stranske proge so: a) Maribor-Celovec-Trbiž na itali-
janski meji; b) Zidani most-Brežce-Zagreb; c) Gorica-
Krmin-Videm v Italiji; č) Št. Peter na Krasu-Divača-Pulj;
d) Št. Peter na Krasu-Ilirska Bistrica-Trnovo-Reka.

2. Gorenjska železnica: Ljubljana - Jesenice.
Karavanški predor spaja Gorenjsko železnico z eno progo
Južne železnice, ki teče po Dravski dolini in veže Maribor
s Celovcem. Zove se Karavanška železnica.

3. Z Jesenic teče proti jugozahodu Bohinjska že-
leznica, ki vodi mimo Bleda skozi Bohinjski predor po
krasni Soški dolini in veže Ljubljano z Gorico in Trstom.

4. Iz Ljubljane v Kamnik vozi Kamniška želez-
nica.

5. Iz Ljubljane na Vrhniko vozi Vrhniška želez-
nica, do Brezovice po progi Južne železnice, dalje pa po
svoji progi.

6. Ljubljano spaja z dolenjsko metropolo, Novim
mestom, Dolenjska železnica. Njene stranske
proge so: a) Grosuplje - Ribnica - Kočevje, b) Trebnje -
Št. Janž, c) Novo mesto - Straža.

7. Novo mesto s Hrvaško veže Belokranjska že-
leznica.

V načrtu je železnica Novo mesto-Št. Jernej-Kostanjevica-Krško ali Brežce.

Mesta in drugi važnejši kraji.

Glavno mesto Slovenije je Ljubljana (60.000 prebivalcev) ob Ljubljanici. Leži 300 m nad morsko gladino v obliki polumeseca okoli strmega, 364 m visokega Gradu. Mesto ima kot križišče železnic jako ugodno lego. Leta 1895. je Ljubljana zaradi potresa mnogo trpela. Po tej veliki nezgodi so zgradili več lepih stavb in uravnali mesto, ki je sedaj dokaj lepše nego prej.

Ljubljana je središče slovenskih pokrajin in sedež glavnih prosvetnih zavodov. V mestu so visoke šole in več srednjih šol, moško in žensko učiteljske, ženski licej, trgovaška šola, tehniška srednja šola (prejšnja obrtna šola), strokovne, meščanske in osnovne šole. Dobrodelni zavodi so: bolnica, hiralnica, sirotišnica, gluhonemnica. V raznih javnih in zasebnih bolnicah iščejo zdravja nešteti bolniki. Izmed javnih poslopij omenjamo muzej, deželni dvorec (sedaj vseučilišče), vladno palačo, škofijsko palačo s krasno stolno cerkvijo, ki hrani dragocene spomenike slovenske zgodovine, licej in mladiko za žensko mladež.

V Ljubljani je sedež Slovenske Matice, Šolske Matice in Glasbene Matice.

V Ljubljani je več spomenikov: Prešernov, Trubarjev, Vodnikov, Valvasorjev.

Ljubljana ima krasne izprehode na Grad, v tivolski park in gozd, na Rožnik. Malokatero mesto se ponaša s tako lepo okolico, polno divnih pogledov na griče in planine.

Kranj, nekdanji sedež kranjskih mejnih grofov, je jako prijazno mesto. Javornik, Sava, Jesenice imajo železno obrtnost. Na Vrhniki je tvornica za parkete. Postojna slovi po podzemeljski jami, Cerknica po znamenitem presihajočem jezeru. V bližini je Predjamski grad. Jugovzhodno od Ljubljane je Turjak, rodni grad izza turških bojev znamenitih Turjačanov.

Metlika in Črnomelj sta glavni mesti v lepi Beli Krajini. Ob Krki je omeniti še prijazno mestece

K o s t a n j e v i c o. V krajih pri L i t i j i, zlasti v V a č a h, so velika prazgodovinska grobišča.

V središču južne Štajerske leži M a r i b o r ob obeh brezgovih Drave s prelepimi trgi, širokimi ulicami in mnogimi spomeniki. Tu je sedež lavantinskega škofa s prelepo stolno cerkvijo. V Mariboru so razna oblastva in šole, kakor bogoslovnica, višja gimnazija, višja realka, moško učiteljsko, sadjarska in vinarska šola in različne meščanske in osnovne šole. — V delavnicah Južne železnice dela nad 1000 delavcev, ki popravljajo ponajveč parne stroje in železniške vozove.

Tudi C e l j e je važno mesto. Ima več rimskih spomenikov in na severni strani grad slavnih celjskih grofov. P t u j se ponaša z rimskimi in slovanskimi spomeniki.

C e l o v e c leži ob Glani. Tu je križišče cest s severa proti severu in jugu. Ne daleč odtod je zgodovinsko važno Gosposvetsko polje z vojvodskim stolom.

Na Goriškem je lepo mesto G o r i c a s slikovito okolico. Na prijaznem griču K o s t a n j e v i c i je frančiškanski samostan z grobnico zadnjih francoskih kraljev. Njih ostanke so med svetovno vojno prepeljali na Dunaj.

Dne 12. avgusta 1919. leta nam je došla vest, da je P r e k m u r j e priznано Jugoslaviji, in sicer Sloveniji. S Prekmurjem je Jugoslavija pridobila izredno bogato pokrajino. Ta lepi kos Slovenije, vzdigujoč se ob Muri na položne gričke in spuščajoč se za njimi zopet v plodno ravan, je vseskozi kmetiškega značaja. Ljudje so dobri in delavni.

Prav tako kakor v Prekmurju biva tudi še daleč preko Soče naše slovansko ljudstvo. Beneški Slovenci so to, ki jim ni nič bolj ob srcu, nego da bi se združili z brati v ujedinjeni Jugoslaviji. Tudi bratski Ziljani na bivšem Koroškem goje iste želje.

Drašler-Magaj.

204. Uganka.

1.

Iz razdrtega korita
lačna vrana sito pita.

2.

Vije, vije,
Kraševce brije,
Trst pometa,
morje premeta.

3.

Mavrica na tri pramence —
Bog poživi vse Slovence!

Oton Župančič.

205. Zagreb.

Zagreb je glavno mesto Hrvaške. Šteje okoli 102.000 prebivalcev. Najstarejša zagrebška zgodovina nam je malo znana. Ker pa je ogrski kralj Ladislav ustanovil leta 1093. v Zagrebu škofijo, je bil Zagreb že takrat gotovo večje mesto.

Zagreb se je razprostrl komaj pol ure daleč od Save, ki se je tamkaj izpremenila že v mogočno reko. Proti jugu in vzhodu od Zagreba se širi lepa ravnina, a proti severu se začenja Zagrebška gora z najvišjim vrhom Slemenom. Prijazni hribčki z lepimi vinogradi in belimi hišicami, hladne doline se prav lepo podajajo Zagrebu, ki se je sam naslonil na dva hriba, na katerih je najstarejši del mesta. Med njima teče potoček Medveščak, doli pod njima se pa razprostira novejši del mesta, ki se širi in lepša od dne do dne. Po silnem potresu dne 9. novembra l. 1880. se je razširil in kakor preroben vstal iz ruševin.

Zagreb krasi široke ulice. Najživahnejša ulica, kjer so vse večje trgovine, je Ilica. Po njej prideš v središče mesta, na prostorni Jelačičev trg. Sredi trga je bronast spomenik glasovitega bana Josipa Jelačiča. Odtod se popneš le malo in že prideš do stolne cerkve sv. Štefana, ki je najlepši kras prelepega Zagreba. Prostorna je in veličastna. Vitki stebri se vzdigujejo do visokega, lepo prepletenega oboka, a spredaj kipita dva visoka, šilasta zvonika. Če zaviješ po drugem potu, prideš v starikavo gorenje mesto, kjer vidiš banovo palačo, mestno hišo, poslopja raznih oblasti in

starodavno cerkev sv. Marka. V zgornjem mestu je tudi Strossmayerjevo izprehajališče, odkoder je prekrasen razgled po Zagrebu.

Dolenje mesto se jako širi. Ravne, široke ulice z lepimi hišami se križajo na vse strani. Kmalu od Jelačićevega trga proti jugu se prostira lepi trg bana Zrinskega s prekrasnimi nasadi, okrog katerih so se porazvrstile mogočne palače. Tam je tudi akademijska palača, ki je sezidana največ po dobroti slavnega škofa Strossmayerja. S tega trga vidimo tudi hišo Matice Hrvaške, ki izdaja knjige za bolj nabrazžene ljudi, in hišo Društva sv. Jeronima, ki izdaja knjige za preprosti narod kakor naša Družba sv. Mohorja.

Zagreb ima poleg vseučilišča dve gimnaziji, realko, učiteljišče in mnoge strokovne šole. Vsi ti zavodi imajo lepe zgradbe, ki so največ v dolenjem mestu. Na Vseučiliškem trgu stoji tudi novo, lepo gledališče.

Prebivalci so razen nemalo naseljenih Židov vsi vrli Hrvati. Ponosni so na svoj Zagreb, ki je drugo največje mesto naše države in duševno središče vsega hrvaškega naroda.

Janko Barle.

206. Hrvaško Posavje.

Reka Sava teče na Hrvaškem od zahoda proti vzhodu. Pri Podsusjedu blizu Zagreba teče še čisto ob brdih, odtod se pa bolj in bolj širi in ob njej se razprostira velika nižina, ki ji pravijo P o s a v i n a.

Ne daleč od Zagreba je na desnem savskem bregu Turopolje. Turopoljci so ponajveč plemiči, združeni v eno veliko plemiško občino, ki ji načeluje župan. Glavno mesto turopoljsko je Velika gorica, kjer se vrše znameniti živinski, zlasti prasičji semnji.

Jugovzhodno od Velike gorice leži ob reki Kolpi (Kupi) mesto S i s e k. Veliko trgovsko mesto je to. Odtod plovejo po Savi tudi večje ladje, ki z njimi prevažajo različno blago, zlasti žito, kože, suhe slive, les. Nekoliko pod Siskom se izliva Kolpa v Savo.

Pod Siskom je ob obeh straneh reke Lonje L o n j s k o p o l j e. Doslej je bilo največkrat poplavljeno, zlasti na

pomlad, ko kopni sneg, in na jesen ob deževju. Sedaj nameravajo napraviti prekope, po katerih naj bi se voda odtekala v Savo. Ko bo to delo izvršeno, bo tudi kraj bolj zdrav in rodoviten.

Pri J a s e n o v c u sprejema Sava U n o in teče popolnoma proti vzhodu. Ob obali stoje S t a r a G r a d i š k a, nekoliko dalje proti severu pa N o v a G r a d i š k a. Niže odtod leži ob Savi mesto B r o d, znano zaradi trgovine z Bosno, ki je novejši čas znatno napredovala. Ob reki Bosutu je veliko mesto V i n k o v c i z gimnazijo.

V najvzhodnejšem delu Posavja, kjer se izliva Sava v Dunav, leži precej veliko mesto Z e m u n z znatno trgovino. V Zemunu je mnogo višjih šol, krasi ga dosti lepih stavb, zlasti cerkva.

Sava ima mnogo pritokov. Z leve strani sprejema S o t l o, ki teče ob zapadni meji Hrvaškega Zagorja. Z iste strani sprejema iz Zagorja prihajajočo reko K r a p i n o in še mnogo drugih manjših rek in potokov. Desna pritoka sta K o l p a in U n a.

Nizko je savsko obrežje in zategadelj ne more v velikih nižinah vsa voda iz premnogih pritokov naglo odtekat. Zato nastajajo močvare, ki jih je največ blizu izliva Save v Dunav. Dogaja se čestokrat, da se razlije Sava tudi čez bregove, in ob takih prilikah leži velik del Posavja pod vodo. Odtod nastajajo velike nepravilnosti: setev propada, zrak se okuži, pojavijo se različne bolezni, zlasti mrzlica. Ni torej čudno, da je ljudstvo tod kaj slabega zdravja.

A vendar je Posavje zelo plodovito. Po lepih njivah rodi različno žito, zlasti koruza. Narod se bavi z živinorejo, zlasti z rejo svinj, ki imajo po velikih hrastovih in bukovih gozdih — posebno po dolnjem Posavju — obilo hrane. Znani so turopoljski prasiči. Po velikih sadovnjakih goje izvrstne slive, ki jim donašajo mnogo denarja. Največje bogastvo Posavja, zlasti slavonskega, so veliki gozdovi, ki v njih rastejo orjaški hrasti, velikanske buke, lipe, jeseni in drugo drevje.

V Posavju je mnogo velikih in lepih sel ob cestah in potih. Hiše so, zlasti ob večjih cestah, zgrajene kaj okusno. V nekaterih krajih so zidane, v zgornjem Posavju in okoli

Siska pa največ lesene. Tudi v slavonskem Posavju, posebno okoli Broda, imajo postavljene tako prijazne lesene koče, da jih je milina gledati.

Ljudstvo je v Posavju veselo in odkrito. Moški in ženske se oblačijo v jako lepo in okrašeno narodno obleko. Ženske izdelujejo halje iz domačega platna in jih krasno vezejo z bombažem in svilo; ponekod jih okrase celo z biseri in zlatom. Narodne običaje spoštujejo in čuvajo, zlasti pa ljubijo pesem, godbo in ples.

207. Hrvaško Podravje.

Ob dolnji Dravi se razprostira velika planjava, ki jo imenujemo Podravje.

Prav na severozahodu, kjer prihaja reka Drava iz Slovenije, je čeden kraj Vinica. Južno od Vinice stoji na Maceljski gori grad Trakošćan, zgrajen na strmi steni nad lepim gorskim jezerom. To jezero napaja potok Černica, ki teče dalje z imenom Bednja v Dravo.

Pri Varaždinskih toplicah, kjer je jako gorak in zdravilen žveplen vrelec, teče Bednja med Topličko in Kalničko goro na severno stran proti Dravi. Severno od Varaždinskih toplic je Varaždin. Tu je sedež velikega župana, tu je gimnazija, več samostanov in žensko vzgojevališče.

Iz Varaždina vodi cesta v mesto Koprivnico, kjer se je novejši čas razvila živahna trgovina z rogato živino in s konji.

Iz Koprivnice pridemo v Virovitico, večje mesto s plemiškim gradom. Preko Donjega Miholjca in Valpova pridemo iz Virovitice v Osjek, ki leži prav ob Dravi. Za Zagrebom je to največje in najlepše mesto. Ima zelo razvito trgovino.

Blizu Osjeka je lepo selo Aljmaš, kjer se izliva Drava v Dunav. Tu se dvigujejo bregovi, zvani Aljmaška ali Erdutská brda. Pri vasi Erdutu je star grad enakega imena. Zanimivo je tu opazovati, kako prepeljujejo vlak preko Dunava. Pri obrežju čaka parobrod. Lokomotiva zapelje železniške vozove na ladjo in se vrne, a ladja odplove

preko Dunava po debelih žičnih vrveh. Na drugi strani pripno k vozovom drugo lokomotivo, ki jih odpelje dalje.

Podravje bi bilo po legi, podnebjju in rodovitnosti naj-srečnejši kraj, da nima v svojo nesrečo močvirja, ki je vzrok mnogim boleznim, zlasti pa mrzlici.

Zelo dobro rode v tem kraju grah, koruza, repa, krompir in vsakovrstno sadje, zlasti slive in orehi. Po obronkih okoliških brd napreduje tudi vinska trta. Livade so jako bujne, zato ima Podravje mnogo in kaj lepe drobnice, posebno pa konj.

Ljudstvo je zlasti v zgornjem Podravju mirno in vrlo, jako pridno in varčno. Narodni običaji in narodne noše se gube, to pa zopet bolj v zgornjem nego v spodnjem delu tega kraja.

208. Dalmatinsko Primorje.

Jadransko morje obliva s slanimi valovi tudi obrežje onega dela naše domovine, ki se imenuje Dalmacija. Tiste kraje, ki leže ob morju, imenujemo Dalmatinsko Primorje.

Kakor so kraji južno od Senja sam gol kamen, tako je tudi Dalmatinsko Primorje kamenito in strmo, vendar je pa dosti zalivov, kjer se ladje lahko usidrajo. V severni Dalmaciji je najznamenitejši Zadrski zaliv.

Za der je glavno mesto Dalmacije. Razteza se po ozkem polotočku. Najvišja svetna in cerkvena oblastva so tu. Mesto ima več širokih ulic in lepih trgov. Tudi več višjih šol je v mestu.

Pod Zadrom so lepa primorska mesta Šibenik in Trogir ter Split, srce Dalmacije. Če se mu približujemo, vidimo že od daleč visoki stolp stolne cerkve. Mimo drugih zanimivosti je tam tudi muzej za starine. Železnica veže Split s Šibenikom in nekaterimi drugimi dalmatinskimi mesti. Tudi splitska luka je velika, a prirejajo jo za še večji promet. Zaradi tega je Split glavno tržišče vse dalmatinske trgovine.

Če potujemo iz Splita proti jugovzhodu, pridemo v Dubrovnik. To mesto je bilo nekoč popolnoma

samostojno, t. j. vladal mu je mestni svet, a nihče drugi mu ni zapovedoval. Takrat je cvetla trgovina in širilo se je blagostanje. Pred več stoletji ga je pa uničil potres, zato je danes komaj še senca starega Dubrovnika. V njem se je rodilo več znamenitih pesnikov. Obiskujejo ga sicer še sedaj tudi tujci, vendar največ le zaradi blizu ležečega predivnega otoka Lokruma s krasnim dvorcem in parkom.

V najjužnejšem delu Dalmatinskega Primorja je Boka s Kotorskim zalivom. To je eden najlepših delov sveta. Zaliv leži na vseh straneh med gorami, sredi njega se pa beli mesto Kotor. V mesto prihaja zlasti mnogo Črnogorcev zaradi trgovine. Kotski zaliv je jako varen, v njem iščejo zavetja in se morejo usidrati tudi največje ladje ob vsakem vremenu.

V onem delu Jadranskega morja, ki obliva obrežje Dalmatinskega Primorja, je mnogo otokov. Nekateri so precej veliki in imajo po več naselbin. Znameniti so dalmatinski otoki: Pag, Rab, Brač, Hvar, Vis, Korčula in Mljet.

V Dalmatinskem Primorju in tudi po otokih je precej rodovitna zemlja; ali večji del je gol, na njem raste le tu in tam šipek ali kaka trava. Zelenice so obrasle največ z grmovjem. V mnogih krajih sejejo zelje, zelenjad in žito, ki ga pa ne pridelajo niti za domačo potrebo ter ga morajo uvažati. Največjo korist imajo ljudje od vinogradov, ki rode dobro vino, in od oljke, ki jo negujejo zlasti v južnih krajih in ki jim daje dobro olje. Lep izkupiček jim donašajo smokve, rožiči in višnje. Od drobnice rede zlasti ovce in koze. Primorju in otokom je velik vir dohodkov tudi ribji lov. Love raznovrstne ribe, ki jih prodajajo sveže ali nasoljene.

Dalmatinski Primorec je zelo ponosen na svoj rod in jezik, ki jima poje slavo in srečo. Navadno je čvrstega telesa in silnega duha, ne boji se nikakršnih neprilik. Da izboljša življenje sebi in svojcem, brodari do najoddaljenjših krajev sveta in se ne sramuje nobenega posla razen onega, pri katerem bi trpela njegova čast in poštenje.

209. Gore med Savo in Kolpo.

Ako krenemo pri Podsusjedu preko Save, pridemo v eni uri ob Samoborski gori v prijeten, a ne baš velik kraj Samobor, ki je v marsičem podoben mestu. Hiše so zidane in precej visoke. Samobor ima tudi dve veliki in lepi cerkvi: župno in frančiškansko. Najbolj pa priljubijo človeku Samobor njegova krasna okolica, svež zrak in zdrava gorska voda. Zaradi tega prihajajo vanj gostje iz različnih krajev, zlasti iz Zagreba, da se zdravijo. Na enem koncu je še sedaj videti nad Samoborom razvaline nekadanjega gradu Okića.

Iz Samobora pridemo proti zapadu ob dolini potoka Bregane do steklarne v Osredku. Odtod se cesta vzpenja in nas vodi v gorovje, ki se zove Gorjanci ali Uskoki.

Pod Gorjanci je kraj Žumberk, tako zvan po starem gradu Žumberku. Žumberčani so bili nekoč na glasu velikih junakov, ki so si stekli lepih zaslug za obrambo domovine. In še danes so vredni tega imena, le precej siromašni so, ker zemlja ne rodi kaj prida. Hranijo se največ s krompirjem in z žganci. Vendar pa je tam še dosti lepih šum in livad. Ljudstvo se bavi z živinorejo. Žumberčani so ohranili še doslej svojo lepo narodno nošo.

Iz Žumberka vodi cesta proti jugovzhodu v malo mesto Jastrebarsko. Odtod se vlečejo prav do Petrinje v jugovzhodni smeri Vukomeričke gorice. Nič posebnega ni na njih, zato krenimo nazaj proti Samoborski gori, da si ogledamo na enem izmed vrhunccev najprej razvaline starega gradu Okića. Po tem gradu so imenovali nekateri ves hrib Okičko goro. Odtod pridemo lahko na visoko Plešivico, ki je sestavljena iz treh bregov, vzpenjajočih se drug do drugega. Pod tem vrhuncem se razprostirajo daleč okrog bujne oranice, nad njimi lepi vinogradi, a na vrhu goste šume. Dobro je živel nekdanj narod po teh krajih. Lepe dohodke so imeli od vina, ki je tu bogato rodilo. Ko pa je uničila trtna uš vinograde, so se začeli ljudje izseljevati v Ameriko. Danes so vinogradi iznova posajeni, zato je upanje, da si ljudstvo zopet opomore in ne bo ostavljalo več domačega ognjišča.

Če krenemo s Plešivice proti jugu, dospemo v ozko dolino, v kateri je selo Rude. Tu so bili nekoč bakreni in železni rudniki. Po dolini ob potoku Gradnu prispemo pa odtod zopet v Samobor.

Po Hrv. čitanki J. Pirc.

210. Fruška gora.

V najvzhodnejšem delu Slavonije, ki se imenuje Srem, prepada proti Dunavu Fruška gora. Pričenja se pri izlivu Vuke v Dunav in sega proti vzhodu do Slankamena. Na severni strani je proti Dunavu zelo strma, z južne strani se spušča pa popolnoma proti Savi.

Na severnem podnožju Fruške gore, prav ob ustju Vuke v Dunav, je veliko mesto Vukovar. Tu so sedež velikega župana, frančiškanski samostan in realna gimnazija. Poleg frančiškanske je tudi patrijarhalna cerkev za versnike vzhodnopravoslavne vere. Zaradi lege je Vukovar prikladen zlasti za trgovino in ribarstvo.

Vzhodno od Vukovara leži pol ob bregu, pol v nižini poleg Dunava v prijetni, z vinogradi okrašeni okolici lepo mesto Ilok. Tudi tu je frančiškanski samostan, v katerem sta pokopana slavna junaka Janko Sibirjanin in Ivan Kapištran. V zgornjem Iloku so razvaline starega gradu.

Če potujemo dalje ob Dunavu, opazimo, kako se vali gost dim iz visokih dimnikov tvornic, v katerih napravljajo cement. Dalje proti vzhodu leži v lepi okolici ob Dunavu mesto Petrovaradin. Od tega mesta vodi pot skozi lepo urejene vinograde v Sremske Karlovce. Tu je sedež metropolitane patrijarha, čigar okusno zgrajena palača se dviga ponosno poleg lepe stolnice.

Fruškogorski kraj je jako lep in plodovit. Gora je polna šum, v katerih je vse živo in bujno. Stoletni hrasti in bukve se vzpenjajo proti nebu. V njih živi še mnogo zverjadi in divjačine; ptice ujede in pevke letajo z drevesa na drevo. Najlepši so pač kraji na podnožju gore, kjer so nanizani vinogradi, iz katerih dobivamo glasovito sremsko vino. Prebivalstvo se bavi tudi s poljedelstvom in sadjarstvom. Zemlja rodi obilneje nego kjerkoli v naših krajih, in če je samo srednja letina, imajo že vsega v izobilju. Zato so

ljudje krepki in zdravi, ognjeni in veseli ter se radi zabavajo z igro in pesmijo. Okoli Fruške gore je sicer mnogo naseleljencev iz tujih krajev, vendar so se tu ohranili še mnogi narodni običaji, narodne popevke in igre, pa tudi narodna noša. Ob različnih narodnih sestankih: ob svatovščinah, semnjih, proščenju čujemo lahko poleg popevk tudi različna svirala in celo dudo, na katero igrajo dudači. Rad se veseli Sremec življenja in prepeva s polnim glasom:

Ala je lijep
ovaj svijet . . .

Po Hrv. čitanki.

211. Hrvaško Primorje.

Ako gremo z Reke čez železni most na levi breg Rečine, dospemo na Sušak. Po več nego štiristo kamenitih stopnicah pridemo s Sušaka lahko na Trsat. Znamenit samostan je tam s cerkvijo lavretanske Matere Božje. Zanimiv je tudi stari frankopanski grad na Trsatu. Z njegovega najvišjega stolpa je očarljiv razgled po sinjem našem morju. Prav tja do Opatije se vidi, pred nami pa leži ves Kvarnerski zaliv z mičnimi otoki.

Ako stopimo s Trsata na lepo Lujizino cesto, pridemo po njej do velike ravnine, obdane od vseh strani z gorami, le proti zapadu je odprta in se spušča proti Rečinski dolini. Ta ravnina se imenuje Grobničko polje. Skoraj vse Grobničko polje je posuto s kamenjem, le sem ter tja se vidi rdeča zemlja, ki jo tamošnji prebivalci obdelujejo jako pridno.

Obiščemo li z Reke našo morsko obalo z ladjo, pridemo do krasnega Bakrskega zaliva. Pri vhodu v ta zaliv je na levi strani Kraljevica z lepo urejenim kopališčem. Ker prijata morska voda in morski zrak mnogim bolnikom, zato so prirejena na različnih krajih ob morju zdravilišča.

Konec Bakrskega zaliva je mesto Bakar. Zelo lep je pogled nanj že od daleč, ker se razteza ob obrežju. Tu je mornarska šola, v kateri se uče tisti, ki hočejo voditi ladje po morju.

Dalje proti jugu je ob morju Crkvenica, kamor dohaja poleti mnogo ljudi, da se kopljejo v morju. Nekoliko niže je

Novi, kjer je tudi dobro urejeno morsko kopališče. Iz Novega nas pripelje pot v Senj. Zelo znamenito trgovsko mesto je bilo to nekoč in še danes pristajajo ladje v tamkajšnji luki, tako da je trgovina še dosti znatna. V Senju je sedež škofa, več nižjih in višjih šol ter semenišče. Senjska okolica je pa zelo pusta. Že od Novega do Senja vidimo samo golo skalo. Tudi od Senja dalje proti jugu ne vidimo drugega nego samo goličavo, sam pust kamen z redkokatero njivico. Drevja je bore malo. Le trnje in osat in regrad rastejo po teh pustih pečinah. Od domače živine je samo ovca, ki dobro uspeva tu, in zategadelj jo tamošnji prebivalci negujejo prav marljivo.

Kraji, ki smo jih opisali sedaj, pripadajo hrvaškemu delu našega naroda, in ker so ob morju, se zovejo Hrvaško Primorje. Ljudje, ki tu živijo, se imenujejo Primorci.

Na splošno je v Hrvaškem Primorju zelo milo podnebje. Zima je jako kratka. Sneži kaj redko, in kadar le pade sneg, skopni že za nekoliko ur. Zaradi tega rodita v Primorju smokva in oljka, iz katere napravljajo olje.

Kakor je kamenito Primorje, tako je kremenit tudi narod, ki tam živi. Primorec ni samo krepkega telesa, tudi volja mu je močna. Kar zamisli, to tudi stori, pa se ne plaši nobenega truda. Naši Primorci so zelo dobri mornarji in vozijo po vseh morjih sveta. Pa tudi drugače gredo za delom v svet. Vinodolci razumejo dobro klesati kamen, graditi kamenite mostove, postavljati temelje poslopjem. Nekateri Primorci se bavijo z gradnjo brodov in ladij po ladjedelnih, drugi delajo pri železnicah, po rudnikih in tvornicah. Kar zaslužijo, pošljejo domov svojcem. Ko prihranijo, ko likor jim treba, se vrnejo domov, da preživijo svoja stara leta v svojem dragem Primorju. Ako le komu, velja Primorcu ona: »Svud je poći, al i doma doći.«

Po Hrv. čitanki.

212. Zmaj Vukotin.

Zmaj Vukotin je delal nekoč strašno škodo ljudem in živini, požiral je celo ladje in vozove. Po suhem in po mokrem je divjal in nobenega zavetja ni bilo pred njim. Ko

so pa jeli zidati cerkve in so zapeli zvonovi, ga je prevzel tak strah, da je šinil pod Velebit.

Ali tudi pod Velebitom je zmaja nadlegovalo zvonjenje. Rad bi prišel zopet na dan ter zbežal dalje, pa ne more. Šele tedaj se to zgodi, ko ne bo v Primorju nobene pobožne duše več, in tisti strašni čas se bliža. Že je dobil zmaj Vukotin toliko duška, da izpušča skoz gorske jame svojo silno sapo. Ta sapa je grozovita »senjska burja«, ki razsaja čim dalje huje, da se tujci skrbno ogibljujejo teh krajev in trepetajo celo domači ljudje, ker se ji ne morejo privaditi. Kadar pride zopet zmaj Vukotin, pa gorje ljudstvu in deželi!

Narodna pripovedka. Zapisal I. Trdina.

213. Hrvaško Zagorje.

S Slemena v zagrebškem hribovju vidimo proti severozahodu veliko in lepo dolino, ki je zaprta od vseh strani z gorami, samo z jugozahodne plati pa odprta proti reki Savi. Ker je dolina za goro, jo imenujejo **Z a g o r j e**.

Kaj prijetno je potovati po Zagorju, ker ga preprezajo lepo urejene ceste.

Če pridemo po cesti iz Zagreba do Podsusjeda, a odtod v severni smeri do podnožja zagrebških hribov, dospemo kmalu v Topliško dolino, kjer izvira močan in jako topel zdravilni vrelec **St u b i c a** blizu večjega mesta **D o l e n j e St u b i c e**. Odtod nas vodi pot po ozki dolini do Krapine. Ta lepi in povsem mestno urejeni kraj leži ob potoku **K r a p i n i c i**. Prav nad mestom se dviga grad Krapina, pri katerem so še razvaline starega gradu in zanimiva prirodna jama. Mesto samo ima lepo župno in frančiškansko cerkev s samostanom. Na trgu stoji kip pisatelja **L j u d e v i t a G a j a**, ki se je rodil v Krapini in si pridobil zaslug za narod. Pred kakimi osemdesetimi leti je začel izdajati prve hrvaške časopise. S svojim delom je dosegel, da so Hrvati začeli pisati vse knjige v hrvaškem jeziku. V Krapini so novejši čas ustanovili dobro urejeno zdravilišče z mrzlo vodo. Poznano je pa mesto tudi zaradi tega, ker so v njegovi okolici izkopali v neki steni pred več leti človeško okostje, o katerem sodijo učenjaki, da je staro že več tisoč let.

Iz Krapine pridemo proti jugozapadu v lepo urejeno in glasovito kopališče Krapinske toplice. Zapadno odtod vodi pot po krasni dolini v večje mesto Pregrado prav pod Kosteljsko goro, ki zapira od zapadne strani zagorsko dolino. V južni smeri pridemo iz Pregrade preko večjega kraja Klanjca z lepo okolico do Zaprešića, odkoder se vrnemo lahko z železnico ali po cesti v Zagreb.

Če si tako ogledamo Zagorje, se lahko prepričamo, da je to lepa in blagoslovljena pokrajina. Podnebje je bolj hladno, ali milo in ugaja človeku, živalim in rastlinam. Dobro rodi vsakovrstno žito, zlasti koruza. Enako ugodno uspevata sadje in vinska trta. Poleg tega skriva Zagorje v hribih obilo bogastva. Na mnogih krajih kopljejo rudnine, zlasti premog. Veliko ceno dajo Zagorju zdravilni vrelci, katerih je tod več nego v kateremkoli delu naše domovine.

Vendar pa žive v Zagorju precej težko, to pa največ zaradi tega, ker so pregosto naseljeni in imajo vsak zase premalo zemljišča. Ljudje pa so zelo marljivi in odhajajo na delo posebno v Zagreb. Zagorci se bavijo največ s poljedelstvom in živinorejo. V najnovejšem času goje zlasti purane in jih razpošiljajo na daleč. Žalostno pa je, da opuščajo vedno bolj staro nošo in stare običaje. Le redko je še videti — in to največ pri ženskah — kot sneg belo in lepo vezeno narodno obleko.

V Zagorju je polno gradičev in skoro z vsakega se nam beli prijazen, lep dvor. In tudi veliko razvalin starih gradov priča, da so nekdanj mnogi hrvaški velikaši iskali in našli prijetno bivališče v lepem Zagorju.

Po Hrv. čitanki.

214. Visoka Hrvaška.

Med Hrvaškim Primorjem od Reke dalje in gorovjem Velebitom na eni strani ter reko Kolpo na drugi strani se razprostira tisti predel Hrvaške, ki je najhribovitejši ter leži med vsemi njenimi deli najviše nad morjem. Zaradi te visoke lege se imenuje ta del Visoka Hrvaška. Skozi njo tečeta ponikalnici Lika in Krbava.

Večji del Visoke Hrvaške zavzema visoka planota Lika, ki se razprostira med gorovjem Velebitom na jugozapadu, pa med Veliko in Malo Kapelo ter Pleševico planino na severovzhodu. Ponikalnici Lika in Krbava označujeta kraška tla. In res je Lika prava kraška visoka planota. Leži 570 m nad morsko gladino ter ima tri velika kraška polja, in sicer pri Otočcu, Gospiću in Udbini. Skozi to pokrajino teče znamenita liška železnica. Od proge Reka—Zagreb se odceplja pri Ogulinu ter spaja blizu Knina to progo z železnico, ki vozi s Hrvaškega do Šibenika in Splita v Dalmaciji. Liška visoka planota je znamenita zaradi velikanskih gozdov, ki so njeno največje bogastvo. Znamenita je pa tudi zaradi svojih prirodnih krasot. To znamenitost ji daje potok Slunčica, ki se pri Slunju izliva v Korano ter pada pri izlivu skoro dvajset metrov globoko vanjo s krasnimi slapovi.

Drugi po svoji krasoti znameniti kraj te pokrajine so Plitvice, tako imenovane po potoku enakega imena. Tu so pod Seliškim vrhom znamenita Plitvička jezera. Potok Plitvice se cepi tu ob približno 80 m visoki steni na dva slapa. V globočini tvorita jezero, ki iz njega teče reka Korana. Poleg tega je tu še 12 jezer, ležečih drugo pod drugim, iz katerih v slapih šumi voda. Semkaj prihaja vsako poletje na tisoče ljudi gledat nepopisno lepoto slapov in jezer.

Podnebje v teh krajih ni tako ostro kot na Liki. Tudi zemlja je ponekod plodovitejša. Vendar je še dosti apnenih tal in zato tudi mnogo špilj in ponikalnic.

Prebivalstvo liške visoke planote je ubožno in odhaja v tujino, da si kaj zasluži. Je pa silno močno in utrjeno. Narodna pesem ga opeva v pesmi: Junak sam iz Like.

Ta del Hrvaške je pa tudi zgodovinsko jako znamenit. Udbina je za Hrvate to, kar je Kosovo za Srbe. Tu so Hrvatje leta 1493. doživeli velik poraz. Bosenski Otman paša je pridrl v tem letu z mogočno vojsko do Udbine. V bran se mu je postavil hrvaški ban Mirko Derenčin. Njegova vojska je bila pa premajhna, zato jo je Otman popolnoma porazil. Ban Derenčin sam je prišel z množico ljudstva v turško sužnost, kjer je po treh mesecih umrl od žalosti in jeze v temnici. Njegov sin Pavel pa je padel v boju.

Sosednji Bihač, ki je že v Bosni, in Udbina sta bila pozneje glavni izhodišči Turkov. Odtod so pripravljali

napade na sosednje naše kraje in odtod so pripravili tudi napad na Sisek, kjer jih je leta 1593., torej ravno 100 let po strašnem porazu Hrvatov pri Udbini premagal hrabri Andrej Turjaški. V tej bitki je padel turški poveljnik Hasan paša, ki je utonil v Kolpi.

Bitko pri Udbini opeva tudi narodna pesem z naslovom »Smrt bana Derenčina«, ki nas zelo spominja onih pesmi, ki opevajo poraz na Kosovem polju.

Bitko pri Sisku je opisal v svoji baladi »Mea Kulpa« naš pesnik Anton Aškerc

Ciril Petrovec.

215. Hrvaška in Slavonija.

V Hrvaški in Slavoniji živi preko dva milijona prebivalcev. Vsi kraji niso enako naseljeni. Najgostejše je naseljeno Hrvaško Zagorje, a najredkeje Lika in Krbava.

Na severni strani Hrvaške in Slavonije je najskejnjejša točka Drava pri Varaždinu, na južni Velebit pri Zrmanji, na zahodni mesto Reka in na vzhodni Zemun pri izlivu Save v Dunav. Sosednje pokrajine Hrvaški in Slavoniji so Madjarska, Srbija, Bosna in Dalmacija ter Slovenija.

Tla so v Hrvaški in Slavoniji zelo različna. Na nekaterih krajih se visoko dvigajo, na drugih so pa jako nizka. Od zapada proti vzhodu se tla znižujejo, od severa proti jugu pa so gore vedno višje in obsežnejše ter se končujejo s kamenitim Velebitom, najvišjo goro na Hrvaškem, ki deli kot visok zid Hrvaško od Dalmacije. Slavonija je torej največ ravna, Hrvaška pa bolj gorata. Pa koliko je razlike med gorami, ki se raztezajo po severni Hrvaški in Slavoniji, in gorami, ki so se posule po južni Hrvaški!

Gore med Dravo, Dunavom, Savo in Kolpo so obrasle z lepimi šumami. Primeroma so nizke in opasane zlasti z južne strani z manjšimi bregovi in holmi, po katerih se vrste vinogradi, slivniki in nasadi orehov.

Gore južno od Kolpe in Save so znatno višje in veličastnejše. Namesto gostih šum štrli v nebo največ le golo kamenje, namesto lepih dolin vidimo same kotline in ponikve. Poleg tega so tod globoke špilje, od katerih so nekatere zelo prostrane in lepe. Ti kraji imajo tudi veliko slapov in jezer.

Prostrane nižine se raztezajo le ob Dravi, Savi in Kolpi. Ves svet ob teh rekah se znižuje proti vzhodu ter prehaja v Podunavju v veliko Ogrsko nižino.

Hrvaške vode teko v dve smeri: ene proti vzhodu v Črno morje, druge proti zahodu v Jadransko morje. Reke, ki tečejo proti vzhodu, se vale polagoma in namakajo plodne nižine, reke zahodne smeri so pa navadno kratke, teko brzo in imajo velik strmec. Tudi ponikovalk je nekaj, ki se po krajšem ali daljšem teku izgubljajo v ponikvah in se izlivajo pod zemljo v Jadransko morje.

Podnebje je kaj različno. V Primorju je zelo milo in toplo. Zaradi tega uspeva tudi tako drevje, ki raste drugače le po gorskih krajih: oljka, smokva in datelj. Lika, Krbava in vsi drugi kraji proti Kolpi imajo ostro podnebje. Zima je zelo dolga, tudi sneg zapade na debelo. Poletje je toplo in suho. V severni Hrvaški in zahodni Slavoniji je splošno ugodno in zmerno podnebje, v vzhodni Slavoniji pa imajo vroče poletje in ostro zimo.

Prebivalci Hrvaške in Slavonije se bavijo največ s poljedelstvom in živinorejo. Vendar pa niso vsi kraji enako plodni. Zemljišča so v vzhodnem delu Hrvaške, zlasti v Primorju, v Liki in Krbavi največ neplodna in so prikladna edino za gorsko pašo. V severnem delu Hrvaške in Slavonije, zlasti v Sremu so pa jako plodovita in pripravna za vsako gospodarsko panogo.

Gore hranijo v sebi dosti rudnin, ponekod celo zlato in srebro, kopljejo pa samo svinec, baker in železo ter premog. Apnenca in kamena za zgradbe je v izobilju. Poleg tega so gore, zlasti na severu in vzhodu pokrite z gostimi šumami. Hrvaški, posebno pa slavonski hrasti so izvrstni za brode, doge in za podloge železniškim tračnicam.

Tvornic ni veliko v teh krajih. Največ jih je okoli velikih mest. Proizvajajo pa v njih železo, steklo, lončeno, platneno, bombažno in leseno robo, usnje in papir. Male obrtnosti so začele propadati. Mnogo blaga uvažajo iz tujih tvornic.

Novejši čas se je zopet začela dvigati tudi trgovina. Mnogo pripomaga k temu prevažanje blaga z ladjami po morju in velikih rekah. Tudi lepih cest so veliko zgradili

novejši čas in razpredli tudi železnice. Največ železnic ima Slavonija. Važna je najnovejša proga preko Like in Krbave v Dalmacijo.

Po Hrv. čitanki.

216. Dalmatinsko Zagorje.

Ako gremo iz Like preko Velebita proti jugu, pridemo v kraj z dvema glavnima gorskima grebenoma. Prvi greben se razprostira na vzhodni strani Dalmacije, tvori bosensko-dalmatinsko mejo in se vleče do reke Neretve. To so Dinarske planine. Drugi, zapadni greben pa se vleče proti morju in ga imenujejo Primorske planine. Dinarske planine so jako visoke, toda proti Neretvi se vedno bolj nižajo, Primorske planine pa so ravno proti Neretvi vedno višje.

Gorati kraj Dalmacije, ki leži med Dinarskimi in Primorskimi planinami, se imenuje Dalmatinsko Zagorje.

Vode, ki prihajajo iz planin, se zbirajo v vrelce, potoke in reke. Kakor povsod na kraških tleh tudi tu ni veliko rek, a še te tečejo kaj malo časa po zemlji. Glavne reke so Zrmanja, Krka, Cetina in Neretva.

Zrmanja prihaja iz Like in se vije skoraj do izliva v morje vedno le med grebeni. Krka izvira izpod neke pečine pod Dinarsko planino, teče preko velikega polja, dere večkrat globoko preko robatih skal, blizu mesta Skradina dela krasen slap in se izliva pri Šibeniku v morje. Cetina izvira tudi pod Dinarsko planino, napaja poljane in ravnice, preden pa se izlije v morje, napravi še mnogo krasnih slapov. Neretva je najširša in najglobočja dalmatinska reka, pa ne izvira v Dalmaciji, nego v sosednji Hercegovini. Po njej plovejo večje ladje in parobrodi. V več rokavih se izliva v Jadransko morje.

Dosti je krajev, kjer se voda izgublja v ponikvah ter pod zemljo ali pa se zbira po špiljah in iznova privira na dan ter se izliva v potoke in jezera. Največ jezer te vrste je po visokih plodnih ravninah, ki jih imenuje ljudstvo polja. Lepo je Kninsko polje, ki ga namaka reka Krka. V vzhodni Dalmaciji je največje in najširše Senjsko polje, preko katerega teče reka Cetina in na

katerem stoji mesto Senj. V Senju se je ohranila lepa narodna igra »senjska alk a«. Podobna je konjski tekmi in se vrši vsako leto dne 18. septembra meseca. Vsi igralci so oblečeni v prastaro narodno obleko. Suknja dokolenka je iz modre svile in opremljena s srebrnimi zaponkami. Na glavi nosijo klobuk z belimi perjanicami, na nogah čevlje na trakove, pripasano imajo sabljo, v roki drže dolgo kopje in za pasom sta zataknjeni dve kratki puški.

Zemlja rodi obilo žita in sadja, zato je ljudstvo precej imovito. Prebivalci po brdih pa so jako siromašni in žive samo od drobnice, ki nima tod dovolj paše. V brdih je veliko koristnih rudnin. Blizu Senja kopljejo premog, asfalt in kameno smolo.

V Dalmatinskem Zagorju so ljudje visoke in močne postave, temne polti, črnih las, živega pogleda, krepke in odkrite besede. Pošteni so in gostoljubni. Narodne svetinje ljubijo in skrbno čuvajo. Tudi v daljnem svetu se radi spominjajo domovine ter skrbe za napredek svojega naroda.

Po Hrv. čitanki J. Pirc.

217. Odakle si?

»Odakle si, momo, iz daleka l'svjeta?«
 »Ja sam sestra vaša tamo oko Spljeta.
 Kitnjasto mi ruho staro, starinsko je,
 a Jadransko more ogledalo j' moje.
 To starinsko ruho tople grudi krije,
 a u grud'ma ovim toplo srce bije.
 U toploti ovoj srpski nad se zgrevaa,
 ma da sam daleko od vaših krajeva.
 Jedna krv je naša, jedne su nam želje,
 jedna nam je tuga, jedno nam veselje.
 Svoji nek se znaju, ma i na kraj sveta —
 ja sam sestra vaša tamo oko Spljeta.«

Jovan Jovanović Zmaj.

218. Bosna in Hercegovina.

Bosna in Hercegovina sta bili pod turško oblastjo do leta 1878., ko ju je zasedla Avstrija. Sedaj pripadata naši lepi Jugoslaviji. Ponašata se s prostranimi šumami, lepim poljem in z livadami. Po Bosni teko savski pritoki Vrbas, Bosna in Drina, po Hercegovini pa Neretva, ki se izliva v Jadransko morje. Pridelujejo turščico in slive, ki jih v velikem izvažajo. Poleg tega ponekod uspevajo južno sadje, vino in izvrsten tobak. Rud je v izobilju, pa so jih le malo izkopavali doslej.

Obrtnost ni posebno razvita, dasi lepo napreduje izdelovanje kovin, platna in kož. Prebivalci izdelujejo poljsko in domače orodje, orožje, posebno puške, sablje in handžare. Kotlarji izdelujejo tudi različno posodo za domačo potrebo. Jako slove preproge, ki jih izvažajo v Sarajevo, Visoko, Zenico in Fočo. Ženske umetno vezejo perilo, imovitejše z zlatom in srebrom. Jermenarski, stolarski in krznarski obrt tudi cveto.

V novejšem času so ustanovili tri pivovarne in dve državni tvornici za tobak, v Zeni tudi papirnico.

Trgovina napreduje bolje, odkar so zgrajene železnice iz Broda v Sarajevo, iz Metkovića preko Mostara v Sarajevo in preko Kostanjevice in Dobrlina v Banjo luko. Ko bo zgrajena proga Sarajevo—Travnik—Livno—Split, tedaj se razvije orjaško.

Bosna in Hercegovina merita 51.028 km^2 in imata 1 milijon 591.036 prebivalcev, ki so po narodnosti sami Hrvati in Srbi. Grškoiztočnih vernikov je 673.246, muslimanov 548.682, katolikov 334.142, protestantov 3596 in izraelitov 8213.

Glavno mesto Sarajevo, ki ima 59.000 prebivalcev, je središče prometa in trgovine ter sedež bosenske vlade. Znamenita so še mesta Mostar kot glavno mesto Hercegovine, Travnik, Banja luka, Bihač, Zvornik, Brčka in Trebinje.

219. Zašto je Hercegovina kamenita.

Razgovarali se jednom Turci i raja hercegovačka: »Hvala da je Gospodu Bogu, zašto je ovako naša Hercegovina brdovita i krševita, a nije poljevita kao Bosna, naša posestrima?« Odgovori jedan hodža: »Ja sam čitao u staroj knjizi, kad je Bog po zemlji išao, pa gdje je što od prilike video, da treba, naredio bi andjelu, koji je za njim nosio torbicu punanu piljaka, da onde baci jedan, a rekao bi Bog: »Ovdje da bude planina, a ovdje brdo, a ovdje gomila, a ovdje glavica, a ovdje polje.« Kad su došli u Hercegovinu, prospe se andjelu torbica, a u to Bog — da mu je za slavu — naredi: »A ovdje brdovito i kamenito.«

Vuk Vrčević.

220. Beograd in njegova okolica.

Južno od izliva Save v Dunav stoji na višini nad Savo in Dunavom prestolnica kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev — Beograd.

Z zahoda, severa in juga mu odpirata pristop Sava in Dunav. Te vodne poti, ki se bolj ali manj vse stikajo pod Beogradom, dajejo kraljevemu mestu velik trgovski pomen. Ni čuda, da so se od nekaj že obračale v Beograd oči vseh narodov!

Kratko dobo so bili njegovi gospodarji stari narodi. Njegova zgodovina pa izpolnjuje tudi zgodovino Rimljanov, Bizantincev, Bolgarov, Srbov, Avstrijcev in Turkov. In ta zgodovina je bila burna ter polna izprememb.

Z višine, ki stoji na njej Beograd, je zelo prostran in raznoličen razgled. Posejana ali z vinsko trto zasajena brda, ki se nižajo v polkrogu od Dunava iznad Višnjice pa do Save iznad ustja Topčiderske reke, ga obdajajo z južne strani. Izza teh brd se dviga kopasta Avala s krasnimi šumami. S prostim očesom vidiš na njej razvaline starega mesta Žrnova.

Daleč od zahoda strme kvišku visoki vrhovi: Jablanik, Medvednik, Cer in Vidojevica, ki se dviga iznad Lešnice ne daleč od reke Drine.

Preko Save na severozahodu se v daljavi ozira vate Fruška gora, v tvoji neposredni bližini pa se spušča v nizko savsko ravnino vzhodni Srem. Na njegovem skrajnem delu, ki se opira ob sam Dunav, se beli beograjsko predmestje Zemun.

Na severovzhodu gledaš preko Dunava na enolični, ravni Banat. Ta je ob dolgotrajnem deževju ves pod vodo. V takem stanju spominja na Panonsko morje, ki je tukaj valovalo v davnih dobah.

Od vzhoda se belijo lične hiše pančevske, v daljavi za njimi pa opazimo v megli že zadnje izrastle Sibirskih Karpotov.

Po VI. Kariću.

221. Kosovo.

Kosovo polje je kotlina sredi Balkanskega polotoka, ki je približno 64 km dolga in 14 km široka. V njenem južnem delu so velika močvirja, ki so že večinoma umetno osušena. Na Kosovem polju raste prek in prek rdeče cvetje, ki se imenuje »božur«. Po velikosti in obliki je to cvetje podobno potoniki. Kadar cvete, je vsa obširna planota odeta v temnordeč plašč. Ta cvetica je zrasla iz krvi junakov, ki so jo prelili na tem polju v boju »za krst častni in slobodu zlatnu«.

Glavna kosovska prometna žila je železnica iz Soluna na Skoplje, Kačanik, Lipljan do Mitrovice. Od nje vodi cesta do Prizrena in dalje na Skader. Iz Prištine drži cesta ob Labu do Niša. Na Kosovem se križajo glavne prometne smeri od Carigrada do Jadranskega morja in v Bosno ter iz Soluna k Dunavu.

Kosovo polje je bilo zaradi svoje lege vedno bojišče v balkanskih vojnah. Tu so se v letih 1072.—1094. borili Srbi štirikrat proti Grkom. Slavno pa je postalo ime Kosovo po veliki bitki med Srbi in Turki na Vidov dan, 15. junija (starega štetja) leta 1389.

Po Konst. Jirečku.

221. Kosovska Stara Srbija.

V Srbiji ni pokrajin, ki bi se mogle ponašati s tolikimi zgodovinskimi spomini kot Kosovo in Metohija. Med mnogimi važnimi spomeniki iz velike srbske prošlosti so imenitni zlasti Prizren, Novo brdo, Zvečan, Peč, Dečani in Gračanica. Po pravici so imenovali že stari pisatelji te kraje »kraljico in carico prave Srbije«.

Ni tu visokih, težko prehodnih gor, zato je bila trgovina s sosednjimi pokrajinami vsekdar jako živahna.

V kosovski Stari Srbiji rastejo veliki hrastovi in bukovi gozdi, zelenijo bujni pašniki in livade. Redki so vinogradi, obilo pa je prostranih žitnih njiv, zlasti goje pšenico in koruzo.

Na Kosovem je razvodje med pritoki Egejskega in Črnega morja. Razvilo se je na dnu nekdanjega Kosovskega jezera. Glavni vodi sta Nerodimka in Sitnica, ki dobivata več manjših pritokov. Nerodimka teče skozi južno Kosovo in se izliva v Lepenac, Sitnica se pa izteka pod Mitrovico v Ibar.

Poedini deli prostrane kotline imajo različna imena. Najširši — glavni del — ima večja kraja Prištino in Vučitrn.

Skoro v sredi med Prištino in Vučitrnom se izliva v Sitnico Lab, ki prihaja iz Labske župe ali z Malega Kosovega. Tam, kjer se končuje Labska soteska in prehaja v Kosovo polje, je izvršen eden največjih svetovnih dogodkov: kosovski boj.

S Kosovim so vezane in od njega gospodarsko odvisne sosednje kotline in prostrane doline. Tako z juga Sirinić, Gornja in Dolnja Morava. Okoli pravega širokega Kosovega je na zapadu Drenica z Lapušnikom, a na severovzhodu Podujevo. V gornjem delu Laba je župa Belasica, ki se imenuje v spominskih ostankih tudi Vrhlab, brez razloga se je pa udomačilo za Lab ime Malo Kosovo.

Zemlja je črna, rodovitna in rodi bolje ob suši nego ob moči. Največ sejejo pšenico, ječmen in koruzo, sade krompir, sejejo luk in ljutiko (papriko). Goje tudi dosti živine, zlasti ovac, konj in koz. Na Kosovem uspeva tudi vsakovrstno sadje, n. pr. slive, jabolka in hruške. Od

celokupne kosovske pšenice porabijo samo četrtno doma, ves preostali pridelek pa izvozijo v Solun.

Kaj preproste so koče na Kosovem polju. Zgrajene so od pletenine, oblepljene z blatom in pokrite največ s slamo. K vsaki hiši spada tudi velik dvor, zato so kosovska sela kaj obsežna. V njih so se ohranili nekateri kaj lepi običaji. Tako ima skoro vsaka kočica »gusle« in skoro vsak zna gosti na strune in svirati v dudo. Dalje slave badnji dan, t. j. kresni dan. Ta dan žgo na večer slamnate kresove. Jako lepo praznujejo Božič in časte Jurijev dan.

Za pravo Kosovo so velikega pomena mesta, ki leže tik ob železnici ali prav blizu nje.

Iz Skoplja se pripeljemo po železnici do prve take postaje, zvane Ferizović, važne kot križišče potov in kot trgovska postaja. Ker živi tu malo Arbanasov, je še precej varno mestece. Danes šteje že nad 200 trgovin in skladišč, zlasti za kosovsko žito.

Dalje proti severu, pa nekoliko oddaljeno od železnice leži Priština, med današnjimi mesti na Kosovem nesporno najstarejše. Potisnjena v vzhodni rob najširšega kosovskega predela ima lice pravega kosovskega mesta.

Priština je bila eno znamenitejših mest srednjeveške Srbije, večkrat celo prestolnica srbskih kraljev.

V njeni bližini na jugu se dviguje monastir Gračanica, božji hram, kjer so srbski junaki pred bojem na Kosovem prejeli sv. obhajilo. Leta 1321. dovršena Gračanica ima pet kupol. Stene monastirja so od klesanega kamena, položene v vrste med dva ali tri sklade opeke, in ker cerkev ni ometana, se menjava rdeča barva opeke s sivozelenkasto bojo kamena. Na cerkvi ni skoro nikakih kipovitih okraskov.

Med Prištino in Labom se je bila kosovska bitka. Ob levi strani pota, ki pelje v Vučitrn, je grobnica sultana Murata, džamija s krasnim mavzolejem (rakvijo), kjer sta pa samo srce in drob Muratov, telo samo je shranjeno v neki džamiji v Brusi v Mali Aziji.

Važna je dalje proti severu Mitrovica, najživahnejše kosovsko mesto, odkar je zgrajena železnica. Leži namreč v najsevernejšem delu Kosovega, kjer se končava železnica in začenja bosenska pot. Na to zadnjo postajo so navezani Kolašnici in Metohija, znatni deli severnega

Kosovega in Ibarske doline. Zelo važna je Mitrovica zategadelj, ker je izvozna in uvozna postaja Novopazarskega sandžaka. Zato je na Kosovem glavno trgovsko mesto, s katerim bo mogel tekmovati samo še Ferizović.

S Kosovim je zvezana tudi Metohija. Metohija se imenuje severni del kotline okoli izvira Belega Drima. V njej je glavno mesto Peč. Zaprta severnim vetrom je Metohija kaj rodovitna. Navadno žanjejo dvakrat v letu, travnike in košenice pa kose celo trikrat. Osobito uspeva sadje, veliko bogastvo leži tudi v borovih, jelovih in smrekovih šumah.

Med podrimsko-metohijska mesta prištevamo Prizren, Peč in Đakovico, mesta plodnih kotlin, ki so danes oddaljena od glavnih prometnih črt in žive poglavitno le od svoje okolice.

Največji je po legi in velikosti Prizren. O njegovi prošlosti v najstarejših časih ni dosti znano. Šele za carja Dušana vemo, da se je kaj rad mudil v Prizrenu, ki se je tedaj razvil do svojega vrhunca. Bil je eno največjih in najslavnejših trgovskih mest. V njegovi okolici je še nekaj sledov carskih dvorcev ter mnogo vlastelinskih letovišč. Tudi pozneje, ko so ga že zavzeli Turki 1455. l., je ostala trgovina v Prizrenu kaj živahna. Zatem se je razvila zlasti obrtnost. Znano je bilo prizrensko orožje in cenjena tam pridelana svila.

Prizrenski grad je postavljen na mestu nekdanje bizantinske trdnjave. Ta grad je imel mnogo obokov, podzemeljskih hodnikov in vodovodov. Na vzhodni strani trdnjave je bilo napravljeno posebno poslopje za vodnjake. Ko so zavzeli Prizren Turki, je bila trdnjava razrušena.

Tri četrti ure hoda proti jugovzhodu v Bistriški soteski so razvaline prastarega gradu Višegrada. Tu je bila nekdanj bizantinska stražnica, postavljena na najširšem kraju v Bistriški dolini. Srbi so jo pretvorili v grad in sezidali v njem cerkev sv. Nikole.

Tudi današnji Prizren je znamenito trgovsko in obrtniško mesto. Zanimajo nas mnogobrojna rokodelstva balkanskega vzorca: priznana so filigranska dela (zlata ali srebrna pletenina), zlasti izdelovanje s srebrom okovanih čibukov. Po teh domačih izdelkih si je pridobil Prizren velik sloves; po njem se ravnata okus in moda onih krajev. Jako

je razvita trgovina tudi z drugimi kraji, posebno s Skadrom, Beogradom in Sarajevom.

Železniška postaja za Prizren je Ferizović.

Po svoji legi je Prizren imel v prejšnjih časih mnogo večji pomen nego danes. Narodna pesem ga zove »srbski Carigrad«. Skrit pod Šarplanino je bil Prizren na krajišču države Nemanjićev. Težko je bilo priti vanj z vojsko, a s spretnimi napadi je mogel njegov gospodar osvajati tudi kraje, ležeče južno od Šare.

Severozahodno od Prizrena leži Đakovica v ravnici okoli reke Erezike. Po pretežni večini prebiva tu še divje pleme Arbanasov, zaradi katerih se podjetni trgovci ne naselijo ondi in se mesto ni moglo razviti.

Severno od Đakovice leži Peč. Po lepi legi se more vzporediti celo s Prizrenom. Je središče Metohije in sosednjih planinskih pokrajin. Milo podnebje ima in bogato okolico, v kateri je razvito sadjarstvo, vinogradništvo, svilarstvo in negovanje duhana. Kot v Prizrenu so tudi v njem razvita vsa rokodelstva balkanskega vzorca.

Poleg Gračanice sta izmed najznačilnejših spomenikov stare srbske umetnosti najbolj ohranjeni še patrijarhalna cerkev in Visoki Dečani.

Patrijarhija v Peči je prostrana, a nizka. Prvotno zgradbo je postavil drugi srbski arhiepiskop, učitelj sv. Save, sv. Arsenije v 13. veku. Ker je bila torej v Peči srbska patrijarhija, je bila dolgo časa duhovno središče srbskega naroda. Še sedaj je »Sv. Patrijaršija« veliki znak narodnega edinstva.

Tri ure od patrijarhije leži ob znožju metohijskih planin monastir Dečani ali Visoki Dečani, najslavnejša »zadužbina« velike srbske prošlosti in njene kulture v 14. stoletju. Ruski konzul Hiljferding misli, »da so Visoki Dečani najlepši in najznamenitejši srbski monastir, najboljši spomenik srbske veličine in pobožnosti, najdovršenejše delo bizantinske umetnosti.« Cerkev ima obliko križa z okroglo in visoko kupolo, prekrita pa je s svinčenimi pločami, ki so neki tako debele, da jih ni bilo treba še nikdar obnoviti. Vrh kupole stoji prastar križ od čistega srebra. Tudi notranjščina je silno dragocena.

Po dr. Dedijeru J. Pirc.

223. Stara Raška.

Na severozapadu Kosovega polja je planina Rogozna, ki se začenja od Banjske nad Mitrovico in se razprostira do Novega Pazara. Rogozna je prostorna in plečata planina, ki zagraja široke kotline Stare Srbije proti krševitim planinskim predelom zapadnih srbskih zemelj. Na zapadu in severu od Rogozne so okrožja Stare Raške ali Novopazarskega sandžaka, ki se po podnebjju, rastlinstvu, gospodarstvu in narodnem življenju znatno razlikujejo od vseh dosedanjih okrožij Nove Srbije. Tu ni več prostranih in ravnih kotlin, vso pokrajino zavzemajo visoke, težko prehodne planine.

Stara Raška je razdeljena na več manjših oblasti. Ena največjih takih celot je Novopazarsko polje, katerega glavno mesto je Novi Pazar. Vanj pridemo lahko iz Sarajeva po lepo zgrajeni cesti ali pa preko Rogozne iz Mitrovice, zadnje železniške postaje na Kosovem. Novi Pazar je že od starih dob važno trgovsko mesto in tudi še sedaj velikega pomena na poti med Prizrenom in Sarajevom. Leži v najbogatejšem delu Novopazarskega polja. Nanj je navezan večji del okolice. Glavno mesto je in glavno počivališče na bosenskem pctu, ki vodi od Mitrovice v Bosno.

Med potjo Novi Pazar-Sarajevo leži Sjenica, okoli katere so bile močne utrdbe. Na prostranem, toda neplodnem Sjeniškem polju pridelujejo le oves in ječmen, pasejo pa velike črede ovac. Pri Sjenici se pot cepi. Južni pot pelje v Prijepolje, severni pa v Novo Varoš. Pod Pribojem so oba pota zopet združujeta.

Prijepolje leži v ozki, a kaj lepi dolini ob obeh bregovih Lima. Ker pa ta reka ob vsakem deževju ali ob tajanju snega zelo naraste ter poplavi okolico, je Prijepolje ob takih časih vedno pod vodo. Prebivalci se pečajo po večini s trgovino. Prijepolje ima tudi mnogo lepih zgradb.

Tudi v Novi Varoši se pečajo prebivalci s kupčijo, zaradi slabih prometnih zvez pa trgovina ne uspeva kaj prida. Na brdih okoli Nove Varoši so še ostanki Kara-Dordevih okopov iz l. 1809.

Zahodno od Prijepolja leži Plevlje v majhni kotlini Pevljanskega polja. Mesto je snažno in lepo. Srbi in Muslimani imajo tu vsak zase po več šol in društev. V trgovskem pogledu ni Plevlje posebno važen kraj, zlasti odkar je ukinjen promet z Dubrovnikom. Izvažali so volno, kože in mnogo iztočnih proizvodov, uvažali pa po večini kolonialno in manufakturno blago.

Po dr. Dedijeru.

224. Gornje Povardarje.

Najzgornjejši del Povardarja je sam zase celota. Obkrožajo ga od vseh strani visoke planine. Na severu proti Kosovemu polju, Metohiji in dolini južne Morave ga zapirajo gore Šar, Črna gora (Karadag), Rujno in Kozjak. Na zapadu ga oklepata Golešnica in Babuna, na jugu pa Velška soteska. Vzhodno mejo tvorita reki Bregalnica in Zletovska reka.

Po podnebjju, rastlinstvu in narodnih običajih se razlikujejo zlasti planinske župe Gornjega Povardarja od vseh drugih, to pa posebno zaradi hribovite lege in oddaljenosti od drugih žup.

Središče Gornjega Povardarja je Skopska kotlina, v katero se stekajo vse prometne žile vsega okraja. Obstoja pa iz več okolišev. Okolica Skopske kotline je posebno lepa. Vidiijo se nebotični planinski skladi, večinoma goli, ponekod šumoviti, dalje lepe gorske skupine z ostrimi vrhovi. Najlepši in najvišji skupini sta Jakupica in Ljubotin. Mogočen je pogled na ta vrhova in to tem bolj, ker sta tudi poleti pokrita s snegom. Poleg tega se odlikuje Skopska kotlina z velikim številom ozkih in globokih tesni.

V Skopski ravnini je še mnogo močvar. To so zadnji ostanki nekdanjega vardarskega korita, ki pa ga je opustila reka in začela teči severneje. Sicer je pa ostali del medvodja najplodovitejši del Skopskega polja.

V jugovzhodnem delu Skopskega polja se Vardar posebno ob spomladanskem in jesenskem deževju vedno razliva in poplavlja večji del doline. Tudi mnogo drugih rek ne more do Vardarja, ampak teko kar po polju. Zaradi tega nastane ob takih letnih časih na tem polju pravo

jezero, ki se sicer odteče, a zapusti še mnogo vode in močvar. Zato se ves ta kraj imenuje Blato ali Blatija. Ta jezera so ob robih obrasla z bičevjem, ki ga uporablja prebivalstvo v domačem gospodarstvu.

Ovčje polje je rodovitna pokrajina, ki se dviga valovito iznad Skopske kotline. Največ sejejo pšenico in mak. Tudi vinogradov imajo precej, vendar pa kaže vse, da se bodo skoro pečali več z živinorejo nego pa s poljedelstvom. Že sedaj vidimo po pašnikih nekatero čredo ovac in velike trume konj in goved. Ovce imajo lepo in dolgo volno, ki jo prebivalci drago prodajajo, pa tudi goved zelo cenijo okoličani. Vendar pa so prebivalci Ovčjega polja najbednejše ljudstvo v Skopski dolini.

V Skopski ravnini pridelujejo veliko vina in žita, manj duhana in maka. Negujejo tudi lan in konopljo ter sviloprejko. Sela okoli Katlanovskega jezera se veliko bavijo z ribarstvom.

Na splošno je pa Tetovska kotlina ena najbogatejših pokrajin na vsem Balkanskem poltoku. Ljudje pridelujejo veliko več, nego potrebujejo doma, in to zlasti koruze, ječmena, rži in ovs. Priznan je tudi tobak. Od Tetovske Bistrice do Kačaničke soteske je cela šuma sadnega drevja. Znana so zlasti gostivarska jabolka, ki so jih v velikih količinah izvažali celo v Carigrad. Najlepše vrste imenujejo »đulabije«. Tetovska kotlina je tudi bogata šum. Prebivalci se bavijo največ z oglarstvom in drvarstvom.

Po ogromni večini so prebivalci v Gornjem Povardarju pravoslavni in mohamedanski Srbi. Poleg njih pa žive še Turki, Albanci, Vlahi in Cigani. Koče imajo razvrščene okoli begove hiše, z navznotraj obrnjenim pročeljem, tako da je videti s polja le en sam zid. Pota vodijo navadno okoli sel ali poleg njih, jako redko pa skozi nje. Bela, z opeko krita begova hiša se dviga ponosno iznad drugih, ima običajno oddelek za moške (selamlik) in oddelek za ženske (haremluk). Okoli njih so druga poslopja za služinčad, konje in žito. Koče seljakov so pa kaj preproste, manjše in pokrite s slamo. Na ograjenem dvorišču sta le gumno in »burna«, t. j. krušna peč.

Po dr. Dedijeru.

225. Mesta v Gornjem Povardarju.

Eno najstarejših mest na Balkanskem polotoku je Skoplje. Še preden so Rimljani osvojili te pokrajine, je stalo to mesto. Pozneje je bilo prestolnica srbskih carjev, zlasti Štefana Dušana in Uroša. Preden so zavzeli Carigrad, so smatrali tudi turški sultani Skoplje za eno svojih prestolnic. Skoplje je bilo že največje in najimenitnejše mesto na Balkanu, a leta 1689. so ga Turkom vzeli Avstrijci in general Piccolomini ga je dal zažgati. Pogorelo je vse, ne ena hiša ni ostala. Od tedaj se ni moglo dvigniti Skoplje več stoletij, šele odkar je izpeljana mimo njega železnica, je postalo središče Kosovskega okrožja. Danes je eno največjih in najvažnejših mest na polotoku.

Skoplje leži ob obeh bregovih Vardarja. Večji del je na višjem levem, manjši pa na nižjem desnem bregu. Na severozapadni strani se vzdiguje Dušanov grad, ki je ščitil nekoč vhode v bližnje doline.

Glavni del mesta je na levi obali Vardarja. V tem delu stoje najstarejše zgradbe, ki so jim temelji ostali še izza požara. Tu vidiš celo vrsto tesnih, raznovrstno zakrivljenih ulic, prekritih z lesenimi krovi. V njih so prodajalnice z raznovrstno robo in mnogobrojne rokodelske delavnice. Tu najdeš rokodelca, kakršnegakoli hočeš, kar potrebuješ za peko, za kuho ali za hrano sploh. V Skoplju vidiš nad 26 turških molilnic ali džamij. Pred marsikatero je okusno izdelan vodnjak. Tudi drugih cerkev je precej.

Če se peljemo iz Skoplja z železnico proti severovzhodu, pridemo v Kumanovo, mestece ob važnem razpotju. Podnebje je tu ostrejše nego v Skoplju, poletna vročina hujša. Tudi zime so zaradi severnih vetrov znatno hladnejše, to pa zaradi bližine velikih planin in kumanovsko-preševske odprtine, skozi katero prodirajo mrzli severni vetrovi v Skopsko kotlino. Poleg obrtov se pečajo ljudje veliko s poljedelstvom. Tudi trgovina je jako razvita, zlasti z žitom, živino in vinom. V kumanovski okolici pridelujejo veliko opija. Kot važna železniška postaja in gospodarsko središče ima Kumanovo veliko bodočnost.

Če gremo od Kumanova dalje po cesti, ki pelje proti vzhodu, pridemo v Krivo Palanko. V soteski Krive

reke ležeče mestece se je razvilo le spričo živahnih prometnih zvez in zaradi železnih rudnikov v bližini. Hiše so zgrajene na ta način, da gleda zgornja preko spodnje. Tako ima vsaka hiša odprt razgled v dolino in na nasprotno stran. V Krivi Palanki sta precej razvita železna industrija in rudarstvo.

Južno od Krive Palanke leži *K r a t o v o* med visokimi gorami. Ulice so vijugaste in često tako strme, da je težko hoditi po njih. Hiše so največ naslonjene druga na drugo, vsaka je pomaknjena nekoliko naprej in se vzpenja, kot da je postavljena za stopnico više. Iznad množice zbitih hiš se dviga precej vitkih minaretov. Na ta način so postavljene hiše samo v rudarskih krajih, in res so pred mnogo leti kopali tu srebrno rudo.

Jugovzhodno od Skoplja leži ob vhodu v Veleško sotesko mesto *V e l e s* ob obeh straneh Vardarja. Veles je jako staro mesto; baje je stalo že 216. leta pred Kristom z imenom Vilazora. Ko so Turki osvojili Macedonijo, je prišel v njih oblast tudi Veles.

Vzhodno od Velesa, prav pod Plaskavico planino leži Štip. Zgodovina ga navaja jako rano. Okolica, posebno Ježevo polje, je kljub kamenitosti še dosti rodovitna. Sejejo koruzo, pšenico in mak, ki ga izvažajo zlasti v Solun. Štip ima lice lepega in velikega mesta turškega sloga. Zlasti so lepe mnogobrojne turške hiše. Poleg Srbov in Turkov šteje prebivalstvo tudi dosti Ciganov.

Preden je bila zgrajena železnica, je bil Štip eden najvažnejših trgovskih središč Macedonije in Stare Srbije. Zveze je imel z vsemi sosednjimi bolgarskimi kraji. Razvita je bila zlasti trgovina z lisičjimi, zajčjimi, kunjimi in drugimi kožami. Pozneje je z železnico ponehala trgovina. Sedaj pospešujejo promet samo še živahne karavane mežgov in konj, natovorjenih s smolo, petrolejem in z drugim blagom. Ohranil se je ta način prenašanja blaga iz kraja v kraj zaradi krajše in cenejše poti.

Zahodno od Skoplja leži v lepi dolini *T e t o v o*, bogato mesto, polno toplic, izvirkov in tekočih vod, in najzdravejši kraj v tej dolini.

Južno od Tetova je mestece Gostivar, ki se mu pozna povsem turško lice. Zanimanja vredne so le lesene prodajalnice, »dučani«.

Po dr. Dedijeru J. Pirc.

226. Zapadna Macedonija.

Pojdimo iz Velesa po cesti, ki vodi v jugozahodno smer! Med visokimi odrastki Babune planine izdolbena pot nas privede v mesto Prilep, prvi največji kraj v zapadni Macedoniji.

Med vsemi mesti in gradovi v Srbiji je bil Prilep v starih časih srbskemu narodu najljubši, zato je v srbski narodni pesmi redkokatero mesto tako opevano kakor Prilep Kraljevića Marka. Narodna ustna izročila so oprta na Kosovo in na Prilep. Tudi v največjih in najlepših skupinah srbskih narodnih pesmi je opevana srbska prošlost, ki sta ji središče Kosovo in Prilep.

Priljubljenost Kosovega je laže umevna, Prilep pa ni bil nikdar ne največje niti ne najlepše mesto. Velika priljubljenost Prilepa prihaja samo od tega, ker je bil prestolnica Marka Kraljevića, najznamenitejše osebnosti pri vseh Jugoslovanih. Drugače pa Prilep ni posebno živahno mestece, tudi ne leži ob kakem važnejšem prometnem potu.

Zahodno od Prilepa je na drugem kraju kotline precej veliko mesto Kruševo. Kruševo je eno najvišje ležečih mest na Balkanskem polotoku. Ulice so razpeljane po strmih straneh brda Gručenja, zato so vse strme, ozke in vijugaste. Hiše so še dosti okusno zgrajene iz granita. Vsaka ima na pročelju lično ozaljšan balkon.

Če gremo iz Prilepa proti zapadnemu robu Pelagonijske kotline, vidimo že od daleč Peristeri, 2350 m visoki vrh mogočne Nerečke planine. Pod njim se dvigajo v nebo vitki minareti mesta Bitolja.

Redko je mesto, ki bi imelo toliko praznih, nepozidanih prostorov — megdanov — kot jih vidimo v Bitolju. Odlikuje pa se z veliko lepimi trgovinami. Znamenit je bazar, kjer dobimo lahko preden in nepreden bombaž, najlepšo francosko in kitajsko svilo, perzijske preproge, krasne čilime iz Prilepa in Kozana. Mesto ima tudi mnogo trgov,

kjer prodajajo razno blago: na žitnem trgu vsakovrstno žito in moko, na »pekmez-pazaru« marmelado, med, poteli celo led itd. Tudi je vsakovrstnih rokodelcev v Bitolju, vsi so pa organizirani v zadrugah. Bitolj je bil središče vsega verskega in narodnega gibanja v zapadni Macedoniji. Med prebivalci je največ pravoslavni Srbov, potem Turkov in Arbanasov, dalje Cincarov in Grkov.

Stare mestne hiše pripadajo vobče vzorcu povprečne balkanske mestne hiše. Tukaj je pri njih značilno le to, da zavzemajo veliko prostora, da so vse z licem obrnjene navznotraj in da oklepajo tudi veliko dvorišče. Tako so še najbolj podobne velikim krčmam ali karavanskim postajam.

Iz Bitolja pridemo čez razrito gorovje po slabi cesti do mesta Ohrida. Ohrid je znan že izza starih dob. Za časa Dušana ga je upravljal Branko Mladenović, oče Vuka Brankovića. Pozneje je pripadal državi Kraljevića Marka. Važno vlogo je igral v cerkvenem življenju balkanskega naroda.

Ohrid je po legi jezersko mesto. Ribji lov je bil že v davnih dobah in je še danes stalen poklic znatnega dela prebivalstva. »Riba od Ohrida«, hvaljena v narodnih pesmih, sluje za najokusnejšo v večjem delu Balkanskega polotoka. Zaradi milega podnebja prospevata tudi vrtnarstvo in sadjarstvo.

Po dr. Dedijeru J. Pirc.

227. Solun.

Solun je po svoji legi najvažnejše primorsko mesto, ker veže po najkrajši poti vso srednjo Evropo s Sueškim prekopom. Napredovati je začel izza otvoritve imenovanega prekopa in dograditve moravsko-varcarske in bitoljske železnice. Od tedaj je postal najvažnejše pristanišče za izvoz sirovin balkanskih dežel in za vzhodno trgovino nekaterih srednjeevropskih držav. Iz njega izvažajo zlasti žito, bombaž, tobak, svilne zapredke, mak, živino, volno, kože, kozjo dlako. V Solunu so tudi tvornice, ki izdelujejo bombaž, usnje, kovine, barve, milo. Poleg teh je pa tudi več parnih mlinov.

Solun ima čisto trgovsko lice. Sloveč je solunski bazar, dolg celo ulico, pokrito z lesenim krovom. Ko odpirajo trgovci vsako jutro prodajalnice, porazobesijo skoro vso robo na ogled. Ali solnčna svetloba in čist zrak ne segata v ta bazar, zato so trgovci navadno bledih in upadlih lic.

Na jugovzhodu Soluna je novi, najlepši del mesta, Kalamarija, podolgovata vrsta vil, podobnih vilam na otoku Krfu in Prinkipu pri Carigradu.

Po dr. Dedijeru J. Pirc.

228. Jugoslavija, kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Gorovje. Severni del naše kraljevine sega v alpsko gorovje. Greben Karavank je prirodna meja Savske in Dravske doline, ki ju veže v zgornjem delu prelaz Ljubelj, niže doli pa Jezerski prehod. Med Savinsko in Dravsko dolino se dviga odrastek Karavank — Savinske planine, katerih severovzhodni podaljšek je Póhórje. Med Soško in Savsko dolino se razprostirajo proti jugu Julske Alpe, ki se cepijo v več vej. Trnovska planota in Polhograjski Dolomiti so zadnji južni odrastki. V Julskih Alpah stoji sivoglavi Triglav (2864 m). Lepota naših alpskih pokrajin zanima hribolazce in ljubitelje prirode.

Južno od Julskih Alp se pričenja Kras, ki se razteza čez Notranjsko, Istro, Primorje, Dalmacijo in Hercegovino in tja doli preko Albanije in Grške. Čudovit svet je to, poln podzemeljskih jam in prostorov. Reke teko po veliki večini pod zemljo, le tu in tam se prikažejo na svetlo. Podzemeljski prostori imajo dostikrat kaj lepe kapnike. Najbolj sloveča je v tem oziru Postojnska jama, ki jo pozna že ves svet. Kjer so na Krasu posekali gozdove, tam je deževje in neurje odneslo prst in ostavilo golo kamenje. Pusta in žalostna je ta pokrajina. Prebivalci imajo mnogo truda za obstanek. Kjer je pa Kras pogozden, se ne razlikuje veliko od najlepših in najrodovitnejših krajev, pri manjkuje le vode. Najviše se vzpenjata na kraškem svetu Kapela, ob morju pa Velebit. Med Dalmacijo in Bosno so Dinarske Alpe. Te preteka reka Trebinja.

Potem se ob obrežju še enkrat dvigne Kras. Tam stane najvišji gori Lovčen in Orijen. Nato prehaja v nižino Skadrske kotline, kjer je Skadrsko jezero. Voda tega jezera se izteka v Drino, ki ji je povirje v albanskih pokrajinah. Med Savo in Kolpo se razprostira Dolenjsko gričevje. Po severnih obronkih je poraslo z gozdovi, po južnih pa je posajeno z vinsko trto. To gričevje zapira podolžno gorovje Gorjanci. Vzhodno od njih se pričenja velika Hrvaška ravnina. Po Hrvaškem so le nizka brda. Najznamenitejša je Fruška gora. Po Bosni in Hercegovini se dviguje do srednjih višav zelo razraslo bosensko-hercegovinsko gorovje, ki ga po mnogih krajih zagrinjajo pragozdovi. Po Stari Srbiji je brdovit svet. Na vzhodu straži Srbijo gorski greben Zahodni Balkan, na zahodu se dviga Gola planina, ki se polagoma spušča na slavno Kosovo polje. To zapira na jugu gorovje Šardak, ki se vzdiguje do 2500 metrov visoko.

Politična razdelitev. Jugoslavijo delimo v Slovenijo, Hrvaško, Bosno in Hercegovino, Dalmacijo, Črno goro, v Staro in Novo Srbijo.

Slovenija obsega vse tiste pokrajine, koder prebiva jezikovno pleme Slovencev. Sestavni deli Slovenije so: Kranjska, južna Koroška in Štajerska, Medmurje in Prekmurje. Pa tudi sedaj k Italiji pripadajoča Goriška, deli Primorja in Istre so slovenski. Glavno mesto Slovenije je Ljubljana (60.000 prebivalcev).

Hrvaška obsega pokrajine, v katerih prebiva jezikovno pleme Hrvatov. Deli Hrvaške so: Hrvaška, hrvaški del Istre, Baranja, Bačka ter Slavonija. Glavno mesto je Zagreb (108.000 prebivalcev). Znamenita mesta so dalje: Karlovec, Sisek, Varaždin, Čakovec, Pečuh, Osjek, Djakovar, Hrvaški Brod. K Hrvaški spadajo tudi otoki Krk, Mali in Veliki Lošinj in še nekaj majših otokov.

Bosna in Hercegovina obsegata ozemlje, ki ga je bila bivša Avstrija vzela Turčiji. Glavno mesto je Sarajevo (59.000 prebivalcev). Važna mesta so še: Mostar, Trebinje, Bosanski Brod, Bihač, Travnik in Višegrad.

Dalmacija je ozek pas kraške zemlje ob Jadranskem morju z vsemi otoki. Najvažnejši so: Brač, Lesin, Korčula in Lisa. Glavno mesto je Zader (30.000 prebivalcev)

z dobrim pristaniščem. Važna mesta so dalje: Split, Dubrovnik in Kotor z naravnim izvrstnim in varnim pristaniščem Boko Kotorsko.

Črna gora obsega bivšo kraljevino črnogorsko. Glavno mesto je Cetinje. Znamenito je mesto Skader ob enako glasečem se jezeru, potem Peč in Đakovo.

Srbijo delimo v Stari in Novo. K Stari Srbiji pripadajo sedaj tudi od bivše Ogrske priklopljene pokrajine v Banatu. Nova Srbija pa obsega južne dele Srbije, ki jih je v vojni iztrgala Turčiji.

Glavno mesto Srbije je Beograd (111.000 prebivalcev), ki je obenem tudi prestolno mesto vse Jugoslavije. Tu staja kraljeva prestolnica in osrednja vlada. Najvažnejša mesta so: Novi Sad, Subotica, Zemun, Kragujevac, Valjevo, Niš (druga prestolnica), Priština na Kosovem polju, Prizren, Skoplje, Bitolj in Prilep, rojstno mesto Kraljevića Marka.

Narodnost. Prebivalci Jugoslavije so en narod, vendar se po narečjih in običajih ločijo v Slovence, Hrvate in Srbe. Prvi prebivajo v Sloveniji, drugi v Hrvaški, Istri in deloma v Bosni in Dalmaciji, Srbi pa v Stari in Novi Srbiji, v Banatu, Črni gori, po pretežni večini v Bosni in Hercegovini ter deloma v Slavoniji. Izmed drugih narodov je le neznatno število priseljenih Nemcev in Madjarov.

Verstvo. Po veri se ločijo Jugoslovani v rimske katolike, pravoslavce in mohamedance. Mohamedancev ali muslimanov je le malo število v Bosni in Novi Srbiji.

Prosveta. Za prosvetno povzdigo Jugoslovanov skrbijo šole, in sicer: osnovne, meščanske, srednje in visoke. Visoke šole so tri: v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani. Dalje so tudi strokovne, obrtne, trgovske, tehniške, kmetijske, šumarske, rudarske, gospodinske, vojaške, mornariške šole in še drugi učni zavodi.

Obrt in trgovina. Obrt in trgovina nista v naši kraljevini še na tako visoki stopnji, kakor bi bilo želeli, pogoje pa imata vse za uspešen razvoj. Lega Jugoslavije je tako ugodna, da se morata preko nje razviti obrt in trgovina med severom in jugom, med iztokom in zapadom. Vzroka manj razviti obrtnosti in trgovini moramo iskati v bivši Avstriji, ki je zlasti v teh strokah narodnogospodar-

skega delovanja ne samo zanemarjala, temveč celo ovirala po južnih deželah vsak večji napredek. Industrija se giblje po veliki večini v alpskih pokrajinah Jugoslavije. Tu se bo v ne dolgem času zaradi ugodnih razmer razvila lahko tako, da bo tekmovala z inozemstvom.

P r i d e l k i. Nobena država nima glede pridelkov tako ugodnih pogojev kakor Jugoslavija. Ob rekah so širne plavnjave, kjer bujno rode vse vrste žita v toliki obilici, da bomo lahko vsako leto izvažali ogromne množine v tujino. Po nizkem gričevju raste vinska trta, ki je, če izvzamemo alpske pokrajine in visoko gorovje, udomačena po vsej kraljevini. Po južnih naših deželah zori južno sadje: limone, pomaranče, smokve, oljke itd. Macedonski in črnogorski tobak je obče znan in sloveč.

L e s, r u d e, v r e l c i. Naša pogorja pokrivajo košati gozdi in širne šume. Samo les cenijo nad 18 milijard. To je dragocen zaklad, kakršnega nimajo druge države. V zemlji je obilo premoga (Zagorje, Hrastnik, Trbovlje, Kočevje, Sevnica, Št. Janž, Dalmacija, Bosna, Hrvaška in Srbija), ki je podlaga obrtnosti in prometu. V gorah leže v izobilju še nedotaknjene razne rude, kakor železo, svinec, baker, cin, cink, živo srebro, aluminij, srebro. Celo zlato nam obeta Nova Srbija. Vse to čaka čarobne palice vede in pridnih rok, da dvignejo neprecenljive zaklade v blaginjo državljanov v svobodni Jugoslaviji. Po mnogih krajih izvirajo gorki vrelci, v katerih iščejo pomoči bolni ljudje. Take vrelce imenujemo toplice (Dolenjske, Rimske, Krapinske, Rogaške toplice, Banja v Srbiji).

P r o m e t. Prometu so namenjene mnoge železnice, lepe ceste in plovne reke. Ker leži naša kraljevina ob morju, se smemo nadejati, da se v kratkem razvije obsežna morska plovba. Ne smemo pozabiti silnih moči naših rek, ki so do danes skoraj neporabljene. Če vprežejo moč tekoče vode, da bo proizvajala čim več električnih tokov, zasije Jugoslovanom doba solnčne sreče in veselega blagostanja.

K m e t i j s t v o uspeva po vsej Jugoslaviji v vseh panogah, posebno pa živinoreja in poljedelstvo.

S ponosom lahko vzklikamo s pesnikom: »Lepa naša domovina!«

Fran Skulj.

229. Zvezdoznanstvo.

Cicibanček, vedi:
solnce je na sredi
v lepi zlati skledi.

Zemlja, vsi planeti
v vajeti zajeti,
k solncu so pripeti.

In v njegovi zarji
zemlja kolobari.

Solnce vsepovsodi
njihna pota vodi.

Okrog zemlje tava
luna vrtoglava.

Bog jim solnce ukrade,
v nič ves svet razpade.

Cicibanček gleda:
Prazna solnčna skleda,
njemu v glavi zmeda.

Oton Župančič.

230. Solnce, zemlja, luna in zvezde.

V nedeljo ob solnčnem zahodu je sedel učitelj s svojimi otroki na šolskem vrtu. Lepo se je žarilo nebo. Oče je opozoril otroke na zahajajoče solnce. Začel se je med njimi razgovor. Vsi so se oglašali.

Danica: »Oče, kaj pa je tam za zadnjimi gorami, ki jih vidimo?«

Oče: »Če bi stali na onih zlatožarečih gorah, bi videli prav tako v daljavi solnčni zahod kakor odtod, okoli nas pa bi bila okolica podobna tej, kjer smo sedaj.«

Stanko: »Kje pa je konec sveta?«

Oče: »Milica, daj mi žogo! — Stanko, poglej in povej mi, kje je konec žoge?«

Stanko: »Žoga nima konca, ker je okrogla.«

Oče: »Vidiš, tudi zemlja nima konca, ker je krogla, seveda velikanska krogla.«

Danica: »Kako to, da je krogla? Kaj pa gore in doline? Če bi bila krogla, bi bila brez gor in globokih dolin.«

Oče: »Zemlja je tako velikanska krogla, da ne motijo gore in doline prav nič njene okrogle oblike. Vzemi žogo ter jo potoči po prahu! Ali morda prah, ki se prime žoge, izpremeni njeno obliko, ali je žoga zato manj okrogla?«

Stanko: »Razumem, oče. Zemlja je velikanska krogla. In solnce? Ali je solnce tudi krogla, ali pa je plošča kakor krožnik?«

Oče: »Tudi solnce je krogla, samo še veliko večja nego zemlja. Iz solnčne krogle bi lahko naredil poldrugi milijon naših zemelj.«

Danica: »Iz česa pa je solnce?«

Oče: »Solnce je iz takih snovi kakor naša zemlja, le v tem se razlikuje od nje, da je na solncu nepopisna vročina, ki je vse raztopila. Tam ni kamenja ne prsti; vse solnce je žareča tekočina.«

Mara: »Zato je tako vroče!«

Stanko: »Oče, solnce je zašlo, ni ga več videti. Kje je sedaj?«

Oče: »Vedno je na svojem mestu in ni zašlo.«

Danica: »Potem pa bi ga morali še videti. Pa saj potuje po nebu! Vidimo ga vsak dan.«

Oče: »Le počasi, Danica! Zadnjič smo se peljali z železnico. Kaj si opazila, ko si gledala skozi okno?«

Danica: »Videla sem, da so drevesa, polje in gozdi bežali mimo nas.«

Oče: »Ali je bilo v resnici tako?«

Danica: »Ne, le mi smo se z vlakom pomikali dalje.«

Oče: »Vidiš, tudi z zemljo in solncem je tako. Solnce stoji, zemlja pa se suče takole, kakor sedaj vrtim to žogo. Tisti kraji, ki so obrnjeni proti solncu, ga vidijo in imajo dan, oni pa, ki so obrnjeni od njega, ga ne vidijo, imajo temo, ki ji pravimo noč. Zemlja se zasučje okrog sebe v 24 urah enkrat. Odtod imamo dan. Polovico dneva je svetlo, polovico pa tema.«

Stanko: »Oho, oče! Saj je pozimi daljša noč, poleti pa krajša!«

Oče: »Prav praviš. Kako je to, vam razložim o priliki.«
Zmračilo se je.

Mara: »Oče, glej, glej! Tam je priromala nova nebesna krogla! Kako debelo gleda in smeje se!«

Stanko: »Tebi, ker si tako debela kakor ona. Oče, prosim, povej nam kaj o luni!«

Oče: »Mara trdi prav. Tudi luna je nebesno telo. Okrogla je kakor solnce ali zemlja, le veliko manjša je. Iz zemlje bi naredil lahko 56 lun.«

Danica: »Ali je tudi žareča, ker sveti?«

Oče: »Luna je trda kakor naša zemlja. Svetlobo dobiva od solnca. Res nam sveti ponoči, toda ta svetloba je le odsev solnčne svetlobe.«

Stanko: »Kako naj razumem to?«

Oče: »Igral si se že z ogledalcem, ko si delal zajčka. Solnčni žarki se odbijajo v zrcalu. Obrneš jih, kamor hočeš. Tako nekako se odbija tudi na luni solnčna svetloba. Ta nam razsvetljuje temne noči.«

Danica: »Oče, kaj pa luna, ali tudi mirno stoji kakor solnce?«

Oče: »Ne, luna teka okoli zemlje, saj je njen otrok. V 28 dneh pride enkrat okrog nje.«

Stanko: »Kako pa to, da vidimo včasih le polovico, včasih celo, včasih le srp?«

Oče: »Temu je vzrok njeno premikanje. Luna ima namreč trojno pot, in sicer okoli svoje osi, okoli zemlje in z zemljo vred okoli solnca. Vrti se pa okoli svoje osi tako, da kaže zemlji vedno eno lice. To njeno lice se pa izpreminja zaradi njenega premikanja okoli zemlje in z zemljo vred okoli solnca. Kadar pride med zemljo in solnce, je ne vidimo in pravimo, da je mla j. Kadar dospe zemlja med solnce in luno, pa vidimo vse njeno lice in pravimo, da je polna luna ali š č e p. Od mlaja do ščepa raste luna, od ščepa do mlaja se manjša.«

Zmračilo se je popolnoma. Na nebu je zažarelo nebroj zvezd in zvezdic.

Danica: »Oče, poglej, koliko zvezd je! Kaj pa so zvezde?«

Oče: »Tudi zvezde so nebesna telesa. Nebroj jih je. Veliko jih vidimo, še večje število pa jih je našim očem nevidnih. Po večini so to solnca kakor naše solnce, neka-tera še mnogo večja.«

Stanko: »Zakaj pa ne grejejo kakor solnce?«

Oče: »Predaleč so od nas, njih gorkota ne dosega naše zemlje, le svetloba prihaja do nas, da jih vidimo.«

Danica: »Zakaj jih pa ne vidimo podnevi?«

Oče: »Zaradi velike solnčne svetlobe jih podnevi ne moremo videti. Prižgi svečo, kadar solnce sije, ali ti bo svetila?«

Mara: »Poglejte, pogledjte! Ognjena kača na nebu!« (Na južnem nebu se je utrnila zvezda.)

Oče: »To je utrinek. Ljudje pravijo: Zvezda se je utrnila.«

Stanko: »Kaj je to, oče? Prosim, pojasni nam še to!«

Oče: »V nebesnem prostoru krožijo majhna nebesna telesa kakor izgubljene ovčice. Če pridejo blizu zemlje, jih pritegne nase in z velikansko hitrostjo padajo proti njej. Kakor vam je znano, obdaja našo zemljo zrak. Ko prilete taka telesa do ozračja in prerežejo zrak, se zaradi drgnjenja ugrejejo tako, da se vnamejo in zgore v zraku. Pot gorečih teles zagledamo in pravimo: Zvezda se je utrnila.«

Stanko: »To torej ni zvezda?«

Oče: »Bog ne daj! Če bi bila to zvezda, pa bi prišel za nas sodnji dan. Ako bi se v našo zemljo zvezda zaletela, bi bilo sveta konec.«

Danica: »Če vse telo ne zgori v zraku, mora ostanek pasti na zemljo.«

Oče: »To se tudi zgodi. Našli so že več kosov, ki so padli na zemljo. Prav velik tak kos imajo v mestu Meki na Turškem. Ta kamen časte Turki po božje.«

Milica: »Mama kliče k večerji. Atek, pojdimo!«

Fran Skulj.

231. Utrinki.

Na visokem nebu,
na širokem polju
zvezdice vesele
so oči si zmele,
bruno poiskale
pa so se gugale

Bruno — krepko oje —
 »voz veliki« dal je,
 za podstavek zvezdo
 v vozu jim izbral je:
 petje, vrisk, skakanje,
 smeh in prerivanje.

Sem — tja — gori — doli
 zvezde se vrtijo
 pa za zlato bruno
 krepko se držijo.
 To so vsem vesela
 lica zažarela!

Sem — tja — doli — gori —
 zvezde zakričijo,
 na zapad, na iztok
 v blisku odletijo.

Zvezdam neigralkam,
 zvezdicam gledalkam
 smeha zlato lice
 močijo solzice.

Andrej Rape.

232. Uganka.

En zlatnik, en srebrnjak,
 a drobiža polovnjak.

Oton Župančič.

VI. Iz davnih in sedanjih dni.

233. *Pesem slovenske mladine.*

Na mesta njih, ki so živeli,
za nas čutili in trpeli
in pa umrli so za nas,
zdaj kliče nas usodni čas!
Vsi zdaj hitimo, da bo delo,
od njih začeto, nam uspelo!

Rod z zvestim delom naš cvetan
pričara v dom svobode dan.
Po žilah polje vroča kri
in v vedri glavi misli zdrave —
tako iz duše nam kipi
ukaz: Naprej, zastava Slave!

E. Gangl.

234. Ljubljana.

O postanku glavnega mesta Slovenije, bele Ljubljane, ni dosti znano zgodovini. Sloveči zgodovinar Dimitz pravi, da je nastalo po bitki z Ogri na Leškem polju leta 955., Valvasor pa meni, da okoli leta 1000. Na vsak način pa je njen razvoj pospešila nje ugodna lega ob Gradu, ki je opasan na dveh straneh z Ljubljanico.

Prve zanesljive podatke za Ljubljano imamo iz l. 1144., zakaj v tem letu je stala že gotovo. Na Gradu je takrat

zapovedoval grajski kapitan Vodalrik. Prvo ime, ki ga poznamo za sedanje stolno mesto Slovenije, je bilo *L u b i a n a*. Mesto je že takrat cvetlo, zakaj židje so že v toliki obilici pritiskali vanje, da so si sezidali v sedanji Židovski ulici židovsko shodnico in delali domačim trgovcem toliko škodo, da je prišlo leta 1290. med njimi in kristjani do velikega poboja.

Leta 1269. je bila Ljubljana že popolnoma uravnan občina, ki ji je stal na čelu sodnik slovenskega imena, Frocelj. Bila je obzidan in zaprt kraj. O mestnih stvareh, ki so se tikale le meščanov, so imeli meščani sami besedo in nihče drugi.

Prva in najmenitnejša oseba v mestu je bil takrat mestni sodnik. On je imel najvišjo oblast. Poleg njega je vladal mestni zastop, sestavljen iz 12 zapriseženih mož. To gosposko so volili meščani sami.

Sredi 14. stoletja je bila Ljubljana še majhno mesto. Slabe in tesne hiše so stale le med Gradom in Ljubljanico od početka Florijanske ulice pa do sedanjega Hradeckega mostu. Tu so prebivali po večini le rokodelci, obrtniki in trgovci. Ti ljudje so bili jedro vsega prebivalstva. Onkraj Ljubljanice je stanovalo plemstvo. Da so ločili novi del Ljubljane od starega mesta, so mu nadeli ime »Novi trg«, staro mesto pa so krstili z imenom »Stari trg«.

Ko so pa leta 1415. Turki prvič pridrli pred Ljubljano, so l. 1416. oklenili tudi »Novi trg« z obzidjem. Ljubljana se je tako za polovico povečala. Pozneje sredi 16. stoletja so ogradili še ostali del Ljubljane z obzidjem, a konec 17. stoletja je ukazala višja gosposka podreti ta zid. Tako je postala Ljubljana odprto mesto.

V vojni l. 1809. je prišla Ljubljana pod francosko oblast. Bila je tedaj glavno mesto Ilirije, ki je segala od Beljaka do Kotora.

V Ljubljani je namestoval Napoleona general Avgust Marmont. To je bil plemenit in pravičen mož, ki je skrbel za telesno in duševno blaginjo našega naroda. Ljubljančani so se ljubeznivih Francozov kmalu privadili in se z veseljem učili francoskega jezika.

Osem let po odhodu Francozov (1821. l.) pa je bila Ljubljana zbirališče treh vladarjev. Vladarskega shoda ali

kongresa so se udeležili ruski car Aleksander I., avstrijski cesar Franc I. in napolitanski kralj Ferdinand.

Takrat je stala v jugovzhodnem delu sedanje »Zvezde« kapucinska cerkev. Na mestu sedanje »Zvezde« je bil samostanski vrt. Nekdanji vodnjak v »Zvezdi« je preostal iz samostanskih časov.

Za tako odlično gospodo, kakor se je bila zbrala na kongresu, je bilo treba izprehajališča. Zato so ta prostor zasadili z drevjem, in to je sedanja »Zvezda«.

V spomin na vladarski shod imamo v Ljubljani še danes »Cesto treh cesarjev« in »Cesarsko uto«, ki so jo postavili ljubljanski meščani na čast ruskemu carju Aleksandru I. in avstrijskemu cesarju Francu I. To priča še danes napis na tej uti ob cesti iz »Mestnega loga« proti Viču.

Po Ivanu Vrhovcu A. Rape.

235. Pravljica o ustanovitvi Ljubljane.

Po reki Ljubljanici priplava ladja — velika in prostorna — z grškim napisom »Argo«. Na vsaki strani sedi vrsta veslačev, ki se krepko upirajo ob vesla, zakaj voziti je treba proti toku. V sprednjem delu ladje stoji krepek mož visoke rasti. Ogrnjen je v dolg plašč, ki se izpod njega sveti zlato.

Iz ozadja ladje se oglasi starejši tovariš: »Jazon, pristati bo treba! Že se bliža Helij.«¹ »Prav praviš,« odgovori Jazon. »Danes ne krenemo več na jezero, ki se razprostira pred nami. Ob iztoku te reke pristanemo.«

Privezali so ladjo k drevesu ob obali, postavili šatore, zakurili ogenj in si ob njem pripravili divjačino iz medpotnega plena. Sedeč okoli ognja, so se razgovarjali o prebitih težavah in o skrbah, ki jih mučijo za srečno vrnitev domov.

Bili so to Argonavti, tako imenovani po svoji ladji Argo. Pred dolgim časom so zapustili pod vodstvom svojega kraljeviča Jazona ljubo domovino, grško deželico Tesalijo ob Egejskem morju. Hrepenenje po junaških činih in izrednih doživljajih jih je podžigalo, da so odpluli na svoji ladji Argo na vzhodno obalo Črnega morja, v deželo

¹ Bog zahajajočega solnca.

Kolhido iskat zlato runo, to je kožo zlatega ovna. Dobro zastraženo je hranil kolhidski kralj zlato runo v svetem gaju. Neustrašeni Jazon je ob prihodu zaprosil kralja, naj mu ga da. Izključeno je bilo, da bi hotel kralj ustreči njegovi prošnji, zakaj prorokovano mu je bilo, da je sreča njegovega rodu odvisna od posesti zlatega runa. Vendar ni razodel tega Jazonu, temveč mu hinavsko obljubil zlato runo, ako izvrši zahtevane junaške čine. Ti čini pa so bili takšni, da bi morali ugonobiti Jazona. Jazon je pogumno in srečno izvršil zahtevano nalogo. Ker je pa spoznal pravi namen kraljev, je ukradel zlato runo in se odpeljal s svojimi junaki. Ko so dospeli po Črnem morju do izliva Dunava, so zavozili vanj. Po Dunavu so prišli v Savo in iz nje v Ljubljano. Po Ljubljani so dospeli do kraja, kjer sedaj stoji Ljubljana. Svet je bil tod krasen. Ravnina, na vzhodu grič, sedanji Grad, na zahodu zopet nizek hrib, sedanji Rožnik, tam pa, kjer je sedaj Barje, lepo, obširno jezero. Tudi grškim junakom je prijal ta svet.

Ko je jutranje solnce zasvetilo na vzhodu, so z občudovanjem zrli na prijazno prirodo. In porodila se je v njih misel, da bi tu ustanovili naselbino, kamor bi prihajali Tesalčani, ki ima zanje dom premalo kruha in prostora. Sklenili so, da ostane nekaj tovarišev kar tu, drugi pa da se napotijo dalje proti domovini, odkoder se bodo pa zopet vračali k tu ostalim tovarišem in jim vozili iz domovine potrebnih reči. Živil pa je tu za lovca in ribiča dovolj najti.

Tako se je tudi zgodilo. Ostali junaki pa so se čez nekaj dni napotili na svoji ladji Argo po jezeru proti jugu. Čez Kras do morja niso imeli ne vode ne poti. Na valjarjih so porivali ladjo dalje. Lahko si mislimo, s kakšnim veseljem so pozdravili morje, ki so se po njem srečno pripeljali domov.

Fr. Karbaš.

236. Pozdravi Bog te . . .

Pozdravi Bog te, belo mesto,
nad tabo sivi, stari grad!
Iz daljne sem dežele zvesto
prišel te pozno obiskat.

Ti pač si mene pozabilo.
 Let mnogo je preteklo že,
 kar sem zapustil tvoje krilo,
 zapustil tvoje sem gore.

Gore spet gledam zaželene,
 veselje mi rosi oko.
 Oh! bo še kdo se spomnil mene?
 saj sem spremenil se močno.

Obličje se mi spremenilo,
 ostalo kakor prej srce,
 ljubezen verno ohranilo
 do mile rojstne je zemlje.

Josip Stritar.

237. Rimljani v naših pokrajinah.

Okoli slavnega Rima so ustanovili Latinci imenitno kraljestvo. To državo so počasi razširili čez ves Italijanski polotok in pozneje še po sosednjih zemljah.

Rimski cesar Oktavijan je navalil na naše kraje. Podjarmil je vse narode ob morju in Savi tja doli do Siska in Zemuna in je ustanovil Emono, sedanjo Ljubljano. Njegova pastorka Tiberij in Druz pa sta podjarmila vse planinske pokrajine prav do Dunava. Dunav od bavarske meje do izliva Drave je bil odslej meja rimskemu cesarstvu.

»Rimljan se naseli povsod, kjerkoli zmaga« je bilo rimsko načelo. Vse svoje dežele so Rimljani razdelili v pokrajine. Ob morju je segala Italija še celo na Kranjsko. Severno od nje se je razprostirala gorata Karnija in potem Norik do Dunava, ki je obsegal zapadni Štajer in južno Dolnjo Avstrijo. Vzhodno od Norika pa se je daleč na Ogrsko raztezala Panonija, ravan, polna gostih šum in močvirij. Tudi vzhodni rob Štajerske in ravni del Kranjske sta spadala pod Panonijo.

V te pokrajine so pošiljali Rimljani oskrbnike, ki so stanovalce večinoma odirali z visokimi davki. Celo

najubožnejši podaniki so morali plačevati harač, t. j. davek od glave, za vojake in uradnike pa so morali dajati žito.

Rimljani so širili med domačini latinski jezik, svoje šege, svojo omiko in svoje zakone ter svojo vero. To so storili tem laže, ker so ustanavljali po starih gradiščih in drugih primernih krajih nova mesta. Tako so nastala mesta: Emona (Ljubljana), Celje, Ptuj (»Na Hajdinu«), Virunum na Gosposvetskem polju. Ob morju so cvetla poleg Ogleja mesta Trst, Koper in Pulj. Ob izlivu Kolpe v Savo je nastal Sisek, ob gorenjem Dunavu pa Vindobóna. Poleg utrjenih mest, obdanih večinoma z obzidjem in jarkom, so bile manjše naselbine, n. pr. Nauportus (Vrhnika), Noviodunum (Drnovo pri Krškem).

V teh mestih in trgih so Rimljani naselili deloma italške kmete in obrtnike, deloma vojake in domačine. Ti so obdelovali polje okrog mesta, pasli živino in sadili sadno drevje in trto. V mestu so izdelovali blago za obleko in razno orodje iz volne, lanu, lesa, železa, ilovice, usnja. Izven mesta ob veliki cesti so pokopavali mrliče. Izprva so jih sežigali, pozneje pa so cela trupla devali v kamenite rakve.

Rimljani so vzeli domačinom vso zemljo in jim pustili samo koče in malo sveta kot najemnikom. Gospodarji so bili zemljiščem le rimski vojaki in drugi naseljenci. Med naseljenci je bilo tudi mnogo domačinov, ki so bili pri Rimljanih v službo stopili kot hlapci ali vojaki. Naučili so se od njih bolje obdelovati zemljo, zasajati vinsko trto, rediti živino, izdelovati razne predmete ter z njimi tržiti. Naučili so se od Rimljanov tudi bojevanja in rimskega bogočastja.

Tudi rudnike in fužine, ki so jih bili otvorili, oziroma zgradili že domačini, n. pr. v Bitnjah v Bohinju, so Rimljani izkoriščali. Zgradili so tudi po vseh podjarmljenih pokrajinah ceste. Znali so jih tako izvrstno in trdno podlagati, da je njih sledov še dandanes vse polno po naših krajih (»Ajdovska cesta«). V prvi vrsti so bile te ceste namenjene vojaškim svrham, potem pa so pospeševale tudi trgovino ter so sploh služile prometu.

Po J. Apihu.

238. Peta.

Tih in skromen ždi Ptuj, dandanes neznatno mestece ob široki Dravi, ter sanja o svoji davno pretekli slavi.

Že l. 33. pred Kr. r., ko so Rimljani prvič dospeli v Panonijo, so našli tukaj močno utrjeno mesto, v katerem so se jim domačini vztrajno postavili v bran. Po težko pridobljeni zmagi so si Rimljani osvojili mesto ter v njem nastanili veliko vojaštva. Imenovali so to vojaško postojanko Petavium ali Petabio.

Leta 8. po Kr. r. so se v tem mestu mudili cesar Tiberij, za njim Druz in mnogi rimljanski prvaki s svojim spremstvom. Takim imenitnim osebam so zgradili dostojna stanovanjska, krasne marmornate palače, opremljene z vsem sijajem rimljanskega bogastva. Vmes so se dvigala veličastna svetišča raznih rimljanskih bogov in boginj, kakor Marta, Herkula, Izide, Belone in Diane. V bližnji in daljni okolici so se blesteli med zelenjem krasnih vrtov beli gradovi rimljanskih bogatinov.

Petabio se je razširil v največje mesto Panonije. Velik mestni promet je vrvel po mestu, ki se je raztezalo daleč po Dravskem polju. Zjutraj navsezgodaj so peki in mlekarji kriče ponujali svoje blago. Podnevi so iz mnogoštevilnih šol doneli glasovi učečih se otrok. Slišalo se je ropotanje in šumenje tvornic. Tu so nesli brzonogi sužnji na pozlačenih nosilih Rimljanko na posete. Tam so jezdili častniki v spremstvu vojščakov. Na semnjiščih so mnogoštevilni trgovci ponujali bogato izbiro vseh pridelkov takrat znanega sveta: smokve iz Palestine, oranže iz Italije, platno iz Egipta, celo svilo iz Kitajske. Vsaka novost, ki je uspela v Rimu, je došla tudi v Petabio, tako tudi krščanstvo. Že v 2. stoletju je tukaj živela kristjanska občina, ki ji je načeloval škof. Petabio pa je imel tudi v Rimu zelo vpliven glas. Cesarji Oto, Vespasianus, Septimius Severus in Romulus Momillus so bili v Petabiu proglašeni za vladarje rimljanskega sveta.

Krasota in bogastvo Petabia sta ob preseljevanju narodov privabila roparske druhali. Od leta 403. do 410. po Kr. r. je tukaj taboril arijanski kralj Alarik s 700.000 Goti. Leta 451. so prilomastili strašni Huni. Narodna pripovedka

trdi celo, da je hunski kralj Atila v Petabiu umrl ter da leži še dandanes v dragocenih rakvah pokopan pod gomilo sv. Roka pri Ptuj. Sloveči grški vojskovodja Belizar se je tukaj boril z gotskim kraljem Vitigom.

Goti in Huni, ki so razbili rimljansko cesarstvo, so razrušili tudi Petabio v mrtvo grobljo. Iz propada so ga zopet povzdignili l. 581. Sloveni. Zlasti je mesto zadobilo staro blagostanje za kralja Sama. Sloveni so imenovali to mesto Peto, namreč peto mesto izmed najimenitnejših mest. Šteli so od vzhoda: 1. Zemun (Taurunum), 2. Mitrovica (Sirmium), 3. Beograd (Singidunum), 4. Osek (Mureia) in 5. Peta (Petabio). Pričenši na zapadu pa so naštevati: 1. Rim, 2. Oglej, 3. Emona, 4. Celeja, 5. Peta.

Ko pa je umrl kralj Samo in ni več ščitil Pete, ji je obledel sijaj na vse veke. Leta 658. so jo razrušili Obri in obrska strahovlada ni dopustila obnove mesta. Nad razvalinami Pete je v teku 200 let razgrnila Drava v hudih povodnjih grez in prod in zagrebla mesto kakor mrliča. Nad grezjo je zraslo trsje in jelševje, da ni bilo več sledu nekdanjega tako krasnemu mestu. Ali še dandanes izorje na Hajdinskem polju orač tu krasen marmornat kip, tam rimljansko grobišče, še druge dobro ohranjene sobane rimljanske palače.

Leta 854. je vojvoda Hecilo, sin moravskega kneza Pribine, zgradil novo mestece na levem bregu Drave ob znožju grajske skaline. Toda že leta 861. je bila nova naselbina v oblasti salcburškega nadškofa, ki je tukaj nastanil Bavarce. Domačini Sloveni niso umeli priseltnikov. Dejali so jim Nemci (mutci), pa tudi tujci (neznanci). Mesta pa, ki je bilo obljudeno zgolj s tujci, niso odslej nazivali več Pete, marveč Ptuj, katero ime se je ohranilo do danes.

Po letopisih mesta Ptuja Elza Kukovčeva.

239. Ilirija — Slovenija.

V naših krajih so bili prvotni prebivalci, ki o njih zgovina še kaj ve povedati, Ilirci. Stanovali so po vseh slovenskih deželah in ob obalah Jadranskega morja. Bili so

glasoviti pomorski roparji. Njih potomci so današnji Albanci. Slovenci so se šele v 6. stoletju priselili v te kraje.

Ko so Rimljani podjarmili te kraje, so jih imenovali Ilirijo v spomin na Ilirce.

Pozneje je minilo to ime. Šele v novejšem času je francoski cesar Napoleon I. osvojene slovenske dežele iznova imenoval Ilirijo. Za nekaj let pa so prišle zopet pod avstrijsko žezlo in Ilirija je izgubila svoje ime do konca svetovne vojne.

Ob razpadu avstrijske monarhije je cesar Karel zopet ustanavljal Ilirijo. A bilo je prepozno. Slovencem je zasijalo upanje v združitev vseh Jugoslovanov v skupno državo. Zato so odklonili pod nemškim robstvom nameravano Ilirijo.

Naša država je sedaj Jugoslavija, obstoječa iz treh državnih enot: iz Slovenije, Srbije in Hrvaške. V spomin na zgodovinske dogodke imamo v grbnem naprsnem ščitu grb Ilirije.

Fr. Karbaš.

240. Slovanska plemena.

Polagoma se je velika slovanska družina razcepila v mnogo plemen, ki so zapustila drugo za drugim vzhodno Evropo ter se pomikala proti zapadu in jugu. Novega sveta so našli dosti v onih deželah, ki so jih njim prepuščali odhajajoči germanski narodi. A kakor so Slovani Germane potiskali dalje proti zahodu in jugu, tako so njim samim bili za petami divji mongolski narodi, zlasti Huni in Obri. Vleklo je pa tudi Slované kakor Germane na jug tisto hrepenenje po blaženih deželah rimskih, o katerih je bil prišel glas tudi na daljni vzhod. Tako so prispeli slovanski narodi v nove pokrajine ali sami — in o večini njih se niti ne ve kdaj — ali pa kot zavezniki Hunov, ki so bili z njimi mnogi slovanski knezi v prijateljskih odnošajih. Po Atilovi smrti so se pa tudi Slovani otresli hunskega jarma.

Najdalje na zapad so prodrli, trdo za Germani se pomikajoč, polabski Slovani. Zasedli so večji del vzhodnih ravnin sedanje severne Nemške ob Odri, Labi in Zali. Druga plemena so se naselila po sedanjem Češkem,

Moravskem in severozapadnem Ogrskem; tem pravimo sedaj Čehi in Slovaki. Vzhodni njih sosedje so bili Poljaki, mejaši Rusov, ki so ostali v prvotnih slovanskih bivališčih. Jugoslovanska plemena so se bila že v šestem in sedmem stoletju po Kr. razširila po Balkanskem polotoku od obal Črnega pa do obal Egejskega in Jadranskega morja ter ob Dunavu in njegovih dotokih navzgor po vzhodnoalpskih deželah. Nekatera njih plemena — Hrvati in Srbi — so se v prvi polovici sedmega stoletja, tačas, ko je bila že opešala moč Obrov, združila v močne države.

J. Apih.

241. Stari Slovani.

Stari Slovani so skupno živeli v z a d r u g a h. Vsaka družina in nje potomci so ostali na istem domu. Vse imetje je bilo skupna last vseh zadružanov. Vsi so delali drug za drugega. Vsaka zadruga je imela svojega glavarja ali starejšino, ki je hranil zadružne svetinje, daroval bogovom, določal vsakemu zadružanu opravila ter vodil gospodarstvo. Po njem so se imenovali tudi zadružani. Če mu je bilo ime Peter, so se zvali vsi njegovi nasledniki Petroviči. Tako so nastali priimki.

Sčasoma pa so se pomnožili člani ene in iste zadruge tako, da niso mogli več ostati skupaj. Tedaj se je ločilo od stare družine nekoliko zadružanov v bližnji kraj. Tu so izvolili novega starejšino ter ustanovili novo zadrugo. S staro zadrugo so ostali v prijateljski zvezi. Zvezo vseh zadrug, ki so se razrasle iz prvotne zadruge, so zvali ž u p o , a vsi župljani so bili e n o p l e m e. Starejšine ene župe so si izvolili vrhovnega glavarja ali ž u p a n a , se shajali na skupne posvete ter sklepali o potrebah vsega plemena.

Vsako pleme je imelo svoj župni grad, kjer je hranilo svoje dragocenosti. Ob vojni so pribežali v grad vsi oni, ki se niso mogli braniti sami zoper sovražnike. Kadar se je kako pleme jako pomnožilo, da že ni imelo dosti polja, so se nekatere župe preselile v druge dežele in s seboj vzele podobe rajnih starejšin. Ko so prišli v novo bivališče, so dali vodam in goram ista imena, ki so jih bili vajeni na prejšnjem domu.

Kakor so se razvila plemena iz zadrug, tako se je razrastel iz plemen **n a r o d**, bodisi da se je kako pleme samo jako pomnožilo ali pa da se je združilo med seboj več plemen. Vsako pleme je imelo v novi domovini svojega župana ali vojvodo. Ob vojni so izvolili enega izmed njih za velikega župana ali **v e l i k e g a k n e z a**, ki je pa ostal tudi v mirnih časih vrhovni vladar.

Vsak narod je imel glavno mesto, ki se je zvalo navadno **Višegrad**. Bilo je dobro utrjeno. V njem so hranili narodne svetinje, v njem je bival knez in v njem se je zbiral narod na narodne skupščine.

Po Josipu Staretu.

242. O veri starih Slovanov.

Stari Slovani so verovali v več božjih bitij. Kadar se je razlegal grom in je udarjala strela, tedaj jim je gospodaril v oblakih bog Perun. A ko je zasijalo solnce ter delilo zemlji toploto in blagoslov, tedaj je zavladal na nebu Dažbog, ki daje bogastvo. Z njim vred se je zemlji smehljajal Svetovit, bog jasnega neba in modrega ozračja. Stri-bog se je igral z vetrovi, zlasti pa je veleval ostremu severu, ki ledeni.

Kdo izmed nas ne pozna očaka slovenskih zemelj, močnega Triglava? S tremi glavami so si mislili stari Slovani boga s tem imenom, kakor da bi hoteli očitovati, da ta bog vedeževanja vidi preteklost, sedanost in prihodnost, da pa vidi tudi zemljo, morje in zrak.

Bes te lopi! slišimo še dandanes često, pa navadno ne vemo več, da je starim Slovanom Bes bil Črni bog, ki so se ga bali. Nič boljši od Besa ni bil niti Škrat ali Škratec.

Dolgo je držala Morana prirodo v sponah zime in smrti, a odbežati mora, ko po njivah in livadah začne Vesna sipati svoje pisane darove in lepa Lada rodoviti polje. Tedaj ob virih in potokih zarajajo Vile, in ves svet se človeku vidi veselja kraj, da mu le Rojenice ali Sojenice niso že ob rojstvu določile nemile usode.

Fr. Ilešič.

243. Ruski knez Vladimir in bog Perun.

Pred več nego devetsto leti je na Ruskem vladal knez Vladimir. Tedaj je na lepem griču njegovega prestolnega mesta Kijeva stal bog Perun. Bil je iz lesa; glava mu je bila iz srebra, brada pa zlata. Perunu ob strani sta stala bogova Dažbog in Stribog.

Toda knez Vladimir je prejel sveti krst in je dal uničiti te malike. Peruna je velel privezati konju za rep in ga zagnati v globoko reko. Ljudstvo je jokalo za lesenim kipom, ki so ga nesli valovi v daliavo, zakaj bilo je vdano še malikovalstvu.

Fr. Ilešič.

244. Ujedinjenje.

(Glasovi iz sedanjih in davnih časov.)

(Slovenec, Srb in Hrvat stoje sredi odra in si stiskajo roke.)

Slovenec :

Ali je istina? Ni li vse čaroben sen? Ali res stojimo skupaj in si stiskamo roke, se pozdravljamo iz oči v oči, ko se je doslej stoletja globoko v naših dušah skrivalo le plaho hrepenenje po tem trenutku? Ali je res, da sedaj svobodno kličemo slavo svojemu narodnemu vladarju?

Sezita mi brata še enkrat v roko, stresita mi jo krepko, da vidim, da čutim, da to ni le prekrasen sen! *(Sežejo si v roke.)*

O brata! O čemer so sanjali naši predniki, po čemer so hrepenele njih duše, kakor hrepeni cvetica ob suši po krepilni rosi, kar je navdajalo naša srca z občutki daljne, skoro nedosežne sreče, to je danes resnica. Srbi, Hrvati, Slovenci smo danes ujedinjeni v eni državi. Izpolnjeno je tisočletno hrepenenje našega rodu.

Srb :

Da smo dosegli ujedinjenje, pa ni zgolj naša zasluga, ni samo zasluga sedanjega rodu, zasluge za to imajo tudi naši predniki. Kakor Janez Krstnik Kristusu tako so naši predniki že davno pripravljali pot našemu sedanjemu vstajenju.

(Glas za odrom.)

Bratje, poslušajte!

Hrvat:

Ali ne govori nekdo? Kaj slišim? Se li ne glasi to kakor glas naših prednikov? Čujmo glasove borcev za ujedinjenje, svobodo in skupnost iz davnine!

(Za kulisami se oglašajo z raznih strani glasovi naših prednikov, pripovedujočih zgodovino svojih dni. Igralci napeto poslušajo.)

Samo *(neviden za odrom, mogočno):*

V naše grobove je zadonel klic veselja. O vstajenju naših potomcev je govoril glas. Tu smo vaši predniki, da smo priča vašega vstajenja in ujedinjenja, da se ga veselimo z vami tudi mi, zakaj že mi smo delali za ta dan, kakor je prav povedal brat Srb. Čujte, kako je bilo tisti čas! *(Pripovedujoče.)*

Sila trpljenja in nesreče je prikipela do vrhunca. Obri, ki so nas bili podjarmili, so nas zatirali do skrajnosti. Pa zatiranje je v narodu polagoma rodilo odpor, vero in spoznanje, da posameznik ne zmore dosti, da pa sloga in skupnost z vztrajnostjo lahko dosežeta vse.

Nismo se znali pod skupnim vodstvom zediniti in upreti zatiralcem. Združenje je rodila slednjič sila. Vedel sem in v dno duše sem bil prepričan, da morajo Slovani kdaj dobojevati boj za osvobojenje z zmago. Kot njih vodji mi je velela dolžnost, da se postavim upor na čelo. Leta 623. sem res srečno izvedel ta upor proti Obrom. In ko so bili l. 626. pri Carigradu v velikih stiskah, so se dvignila vsa njim podložna plemena in kot en narod s trdno voljo in enodušnim hrepenenjem po odrešenju iz odvisnosti izvojevala svobodo.

Ta upor je bil prvo naše združeno delo. V daljavi smo že slutili zoro ujedinjenja, zoro svobode slovanske. Bili smo jima bliže.

Srb, Hrvat, Slovenec:

Slava ti, hrabri Samo!

Slovenec:

O brata! Čujta nov glas od Gospe svetel!

Glas koroškega vojvode (*pripovedujoče*):

Samovo kraljestvo je razpadlo po njegovi smrti. Slovenci so se sicer ločili od Čehov, ki so si ustanovili svoje kraljestvo, a tudi oni so bili svobodni. Na Gosposvetskem polju so s slovesnim obredom umeščali nas, svoje vojvode. Potomci naši, ko čitate ta poročila, vedite, da so priče naše stare slovenske državne samostojnosti.

S r b :

Brata! Pride čas, ko ustoličimo na Gosposvetskem polju tudi mi svojega narodnega vladarja.

S l o v e n e c in H r v a t :

Tako bodi!

H r v a t (*poslušá napeto*):

Ali ni to glas kneza iz Posavja? Čujmo!

L j u d e v i t P o s a v s k i :

Samo nam je pokazal pot. Pa smo jo zgrešili. Šele frankovska sila — kakor naše prednike obrska — je rodila v nas odpor.

Ej trpeli smo pód frankovsko vlado! Njih kralj Karel Veliki nas je podjarmil. Dokler je živel ta mogočnjak, smo trpeli, dasi je vedno bolj dozoreval v nas sklep za odpor. Po njegovi smrti pa se je začelo med nami mogočno gibanje za osvoboditev izpod tujčeve pete.

V Posavju sem vladal kot knez. Bilo je okoli leta 810. do 823. Videl sem bedo svojih rojakov. Mislil sem na od pomoč in zato dvignil in vodil upor proti našim zatiralcem Frankom.

Karlov naslednik Ludovik Pobožni je pošiljal vojsko za vojsko na nas, a ni nas mogel pokoriti. Brezuspešno so se vračale razbite njegove čete domov. Dasi se je na zahtevo Frankov udeležil bojev proti nam celo primorskohrvaški knez Borna, vendar tudi ta pomoč ni zaleгла Frankom. Borno smo pri Sisku popolnoma porazili ter pozneje sami vdrli v njegovo ozemlje, da smo se maščevali.

Naši uspehi so vžgali tudi severozapadne Slovane. Pri družili so se nam zlasti Slovenci do Soče.

Franki so vnovič poslali kar tri vojske na nas, a uspeh je bil le ta, da so zopet podvrgli Slovence, ki so se nam bili pridružili, Posavja pa niso mogli ukloniti.

Tako so poslali deset vojsk proti upornemu Posavju, a šele zadnji sem se s svojimi umaknil iz glavnega mesta Siska k Srbom ter po slih sporočil Frankom, da se podvržemo.

Slovenec, Srb, Hrvat:

O žalost, žalost!

Slovenec:

Zgodovindar se oglašā. Poslušajmo!

Zgodovinar:

Svobode in ujedinjenja svojemu narodu, Ljudevit Posavski, nisi še dosegel, čeprav si dal za to svoje življenje. Bornov vnuk Ljutomil, h kateremu si se bil od Srbov zatekel v Primorsko Hrvaško, te je dal usmrtiti. A tvoja namera, da bi ustvaril močno državno zvezo slovanskih plemen proti Frankom, nam je drugi jasni dokaz, kaka moč je v združenju.

Premiril si, Ljudevit Posavski, a tvojo pesem o ujedinjenju so peli dalje logi, gozdi in gore in čul jo je poznejši rod. Čul jo Otokar II. Naj govoril!

Otokar II.:

Češki kralj sem bil. Hrepenel sem po združitvi slovanskih plemen v silno državo, preverjen, da bo v njih enotnosti nepremagljiva moč. Posrečila se mi je ta združitev, ki je obsegala Čehe in Slovence. Silna je bila ta moja država, segajoča od Krkonošev pa do Adrije.

Svoje prednike vzornike sem posnemal, a sreča mi ni bila mila trajno. Nemški kralj Rudolf Habsburški se je zvezal z Ogri proti meni in v bitki pri Suhih Krutih l. 1278. sem gledal poraz naše vojske.

Zgodovinar:

V tej bitki si bil, junaški Otokar, ubit, a slovenske dežele so prišle pod Habsburžane.

Slovenec:

Ni li to glas Ilije Gregoriča in Matije Gubca, ki se oglašata? Čujmo!

Ilija Gregorič:

Zatiranja kmetov v 16. stoletju nisem mogel gledati. Kakor z živino so ravnali z nami grajščaki na Kranjskem in po sosednjih deželah.

Pa smo šli na bran. Za voditelja so me bili izvolili v tem kmetiškem upor, ker sem bil že vaje boja proti Turkom.

Na Kranjskem smo začeli vojno pri Krškem. Žal, da nam sreča ni bila mila. Baron Thurn nas je potisnil v mesto in nas s svojo vojsko premagal...

Matija Gubec:

Do poraza pri Krškem nam ni upadel pogum, saj smo bili združeni slovenski in hrvaški borci. Ali po tem porazu sva z Ilijo jela dvomiti o zmagi. Tudi jaz sem namreč poveljeval kmetiški uporni vojski. Sovražnik je bil močnejši, zaman bo tekla dragocena kri...

Slovenec, Srb, Hrvat:

Gorje! Gorje!

Hrvat:

Čujmo, kaj se je zgodilo dalje!

Zgodovinar:

Kmetiška vstaja je bila zatrta, Ilija in Gubec ujeta. Ilijo so obglavili na Dunaju, Gubca pa kronali v Zagrebu na železnem prestolu z razbeljeno železno krono kot kmetiškega kralja. In raztrgali so njegovo telo na štiri kose...

Jugoslovanska misel, ki se je bila pojavila v kmetiških uporih in bojih za staro pravdo, je bila vnovič pokopana pri Brežcah l. 1571. Prav tako so po polstoletnem boju opešali borilci, ki so nam dali knjige v narodnem jeziku. Z letom 1600 je zavladala nova doba propadanja ter je trajala 200 let. Za 200 let je podlegel narod tujcem, a življenjskih sil ni izgubil. Takrat pa je zavel po Evropi narodni duh. In v onem težkem času nam je vstal narodni pesnik.

Slovenec:

Čujta! To je glas Valentina Vodnika!

Valentin Vodnik:

Naš narod je bil v tistih časih pozabil na svojo nekdanko samostojnost. Še pravega imena svojega se ni več zavedal. Nemški gospodje, ki so si bili razdelili njegovo domovino, so nazivali posamezne kose po svoje in ta imena so se udomačila. Tako smo se delili v Korošce, Štajerce, Istrane, Goričane. Samo jezik nas je še vezal, pa še ta je pod vplivom tujih sosedov izgubljal svojo lepoto in se delil v razna narečja. Sami se nismo zavedali, da mineva slovensko ime. Jaz sem zapel pesem o »Zadovoljnem Kranjcu«. Žalostni so nam bili časi, toda tam od zapada je sijalo solnce. Zaslužnjenu narodu je prinesel svobodo Napoleon Bonaparte.

Slovenec, Srb, Hrvat:

Napoleon, Napoleon! Kaj pove?

Napoleon Bonaparte:

Prinesel sem jo svobodo, žal, samo za kratko dobo. Ko sem bil obvladal gorenjo Italijo, sem kmalu spoznal vrednost lepih vaših krajev. Že leta 1797. sem na vaši zemlji premagal Avstrijo. Namen sem imel, da bi z vami obvladal ne samo Adrijo, ampak tudi vse države ob njej: Italijo, Avstrijo in Turčijo. Zato sem l. 1809. ustvaril iz vaših krajev Ilirijo.

Slovenec:

Vodnik se zopet oglašja.

Vodnik:

In nihče ti ni ugovarjal. Polastilo se nas je vseobče navdušenje. In glej, takrat je nastala moja »Ilirija, vstani!« V imenu naroda svojega sem jo zapel. Vsi smo upali v novo življenje, jaz pa sem prorokoval:

»Zveličana bodem,
zaupati smem,
godi se eno čudo,
naprej ga povem:
Duh Kranjce navdaja
Napoleonov,
en zarod poganja
preroben, ves nov.«

»Ilirija oživljena« je tako govorila v meni, toda tudi ta sen — kakor sen naših velikih prednikov — je bil uničen.

Le leta 1814. sem trpel, ker sem zvesto delal za svoj narod ob času Ilirije, ki je imela obstanek samo štiri leta, nato pa propadla.

(»Ilirija, vstani« pojo v ozadju. Potem nekaj časa molk.)

Slovenec:

So li umolknili ti sveti glasovi iz davnine? *(Vsi trije se primejo za roke in strme v ozadje, odkoder so se slišali prejšnji glasovi. Oder se razsvetli od umetnega ognja, na steni se prikaže slika kralja Petra. Izza odra se čuje slovesen glas):*

Pozdravljene, duše pokojnikov, prvih boriteljev za ujedinjenje jugoslovanskega naroda! Pokoj vam! Moja duša, ki je došla med vas, vam prinaša blagoslov ujedinjenega naroda.

O čemer ste sanjali, vi predniki moji, o čemer je sanjala moja duša vse življenje vedno in vedno, takrat, ko sem trpel v pregnanstvu brez soproge in matere mojim otrokom, ko sem živel po bosenskih šumah med vstaši, kjer me je iskala roka zahrbtnega morilca, pa me ni mogla doseči, takrat, ko sem gledal pogaženo ljubljeno domovino in svoje otroke, svoj narod v najhujši bedi, svojo vojsko v največjem junaštvu, to, kar je verno upala moja duša takrat, ko so morale balkanske gore mojo deco, domovine najboljše sinove z mrazom, gladom in utrujenostjo do smrti, to sem zapustil ljubljenu narodu Srbov, Hrvatov in Slovencev uresničeno, zato vam, duše borcev za ujedinjenje mojega ujedinjenega naroda, ves blagoslov!

Srb *(ves zavzet):*

Čika Pera!

Hrvat:

To je glas našega kralja Petra Velikega!

Slovenec:

O kralj, osvoboditelj in ujeditelj!

Vsi:

Izpolnjeno je tisočletno hrepenenje našega rodu. Vam, duhovi boriteljev za svobodo in ujedinjenje (*pokleknejo, držeč se za eno roko sredi odra, z drugo kažoč na kraljevo sliko*), tebi, Peter Veliki, osvoboditelj in ujedinitelj, večni spomin!

(*Zagrinjalo zdrsne.*)

Andrej Rape.

245. Umeščanje koroških vojvod na Gospo- svetskem polju.

Prvi dan septembra meseca l. 1286., tako piše letopisec opat vetrinjski, je bil Majnhard Tirolski po starodavni šegi slovesno posajen na vojvodski stol.

Na znožju Krnske gore leži kamen, na katerem je tedaj sedel kmet iz roda Edlingerjev, ki so imeli to pravico od starodavnih časov po dednem pravu. Z eno roko je držal marogastega bika, z drugo pa kobilo enake barve. Ne daleč od njega je stal deželni knez, oblečen v sivo raševino, obut v kmetske čevlje, z deželno zastavo v roki. Okoli njega pa so bili deželni plemiči in vitezi, vsi v najsijajnejši opravi.

S palico v roki se približa deželni knez kmetu na kamenitem sedežu. Kmet vpraša v slovenskem jeziku: »Kdo je, ki tako prihaja?« Okoli stoječi odgovore: »Deželni knez je.« Kmet dalje povprašuje: »Ali je pravičen sodnik, ki išče blaginje domovine? Ali je blagoroden ter prijatelj in zaščitnik prave vere?« Vsi odgovore: »Je in bode.« — »Po kateri pravici,« nadaljuje kmet, »pa sme pregnati mene s tega sedeža?« — »Dobiš 60 beličev, marogastega bika, kobilo in obleko, ki jo ima sedaj knez na sebi. Prost bodeš ti in prosta vsa tvoja hiša vsakega davka.«

Zdaj se rahlo dotakne kmet z desnico knezovega lica. Opomni ga še enkrat na sveto dolžnost pravične sodbe, potem odstopi z vojvodskega sedeža in odvede obe živinčeti s seboj.

Knez pa se postavi, oblečen, kakor je, na kamen, ki ga je ravnokar ostavil kmet, potegne svetli meč, ga zavihti na vse štiri vetrove ter se zaroti in priseže, da bo vsem sodnik

po dolžnosti in pravici. Nato se je knez še napil iz prostega kmetskega klobuka čiste studenčnice, narodu v pouk, naj bo zadovoljen s tem, kar daje in prireja domača dežela, pa naj ne hrepeni premočno po vinu in drugih inozemskih nasladninah.

Izpod Krnske gore se je napotil umeščeni vojvoda v starodavno veličastno gosposvetsko cerkev, kjer je pel najvišji deželni svečenik slovesno sveto mašo ter med službo božjo blagoslovil in posvetil kneza po cerkvenih predpisih.

Po službi božji šele je slekel knez kmetsko obleko in se oblekel v svojo knežjo opravo ter se napotil k sijajnemu obedu. Po končanem obedu se je odpravil z vsem spremstvom na bližnje Virunsko polje, kjer še dandanes stoji vojvodski prestol. Prestol ima dva sedeža, enega na vzhodno, enega na zapadno stran. Na prvega je sedel vojvoda ter delil deželne najme in pravice vsakemu, kdorkoli jih je zaprosil od njega, na zapadno pa je sedel goriški grof, mejni grof koroški, ter delil svoje najme.

Schreinerjeva »Čitanka«.

246. Po trpljenju k svobodi.

Pripovedovalec:

Videl sem v sanjah prekrasno polje. Rumena pšenica je valovila po njem in rdeči mak se je gizdavo zibal med zlatim klasjem. Makovi cvetovi so bili kakor rdeče lise krvi, ki je tekla na slavnem Kosovem. Da, Kosovo polje sem videl v sanjah! Nebroj ljudstva se je bilo zbralo na njem. In zapel je zvon v božjem hramu, v slavni Gračanici. Ves narod je pozorno poslušal in pričakoval nečesa.

In glej, jeli so se odpirati grobovi. Kot iz zarje nebeške so vstajali iz njih ljudje. Častitljivi so bili in lepi, čeprav so jim na obrazih sijali sledovi prebitega trpljenja, nepopisne bede. In s knjigo v roki je stopil zgodovinar pred ljudstvo in izpregovoril.

Zgodovinar:

Glejte to sveto zemljo! Vsa je bila nekoč prepojena z našo krvjo. Naši vzdihni in stoki so odmevali po njej, a danes je čez njo razlit sijaj zlate svobode.

Kako je že bilo takrat, ko smo živeli mi, predniki vaši? Ej žalostno, žalostno, čeprav je to najslavnejša doba naše jugoslovanske zgodovine.

Tam v Mali Aziji se je pričela konec 13. stoletja tista grozna sila, ki je takrat s krvjo in solzami zalila naše zemlje. Turška sila je bila to, ki je planila kot vihar na Evropo, da stre in potepta, kar se ji postavi v bran. Predrzneje in predrzneje so se usipale druhal divjih Turkov na naše zemlje, razsajale kot povodenj, ki uničuje vse, vse. Dej, pripoveduj, car Lazar, potomcem, kaj si trpell!

(In oglasil se je srbski junak, in njegove besede so dozele čez polje, šumeče v rumenem klasju, ob glasu zvona iz veličastne Gračanice.)

Car Lazar:

Sultan Murat I. je bil naša poguba in smrt. Vse dežele do Balkana si je podvrgel. Prepozno so spoznale slovanske krščanske države silno nevarnost, ki jim je pretila. Vladal sem takrat v Pomoravju. Dasi sem mnogokrat pogнал Turke v beg, so si polagoma le osvojili Niš, in moral sem priznati njih nadoblast in jim plačevati davek. A na Vidov dan, dne 15. junija 1389. l., je na Kosovem izkravela moja vojska. Usoda Balkanskega polotoka je bila odločena. Zmagal je polumesec, čeprav je takrat tudi Murat izdihnil svojo dušo.

Kosovska devojka:

In tebe, naš Lazar, in tvoje junake, ki sem jim izpirala rane ter jih krepčala z belim kruhom in rujnim vinom na krvavem Kosovem, pa tebe, stari Jug Bogdan, in tvoje sokoliče z njih majko je objokoval od takrat zaslužnjeni narod jugoslovanski. Kdo naj se poslej postavi v bran divjim Turkom, ko je padel cvet srbskega naroda! Uboga raja! Ubogi bratje Hrvatje in Slovenci!

Hrvat:

Po vidovdanskem porazu so jeli uhajati Turki tudi čez Dunav na Ogrsko. Zbrali smo nekako križarsko vojsko, da se jih ubranimo.

Slovenec:

Nas Slovence je takrat zbral celjski grof Herman II. in nas odvedel vam na pomoč, a Turki so nas pri Nikopolju leta 1396. porazili in za 10.000 naših junakov so se odprle ječe v turški sužnosti. Takrat smo Slovenci prvikrat imeli opraviti s Turki. Da je bilo to zadnjikrat!

Ptujčan:

Poraz pri Nikopolju smo takoj občutili v Ptuju. Turki so pridrli k nam, požgali mesto in odgnali nad 16.000 kristjanov v sužnost. Gorje je šlo pred njimi, gorje je ostajalo za njimi.

Kranjec:

Kdo naj bi nas branil! Premnogokrat je Turek prej pridrl v deželo, nego je bila zbrana vojska. Jeli smo misliti na samoobrambo. Pa to je bilo težko. Po gorah smo stavili grmade. Noč in dan so stale straže ob njih. Ko so zagoreli kresovi po naših gorah, smo zvedeli kmalu vsi, da se bliža nevarnost. Tedaj pa smo spravili deco, starčke, žene in imetje v tabor, ki smo si ga bili zgradili med obzidjem okolo cerkve. Tak tabor smo imeli na Šmarni gori pri Ljubljani za tamkajšnjo okolico. Meščani pa so se branili za mestnim obzidjem.

Nismo imeli pravega orožja, pa smo možje in mladeniči pograbili v sili za domače orodje. Kosa, srp, sekira, cepec, tolkači in pórati — vse nam je dobro služilo. In prav je bilo, da smo mislili na samoobrambo, zakaj le malo let po porazu pri Nikopolju smo občutili tudi Kranjci turško krvoločnost. Mesta Črnomelj, Metlika in Novo mesto so bila Turkom prvi cilj.

Leta 1469. so se vnovič privalili k nam. Vse so opustošili: Dolenjsko, Kočevski okraj, Ižansko polje do Ljubljane, Kras do Gorice, vse dolenje Štajersko. Vse do kraja so

zalili s krvjo in solzami. Tisoči in tisoči pobitih kristjanov so klicali po osveti, tisoči in tisoči so morali v turško sužnost. In tem grozodejstvu ni bilo konca. Vse 15. stoletje so prihajali Turki k nam, leto za letom, večkrat celo po dvakrat in trikrat na leto. Štiriintridesetkrat smo vaši predniki občutili njih grozovitost.

Primorec:

Dvanajstkrat so plenili po naših krajih.

Štajerec:

Pri nas so se oglasili enajstkrat.

Korošec:

Devetkrat so gorele naše vasi, se je razlegel jok in stok, hodila je z njimi smrt v našo deželo.

Zgodovinar:

Pridrli so nenadoma, najrajši ponoči. Takrat sta zavladata groza in strah, jok in stok. Kako je že bilo? Govori ti, kri naše krvi, ti turško-slovenski janičar!

Janičar:

Človeški plen je posebno prijal Turkom. Želeli so si naših krepkih dečkov in deklic, ki so jih drago prodajali v Turčiji. Naših dečkov, sem rekel, zakaj tudi jaz sem vaš sin. Ugrabili so nas iz objema ljubljenih staršev, iztrgali nam iz srca krščansko vero in vcepili vanje sovraštvo do nje. Turški cesarji pa so iz nas, ko smo pozabili na vse, vzrejali svoje najpredrznejše vojake. Najpredrznejše pravim, ker janičar res ni poznal ne strahu in ne usmiljenja. Pogum so nam privzgojili, usmiljenje zamorili. Celo naši gospodarji so se nas bali, zakaj tudi njim smo odpovedali, če je tako naneslo.

Kruti smo bili, neizprosni. Marsikateri izmed nas je svojo grozovitost vršil morebiti prav v rojstnem kraju, v svoji nepoznani domovini, morebiti je celo prelival kri svojih staršev, bratov in sester. O bilo je grozno!

Toda imeli ste, bratje, junakov, ki so ta kos bridke zgodovine obžarili s slavo svojih činov. Celo mi divjaki, ki

se nismo bali ničesar, smo trepetali pred njih roko, ki je segala po nas: kri za kri!

Čuj, ljudstvo! Kakor tromba sodnjega dne doni glas iz gradu Turjačanov. Herbartov glas je to.

Herbart Turjaški:

Tudi 16. stoletje nam ni prizanašalo. Turki so postajali mogočnejši in mogočnejši. Kmalu po smrti slavnega vojskovodje Ivana Kacijanarja, v letih 1540., 1545., 1547. so steptali vso Kranjsko.

V teh časih sem se postavil na čelo branilcem slovenskim, in vojna sreča se je vrnila k našim zastavam. Često smo premagali Turke in celo sami smo vdrli v Turčijo. Tudi mi smo bili Turkom strah!

Sobojevnik pri Budačkem:

Bali so se Turki tvojega imena, Herbart Turjaški, zakaj bil si največji naš junak. Ali pri Budačkem je bila njih premoč prevelika. Podlegli smo in z mano vred sta padla, ti Herbart, in tvoj prijatelj Višnjegorski. Vsa Ljubljana je jokala, ko so pripeljali tvoje truplo brez glave domov.

Poglej, ljudstvo, tja na grad turjaški! Tam hranijo še danes odkupljeno glavo tvojega junaka.

Dovolj! Čujem nov glas, glas iz bratske hrvaške rodovine Šubićev. Šum junakov in žvenket orožja mi doni v uho. Čujte, kako se glasi prisega jugoslovanskega junaka!

Nikolaj Zrinjski:

Bil je to boj na življenje in smrt, zakaj proti 200.000 Turkom se nas je borilo malo številce kristjanov. Sultan Soliman je v letu 1566. zopet navalil na Ogrsko in Hrvaško. Vsekakor je hotel naravnost na Dunaj. V tej zadregi me je naprosil tedanji avstrijski cesar Maksimilijan II., naj zadržujem v trdnjavi Sigetu turško vojsko dotlej, da se zbere cesarska armada. Ustregel sem njegovi prošnji. Zbral sem svoje junake in priredil Siget za obrambo.

Pred bitko sem prisegel takole: »Jaz Nikolaj Šubić, grof Zrinjski, prisegam troedinemu Bogu in domovini zvestobo do smrti. Bog naj me zapusti in mi odtegne svojo milost, ako vas kdaj zapustim ali izdam! Prisegam pri Bogu

in svoji neumrljivi duši, da hočem Siget braniti do zadnje kaplje krvi in zadnjega vzdihala!»

Enako so mi prisegli poveljniki in vojaki.

In prišla je ura boja. Tri dni je trajala velikanska bitka, a vsak dan so bili tepeni Turki. Slednjič pa so tudi nam jele pešati moči in morali smo se umakniti v grad. Iz trdnjave smo planili še enkrat in tedaj pobili več tisoč Turkov. Solimana je to razdražilo tako, da je od jeze umrl. Ali poveljniki so prikrili vojski njegovo smrt in so napadali Siget dalje. Trdnjava je začela goreti, zato sem sklenil umreti s svojimi borci kot pravi junak. Odprli smo vrata v trdnjavo in navalili na Turke. Kratek, pa grozen boj je bil to. Sekali smo na vse strani. Videl sem padati tovariša za tovarišem. Zadet od treh krogel in turške sablje, sem se zgrudil. Videl sem še, kako je planil silni plamen do neba, kako je zletel grad v zrak — moja žena je bila namreč na moje povelje zažgala smodnik v kleti. Na kup razvalin so drli Turki. Okolo mene pa je nastal mrak — objela me je bleda smrt.

Z g o d o v i n a r :

V bitki pri Sisku l. 1593. je jela turška sila pojemati. Andrej Turjaški je tu stopil Turkom nasproti. Kolpa je pila mnogo turške in naše krvi. V njenih valovih je poljubila smrt nekdanjega meniha Hasana pašo. Velikanski je bil plen, ki so ga takrat zajeli naši. Iz Hasanovega dragocenega plašča so napravili dva mašna plašča, v katerih darujejo še zdaj sv. mašo na sv. Ahcà dan v spomin naše zmage.

A grozna sila turška ni še bila strta. Še je ječal v robstvu Jugoslovan. Le pesmi njegove so še tiho pele o carstvu staroslavnem, o Dušanu Silnem, pele so o junaških činih Kraljevića Marka.

In Kraljević Marko je vstal kot maščevalec v balkanski vojni l. 1912. Združili so se bili vsi balkanski narodi in šli v boj na dušmanina z onim navdušenjem, ki ga dajeta le narodna misel in krepka vera v lastno moč.

Pri Lozengradu in Kumanovem, pri Lile Burgasu in Bitolju se je zrušila turška sila. Slovansko orožje je podrlo na tla mogočno Turčijo, ki jo je prej vsa Evropa smatrala za nepremagljivo.

Pripovedovalec:

Doni, doni zvon iz Gračanice, doni slovesno in pripeva mu zvon od Gospe Svete. Veličastno se družijo ti glasovi in se prelivajo kot mavrica miru nad našimi zemljami ter oznanjajo, da je prešlo Jugoslovanstvo iz trpljenja k vstajenju in svobodi. In to vstajenje je pretrgalo moje sanje o žalostnih dneh.

Andrej Rape.

247. Brodnik.

Med skalami Sava šumi,
valove mogočne vali,
v naročaj jih Dunavu tira.
Čoln ziblje ob bregu se tam,
a ribič mi v njem sedi sam,
na veslo se truden opira.

»Hoj, starec, kar veslo zdaj v dlan
pa hitro na drugo tam stran
čez šumno prepelji nas Savo!
Čuj, turško rumeno zlato
plačilo bogato ti bo —
če nočeš — ti vzamemo glavo!

Molčita že polje in log,
tam onkraj slavonski ostrog
v neskrbnem že spanju počiva.
Zaviti v plašč temne noči,
ogledat poslani smo mi,
kod zdaj se sovražnik naš skriva.«

»»Ne maram za vaše zlato,
čemu mi pač ribiču bo?
Zastonj vas čez reko prepeljem.
Res, sivo že glavo imam,
a vam je nocoj še ne dam,
rad vašim ustrezam poveljem.««

Že čolnič od brega leti
in nese oglednike tri...
Veslaje pa ribič ozira
srepo se v vrtenje vodá,
ki rado se s čolni igra
in slastno na dno jih požira.

»Pač hrabro srce ti imaš,
izvrsten prevoznik si naš,
ni takega blizu okoli!
A nas tam pohvali glavar,
prekrasen pač čaka nas dar,
krasnejši nas ni še nikoli.« —

»»Na mestu!«« — de ribič krepkó —
a veslo zažene v vodó...
»»Tu vaše in moje plačilo!«« —
»Bes, djaur!« še krik iz valov.
iz mokrih je Save grobov —
potem pa vse tiho je bilo.

A. Aškerc.

248. Srbija.

Srbi so si že davno ustanovili po več samostojnih držav. Ker so se pa med seboj pogostoma napadale in iskale pomoči celo pri raznih sosedih, zategadelj se nobena ni mogla splošno uveljaviti med srbskimi plemeni. Šele z nastopom vlade Štefana Nemanje so se izpremenile razmere.

* * *

Nekje med Nišem in Kosovim poljem ob Gornji Toplici in Ibru ter južno od Beograda v tako zvani Raški je tekla zibelka prvemu srbskemu velikemu županu Štefanu Nemanji (1170—1199).

Štefan Nemanja je združil svojo župo z znamenitima župama Dubočico in Reko. Združene župe so udarile na Zeto, ki je v njej vladal kralj Radoslav z bratom, ter so

jo zavzele. Zetci so se pridružili zmagujoči vojski in so osvajali kraje okoli Velikega Drima. Nemanja je pridobival zemlje na zapadu proti Jadranskemu morju, nekatere njegove čete pa so prodirale v Moravski dolini med Beogradom in Nišem in pazile na početje sosednjih Grkov.

V zvezi z ogrskim kraljem Belo III., ki je rešil Beograđ, Braničevo in severno Dalmacijo Grkov, je Nemanja osvojil Srbe do balkanskih klancev (l. 1182.). Odtod je krenil s svojo vojsko proti Jadranskemu primorju, zavzel Skader ter okolico ob Skadrskem jezeru in pa tri velika pristanišča: Ulčinj, Bar in Kotor.

Med tem ko so križarske vojske reševale Sveto deželo, je Nemanja osvojil mnogo sel in mest v smeri današnje Sofije in Prizrena. Da bi po teh hudih bojih zagotovil svoji državi trajen mir, ki je bil potreben za notranjo ureditev njeno, je oženil svojega sina Štefana s hčerjo grškega carja Jevdocija.

Središče Nemanjeve države je bila Raška s stolnim mestom Rasom, sedanjim Novim Pazarom. Mesto je bilo zaprto od dveh strani z visokimi planinami. Okoli njih je nastanil Nemanja svoje najvernejše pristaše, da so branili prestolnico, ki je bila tu do leta 1282., nenadnih sovražnih napadov. V Rasu so se vršili državni zbori, ki so reševali važne državne stvari. Tu je tedaj bil sedež prejšnje kraljevine Srbije.

Srbi so bili tedaj še jako odvisni od Bolgarov, ki so jih večkrat napadli z vojskami. Zato so se zvezali z Bizantinci, odkoder so tudi dobili oznanjevalce svete vere. Pozneje so Srbi postali provoslavni kristjani in so še dandanes. Bizantinci so premagali Bolgare, a Srbija se je morala zato pokoriti Bizantincem.

Ko so se v 12. stoletju osvobodili njih nadoblasti, je nastala ena najslavnejših dob srbske zgodovine. Zavladal je Srbom najslavnejši vladar iz rodu Nemanjićev, Dušan Silni, prvi srbski car, ki je jako povečal svojo državo pa tudi skrbel za njen notranji procvit.

Po smrti zadnjega Nemanjića pa je razpadla Srbska na celo vrsto samostojnih držav. To so izrabili Turki in vdrli v Srbijo. Po strašni bitki na Kosovem polju (l. 1389.), na Vidov dan, je slavno srbsko carstvo podleglo turški

premoči. Ta bitka se je globoko vtisnila v spomin srbskemu narodu. Številne junaške pesmi opevajo kosovske junake in njih boje.

Odslej je bila vsa srbska zgodovina nepretrgana vrsta nadlog, ki jih je narod kot zatirana raja trpel vse do začetka minulega stoletja. Srbija je postala turška pokrajina. Uspešne vojne Rusov s Turki pa so zbudile tudi Srbe, da so se gibali bolj in bolj in si izkušali priboriti zlato svobodo. Voditelj srbskih upornikov je bil Jurij Petrović, ki so mu Turki rekali Kara Đorđe, t. j. Črni Jurij. Miloš Obrenović je tedaj priboril Srbski samostalnost in si nadel pridevek knez.

Z dovoljenjem evropskih držav je narodna skupščina leta 1882. povzdignila Srbijo v kraljevino. L. 1903. je bil iz Švice pozvan Peter Karađorđević kot kralj Srbije, ki je vladal od 1. decembra 1918. leta pa do svoje smrti dne 16. avgusta l. 1921. kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Iva Zupančičeva.

249. Bitke na Kosovem.

Ko je pomrl rod Nemanjićev, se je Srbija razdelila na več delov. V Pomoravju je vladal mogočni knez Lazar, v Prištini in Prizrenu pa sta gospodarila njegov zet knez Vuk Branković ter Đorđe Stratimirović iz rodu Balšićev iz Zete. Vsi prejšnji poizkusi, da bi podjarmili Srbe, niso uspeli Turkom. Turški sultan Murat I. pa je l. 1389. vnovič začel veliko vojno proti Srbiji. Sultana sta spremljala njegova sina Bajezit in Jakub z mnogimi pomožnimi zbori turških vazalov. Med njimi je bil tudi zbor bolgarskega carja Šišmana.

Car Lazar in njegov zet Vuk Branković sta se postavila Muratovi vojski v bran. Priskočila jima je na pomoč pomožna vojska bosenskega kralja Stepana Tvrtka I. Med Prištino in Labom, na ozemlju Vuka Brankovića, se je zbrala vojska. Med vojniki je bil tudi srbski velmož Miloš Obilić. Njega so pri carju Lazarju osumili, da je izdajalec. Da pokaže svojo nedolžnost, vernost in vdanost, je odšel k turškemu sultanu, češ, da se mu vda. Našel je Murata v

njegovem stanu. Murat ga je drage volje sprejel, misleč, da je prebežnik, toda Obilić je potegnil meč in sultana usmrtil. Na mestu so ga Turki posekali, a Obilić je s tem dokazal svojo vdanost.

Po Muratovi smrti je takoj prevzel vodstvo vojske njegov sin Bajezit I. Toda med Turki je nastal nered. Zmaga se je že nagibala na Lazarjevo stran. V zadnjem hipu pa se je preokrenilo. Turki so jeli zmagovati. Celi oddelki bosenske in srbske vojske so pobegnili. Iz tega je pozneje nastala govorica, da so poraza krivi Bosenci, še kasneje pa so pričeli krivdo pripisovati poedinim srbskim veljakom.

Car Lazar je padel v tem boju. Srbi ga od takrat časte kot svetnika in narodnega mučenika. Pokopali so ga blizu bojišča v Prištini, leta 1391. pa so njegovo truplo prenesli v monastir Ravanico v Sremu, ki ga je bil sam ustanovil.

Vuk Branković, Lazarjev zet, se je srečno rešil. Ostal je nepomirljiv turški sovražnik, dokler ga niso končno pregnali.

V tej bitki so izgubili Srbi svoje carstvo in svobodo.

Druga kosovska bitka se je vršila l. 1448. Takrat je bil Janos Hunyadi poražen.

V letu 1690. so Turki pobili na Kosovem avstrijskega generala grofa Holsteinskega, leta 1831. pa bosensko-ar-navtske upornike.

V balkanski vojni leta 1912. so Srbi strahovito porazili Turke pri Kumanovem in na Kačaniku. V tem letu so tudi branili Kosovo na vzhodu na Ovčjem polju in Bregalnici proti Bolgarom.

V svetovni vojni pa je bilo Kosovo maščevano in osvobojeno.

250. Jugovića majka.

Noć je mrkla... Kobno šume grane
jablanova kraj reke Rasine.

Grad Kruševac crna tuga skrila.

Bura besni, kule podhvatila,
s vriskom munja u ponoru gine.

A grom stravno u dubini rida,
srce para Jugovića majke;
oko nje su devet snaha mili.
Tužni so ih snovi pohodili:
vrani konji iz resavske bajke...

Blede... Žižak u kondilu trne.
Boškov Nenad u kolevci jeca.
A na dvoru sve strašnije vije
urla bura... Pljuskom dažda lije.
Na bedenu sedi stražar, kleca.

Nema glasa. A vas dan su juče
put Kosova odletali vrani.
Tutnji... Stara Jugovička kleči,
u srcu joj suze mesto reči.
Noć... Kroz večnost jezde crni dani.

D. J. Filipović.

251. Čele Kula.

Stoji tam mesto Niš, stoji
in v turški sužnosti ječi.

A Srb si iz trpljenja
želi osvobojenja.

Kdo toliko moči ima,
da narodu pogum vzravna?

Kje je junak, da z rajo
gre na osvetno vstajo?

In Štefan Sindjelić vzdrhti
od jada stisne meč v pesti.

Kula, utrdba; munja, blisk; ponor, prepad; ridati, hrumeti; kandilo, večna luč; žižak, stenj; kolevka, zibelka; tutnjati, grmeti.

Glas gre po očetnjavi:
»Z menoj na ples krvavi!«

A Turka je prevelik broj —
kako šibkejši v bran mu stoj?

In v jarke za okopi
z junaki Štefan stopi.

Da vragu se ustavi pot,
smodnika vsujejo povsod

Le iskre ene treba —
in vse zleti do neba!

Naval je Turka strahovit,
za Srbom pada Srb ubit.

Že v srbsko taborišče
stezé si dušman išče.

Tedaj pa Sindjelić veli:
»Nihče ne sme mu živ v pesti!«

Trenutek le ... grom ... strela ...
Smrt Srbe je objela ...

Ker živih borcev ni dobil,
se paša je raztogotil.

In črne misli snuje,
krvnikom poveljuje:

»Ker živih psov mi ni v roké,
mrličem vzémite glavé!«

Na nečloveško delo
šli Turki so veselo.

In vzdati jih v stolp veli...
In Čele Kula tam stoji.

In glava tam ob glavi
strmi in nemo pravi:

»O bratje, glejte, čujte nas —
maščujte nas, maščujte nas!«

E. Gangi.

252. Sv. Sava.

V dobi križarskih vojen, pred sedmimi stoletji so bizantinski cesarji več ali manj gospodovali po vseh balkanskih obmorskih deželah. Le v sredini tega polotoka, med rekama Toplico in Ibrom niso imeli moči. Tu je bilo središče srednjeveške srbske državnice z glavnim mestom Rasom, ki se je po njem imenovala Raška. Ustanovil jo je veliki župan srbski, Štefan Nemanja. Iz nje je nastala pozneje mogočna država Dušana Silnega. Raška je bila domovina enemu izmed najimenitnejših srbskih mož, največjemu narodnemu svetniku, sv. Savi.

Štefan Nemanja je imel več sinov. Najmlajši se mu je rodil l. 1176. Klicali so ga Rastko. To je poznejši sv. Sava.

Rastko je bil bistroumen, nadarjen deček. Imel pa je posebno nagnjenje do nabožnosti in samostanskega življenja. Oče si je mnogo prizadeval, da bi odvrnil dečka od tega nagnjenja. Marsikaj je poizkušal. Poslal ga je v del svoje države, da bi ga upravljal. Pa to ni pomagalo, zato ga je pozval nazaj na svoj dvor, kjer je prirejal razne slavnosti, ki naj bi zanimala sina. Tudi to ni zaleglo. Usoda je hotela, da so prav v tem času prišli na dvor ruski menihi. Rastku življenje na dvoru ni ugajalo, zato se je raje družil z menihi. Ker se je bal, da ga ne bi oče obdržal na dvoru, je skrivaj pobegnil z menihi. Našli so ga naposled na Sveti gori v ruskem samostanu. Menihi so bili ravno pri jutrnjicah, ko so prišli Nemanjevi poslanci za Rastkom. V strahu, da ga odpeljejo s seboj, je za božjo voljo prosil menihe, naj ga sprejmo v samostan. Menihi so mu ugodili in mu nadeli

samostansko ime Sava. Ostrigel si je lase in jih priložil posvetni obleki ter vse to po poslancih poslal očetu v znamenje, da za svet ne živi več.

Njegov oče Štefan Nemanja je na prigovarjanje sina Save sam stopil v samostan z imenom Simeon. Tu sta oče in sin sezidala hilendarski samostan na vzhodnem robu Svete gore..

Sv. Sava je mnogo pisal v starem srbskem jeziku, kakor so ga govorili v oni dobi. On je torej ustanovitelj prave srednjeveške srbske književnosti. Tudi srbsko cerkev je uredil in sam postal prvi nadškof neodvisne srbske cerkve s sedežem v Žici.

Svojega brata Štefana je kot prvi srbski nadškof venčal za prvega srbskega kralja, ki se zato imenuje Štefan Prvo-venčani.

Ko je bil vse uredil doma, se je hotel s potovanjem versko pokrepčati. Romal je dvakrat v Sveto deželo. Tudi v Egipt in Babilon je prišel.

Umrli je l. 1236. v Trnovem, stari bolgarski prestolnici. Njegovo truplo so prepeljali v Hercegovino v samostan Mileševo. Tu je počivalo 200 let. Potem so ga prepeljali Turki v Beograd in neki paša je na Vračaru, to so brda nad Beogradom, sežgal njegove ostanke.

Spomin sv. Save živi še danes v narodu. On je zavetnik srbske šolske mladine. Posebno slave dan njegove smrti 27. januarja, ko obhajajo tako zvane »Svetosavske besede«.

Državljanje, ki imajo zasluge za književnost, umetnost in državno blaginjo, odlikuje kralj Srbov, Hrvatov in Slovencev z redom sv. Save.

Po predavanjih dr. Fr. Ilešiča A. Rape.

253. Volitev Črnega Jurija za starejšino.

V Orašcu so bili l. 1804. zbrani Kara Đorđe (Črni Jurij), Stanoja Glavaš, bukoviški župnik Atanazij in vsi tisti, ki so storili zaobljubo, da gredo nad Turke za svobodo domovine.

Zbrali so se bili, da si izvolijo starejšino. Vsi so hoteli Kara Đorđa, ali on se je branil

»Zakaj se braniš?« ga vprašajo.

»Tako,« veli on. »Jaz grem povsod z vami, ali ne pred vami.«

»Ali zakaj nočeš?«

»Nočem zato: Vi niste naučeni vojevati se, pa se v nekolikih dneh vdaste Turkom, a dobro veste, kaj čaka potem mene.«

Ne vdamo se, ne vdamo!« je zaklical ves narod. »Ti pred nami, a mi za teboj, pa v vodo — v vodo, v ogenj — v ogenj, samo ti bodi starejšinal«

»Tega, bratje, ne morem sprejeti še iz drugega razloga: Ako sprejemem, odredim mnogokaj, kar vam ne bode po volji.«

»Toda kaj hočeš učiniti?« so vprašali.

»Kogar zalotim pri najmanjšem izdajstvu, ga ubijem, obesim, ga dam mučiti.«

»Tudi mi hočemo to,« zakliče ves narod.

»Torej hočete?« vpraša Kara Đorđe.

»Hočemo, hočemo, hočemo!«

»Dvignite tri prste!«

Vsi so jih dvignili.

»Torej hočete?«

»Hočemo!«

»Torej hočete?«

»Hočemo!«

»Torej hočete?«

»Hočemo!«

»Zatorej vas hočem tudi jaz,« reče končno Črni Jurij.

Župnik pa je pokazal na križ ter poučil ljudstvo, kako mora slušati starejšino, da se ne sme strašiti Turkov, da pa tudi ne sme biti med njimi niti enega izdajalca.

Potem so vsi prisegli po cerkvenih predpisih.

Vsi so bili neobičajno veseli.

Milan Milićević.

254. Kralj Aleksander I.

Aleksander Petrović Karađorđević, sin Petra Karađorđevića, vnuka prvega srbskega osvoboditelja in kneginje Zorke, hčerke črnogorskega kneza, pozneje kralja Nikite, je bil rojen dne 4. decembra 1888. l. na Cetinju.

Že v zgodnji mladosti je izgubil mater. Oče je tedaj s tremi otroki, s princezo Jeleno ter s princema Jurijem in Aleksandrom, sedanjim našim kraljem, zapustil Črno goro in se je naselil v Ženevi v Švici. Dasi je okušal v tem času vse bridkosti izgnanca, je bil svojim otrokom najboljši oče in mati obenem. V skrbi za njih bodočnost se je obrnil na ruski dvor. Car Nikolaj II. je sprejel oba princa v svoje dvorjanstvo. Tu so jih odlično vzgojili najboljši učitelji.

Ko je leta 1903. narodna skupščina pozvala njegovega očeta Petra na srbski prestol, je sedanji naš kralj z njim vred stopil kot 15 leten mladenič prvič na srbska tla.

Leta 1909. se je dotedanji prestolonaslednik princ Jurij zaradi avstrijskih spletk odpovedal v korist bratu Aleksandru vsem pravicam do prestola.

S svojo resnostjo, mirnostjo in vztrajnostjo si je novi prestolonaslednik Aleksander takoj osvojil srca državljanov. Vojaki, med katerimi je najrajši živel, so ga posebno iskreno ljubili. Z nepopisno vnemo in sposobnostjo se je poglobil v vojaški poklic in je po vsej zaslugi naglo napredoval.

V prvi balkanski vojni leta 1912. je že poveljeval glavnemu delu srbske armade in vršil prave čudeže. Turkom je v kumanovski bitki pripravil tako usodo, kakršna je zadela Srbe na Kosovem l. 1389. Z opreznostjo, premišljenostjo in osebno hrabrostjo je takrat iznenadil ves svet.

Ker je kralj Peter Prvi, naš osvoboditelj in ujedinitelj, po balkanskih vojnah začel bolehati, je sklenil prenesti del kraljevske oblasti na prestolonaslednika Aleksandra. Imenoval ga je za regenta. Ta posel je vodil Aleksander do očetove smrti dne 16. avgusta 1921. S tem dnem je postal tudi naš kralj.

V svetovni vojni je naš sedanji kralj zvesto prenašal vse vojne težave po nedosežnem vzoru svojega velikega očeta s svojimi vojaki. Bival je pod šatori ali po kočah vrh planin ali po gozdovih v strašnih zimah, v snegu in ledu, sredi grmenja topov in ječanja umirajočih.

Toda tudi v dneh najgroznejšega obupavanja je izpričal vse veličje svoje kraljevske duše s prelepimi svojimi čini. Ko je že vse bilo obupano in je mislilo le še na latsno

rešitev, tedaj je sedanji naš kralj misli pred vsem na druge. Bodril in izpodbujal je vojake k vztrajnosti, ki dovede do zmage.

In ni se motil. Jeseni leta 1918. se je vrnil kot popoln zmagovalec na čelu svoje slavne armade v prestolnico Beograd. Tu je dne 1. decembra v imenu svojega očeta svečano proglasil ujedinjenje in neodvisnost države Srbov, Hrvatov in Slovencev.

To je naš narodni kralj, veliki Jugoslovan. Da posvedočimo pred vsem svetom, da je naš narod edin, je leta 1920. prišel tudi v Slovenijo. Marsikatero oko je bilo takrat od veselja in navdušenja rosno, saj smo videli, da so vsi naklepi sovražnikov prazne sanje, dokler imamo za vladarja člana narodne jugoslovanske dinastije, ki bo branila nas in mi njo proti vsem sovražnikom.

Daj Bog našemu kralju zdravja in moči tudi poslej, da dovrši veliko nalogo, ki ga še čakal

255. Hrvaška.

Hrvatje so se naselili v sedanji svoji domovini proti koncu 6. in v začetku 7. stoletja. Ustanovili so Posavsko in Dalmatinsko Hrvaško, ki sta pa bili popolnoma neodvisni druga od druge ter sta imeli vsaka svojega kneza ali velikega župana. Po naselitvi v svoji novi domovini so sprejeli krščansko vero, katero so jim razširjali deloma splitski škofje, deloma oglejski patrijarhi, v 9. stoletju pa sv. Ciril in Metod.

Takrat je Hrvaška bila pod vplivom Frankov, vendar se je razvijalo njeno notranje in zunanje življenje samostojno, oziroma pod sovplivom Bizantincev in Benečanov.

S pomočjo Bizantincev se je Hrvaška osvobodila frankovske nadoblasti, a priznati je morala bizantinsko. Tudi v cerkvenem oziru je bila Hrvaška podrejena Carigradu.

Med Benečani in Hrvati je trajala dolga borba za Dalmacijo. Po teh bojih so Hrvatom v 10. stoletju zavladali vladarji hrvaške krvi. Prvi hrvaški kralj je bil Tomislav, ki je razširil svojo oblast preko Posavske Hrvaške ter tako združil obe hrvaški državi.

A v 11. stoletju je prišla Hrvaška zopet pod oblast tuje države, Ogrske, in odslej sta imeli obe skupnega kralja. Doba hrvaške samostojnosti je minula. 200 let je živela Hrvaška pod vladno Arpadovičev.

Tiste čase je bila med Hrvati zavest državne skupnosti še slaba. Narod je razpadal na večje število plemen, ki so bila med seboj needina.

V slavonskih gozdovih so se jeli naseljevati ogrski plemiči, pa tudi mnogo nemških obrtnikov se je naselilo v Hrvaški. Nastala so svobodna kraljevska mesta, podrejena le kralju, n. pr. Samobor, Križevci.

V 16. stoletju je prišla Hrvaška pod oblast Habsburžanov. V tem času so Turki neprestano vdiral v deželo, zlasti je trpela Lika. Turki so odvajali s seboj na tisoče ujetih, ki so jih ali prodajali v vzhodne dežele ali pa jih naseljevali na svojih posestvih kot rajo. Ves jugoslovanski svet se je delil le na dva dela: na večjega, ki je bil pod turško vladno, in na manjšega, ki je neprestano trepetal pred turškimi napadi.

Turška doba je prekinila hrvaški narodnopolitični in prosvetni razvoj ter ga zavlekla do srede 19. stoletja. V mladi naši državi pa se bo Hrvaška lepo razvijala.

Iva Zupančičeva.

256. Kronanje kralja Tomislava.

Hrvati iz početka niso imeli kraljev. Raznim njih plemenom so načelovali župani, ki so se pozneje imenovali bani. Tak ban je bil tudi Tomislav. Vsi drugi župani in bani so ga zaradi njegovih vrlin priznavali za svojega prvaka. To ga je nagnilo, da se je dal kronati za hrvaškega kralja.

Takrat se je zbral ves narod hrvaški na Duvanjskem polju, kjer je bila velika narodna skupščina ali sabor. Sem je prišel tudi Tomislav s svojim spremstvom. Pred njim je korakala njegova osebna straža v oklepih, s pozlačenimi in srebrnimi čeladami na glavi, s ščitom v eni, a s kopjem v drugi roki. Za njimi je šla duhovščina, za njo župani, predstojniki mest in bani ter naposled dvorska gospoda,

kraljevi sluge in dvorjaniki. Nazadnje je stopal kralj, odet v sijajna oblačila, opasan z dragocenim pasom, toda brez plašča in krone.

Pred cerkvijo so čakali kralja papeževi poslanci in splitski nadškof z drugimi škofi in so ga peljali vanjo. Tu je papežev poslanik vprašal narod, ali želi, da krona Tomislava za kralja. Narod je odgovoril, da želi, in papežev poslanik je nato odvedel Tomislava na vzvišeno mesto poleg oltarja, kjer je bil že pripravljen kraljevi prestol. Najprej je Tomislav prisegel narodu in cerkvi na sv. evangelij. Nato ga je poslanik opasal s posvečenim kraljevim mečem, ga pomazilil s svetim oljem, mu položil z obema rokama krono na glavo ter mu dal v roke kraljevsko žezlo. Po kratki molitvi je vzel z mize, ki je stala ob prestolu, čevlje in plašč in jih dal zakladniku, a ta je ogrnil s pomočjo komornika kralja s plaščem in mu obul čevlje. Nato je kralj vstal in se trikrat priklonil z besedami: »Slava Bogu na višavah in mir na zemlji!« Podaniki vseh stanov so pohiteli k prestolu, ki je nanj sedel Tomislav, da so poljubili roke kronanemu kralju in rob njegovih oblačil. Kronanje se je dovršilo s klicanjem: »Na mnoga letal!«

Potem so odšli zopet vsi v istem redu. Pred cerkvijo je zajahal kralj med narod in vojaštvo ter mahnil z mečem na vse štiri strani sveta v znak, da bo branil domovino zoper sovražnike od vseh strani.

Po Hrv. čitanki.

257. Celjski grofje.

Ko stopiš na celjski postaji z železnice, ne pozabi pogledati na hrib, ki ima na vrhu mogočne razvaline starega gradul. Kdo so pač bili oni gospodje, ki so se s te višine, varni sovražnikov, lahko mirno ozirali po lepem mestu in po Savinski dolini? V mestu ti pokažejo v minoritski cerkvi za glavnim oltarjem več mrtvaških glav. Ena je na dveh mestih razklana. One razvaline in te mrtvaške glave pričajo živo, kaj je človeška slava, koliko je ostalo moči nekdanjih celjskih grofov.

Polpeto stoletje je že minilo, odkar je končal ta slavní rod. Leta 1456. je umrl za nasilno smrtjo zadnji grof celjski,

Ulrik II. V Beogradu ga je ubil ogrski mogotec, ki se je bal njegove moči. Krvaveč iz hudih ran na glavi, je izdihnil Ulrik dušo.

Truplo Ulrikovo so iz Beograda spravili v Celje, kjer ga je sprejela žalujoča grofica Katarina.

Na dan pokopa so ga s črno ogrnjenimi konji prepešljali v minoritsko cerkev. Dolg izprevod ga je spremil z zastavami in grbi grofovskih gradov. V cerkvi je bil pred glavnim oltarjem pripravljen mrtvaški oder, ves pregrnjen z dragim suknom in razsvetljen s svečami. Na ta oder so položili mrliča. Obstopili so ga v črno oblečeni ubožci z gorečimi svečami v rokah.

Ko so duhovniki zapeli vigilije, je ljudstvo glasno za plakalo. Po vigilijah je bila maša zadušnica. Ob darovanju se je grofica, vsa objokana, dvignila, šla okoli oltarja in darovala. Za njo so šli in darovali vitezi, plemenitniki, uradniki in služabniki pokojnega grofa. Zdajci je na črno ogrnjenih konjih prijahalo dvanajst v črno oblečenih oprod. Prinesli so in na oder položili grofov oklep, meč, šlem in grb. Za njimi pa je vstopil, ves v železnem oklepju, jak mož. Vrgel se je pred odrom na tla ter glasno in tužno zaklical trikrat:

»Danes grofje celjski in nikdar več!«

Nato je raztrgal celjsko zastavo in zlomil grb. Pri tej priči je ljudstvo po cerkvi zagnalo jok in stok, da se je razlegalo daleč na okrog.

Po mrtvaškem opraviu so Ulrikovo truplo položili v cerkveno grobnico, pojoč mu mir in pokoj.

Tako je preminil zadnji celjski grof, čigar oblast je segala čez vse slovenske dežele in še hrvaške.

Po celjski kroniki dr. Fr. Ilešič.

258. Sv. Ciril in Metod.

Stari Slovani so bili pošten in številen narod, zakaj star zgodovinar pravi: »Bilo jih je kakor listja in trave«. Tudi danes so Slovani po številu največji narod. V Evropi sami jih je okoli 150 milijonov.

Slovani so zahodni in vzhodnojužni. K prvim spadajo: Čehi, Slovaki, Poljaki in Lužiški Srbi, drugi so: Rusi, Srbi, Hrvati, Slovenci in Bolgari.

Stari Slovani so bili malikovalci, vendar pa so imeli mnogo lepih nauk, običajev in obredov. Verovali so v neumrljivost človeške duše in v povračilo po smrti. Ko se je med njimi jela širiti krščanska vera, je bilo škoda, da niso še znali brati in pisati, saj niso imeli ne črk in ne knjig. Druga ovira pa je bila ta, da so jim tujci oznanjevali sv. vero v tujem jeziku. Obema ovirama sta odpomogla brata sv. Ciril in Metod. Spisala sta potrebne knjige in jim razlagala sv. resnice v domačem jeziku.

Sv. Ciril in Metod sta se rodila v mestu Solunu. Ciril, rojen l. 827., je bil mlajši od Metoda. Izvrstne zmožnosti so se pri dečkih kmalu začele razvijati. Čisto slovanščino sta znala že od doma, raznih jezikov pa sta se hitro naučila.

V tem času so Kazarji ob Črnem morju prosili grškega carja Mihaela, naj bi jim poslal ljudi, ki bi jih obranili Saracenov in Judov. Na carjevo željo je šel sv. Ciril med Kazarje in jim razlagal svete resnice. Mnogo jih je izpreobrnil in krstil.

Ko se je vrnil, se je združil z bratom Metodom in sklenil preskrbeti slovanskim narodom prikladna pismena. Leta 855. je izumil pismena, ki jih imenujemo glagolico. Še dandanes rabijo po nekaterih hrvaških cerkvah glagolske knjige. Njegovi učenci pa so izumili preprostejše črke. To abecedo so po zmoti pozneje pripisovali Cirilu ter jo po njem imenovali cirilico. Cirilica se je razširila med vse pravoslavne Slované, ki jo rabijo še dandanes.

Kmalu je Ciril prevedel bogoslužne knjige na slovanski jezik in brzo se je jela širiti božja služba v tem jeziku.

V 9. stoletju so zahodnim Slovanom gospodovali zelo mogočni knezi: Rastislav, Svetopolk in Kocel. Ko so slišali, da se med vzhodnojužnimi Slovani oznanjuje sv. vera v domačem jeziku in služba božja opravlja po slovanskem obredu, so bili takoj vneti za krščansko vero. Zato so poslali k bizantinskemu carju Mihaelu prošnjo, naj jim pošlje sposobnih učiteljev. Car se je posvetoval s svetovalci in ti so mu priporočili brata Cirila in Metoda.

Na Moravskem ju je knez Rastislav sprejel z veliko častjo. Kmalu sta se z vso vnemo lotila dela, poučevala mladeniče in može v njih jeziku in uvedla tudi bogoslužje v domačem jeziku. Ta vest se je kmalu raznesla daleč na okoli.

Temu bogoljubnemu delu so se pa našli hudi protivniki. Nemški škofje in svečeniki so očrnili brata v Rimu pri papežu, da učita krivo vero. Sedaj je nastal boj za slovanski cerkveni ali bogoslužni jezik. Papež je takoj spoznal resnico. Božja služba v slovanskem jeziku mu je ugajala, zato je blagoslovil in potrdil slovanske obredne knjige, občudujoč veliko delo bratov Cirila in Metoda, ter povišal Metoda v škofa dne 5. januarja 868. leta. Da se prizna slovanski jezik po cerkvah vsega sveta, je ukazal papež opraviti sv. mašo v slovanskem jeziku obenem v peterih glavnih rimskih cerkvah. Škofovsko slovansko mašo je pel sv. Ciril in z njim dva rimska prelata.

Tudi Cirilu je namenil papež škofovsko čast, a je ni hotel sprejeti, čuteč, da se mu bliža smrt. Utrujen po tolikih potih in naporih je hudo obolel. Na smrtni postelji je izpodbujal brata Metoda, naj ne zapusti Slovanov, ampak naj dalje širi med njimi Kristusovo vero in slovansko prosveto. Umrl je 14. februarja 869. leta. Dasi bi bil Metod rad spravil bratovo truplo domov, kakor je bil obljubil materi, so ga na papeževo prošnjo vendarle pokopali v Rimu.

Ko sta bila Ciril in Metod v Rimu, so ta čas porabili Nemci. Z veliko močjo so napadli moravskega kneza Rastislava in si vso deželo osvojili, njega samega pa ujeli in mu živemu izkopali oči. Slepega so potem zaprli v neznan nemški samostan, tako da je izginil za njim vsak sled. Lahko rečemo, da je knez Rastislav umrl mučeniške smrti.

Knez Kocel je sedaj zaprosil papeža, naj jim pošlje Metoda nazaj. Metod se je vrnil in nadaljeval svoje delo še z večjo vnemo. Nekateri nemški škofje so ga zaradi tega zelo sovražili in obrekovali. Solnograški nadškof je sklical cerkveni zbor nemških škofov in duhovnikov. Tudi Metod je šel na zbor, a tam so ga pridržali tri leta v zaporu. Ko je papež to zvedel, jih je s cerkvenimi kaznimi prisilil, da so izpustili Metoda na svobodo. Metodov ugled je tedaj v Rimu silno narastel.

Papež je imenoval Metoda za nadškofa moravskega in panonskega l. 874. Nemški škofje so ga pa še nadalje obrekovali pred njim in narodom, posebno še prevzetni Vihing. Rekli so, da uči krivo vero. Metod je šel zopet v Rim in dokazal svojo nedolžnost. Nato se je vrnil in umrl 6. aprila l. 885. Pokopali so ga v Velehradu na Moravskem.

Knez Svetopolk ni umel velikega Metoda. Takoj je dopustil, da je stopil Vihing na čelo cerkvi. Tako je prišel divji volk med krotko Kristusovo čredo. Prvo delo mu je bilo, da so polovili pravega naslednika sv. Metoda, škofa Gorazda, in njegove tovariše svečenike: Klementa, Savo, Nauma, Angelarja... Vkovali so jih v železje, naložili na vozove in odpeljali čez meje. Bratje Hrvati in Bolgari so sprejeli z razprostrtimi rokami božje poslanca. Velika Moravska pa je propadla, ker je pustila Nemce v svojo hišo.

Sv. Ciril in Metod nista le prižigala luči sv. vere med Slovani, ampak sta položila tudi temelj narodni omiki. Delovala sta med slovanskimi narodi, jih budila in učila ter blažila njih srca. S svojo novo pisavo sta pripomogla, da se je tudi med Slovani jela širiti omika, da so jeli čitati in pisati. Zato čutimo veliko ljubezen do teh bratov in ju slavimo kot slovanska apostola. Papež Leon XIII. ju je leta 1880. proglasil za svetnika in s tem jako počastil vse Slované.

S cirilico piše še dandanes okrog 70 milijonov Slovanov, namreč Rusi, Srbi in Bolgari. Izza ujedinjenja se učimo cirilice tudi po slovenskih šolah.

Med Slovenci se je v 80 letih ustanovila šolska družba, ki naj varuje slovenske otroke potujčenja. V čast slovanskima apostoloma se imenuje »Družba sv. Cirila in Metoda«.

Ob cesti, ki se vije od Mokronoga na Trebelno, stoji na samoti starodavna kapelica, zidana v bizantinskem slogu. Pripovedujejo, da sta v njej maševala brata Ciril in Metod, ko sta l. 867. potovala z Moravskega preko Panonije in Slovenije v Rim.

Po Smičiklasu in Fr. Maroltu A. Rape.

259. Izumi v srednjem veku.

1. Smodnik.

Nemci so dolgo časa trdili, da je izumil smodnik nemški frančiškan Bertold Schwarz, o njem pa ni vedel nihče, kdaj in kje se je bil rodil.

Nekega dne je slučajno zdrobil nekoliko solitra, žvepla in oglja v možnarju ter položil na vse skupaj težek kamen. Ko jame nato kresati ogenj, pade iskra v možnar in, kakor bi trenil, se vname stolčena zmes, kamen pa odleti s strašno silo proti stropu. Schwarz je kar ostrmel in je še večkrat ponovil ta poizkus, a vselej z enakim uspehom.

Čudni pojav razodene drugim. Kmalu so jeli ulivati železne cevi, iz katerih so v vojni streljali težke krogle na trdnjave in mesta. Nove naprave so zvali najprej možnarje, pozneje pa topove. Človeški um jih je vedno popravljal in izboljševal, dokler ni izumil puške, ki jo nosi s seboj lahko vsak vojak. Odslej nista več odločevali v vojni osebna hrabrost in moč.

Skoraj gotovo pa je, da smo dobili smodnik od Kitajcev, ki so ga poznali baje že za Kristusovega rojstva. Rabili so ga pa samo za rakete in umetni ogenj.

Po Josipu Staretu.

2. Papir.

V starem in tudi še v srednjem veku niso še ljudje poznali takšnega papirja, kakršnega imamo dandanes v obilici. Najstarejši narodi so pisali s kovinskimi črtali na opek in tako ohranili trajno pisavo ali pa na voščene plošče.

V Egiptu so živeli stari Egipčani. Ti so pisali na listje drevesa, ki so ga imenovali »papirus«. Odtod ima sedanji papir svoje ime. Egiptovski papir pa je bil silno drag, in ker drugod ni raslo to drevo ter ga tudi v Egiptu niso imeli preveč, ga po drugih deželah ni bilo dobiti niti za drag denar.

Ljudje so si morali drugače pomagati. Začeli so tanke ovčje in kozje kože prav skrbno strojiti in poizkušati nanje pisati. Izprva ni šlo, ker se je barva razlivala in mazala na

popolni gladini. Tristo let pred Kr. r. so začeli v mestu Pergamu izdelovati najboljše kože za pisavo. Po tem mestu so tudi imenovali tako kožo *pergamen*.

Ob Kristusovem rojstvu in še dolgo potem so pisali po vseh rimskih deželah na pergamen. Seveda ni bilo lahko nanj pisati. Pisava namreč je bila največkrat slaba; v teku več stoletij je celo porumenela in je postala nečitljiva. Vendar pa so se ohranili še mnogi rokopisi na pergamen.

Takih rokopisov niso mogli vezati kakor naš papir, ampak so jih zvijali v zvitke, včasih jih tudi hranili v posebnih škatlah. Imenitne rokopise vidimo v muzejih in knjižnicah.

Kakor so Kitajci poznali smodnik prej nego mi, tako so bili tudi glede papirja srečnejši. Že leta 150. pred Kr. so iz *sirovega bombaža* izdelovali tanek papir, na katerega so znali prav dobro pisati. Ker pa Kitajci z zunanjim svetom niso hoteli nič občevati, je minilo mnogo let, preden so v Evropi zvedeli to novico.

V 12. stoletju so začeli na Španskem izdelovati papir iz bombažnih cunj, med katere so mešali po malem tudi platnene. Sedaj je bil papir že cenejši, da si ga je marsikdo lahko kupil. Ljudje pa niso mirovali, dokler se jim ni posrečilo izdelovanje papirja iz samih cunj. Zdaj šele se je papir tako pocenil, da si ga je vsak lahko omislil. V novejšem času ga izdelujejo tudi iz *smrekovega lesa* in celo iz *slame*.

S pocenjevanjem papirja se je začela širiti omika, ker so se ljudje vadili pisati. Lahko so si dopisovali ter zapisovali svoje misli, dogodke in izkušnje ter jih dajali čitati drugim ljudem.

Fr. Marolt: »Zgodovinske učne slike«.

3. Tisk.

V starodavnih časih niso ljudje imeli tiskanih knjig, ampak samo pisane. Prepisovali so jih osobito menihi, ki so navadno znali jako lepo pisati. To prepisovanje pa je stalo mnogo truda in časa, ni torej čuda, da so bile knjige takrat prav drage. Sveto pismo na pr. je stalo več sto kron. Draginja pa je ovirala razširjevanje omike. Umevno je, da je bil pouk v šolah, ki jih je tedaj bilo le malo, zelo pomanjkljiv.

Pozneje so ljudje na gladke lesene deščice ali ploščice vrezovali raznovrstne svete podobe in druge stvari. Pobarvali so jih potem ter pritiskali na koženico ali na papir. Taki lesorezi so bili iz početka prav slabo narejeni; težko se je spoznala tiskana podoba. Ako so hoteli natisniti celo knjigo, je bilo treba toliko lesenih deščic, kolikor strani je imela knjiga. Kako težavno, utrudljivo in počasno je bilo to delo, izprevidi vsakdo. Po tisku so bile te deščice brez vrednosti.

V tem času je živel v Mogunciji na Nemškem plemenitaš po imenu Ivan Guttenberg (okoli l. 1440.). Ta mož je pogostoma mislil, kako bi se dale knjige tiskati s posameznimi lesenimi črkami. V to namero si je prirezal več ravnih, enako debelih in enako dolgih lesenih klinčkov, a na enem koncu je vsakemu vrezal pismenko ter jih potem vezal in zlagal v besede in vrste.

Ko je hotel tiskati, je počrnil one vršičke in jih pritisnil na papir. Po natisku so paličice razvezali in jih zopet rabili za tiskanje novih knjig. A prvi poizkusi Guttenbergovi niso uspevali po želji; lesene pismenke so bile namreč premehke in so se kmalu okršile.

Zato jih je začel izrezavati iz svinca, pozneje pa iz zmesi svinca in kositra. To je stalo mnogo denarja, ki ga pa Guttenberg ni imel. Zategadelj se je zvezal z bogatim zlatarjem Ivanom Fustom, ki mu je posodil denarja za ureditev prve tiskarne. Z obema se je združil še župnik Schöffer, ki ni bil samo spreten lepopisec, ampak tudi prebrisane glave. Ta je izumil poleg ulitih črk tudi dobro tiskovno črnilo. Tako je občekoristna umetnost vedno bolj napredovala.

Ko je bil Guttenberg svoj izum izpopolnil, se je lotil tiskanja Sv. pisma. Delal pa je skrivaj, da bi nihče ne raznesel njegove umetnosti. Kako je svet strmel, ko sta Guttenberg in Fust l. 1455. povabila ugledne in bogate mogunške meščane v svojo tiskarno ter strmečim možem kazala novo, prvokrat natisnjeno Sv. pismo. Ljudje so se kar trgali za nove knjige, toda skrivnosti tiska ni videl nihče.

Vse je slavilo in občudovalo Guttenberga. A zaslužene slave se ni dolgo veselil, kajti bogati Fust, ki je Guttenbergu posodil nekaj denarja, je postal skop in zavisten. Ker

mu Guttenberg ni mogel takoj vrniti posojila, je sodišče vso tiskarno prisodilo skopemu Fustu, ki jo je potem s pomočjo Guttenbergovih izučenih delavcev dalje vodil in v kratkem času še bolj obogatel.

Guttenberg je popolnoma obubožal. Šele čez več let je mogel napraviti svojo novo tiskarno. Skopega Fusta pa je kmalu zadela zaslužena kazen — umrl je za kugo.

Dve leti potem je umrl tudi Guttenberg ubožen, zapuščen in pozabljen od vseh. Šele čez mnogo let so zaslužnemu možu postavili v Mogunciji lep spomenik.

Dokler sta živela Guttenberg in Fust, ni nihče poznal skrivnosti tiska. Ljudje so tedaj mislili, da je to čarodejstvo. Zgodilo pa se je, da je sovražnik napadel mesto Moguncijo, ga razdejal in obenem tudi obe tiskarni.

Pomočniki teh tiskaren, ki jih prej niti med ljudi niso pustili, so se zdaj razkropili po vsem svetu in tako raznesli skrivnost tiska. Kmalu so po Nemčiji ustanovili več tiskaren. V Ljubljani je ustanovil prvo tiskarno l. 1575. neki Janez Mandelc, ki je bil doma s Primorskega.

Zdaj se je tiskarstvo začelo širiti po vsem svetu. Tiskarnih knjig je bilo kmalu vse polno; bile so tudi cenejše od pisanih. S tiskarstvom in s knjigami so se pa tudi širile umetnosti in znanosti, skratka: s tiskarstvom se je človeku odprla pot do višje izobrazbe in do blagostanja.

Fr. Marolt: »Zgodovinske učne slike«.

260. Protestantizem in začetek slovenske književnosti.

V Ljubljani imamo krasen spomenik Primoža Trubarja. Kaj je li storil ta mož 16. stoletja, da so mu Slovenci postavili spomenik v 20. stoletju?

Okrog leta 1500 so bile razmere po naših krajih jako žalostne. Slovenci, večinoma poljedelci, so bili skoraj sužnji svoje prevzetne gospode, ki je živela prav razkošno po gradovih. Nedostajalo pa je dobrih duhovnikov, ki bi bili ljudi poučevali in tolažili ter prevzetne grajščake učili ljubezni do bližnjika.

Zakaj pač takratna duhovščina ni izpolnjevala naloge, naložene ji od Kristusa? Premalo šol je bilo; vsi duhovniki

niso bili dovolj izobraženi za svoj vzvišeni poklic. Kako so pa takrat nastavljali duhovnike? Če je grajščak veliko pripomogel, da so kje sezidali cerkev in ustanovili župnijo, je imel pravico, da so tamkaj nastavili duhovnika, ki je bil njemu všeč. Dosti župnij je oddajal vladar. Nastavljal je ljudi, ki so bili zaposleni na njegovem dvoru. Ti duhovniki včasih več let niti videli niso svoje župnije, le plačo so jemali. Namesto njih so opravljali službo slabo plačani namestniki, ki niso bili dovolj izobraženi.

Slične razmere so bile tudi med Nemci. Menih dr. Luter je v začetku 16. stoletja začel učiti, da je Sv. pismo edini vir božjih resnic in da so duhovniki lahko poročeni. Govoril je zoper poglavarje katoliške cerkve in zoper redovništvo, zoper post in izpoved. Lutrovi privrženci so na cerkvenem zboru ugovarjali ali protestirali katoličanom, zato jih imenujemo protestante.

Iz nemških dežel je prišel protestantizem tudi k nam.

Ljubljanski duhovnik Primož Trubar ni le razširjal nove vere s pridigo, ampak kakor Luter na Nemškem je tudi on začel pisati knjige. Vedel je, da je Slovencem treba slovenskih knjig. Leta 1550. so izdali prvi dve slovenski tiskani knjigi: Katekizem in Abecednik. Abecednik je Trubar izdal zato, da bi se Slovenci naučili čitati, ker takrat je le malokateri znal pisati in čitati. Važen pa je takisto prevod Sv. pisma. Trubarju torej gre glavna zasluga, da so začeli tiskati knjige v slovenščini. Imeli smo potem še več mož, ki so sestavljali slovenske protestantovske knjige.

Protestanti pa so skrbeli tudi za šole. V naših krajih so poučevali v nižjih razredih verouk v slovenskem jeziku.

Takratni Habsburžani, ki so vladali Slovence, so se jako trudili, da bi odpravili novo vero. To se jim je po hudih naporih posrečilo šele v 17. stoletju. Samo v Ljubljani so sežgali najprej 8 voz, potem pa še 3 vozove najrazličnejših protestantovskih slovenskih knjig. Ljubljanski škof Tomaž Hren je največ storil v svoji škofiji za odpravo protestantovske vere.

Posledica protestantizma je bila pri nas, da so tudi katoličani začeli pisati slovenske knjige in skrbeti za dobre šole, v katerih so si vzgojili dobrih duhovnikov.

D. Debelakova.

261. Svetovna vojna.

Nemčija se je zadnji čas gospodarsko jako razvila in je hotela zavladati nad vsem svetom. Prišla je v nasprotje z drugimi narodi in zato je izbruhnila vojna, ki so se je udeležili narodi skoraj vsega sveta in ki jo zato imenujemo svetovno vojno. Bila je pred vsem gospodarska, ker je šlo vojskujočim se narodom za gospodarske koristi.

Med vojno je še prišel pohlep avstrijskih sosedov po deželah avstrijske monarhije, ki so jo nasprotnne države že v početku vojne obsodile na razpad. Ti vzroki so dovedli Italijo in Rumunijo do tega, da sta vstopili v vojno.

Slednjič se je nemškim nasprotnikom pridružila še Amerika, da kaznuje Nemce za kruti način bojevanja s podmorskimi čolni.

Nemčija je imela za zaveznike: Avstrijo, Bolgarijo in Turčijo, a za nasprotnike skoraj ves svet: Anglijo, Ameriko, Francijo, Rusijo, Japonsko, Portugalsko, Belgijo, Srbijo, Črno goro, Italijo, Rumunijo, Grško in še mnogo drugih držav pa tudi avstrijske slovanske dežele.

Ta boj se je končal tako, kakor se je moral končati: močnejši nasprotnik je premagal slabšega. Zmago je odločila Amerika, ki ni šla v boj iz pohlepnosti po tuji zemlji, ampak iz človekoljubja, da pomaga do veljave načelom pravice, enakopravnosti in svobode vsem, tudi malim narodom.

Fr. Karbaš.

262. Čehi.

V drugi polovici 5. stoletja se je naselilo več slovanskih plemen na Češkem in Moravskem. Najimenitnejše pleme so bili Čehi, ki so se nastanili okoli današnjega glavnega mesta Prage. Narodna pravljica pripoveduje, da se je nekoč v stari slovanski domovini vzdignil oče Čeh, nabral mnogo ljudi ter jih peljal čez tri velike reke. Po dolgem potovanju je prišel v lepo in rodovitno deželo, katere se je polastil in ki so jo po njem imenovali Češko.

Divji Avari, ki so se vgnezdili na Ogrskem, so pogosto-krat napadali Češko in neusmiljeno pustošili po rodovitni deželi. A posamezna plemena se jim niso mogla upirati. Bilo se je bati, da pridejo Čehi za vedno pod tujo oblast

ali da oslabe in popolnoma izginejo. Tedaj je nastopil okrog leta 623. kralj Samo in ustanovil mogočno državo, ki je bila najboljši jez proti nemški mogočnosti. Le škoda, da je razpadla po Samovi smrti.

Od Samove smrti pa do Karla Velikega nimamo pisanih poročil o češki zgodovini. Vemo samo to, kar se je ohranilo v pravljicah. Takrat je baje na Češkem živel Krok kot vrhovni poglavar in sodnik. Po njegovi smrti je ljudstvo posadilo na kneževski prestol njegovo bistrourmno hčer Libušo. Libuša se je poročila s Premislom, ki je bil začetnik vladarske rodovine Premislovcev. Ti so vladali Čehom 600 let.

Na Češkem so tedaj živeli še po starih slovanskih navadah, razdeljeni na zadruge in rodove.

Za moravskega kneza Rastislava so se Čehi pokristjani. Sv. Ciril in Metod sta jim oznanjala sveto vero v slovanskem jeziku, odprla jim pot do višje omike in jim naklonila pomoč rimskega papeža proti mogočnim nemškim vladarjem.

Ogri so ponovno napadli Moravsko. Čehi so jih premagali in si osvojili njih deželo. A med Čehi so divjali domači boji; tudi v borbah za nasledstvo je bilo prelite mnogo bratske krvi. Šele za časa kralja Otokarja I. se je zopet preokrenilo nekoliko na boljše. Določil je, da bodi odslej zakoniti prestolonaslednik prvorojeni sin vladarjev. Od tedaj so bili vsi vladarji češki kralji.

Otokar II. je zavladal vsem deželam, ki so bile nekdanj last Babenberžanov, a v nesrečni bitki z Rudolfom Habsburškim jih je zopet izgubil.

Huda nesreča je zadela Češko v 13. stoletju z vpadi divjih Mongolov v deželo. Ljudje so pred njih grozovitostmi bežali v gore, da so si rešili vsaj življenje.

Za Premislovci so zasedli vladarski prestol kralji iz rodu Luksenburžanov. Najslavnejši izmed teh je bil Karel IV., ki je postal tudi nemški cesar. Z njim je napočila v Češki zlata doba.

Zalostni časi pa so prišli nad Češko, ko je nastopil Hus in si hitro pridobil mnogo privrženecv. Nastali so krvavi boji, v katerih je bil voditelj Jan Žižka. Češka je bila grozno opustošena.

Za Luksenburžani so zavladali Čehom Jagelovci, potem pa Habsburžani.

Iz verskih prepиров v Pragi se je vnela grozna tridesetletna vojna, ki je imela strašne posledice. Češki kmet je po tej vojni nosil težji jarem nego kdaj poprej in izbruhnili so kmečki upori.

Za Marije Terezije je češki jezik izgubil vso veljavo, nemški jezik je postal državni jezik.

Leta 1918. pa je tudi Čehom zasijala luč svobode v novi mogočni češko-slovaški državi. Marljivost, podjetnost, vztrajnost, neomajna ljubezen do domovine, odločnost in zavednost so jim porok za veliko bodočnost države, nam Jugoslovanom pa izpodbujajoč vzor.

Iva Zupančičeva.

263. Moravska.

Istočasno kot Čehi so se tudi Moravci naselili v sedanjih svojih bivališčih. Samo je tudi njim bil kralj. Po njegovi smrti pa so si volili sami svoje kneze.

V 9. stoletju so se pokristjanili. Luč sv. vere sta jim oznanjala sv. Ciril in Metod, ki sta prišla na prošnjo kneza Rastislava iz Soluna na Moravsko. Sv. Ciril je preložil v slovanski jezik Sv. pismo in druge najpotrebnejše knjige.

Kakor Čehi so tudi Moravci čutili moč nemških vladarjev, katerim so se morali večkrat upreti na krvavih bojiščih. Da bi bili močnejši, so se moravski knezi združili s češkimi.

V 10. stoletju je bila Moravska že dobro uravnana država, ki se je raztezala tudi čez Ogrsko do reke Dunava.

Knez Svatopluk je državo razdelil med tri sinove. Po njegovi smrti je nastala med brati nesloga in tako so se začeli domači boji, ki niso več prenehali, dokler ni država popolnoma propadla.

Poleg Nemcev so še Madjari napadali Moravsko in si jo prilastili, a Čehi so jo zopet osvobodili tujega gospodstva.

Kakor Češka je tudi Moravska strašno trpela vsled grozovitosti divjih Tartarov.

Poznejša zgodovina moravska je tesno združena s češko. Obe deželi sta do splošnega prevrata l. 1918. bili pod avstrijskim žezlom.

Iva Zupančičeva.

264. Polabski Slovani.

Okoli l. 200 do 500 so se naselili med Labo in Vislo polabski Slovani. Bili so prvi izmed slovanskih plemen, ki so se jeli seliti proti zahodu. Ščasoma so tudi prekoračili Labo, se naselili do Baltijskega morja, na jugu pa do Krkonosov in Krušnih gor.

Najimenoitnejša plemena so bili Srbi, Bodrici in Lutici. Usoda teh Slovanov je bila med vsemi najžalostnejša. Dasi jih je bilo po številu mnogo in so bili tudi jako hrabri, si vendar niso mogli ohraniti samostalnosti in svobode. Rod za rodom je ginil v obupnih bojih z Nemci. Od vseh teh mnogobrojnih Slovanov se je do današnjega dne ohranilo le še kakih dvesto tisoč lužiskih Srbov. Prvi in največji vzrok tej žalostni resnici je bila nesloga med posameznimi plemeni.

Do Karla Velikega so polabski Slovani živeli v miru, obdelovali polje, se pečali z obrtom in kupčijo ter v svetih gozdičih molili svoje bogove. A kmalu so nastali razdori in sovraštvo med posameznimi plemeni. To neslogo so izrabili razni nemški vladarji in si osvojili njih deželo. Prisilili so jih, da so se dali krstiti, da so jim plačevali desetino in zidali cerkve in samostane.

Pokrajina Lužica se je za Karla IV. združila s Češko, zato so tudi lužiški Srbi do današnjega dne ohranili svoj jezik.

Bodrici in Lutici so se pozneje zedinili, ko so spoznali, da je le v slogi moč. Izvolili so si v 11. stoletju rujanskega kneza Kruka za svojega kralja. Za njegovega vladanja je bila Rujana na otoku istega imena najimenoitnejše mesto med polabskimi Slovani. Tu je stalo tudi svetišče boga Svetovida.

Smrtni udarec državni in narodni samostalnosti polabskih Slovanov pa so zadale križarske vojne, ki so jih nemški vojvode vodili proti njim. Najdalje se je otok Rujana ubranil tujega gospostva, ali danski kralj Valdemar ni prejel odjenja, dokler ni tu popolnoma zadušil slovanskega življenja. Tako je po malem čisto izginil ves slovanski narod ob Labi. Sem ter tja so prebivalci še dolgo govorili kako

slovansko narečje, ali v javnem življenju je bilo treba znati nemški in dandanes so vsi potomci polabskih Slovanov že tudi Nemci, le lužiških Srbov se je ohranilo še nekoliko.

Iva Zupančičeva.

265. Poljska.

Poljake zovemo tiste Slované, ki stanujejo ob Odri in Visli. Tudi Poljaki so se izprva delili v mnogo plemen ali rodov, ki pa niso bili v nikaki zvezi in niso imeli niti skupnega narodnega imena. Tako razdrobljeni so trpeli mnogo spričo napadov drugih narodov, zlasti Nemcev.

Do 10. stoletja ne vemo nič gotovega o poljski zgodovini, ker nimamo pismenih poročil iz one dobe. Ohranile so se samo pravljice med ljudstvom. Znano je le, da je rod Lehov ustanovil prvo poljsko državo.

Za Lehi so vladali Fiastoviči. Razni vladarji so toliko povečali državo, da je segala do Dnjepra pa od Baltijskega morja do Karpatov in preko njih do Dunava in Tise.

Kralj Boleslav pa je v 12. stol. razdelil Poljsko med svoje sinove. Ta odredba je bila za poljski narod velika nesreča. Po očetovem zgledu so tudi sinovi delili svoje dežele in tako se je Poljska čimdalje bolj drobila. Celih 200 let ni bila več edinstvena država. Domači prepiri med posameznimi vladarji so državno moč še bolj slabili ter dajali tujim sovražnikom novega poguma.

Za Piastoviči so zasedli poljski prestol Jagelovci, ki so tudi Litvo združili s Poljsko. Tudi so zadobili vrhovno oblast nad vzhodno Prusko. In tako je bila v začetku novega veka Poljska največja država v severovzhodni Evropi. A njene notranje razmere niso bile zdrave. Na Poljskem so imeli veljavo le plemenitaši, svobodnega meščanskega in kmečkenga stanu ni bilo. Bila je država, podobna slabi leseni koči, ki jo podere prvi hud vihar.

Najprej jo je potresla Švedska, potem pa ji je Ruska zadala udarec, ki jo je tako oslabil, da so sosednje države planile nanjo in si jo razdelile: prvič l. 1772. Avstrijci, Prusi in Rusi, drugič l. 1793. Prusi in ruska carica Katarina II.

Bilo je tedaj med Poljaki mož, ki so šli rajši v Sibirijo v hudo pregnanstvo, nego da bi bili podpisali sramotno delilno pogodbo. Mnogi so se združili v tajne zarote in se zavezali, da otmo domovino ali pa poginejo. A prišlo je še tretjič do delitve, katere se je udeležila tudi Avstrija, in tako je bila nesrečna država docela razkosana.

Iva Zupančičeva.

266. Rusija.

Že pred preseljevanjem narodov so živeli na današnjem Poljskem in Ruskem od Črnega morja ter od Karpatov in Visle do Dnjepra razni slovanski rodovi, med njimi tudi predniki sedanjih Rusov. A ti rodovi niso bili združeni v skupno državo.

Že v jako starih časih je bila prav živahna trgovina med njimi. To nam pričajo mesta Novgorod, Kijev, Smolensk. Takrat so hrabri Normani iz Skandinavije večkrat napadali severna slovanska plemena. V 9. stoletju so bili že tako mogočni, da so jim morala slovanska plemena plačevati davek. Temu so se uprla in prosila pomoči Ruse, ki so bili jako številno pleme.

Pripoveduje se, da so se trije normanski bratje napravili na pot in najstarejši med njimi, Rurik, da je utemljal rusko državo. Njegovi nasledniki so čimdalje bolj razširjali svojo oblast ter vladali do 16. stoletja.

V 10. stoletju so se Rusi pokristjanili. Sprejeli pa niso rimskokatoliške vere, nego grškopravoslavno, ki jo spoznajo še dandanes. S krščansko vero so Rusi tudi dobili višjo omiko. Seznanili so se s knjigami, ki sta jih napisala sv. Ciril in Metod, in si prisvojili cirilske pismenke, s katerimi pišejo še dandanes.

Razni vladarji niso spoznali, da obstoji moč države v skupnosti. Premnogokrat so delili Rusko v majhne dežele, ki se niso mogle upirati sovražnikom. Nastopila je v ruski zgodovini žalostna doba, ki je trajala do konca srednjega veka in rodila veliko bridkosti. Divji Mongoli so Rusko grozno opustošili v 13. stoletju. Ni mogoče popisati strašne bede, ki jo je moral trpeti pridni in miroljubni narod

nad dvesto let v lastni državi. Najhuje je trpela južna Ruska. Nekdaj slavni Kijev je postal mestece, okolica prava puščava.

V začetku 14. stoletja je bila najimenitnejša ruska kneževina moskovska. Mesto Moskva se je jako povzdignilo, ker se je tudi metropolit ruske cerkve preselil tja in so tam odslej redno bivali glavarji ruske cerkve. Moskovski knezi so združili vse ruske pokrajine pod svojo oblast in po popolnem porazu Mongolcev so Rusi stopili v zvezo z drugimi evropskimi državami. Tudi so širili svojo oblast proti Aziji in zasedli Sibirijo, kamor jih je vabila obilica dragocene kožuhovine in zlata.

Najslavnejši ruski car Peter I. Veliki, ki si je nadel naslov »carja vseh Rusov«, je uvrstil Rusko med evropske velevlasti. Mnogo se je bojeval s Turki in Švedi. Povečal je svojo državo do Baltijskega in Črnega morja. Tudi slavni carici Katarini II. in njenim naslednikom je bil glavni smoter, da izženejo Turke iz Evrope sploh. To pa se jim kljub številnim vojnám ni posrečilo, tem bolj pa uničenje poljskega kraljestva.

Rusija je utrdila svojo veljavo tudi na perzijskem dvoru, največjo moč pa je posvetila daljnemu iztoku.

Pred izbruhom svetovne vojne je stala Ruska glede svoje obsežnosti in moči na prvem mestu, žal, da so ji notranji boji uničili njeno moč.

Iva Zupančičeva.

267. Moskva.

Bila je trda noč, a matučka Moskva je gledala na nas s tisočimi očmi, ko smo se pripeljali v njeno okrilje. Noč mi je bila napoti in težko sem pričakoval dneva, ko se mi prikaže matuška, »belokamenaja Moskva«, v vsej svoji čarobnosti.

Samo Carigrada in Rima sem se tako veselil kakor Moskve, pa Moskve še bolj, saj je slovanska! Toliko da sem utegnil zjutraj popiti čašo čaja, pa sem že tekkel v Kremelj, do katerega sem imel samo pet minut hoda. Tam sem se kar popel na znameniti, 97 m visoki zvonik, Ivan Veliki, ki je z njega čudovit razgled po vsej

ogromni Moskvi. Pod menoj leži trdnjavi podobno jedro vse Moskve, stari, častiti Kremelj s svojimi cerkvami, samostani, arzenalom, vojašnicami in palačami. Opasuje ga visok zid v obliki trikotnika, skozi katerega vodi petero z visokimi, močnimi stolpi opremljenih vrat. Okoli Kremlja se širi tako zvani »Kitajgorod« (»Kitajsko mesto«, a Kitajcev ni tam), okoli njega leže »Bjelij gorod«, potem »Zemljanoj gorod«, ob robu pa predmestja.

Kak pogled! V solncu se leskečejo pozlačene in pisane kupole nebrojnih cerkva, vmes se dvigajo ponosne palače, javne in zasebne. Zeleni parki in vrtovi dajejo sliki mehak izraz. Med hišami se vijejo široke in ozke, navadno zakrivljene ulice, med posameznimi mestnimi kvartali pa skrbno izvedeni bulvarji. Na južni strani, skoro tik pod zidom kremeljskim pa se vije v širokem, S podobnem krogu počasi reka Moskva, čez katero se razpenja več umetnih mostov. Na oni strani reke leži še velik del mesta, tako zvano »Zamoskvorječje«... »Ruski Rim!« porečeš, ko ti počivajo oči in tej pisani panorami, na tem morju hiš, gradov, satorov in palač.

Kolika razlika med Petrogradom in Moskvo! Petrograd je zapadnjak, modern Evropljan, govoreč po rusko; Moskva je narodna Rusija, bogata, ponosna, plemenita gospa. Petrograd je glava Rusije, Moskva njeno srce. Moskva je Rusu sveto mesto, ki ga ovija čas davne in slavne zgodovine.

A. Aškerc.

VIII. Nekaj velikih naših mož.

268. Valentin Vodnik.

Valentin Vodnik je bil rojen v Šiški blizu Ljubljane. Ko je dovršil šole, je stopil v samostan k očetom frančiškonom. Pozneje je bil duhovnik po raznih krajih na Kranjskem, nato pa učitelj na ljubljanskih šolah. Zložil je mnogo pesmi in spisal več šolskih knjig. V Ljubljani ima Valentin Vodnik lep spomenik. Na spomeniku je napis:

Ne hčere ne sina
po meni ne bo;
dovolj je spomina,
me pesmi pojo.

Leta 1809. so Francozi pri nas ustanovili Ilirijo. Vodnik je pozdravil ta dogodek z veličastno pesmijo »Ilirija oživljena«, ki nam v njej lepo opisuje, kako

»Napoleon kliče:
Ilirija, vstan'!«

Po letu 1814. pa je Vodnik mnogo trpel zato, ker je ob času Ilirije (1809—1813) zvesto in pridno delal za svoj narod. Prej niso smeli o tem mnogo govoriti.

Mladina, tebi je bil ta mož največji prijatelj! Vse življenje je ostal mlad, saj je vedno živel le med mladimi ljudmi, ki jih je vnemal za vse, kar je dobrega in lepega. Bil je oznanjevalec naše pomladi, glasnik nove svobode, predhodnik sedanje Jugoslavije. Slavite njegov spomin!

269. France Prešeren.

Prešeren je bil rojen dne 3. decembra 1800. l. v Vrbi na Gorenjskem. Otroška leta je preživel na očetovem domu v onem prekrasnem kraju, ki ga sam slavi takole:

Dežela kranjska nima lepš'ga kraja,
ko je z okolšč'no ta, podoba raja.

Sedemleten deček je odšel k stricu župniku Jožefu Prešernu na Kopanj, odtod pa v Ribnico, kjer je vstopil v drugi normalni razred. V Ribnici hranijo zlato knjigo, kjer je Prešeren zapisan med odličnimi učenci. Jeseni leta 1813. je prišel v ljubljansko gimnazijo. Bil je vseskozi odličen dijak.

O počitnicah je šel vsako leto dvakrat domov: o Veliki noči in o velikih počitnicah. Nekoč pride v Vrbo ravno ob žetvi. Med ženjicami je bila tudi njegova mati. Sin ji hoče pomagati, zato vzame njen srp in začne žeti. Ali ker ni bil vajeen takemu delu, se globoko ureže v levi kazalec. Obrunek na prstu mu je ostal vse življenje za spomin na ponesrečeno žetev.

Po dovršeni gimnaziji je šel na dunajsko vseučilišče, kjer je postal doktor prava. Nekaj let je nato služil v Ljubljani, potem pa se je kot odvetnik preselil v Kranj.

Bil je jako dobrega srca. S siromaki je večkrat delil svoje perilo in svojo obleko. Primerilo se je celo, da je podaril beraču zadnjo srebrno dvajsetico, ki jo je imel v žepu. Posebno so ga ljubili otroci, saj se jim ni nikoli bližal s praznimi rokami. Otroci so tekali po ulicah za njim in ga prosili: »Doktor, fig, fig!«

Prešeren je spesnil mnogo prekrasnih pesmi. Umrl je v Kranju 8. februarja 1849. l. Pokopali so ga na kranjskem pokopališču. Na njegovem nagrobnem spomeniku čitamo tele besede:

Ena se tebi je želja spolnila,
v zemlji domači da truplo leži.

Tudi v Ljubljani na Marijinem trgu ima Prešeren lep spomenik.

270. Prešernu.

Iz src navdušenja nam glas kipi,
glas radosti, ponosa in češčenja:
Prešeren, pesnik večnega življenja,
na čast naj tebi slavospev doni!

Umrje vse, kar se na svet rodi,
a vzdih tvojega so hrepenenja
v glasove se izlili, ki ne jenja
bogata cena jim do konca dni!

Na svoji zemlji tožni rod domuje,
v trpljenju rojen, stiskan in teptan.
Brezupen ves tvoj sladki glas začuje,

razmakne v dalji zastor se teman,
pokaže svet se, kjer Slovan kraljuje —
proroški glas tvoj naš oznanja dan!

E. Gangl.

271. Anton Martin Slomšek.

Anton Martin Slomšek je bil rojen kot sin ubožnih kmetiških staršev na Slomu pri Ponikvah v severni Sloveniji dne 26. novembra 1800. leta. Do svojega 13. leta je kmetoval doma, kjer je tudi hodil v zasilno šolo. Slednjič je skrbna njegova mati vendar pregovorila očeta Marka, da je leta 1814. šel Martin v celjske šole. Postal je duhovnik in nazadnje škof.

Slomška štejemo med najboljše slovenske pisatelje in književnike, zakaj pisal je za vse Slovence, mlade in odrasle. Skoro v vsaki slovenski hiši dobimo knjige, ki jih pošlje v pozni jeseni med svet »Družba sv. Mohorja«. To prekorsno družbo je soustanovil pred več nego 60 leti škof Anton Martin Slomšek.

Zložil je tudi lepo število pesmi za mladino. »Angel varuh«, »Kje sem doma?«, »Bog za vse skrbi«, »Dva potepe na šolarja« so najlepše. Nekatere pesmi je tudi uglasbil, na pr. »V dolin'ci prijetni«, »Večerna«.

Za narodno šolstvo ima Slomšek premnogo zaslug. Slovenski mladini je bil najboljši prijatelj in je zanj spisal tudi mnogo učnih knjig. Najznamenitejši sta »Blaže in Nežica« in »Drobtinice«.

Slomšek je bil vse življenje navdušen Slovenec. Svoj materni jezik je neizmerno ljubil, saj je trdil: »Kdor svoj materni jezik pozabi, malopridno zakoplje svoj talent. Materni jezik je najboljša dota.«

Slomškov spomin je med Slovenci neminljiv. Zbudil je pri tisočernih rojakih ljubezen do slovenskega naroda in vplival mnogo na razvoj slovenskega slovstva.

272. Josip Stritar.

Tega prijatelja slovenske mladine poznate gotovo že vsi. Veselili ste se že ob njegovih »Jagodah« in si blažili srce. Radi ste prebirali njegove »Lešnike«, da si jih vtisnete v spomin. Z njim ste bili veseli »Pod lipo«. Kratkočasili so vas njegovi »Zimski večeri«. Glej, to so Stritarjevi darovi tebi, mladina, darovi, polni prisrčnosti in ljubezni do tebe.

Kdo pa je ta Stritar? Čujte! Bil je sin kmetiških staršev. Rojen je bil l. 1836. v vasi Podsmreki blizu Velikih Lašč na Dolenjskem. Po dovršeni gimnaziji v Ljubljani je šel na dunajsko vseučilišče, da se izobrazi za profesorja. Ker je bil priden, je bil že dijak v odličnih rodovinah za domačega učitelja. To mu je lajšalo učenje, saj od doma ga niso mogli podpirati. S temi rodovinami je tudi o počitnicah potoval po tujih deželah ter jih je tako spoznal in se naučil tujih jezikov. Ta potovanja je potem opisal v prelepih »Popotnih pismih«.

Ko je bil dovršil vseučilišče, je stopil v državno službo kot profesor na Dunaju.

Dasi je vedno živel na Dunaju, ni nikdar pozabil domovine. Vse njegovo življenje je bilo posvečeno delu za narod in domovino, ki ji je služil s peresom in srcem. Naše najboljše pesnike, kakor Gregorčiča, Aškercu in druge, je vzgojil on. Sam nam je poleg že omenjenih mladinskih knjig spisal še sedem debelih knjig.

Bil je ponosen, da je Slovenec. Takole je zapel:

»Sam, kar ima Sloven, si je priboril,
ni stal, pričakujoč pomoči tuje.
Tako je prav! Samo, kar sam si storil,
zares se tvoje delo imenuje.
Pogum! Sam sebi zvest Slovenec bodi,
in stal ne bodeš zadnji med narodi!

Poizkušajmo mu biti enaki!

273. Fran Levstik.

V majhni, pol zidani, pol leseni hiši v Spodnjih Retjah pri Velikih Laščah se je rodil dne 28. septembra 1831. l. za Prešernom največji naš pesnik od Vodnika do novejšje dobe, Fran Levstik. Preden je odšel v ljubljanske šole, je obiskoval tri leta velikolaško osnovno šolo. Že v domači šoli kakor pozneje v gimnaziji je bil odličen dijak. Jeziko- slovni predmeti so mu bili najljubši, zato je že na gimnaziji slovel za izrednega poznavalca slovenskega jezika. Učil se je tudi vztrajno srbščine.

Njegov pesniški dar se je začel že zgodaj razvijati. Že dijak je spesnil mnogo pesmi. Ko je bil dovršil gimnazijo, je šel za nekaj časa za domačega učitelja. Med tem pa je pesnil in pisal povesti.

Komu ni znana prelepa povest »Martin Krpan z Vrha«, ki je bila zgled slovenskim pisateljem? Levstik je s svojimi spisi izobraževal sodobnike in drugim pisateljem tudi pripravljal in prirejal spise za tisk.

V mladinskem listu »Vrtcu« je napisal svoje lepe »Otroške igre v pesemcah«. V naših berilih nahajate marsikako njegovo pesem. Vse so žive, zdrave, čvrste in vesele.

Dolgo dobo 37 let je pesnil in pisal. Poslednja njegova pesem pred smrtjo je bila »Kako je v Korotanu«.

Leta 1887. je zbolel in umrl 16. novembra v tistih prostorih, kjer je bival Prešeren, preden se je preselil v Kranj. Njegovega pogreba se je udeležila vsa ljubljanska srednješolska mladina, ki je ljubila in spoštovala resnega moža, saj ji je s knjigami, katere ji je izposojal iz licealne knjiž-

nice, osladil marsikatero prosto uro, razvedril ji duha in oblažil srce.

Njegova posmrtnica ga imenuje »prvaka pesnikov in jezikoslovcev slovenskih«. In še danes ni njegova slava nič manjša.

274. Josip Jurčič.

Josip Jurčič je bil rojen na Muljavi pri Stični na Dolenjskem l. 1844.

Kakor Stritar je bil tudi Jurčič doma na kmetih. Šel je v šolo v Ljubljano. Že dijak v četrti šoli je spisal povest »Noč med slovenskimi polharji«, s svojo povestjo »Jurij Kozjak« pa je zaslovel že kot osmošolec.

Ko je končal gimnazijo, je odšel na Dunaj. Ni pa imel denarnih sredstev in je moral zato opustiti učenje. Posvetil se je tedaj pisateljevanju.

Bil je prijatelj Stritarja, Levstika, Kersnika in Levca, ki jih vse poznate že vsaj po njih spisih v naših čitankah.

Josipa Jurčiča zbranih spisov je 11 zvezkov. Mnogo bi bil še napisal, pa je umrl še mlad, komaj 36 let star.

275. Fran Erjavec.

Fran Erjavec je bil rojen dne 4. septembra 1834. l. v Ljubljani na Poljanah.

Velika mlaka konec vrta je bila mlademu Francku nad vse ljuba. Po tem morju je vozil ladje v daljna mesta — celo v Ameriko. Tja je vozil pesek, nazaj pa češnjeve peške, in če se mu je ladja po nesreči potopila, ni dolgo žaloval, ampak si je hitro naredil drugo iz papirja. Tako pripoveduje sam. Ves dan je tam čepel in premišljeval živali, ki so živele v mlaki: žabe, močerade, hrošče, ščipalce, mešice.

A prekmalu je bilo konec veselih dni, zakaj zgodaj je izgubil očeta. Umrl mu je, star 32 let. Zdaj se je pri Erjavčevih oglasilo uboštvo. Francek je često v šolo grede lačen pobiral češnje, ki so jih raztresale branjevke. Večkrat je moral iti tudi s sestro na Golovec po sehljad. Tudi mater je kmalu izgubil. Nekega dne je po stopnicah tekla v klet, se spoteknila in ubila. Za Franceta je potem skrbela teta, ki jo je silno rad imel in jo potem tudi do smrti o' držal pri sebi.

Izprva se mu v šoli ni godilo dobro, šele v drugem letu je postal izvrsten in zanesljiv dijak; tako tudi na gimnaziji.

Kot dijak se je seznanil s slovečim prirodopiscem Ferdinandom Schmidtom, kateremu je v Šiški pomagal urejevati njegove prirodopisne zbirke. Tu si je pridobil ljubezen do prirodoznanstva. Seznanil se je tudi z drugimi prirodoslovci in z njimi pretaknil marsikatero jamo in votlino.

Odločil se je za učiteljski stan. Na Dunaju se je učil prirodoznanstva in že l. 1859. napravil izpit. Služil je v Zagrebu na realki, potem pa v Gorici, kjer so ga bili Slovenci silno veseli. Žal, da je umrl tako kmalu! Lotila se ga je bolezen in dne 12. januarja 1887. je nenadoma izdihnil.

Erjavec se je izkazal učenjaka v šoli in v javnosti. Povsod med učenim svetom je slovelo njegovo ime; tudi Nemci so ga čislali.

Bil je odločen Slovenec in značajan mož. Vse nesreče in bridkosti je prenašal brez tožbe. Poštenjak je bil v vsakem oziru. Nikomur ni želel ne storil krivice. Učenci so ga ljubili in oblasti visoko cenile.

Erjavec je bil odličen slovenski pisatelj. Napisal je dolgo vrsto učenih prirodopisnih razprav. Spisal je tudi več šolskih učnih knjig, pa tudi zabavnih in kratkočasnih povesti. Najlepša pa je njegova knjiga »Domače in tuje živali v podobah« in »Naše škodljive živali«, ki jih je izdala Družba sv. Mohorja v Celovcu. Tudi v naših čitankah je marsikaj njegovega.

V njegovih mičnih spisih je lep, čist slovenski jezik. Človek jih zato rad po večkrat bere. Iz njih odseva čista, plemenita duša.

Pesnik Simon Gregorčič poje o njem:

»Priroda vsa, ki vrl ji bil glasnik,
mu velikansk je, več en spomenik!«

A mi?

Pomnik postavimo mu tak,
da slednji skuša biti mu enak.

Po Fr. Maroltu: »Zgodovinske učne slike«.

276. Vuk Stefanović Karadžić.

Vuk Stefanović Karadžić je bil rojen južno od Šabca ob Drini. To mesto dobro poznamo iz svetovne vojne. Vukovi dedi so prišli iz Hercegovine.

1. Kako je Karadžić dobil ime Vuk.

Radi bi znali, kaj ne, zakaj so mu dali starši tako čudno ime. No, to ime je v Srbiji prav navadno. Ali njegovi starši so imeli za to še poseben vzrok. Bilo je petero otrok, a vse je staršem ugrabila smrt. Pa so sosedje, ki so bili precej praznoverni, kmalu govorili: »Glejte, vsi pomrjo! To ni kar tako! Čarovnice ali vešče jedo staršem otroke!« Slednjič so tudi roditelji polagoma začeli isto verovati. Ko se jim je pa narodil še en sin, so si dejali: »Čarovnice in vešče ne bodo pojedle volka. Ime Vuk — po naše volk — mu damo, pa bo varen!« Tako je Karadžić dobil ime Vuk.

2. Kako se je naučil čitati.

Ko je bil osem let star, je Vuk dobil svoj bukvar. Učitelja ni imel nič. Pa bistra glavica si je znal pomagati. »Če ni učiteljev, si jih poiščem,« je sklenil. Pa je šel z bukvarjem po potih in travnikih. Kjerkoli je srečal kakega duhovnika ali trgovca, je zvito vprašal, kažoč na svoj bukvar: »Znaš li to čitati?« Marsikoga je pri tem osramotil, ker ni znal čitati, od drugih pa, ki so čitali iz bukvarja, se je naučil čitati sam.

3. Kako je prišel v šolo.

Po učenju je jako hrepenel, a domači bi ga ne bili dali v šolo. Slučajno pa so takrat Turki uničili očetovo posestvo in družina se je raztepla na vse strani. Vuk je odšel v Sremske Karlovce, odtod pa v Beograd. Učil se je rad. Posebno ga je še veselilo proučevanje narodnega jezika, narodnih šeg in navad. Slednjič je sam postal učitelj.

4. Na Dunaju.

Ko so Turki l. 1813. zopet zavzeli Beograd, je odšel Vuk na Dunaj, kjer se je seznanil z našim učenjakom Jernejem Kopitarjem. Po njegovih navodilih je izdal slovnico srbskega jezika po govoru prostega naroda, pozneje pa znameniti slovar srbskega narodnega jezika. Zbirke njegovih narodnih pesmi so zaslovele po vsej Evropi.

Pri pisanju se je držal gesla kot naš Vodnik:

Kar mati učila,
me mika zapet',
kar starka zložila,
to lično posnet'.«

Po pravici se zato imenuje Vuk Štefanović Karadžić oče srbsko-hrvaškega književnega jezika.

Na smrtni postelji na Dunaju je želel vode iz črnogorskega vira in javorove gosli ter je nato umrl.

Leta 1897. so odpeljali z Dunaja zemeljske ostanke dveh velikih mož: v Ljubljano Jerneja Kopitarja, v Beograd pa Vuka Štefanovića Karadžića.

Na Vukovem grobu je napisano: »Oče srbske književnosti«.

Po predavanjih dr. Frana Ilešiča A. Rape.

277. Mojemu narodu, Srbom, Hrvatom in Slovincem!

(Iz proklamacije dne 6. januarja 1919. l.)

Dočakali smo srečno davno zaželeni dan našega osvobodjenja in našega svobodnega ujedinenja v narodni državi, kjer bo mogel živeti naš narod svoje polno življenje in bo mogel brez ovir uživati darove, s katerimi je blaga božja roka tako obilno obdarila našo lepo domovino. Izpolnjena je zaobljuba, ki so jo skozi veke s svojo krvjo vedno obnavljali in potrjevali vsi naši rodovi. Po enodušni odločbi našega naroda, izraženi z enodušno izjavo njegovih najboljših zastopnikov, so združeni vsi dosedaj razcepljeni deli naše domovine v enotno kraljevino, za njenega vladarja

pa je po narodni volji poklican za kralja Srbov, Hrvatov in Slovencev moj vzvišeni oče, Nj. Veličanstvo kralj Peter I.

Ohrabreni po zgledih vzvišenega rodoljublja in požrtvovalnosti naših vojakov, naših mučenikov in vseh naših delavcev ter klanjajoč se grobovom naših junakov, bova jaz in moja vlada neprestano in budno skrbela za rodbine vojakov, ki so ovenčani z večno slavo padli v krvavi borbi za udejstvitev zgodovinske misli in naloge našega naroda.

V imenu svojega vzvišenega očeta in v svojem imenu pošiljam kraljevski pozdrav vsemu svojemu narodu, vsem Srbom, Hrvatom in Slovincem.

Bodi nam vsem srečno novo leto, v katerem se v imenu božjem razvije in za veke ponosno zaplapola naša trobojnica, s slavo odičeno, po vsem svetu priznana in spoštovano znamenje našega kraljestva, sijajni dokaz suverenitete naše države. Zaplapolala bo po vseh naših deželah, na vseh naših gorah, na vseh naših rekah in otokih, vsepovsod do našega sinjega morja.

Napolnimo svoja srca s krepko vero v zdravo, močno in budno življenje našega kraljestva! Bog in duh naših prednikov in naših velikih mrtvecev naj bedita nad nami vsemi, naj nas hrabrita in krepita v vztrajnem, napornem in složnem delu za blagostanje in srečo mojega naroda!

Pisano v našem kraljevem dvorcu v Beogradu dne 6. januarja 1919.

Aleksander s. r.

IX. Jugoslovanske narodne himne.

278. *Naprej.*

*Naprej, zastava slave,
na boj, junaška kri!
Za blagor očetnjave
naj puška govori!*

*Z orožjem in desnico
nesimo vragu grom,
zapisat v kri pravico,
ki terja jo naš dom.*

*Draga mati je prosila,
roke okrog vrata vila,
plakala je moja mila:
»Tu ostani, ljubi moj!«*

*Zbogom mati, ljub'ca, zdrava!
Mati mi je očetnjava,
ljub'ca moja čast in slava,
hajd'mo, hajd'mo zanje v boj!*

Simon Jenko.

279. *Lijepa naša domovino! Lepa naša domovina!*

*L'jepa naša domovino,
oj junačka zemljo mila,
stare slave djedovino,
da bi vazda časna bila!
Mila kano si nam slavna,
Mila si nam ti jedina!
Mila, kuda si nam ravna,
mila, kuda si planina.*

*Lepa naša domovina,
oj junaška zemlja mila,
stare slave dedovina,
da bi vedno častna bila!
Mila kakor si nam slavna,
mila si nam ti edina,
mila, koder si nam ravna,
mila, koder si planina*

Vedro nebo, vedro čelo,
blaga prsa, blage noći,
toplo ljeto, toplo djelo,
bistre vode, bistre oči,
vele gore, veli ljudi,
rujna lica, rujna vina,
silni gromi, silni udi:
to je naša domovina!

Vedro nebo, vedro čelo,
blage prsi, blage noći,
toplo leto, toplo delo,
bistre vode, bistre oči,
vele gore, veli ljudi,
rujna lica, rujna vina,
silni gromi, silni udi:
to je naša domovina.

Teci, Savo, Dravo, teci,
nit' ti, Dunav, silu gubi,
kud li šumiš, sv'jetu reci,
da svoj narod Slovan ljubi:
dok mu njive sunce grije,
dok mu hrašće bura vije,
dok mu mrtve grobak krije,
dok mu živo srce bije.

Teci, Sava, Drava, teci,
Dunav, sile ti ne gubi,
koder tečeš, svetu reci,
da Slovan svoj narod ljubi:
dokler njive solnce greje,
dokler hraste burja vije,
dokler mrtve grob mu krije,
dokler živo srce bije.

Blagoslov se naj razliva
v tvojih poljih in lesovih,
Bog ljubezni naj prebiva
v tvojih selih in domovih!
V božjem dihu, v božjem varstvu
tvoja ladja mirno plava,
mir s teboj po vsem vladarstvu!
Tvojim sinom večna slava!

A. Mihanović in Silvin Sardenko.

280. Боже правде.

Боже правде, Ти што спасе
од пропасти досад нас,
чуј и од сад наше гласе
и одсад нам буди спас!
Моћном руком води, брани
будућности наше брод!
Боже, спаси, Боже, храни
нашег краља и наш род!

Bože pravde.

Bože pravde, Ti što spase
od propasti dosad nas,
čuј i odsad naše glase
i odsad nam budi spas!
Moćnom rukom vodi, brani
bodućnosti naše brod,
Bože, spasi, Bože, hrani
našeg kralja i naš rod!

Сложи нашу браћу драгу
на свак дичан, славан рад!
Слога биће пораз врагу,
а најјачи свима град.
Нек на нашој блиста грани
братске слоге златан плод!
Боже, спаси, Боже, храни
нашег краља и наш род!

Нек на наше ведро чело
твог не падне гнева гром!
Благослови наше село,
поље, њиву, град и дом!
Кад наступе борбе дани,
к победи нам води ход!
Боже, спаси, Боже, храни
нашег краља и наш род!

Из мрачнога сину гроба
наше круне нови сјај.
Настало је ново доба,
нову срећу, Боже, дај!
Краљевину нашу брани,
петвековне борбе плод!
Александра, Боже, храни,
моли ти се сав наш род.

Složi našu braću dragu
na svak dičan, slavan rad!
Sloga biće poraz vragu,
a najjači svima grad.
Nek na našoj blista grani
bratske sloge zlatan plod!
Bože, spasi, Bože, hrani
našeg kralja i naš rod!

Nek na naše vedro čelo
tvog ne pade gneva grom!
Blagoslovi naše selo,
polje, njivu, grad i dom!
Kad nastupe borbe dani,
k pobedi nam vodi hod!
Bože, spasi, Bože, hrani
našeg kralja i naš rod!

Iz mračnoga sinu groba
naše krune novi sjaj.
Nastalo je novo doba,
novu sreću, Bože, daj!
Kraljevinu našu brani,
petvekovne borbe plod!
Aleksandra, Bože, hrani,
moli ti se sav naš rod.

Besedilo zložil Jovan Đorđević. Uglasbil Davorin Jenko.

Kazalo in pregled.

I. Zabavi in pouku.

	Stran
1. Domovini. <i>Simon Gregorčič</i>	7
2. Domovina. <i>A. Fuxova</i>	7
3. Mila kakor pesem . . . <i>Cvetko Golac</i>	8
4. Kako so zavedni Srbčiči. <i>Božo Račič</i>	8
5. Brat.	9
6. Lakomnik in siromak. <i>Solovej</i>	10
7. Domač tat.	10
8. Varčevanje.	11
9. Marljivost in vztrajnost.	12
10. Ples kralja Matjaža. <i>Oton Župančič</i>	12
11. Tekoči premog. <i>Andrej Rape</i>	12
12. Srna in orel. <i>Dragotin Kette</i>	14
13. Mleko. <i>Andrej Skulj</i>	14
14. Kraljević Marko. <i>Vuk Stef. Karadžić</i>	15
15. Jezero pri Preserju. <i>Ivo Trošt</i>	15
16. Zlata ptička. <i>Oton Župančič</i>	18
17. Butalci. <i>Fran Milčinski</i>	
1. Jernač brez glave	19
2. Policaj in Cefizelj	20
18. Fužina v Trziču. <i>M. Repovš</i>	21
19. Mornar. <i>Oton Župančič</i>	23
20. Novejša prometna sredstva in novejši izumi.	
1. Električna cestna železnica.	24
2. Avtomobil.	26
3. Aeroplan.	27
4. Parni stroj.	29
5. Telegraf in telefon.	29
6. Peresa.	29
7. Kamenotisk in litografija	29
8. Meter.	30
9. Podmorniki.	30
21. Dobro delo. <i>Fran Jordan</i>	30
22. Pametnice.	31

	Stran
23. Družina. <i>Fran Jordan</i>	32
24. Oče in mati. <i>A. Funtek</i>	33
25. Očetova slika. <i>Fr. Jordan</i>	33
26. Materina ljubezen. <i>Fran Žgur</i>	34
27. Resnice. <i>A. M. Slomšek</i>	34
28. Otroku. <i>Anton Medved</i>	35
29. Mati. <i>Ksaver Meško</i>	35
30. Trije popotniki. <i>Anton Aškerc</i>	37
31. Mati in deca. <i>Ernest Šušteršič</i>	37
32. Vrnitev v domačijo. <i>Josip Jurčič</i>	38
33. Rešitelj domovine.	39
34. Drobtine. <i>E. Gangl</i>	40
35. Kako se vedi!	41
36. Vse prav. <i>Andrej Rape</i>	41
37. Iz življenja kralja Aleksandra.	42
38. Vojvoda Živojin Mišić in kralj.	43
39. Kralj in bolni redov.	43
40. Šišano kumstvo.	44
41. Poljub neodrešeni domovini. <i>Pavel Plesničar</i>	44
42. Domoljubni reki. <i>Marija Zopfova</i>	45
43. Vrednost človeškega življenja. <i>Fran Jordan</i>	46

II. Zdravje.

44. Splošna pravila za zdravje in dolgo življenje.	47
45. Gologlav.	47
46. Nasveti mladini. <i>M. Repovš</i>	48
47. Mož beseda. <i>Mihael Levstik</i>	50
48. Vrl gostilničar.	51
49. Sadne pijače.	51
50. Smrekovi češarki.	51
51. Kako razkužimo stanovanja. <i>Andrej Skulj</i>	52
52. Prva pomoč ob nezgodah.	53
53. Kdo je pravi grobar. <i>J. P. Jovanović</i>	55

III. Gospodarstvo.

54. Po požaru. <i>Josip Lapajne</i>	56
55. Času primerno. <i>Josip Lapajne</i>	57
56. Sadni vrt. <i>Josip Lapajne</i>	59
57. Travnistvo. <i>Josip Lapajne</i>	62
58. Gozdarstvo. <i>Josip Lapajne</i>	63
59. Sejalec. <i>Cvetko Golar</i>	63
60. Pšenica in rž. <i>Josip Lapajne</i>	64
61. Kresna noč v sadovnjaku. <i>A. Lunaček</i>	66
62. Kosti. <i>Josip Lapajne</i>	70
63. Kdo uporablja toplomer. <i>Andrej Skulj</i>	71

IV. Priroda.

A. Jesen.

	Stran
64. Lastovice. <i>E. Gangl</i>	74
65. Vse je veselo. <i>Andrej Rape</i>	74
66. Gozd jeseni. <i>Andrej Rape</i>	75
67. Uporablajmo s pridom sadjel <i>Božo Račič</i>	75
68. Uganka. (Jablana.) <i>Oton Župančič</i>	77
69. Otroci!	77
70. Kako so prišli polhi v Gorjance.	77
71. Uganka. (Želod.) <i>Oton Župančič</i>	78
72. Sirota. <i>Silvin Sardenko</i>	79
73. Pozabljenim. <i>Simon Gregorčič</i>	79

B. Zima.

74. Zimski dan. <i>Simon Jenko</i>	80
75. Zimska vožnja. <i>Radivoj Peterlin</i>	81
76. Prokletstvo stare Zime. <i>Dr. P. Pestotnik</i>	81
77. Ptičja pogača. <i>Andrej Rape</i>	83
78. Zimski gosti.	85
79. Branko prijatelj ptičic. <i>Fran Črnagoj</i>	86
80. Deček in sinica. <i>Anton Medved</i>	87
81. V gostih pri starčku Mrazu. <i>Dr. P. Pestotnik</i>	89
82. Ob oknu pozimi. <i>E. Gangl</i>	89
83. Kako je babica kurila peč. <i>Andrej Rape</i>	90
84. Ah ti sveti Nikolaj! <i>Franc Žgur</i>	91
85. Ob polnočnici. <i>Ivan Cankar</i>	92
86. Prišel čas je krog Božiča. <i>Josip Murn</i>	92
87. Sveti Božič. <i>Rudolf Maister</i>	93
88. Jaselce Stolarjevega Jožka. <i>Janez Trdina</i>	93
89. Veseli koledniki. <i>Oton Župančič</i>	95

C. Pomlad.

90. Zeleni Jurij. <i>Oton Župančič</i>	96
91. Kralj Solnce in kraljica Pomlad. <i>Vida Jerajeva</i>	96
92. Na poljani. <i>Oton Župančič</i>	97
93. Kmetiška pesem. <i>Cvetko Gorjančev</i>	98
94. Veselje mladih dni. <i>E. Gangl</i>	98
95. Češnja. <i>Fran Skulj</i>	99
96. Bog, porosi! <i>Cvetko Golar</i>	100
97. Kmetovanje v zgodnji pomladi. <i>Andrej Skulj</i>	101
98. Mrtva kopriva. <i>E. Gangl</i>	102
99. Velikonočna. <i>Tone Rakovčan</i>	103
100. Marčev sneg. <i>Radivoj Peterlin</i>	103

Č. Poletje.

	Stran
101. Poletna. <i>Fran Žgur</i>	104
102. Pogovor vrabcev	105
103. Jutro na polju. <i>Ljudmila Prunkova</i>	106
104. Svatba na poljani. <i>Cvetko Golar</i>	107
105. Škrjanec. <i>Sv. Čeh</i>	107
106. Šentjanževo. <i>Jos. Murn-Aleksandrov</i>	108
107. Kresnica. <i>Silvin Sardenko</i>	108
108. Kaj je življenje? I. <i>Podgornik</i>	109
109. Nevihta. <i>Fran Žgur</i>	110
110. Oblačka. <i>Andrej Rape</i>	110

V. Prirodopis in priroduoslovje.

111. Človek gospodar. <i>Andrej Rape</i>	112
112. Pomni! <i>Anton Medved</i>	
» <i>Fr. Levstik</i>	113
113. Notranji glas. <i>Fr. Levstik</i>	114
114. Človeško telo.	114
115. Priroda. <i>E. Gangl</i>	115
116. Trije deli prirode	115
117. Govedo. <i>Andrej Rape</i>	116
118. Lisica. <i>Andrej Rape</i>	117
119. Ovca. <i>Andrej Rape</i>	119
120. Lastovica. <i>Andrej Rape</i>	120
121. Uganka. (Lastovica). <i>Oton Župančič</i>	121
122. Kukavica. —	121
123. Čebele. <i>Fran Črnagoj</i>	122
124. Kune. <i>Fr. Erjavec</i>	127
125. Medved	128
126. Srna	129
127. Velblod. <i>E. Gangl</i>	129
128. Volk	130
129. Pasja steklina	131
130. Veverica	132
131. Netopir	133
132. Krt	134
133. Jež	134
134. Sove	135
135. Vrane	136
136. Ujedne ptice. <i>E. Gangl</i>	137
137. Gad. <i>E. Gangl</i>	138
138. Mnogovrstnost živali. <i>Fr. Erjavec</i>	138
139. Živali v pregovoru	140

140. Mravlje. <i>Josip Stritar</i>	140
141. Zimsko spanje. <i>Andrej Rape</i>	141
142. Hruška in jablana	141
143. Hijacint. <i>Andrej Rape</i>	142
144. Lan. <i>Andrej Rape</i>	145
145. Gozd	146
146. Smreka. <i>Janez Koprivnik</i>	148
147. Bor	148
148. Brin. <i>Janez Koprivnik</i>	148
149. Bukev in hrast. <i>Fran Črnagoj</i>	148
150. Leska. <i>Janez Koprivnik</i>	149
151. Žito	150
152. Strupene rastline. <i>M. Cilenšek</i>	151
153. Notranja zastrupitev	152
154. Užitni goban	153
155. Rudar. <i>Josip Jurčič</i>	153
156. Kuhinjska sol	153
157. Živo srebro	154
158. Apnenec	155
159. Železo	156
160. Baker	157
161. <i>Zvonovi</i> . <i>Oton Župančič</i>	157
162. Uganka. (Zvon.) <i>Oton Župančič</i>	158
163. Zlato in srebro	158
164. V prirodoslovni sobi. <i>F. Jordan</i>	159
165. Prevodniki toplote	162
166. Raztezanje teles po toploti	164
167. Voda	165
168. Hlapenje	166
169. Jesenska megla, dež, rosa in slana	167
170. Sneg in toča	168
171. Kroženje vode	169
172. Vrenje —	169
173. Moč vode. <i>Fran Skulj</i>	171
174. Alkohol	174
175. Zrak	176
176. Zračni tlak	178
177. Heronova buča. <i>Josip Mešiček</i>	179
178. Gasilna brizgalnica. <i>Josip Mešiček</i>	179
179. Barometer	180
180. Magnetizem	181
181. Ogljik in ogljikov dvokis	182
182. Električna	184
183. Hudo vreme	185
184. Divja vihar čez polje. <i>Petruška</i>	186
185. Galvanska električna	186
186. Pomočniki: vzvodi, škripec, naočniki	187

VI. Iz zemljepisja.

	Stran
187. Naša domovina. <i>V. Sadar</i>	191
188. Ne zabi! <i>E. Gangl</i>	192
189. Ljubljana	192
190. Ljubljansko barje. <i>Fr. Črnagoj</i>	193
191. Sava. <i>A. Rape</i>	196
192. Maribor. <i>H. Schreiner</i>	198
193. Iz Maribora v Zgornji Dravograd. <i>Pavel Flere</i>	199
194. Iz Gradca v Trst. <i>Pavel Flere</i>	202
195. Idrijski rudnik	205
196. Vrbsko jezero	205
197. Donačka gora. <i>Elza Kukovčeva</i>	206
198. Primorska hiša. <i>Fr. Erjavec</i>	208
199. Iz Voloske v Pulj	209
200. Vrh gore. <i>Fran Žgur</i>	210
201. Z gore. <i>Pavel Flere</i>	210
202. Na Sveti gori pri Gorici. <i>Pavel Plesničar</i>	211
203. Slovenija. <i>Drašler-Magaj</i>	213
204. Uganke: 1. Kras. (Ker pošilja Ljubljano Savi.) 2. Kraška burja. 3. Trobojnica. <i>Oton Župančič</i>	218
205. Zagreb. <i>Janko Barle</i>	219
206. Hrvaško Posavje	220
207. Hrvaško Podravje	222
208. Dalmatinsko Primorje. <i>I. Pirc</i>	223
209. Gore med Savo in Kolpo. <i>I. Pirc</i>	225
210. Fruška gora.	226
211. Hrvaško Primorje.	227
212. Zmaj Vukotin. <i>I. Trdina</i>	228
213. Hrvaško Zagorje.	229
214. Visoka Hrvaška. <i>Ciril Petrovec</i>	230
215. Hrvaška in Slavonija.	232
216. Dalmatinsko Zagorje. <i>I. Pirc</i>	234
217. Odakle si? <i>Jovan Jovanovič Zmaj</i>	235
218. Bosna in Hercegovina.	236
219. Zašto je Hercegovina kamenita. <i>Vuk Vrčević</i>	237
220. Beograd in njegova okolica. <i>Po Vl. Kariću</i>	237
221. Kosovo. <i>Po Konst. Jirečku</i>	238
222. Kosovska Stara Srbija. <i>Po dr. Dedijeru J. Pirc</i>	239
223. Stara Raška. <i>Po dr. Dedijeru</i>	243
224. Gornje Povardarje. <i>Po dr. Dedijeru</i>	244
225. Mesta v Gornjem Povardarju. <i>Po dr. Dedijeru I. Pirc</i>	246
226. Zapadna Macedonija. <i>Po dr. Dedijeru I. Pirc</i>	248
227. Solun. <i>Po dr. Dedijeru I. Pirc</i>	249
228. Jugoslavija, kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. <i>Fran Skulj</i>	250
229. Zvezdoznanstvo. <i>Oton Župančič</i>	254
230. Solnce, zemlja, luna in zvezde. <i>Fran Skulj</i>	254
231. Utrinki. <i>Andrej Rape</i>	257
232. Uganka. (Solnce, luna, zvezde.) <i>Oton Župančič</i>	258

VII. Iz davnih in sedanjih dni.

	Stran
233. Pesem slovenske mladine. <i>E. Gangl</i>	259
234. Ljubljana. <i>Po I. Vrhovcu</i>	259
235. Pravljica o ustanovitvi Ljubljane. <i>F. Karbaš</i>	261
236. Pozdravi Bog te <i>Josip Stritar</i>	262
237. Rimljani v naših pokrajinah. <i>J. Apih</i> ,	263
238. Peta. <i>Elza Kukovčeva</i>	265
239. Ilirija — Slovenija. <i>Fr. Karbaš</i>	266
240. Slovanska plemena. <i>J. Apih</i>	267
241. Stari Slovani. <i>Jos. Stare</i>	268
242. O veri starih Slovanov. <i>Dr. Fr. Ilešič</i>	269
243. Ruski knez Vladimir in bog Perun. <i>Dr. Fr. Ilešič</i>	270
244. Ujedinjenje. <i>A. Rape</i>	270
245. Umeščanje koroških vojvod na Gosposvetskem polju.	277
246. Po trpljenju k svobodi. <i>A. Rape</i>	278
247. Brodnik. <i>A. Aškerc</i>	284
248. Srbija. <i>Iva Zupančičeva</i>	285
249. Bitke na Kosovem.	287
250. Jugovića majka. <i>D. J. Filipović</i>	288
251. Čele Kula. <i>E. Gangl</i>	289
252. Sv. Sava. <i>A. Rape</i>	291
253. Volitev Črnega Jurija za starejšino. <i>Milan Miličević</i>	292
254. Kralj Aleksander I.	293
255. Hrvaška. <i>Iva Zupančičeva</i>	295
256. Kronanje kralja Tomislava.	296
257. Celjski grofje. <i>Dr. Fr. Ilešič</i>	297
258. Sv. Ciril in Metod. ,	298
259. Izumi v srednjem veku. <i>Fr. Marolt</i>	302
260. Protestantizem in začetek slovenske književnosti. <i>D. Debes-</i> <i>lakova</i>	305
261. Svetovna vojna. <i>Fr. Karbaš</i>	307
262. Čehi. <i>Iva Zupančičeva</i>	307
263. Moravska. <i>Iva Zupančičeva</i>	309
264. Polabski Slovani. <i>Iva Zupančičeva</i>	310
265. Poljska. <i>Iva Zupančičeva</i>	311
266. Rusija. <i>Iva Zupančičeva</i>	312
267. Moskva. <i>A. Aškerc</i>	313

VIII. Nekaj velikih naših mož.

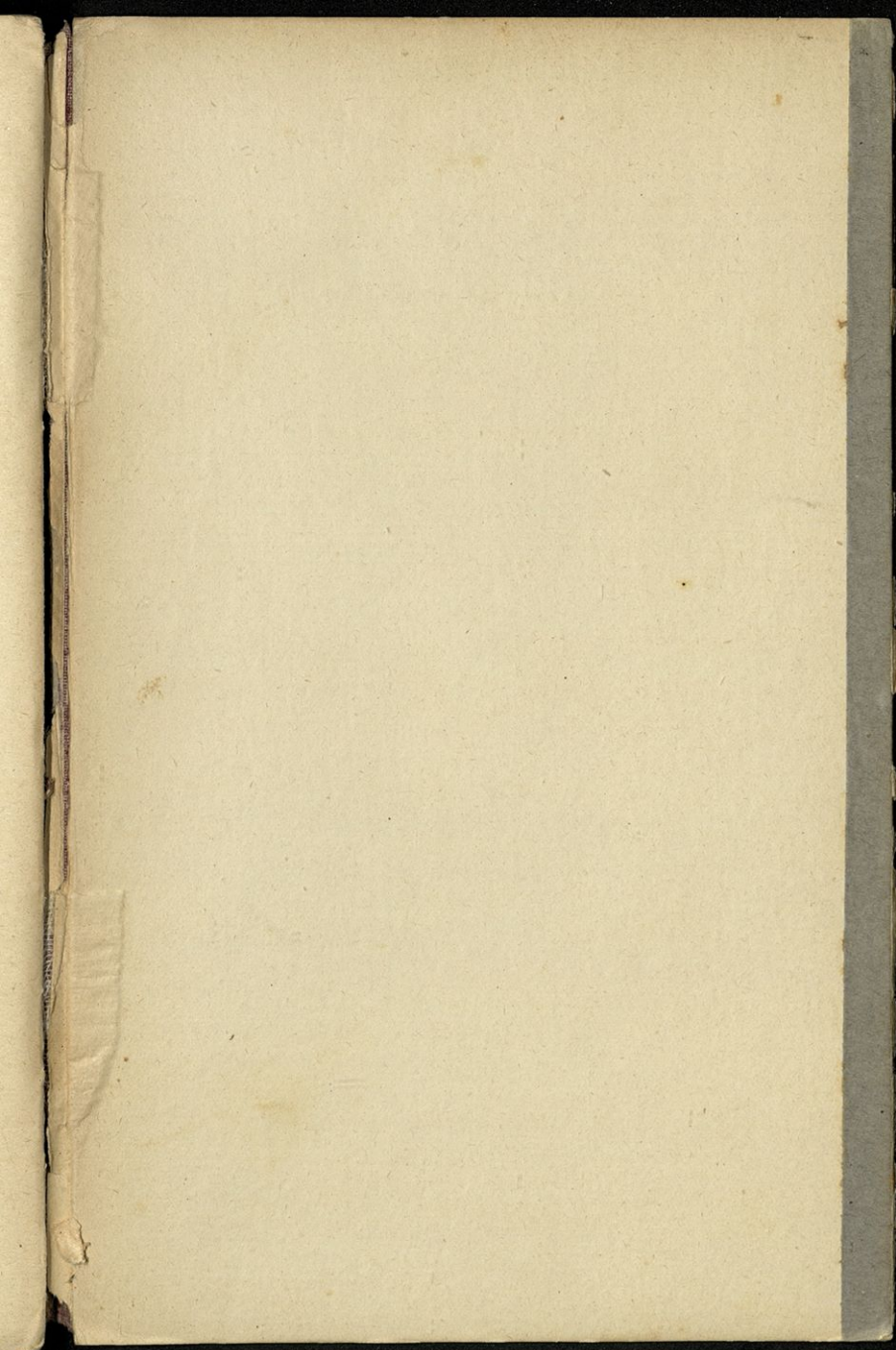
268. Valentin Vodnik.	315
269. France Prešeren.	316
270. Prešernu. <i>E. Gangl</i>	317
271. Anton Martin Slomšek.	317
272. Josip Stritar. ,	318
273. Fran Levstik.	319

	Stran
274. Josip Jurčič.	320
275. Fran Erjavec. <i>Fr. Marolt</i>	320
276. Vuk Stefanović Karadžić. <i>A. Rape</i>	322
277. Mojemu narodu Srbom, Hrvatom in Slovencem!	323

IX. Jugoslovanske narodne himne.

278. Naprej. <i>Simon Jenko</i>	324
279. Ljepa naša domovino. <i>A. Mihanović in Silvin Sardenko</i>	325
280. Bože pravde. <i>Jovan Đorđević</i>	326

UNIVERZITETNA KNJIŽNICA MARIBOR

20898/4. izd. 1922

000155

000900090

ZA ČITALNICO